

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
Чорноморський державний університет імені Петра Могили

Чубук Р. В.

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

Навчальний посібник

Миколаїв – 2013

УДК 37.013.42(075.8)

ББК 74.6я73

Ч 81

*Рекомендовано до друку вченою радою Чорноморського
державного університету імені Петра Могили
(протокол № 8 від 12 квітня 2012 року)*

Рецензенти:

Бутенко В. Г., Член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології Херсонського національного технічного університету;

Онищук В. М., доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Архипова С. П., кандидат педагогічних наук, професор, завідувача кафедрою соціальної роботи Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького.

Ч 81

Чубук Р. В.

Соціальна педагогіка : [навчальний посібник] / Р. В. Чубук – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – 348 с.

ISBN 978-966-336-276-2

Навчальний посібник відповідає вимогам організації навчального процесу за кредитно-трансферною системою у вищій школі. У посібнику подано: програму навчальної дисципліни, зміст лекційних і практично-семінарських занять, завдання для самостійної та індивідуальної роботи, список літератури, словник основних термінів курсу тощо.

Навчальний посібник рекомендується для студентів, аспірантів спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота»; фахівців, які працюють у соціальній та соціально-педагогічній сферах.

УДК 37.013.42(075.8)

ББК 74.6я73

ISBN 978-966-336-276-2

© Чубук Р. В., 2013

© ЧДУ ім. Петра Могили, 2013

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО РОБОТИ З ПОСІБНИКОМ	8
СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ	10
Опис навчальної дисципліни	10
Зміст навчального курсу «Соціальна педагогіка»	11
Програма навчального курсу	14
План лекційних занять	30
ЗМІСТ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ	33
Лекція 1. Соціальна педагогіка як наука, навчальна дисципліна та сфера практичної діяльності	33
Лекція 2. Становлення та розвиток соціальної педагогіки	49
Лекція 3. Соціалізація особистості як соціально-педагогічне явище	64
Лекція 4. Соціально-педагогічна діяльність як різновид професійної діяльності	82
Лекція 5. Принципи, методи та форми соціально-педагогічної діяльності	95
Лекція 6. Кваліфікаційна характеристика соціального педагога	107
Лекція 7. Особливості професійного самовиховання майбутніх соціальних педагогів	125
Лекція 8. Соціальні інститути суспільства	136
Лекція 9. Гендерні аспекти соціально-педагогічної роботи	144
Лекція 10. Основи андрагогіки та соціальної геронтології	158
Лекція 11. Основи превентивного виховання та девіантної поведінки	178
Лекція 12. Основи пенітенціарної педагогіки та ресоціалізації	210
Лекція 13. Основи віктимології	222
Лекція 14. Основи опікунської педагогіки	234
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРАКТИЧНО-СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З КУРСУ «СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА»	249
ЗМІСТ ПРАКТИЧНО-СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	257
Тема 1-2. Соціальна педагогіка як наука, навчальна дисципліна та сфера практичної діяльності. Становлення і розвиток соціальної педагогіки	257

Тема 3. Соціалізація особистості як соціально-педагогічне явище	259
Тема 4-5. Соціально-педагогічна діяльність як різновид професійної діяльності. Принципи, форми та методи соціально-педагогічної діяльності	262
Тема 6. Кваліфікаційна характеристика соціального педагога	264
Тема 7. Особливості професійного самовиховання соціальних педагогів	267
Тема 8. Соціальні інститути суспільства	268
Тема 9. Гендерні аспекти соціально-педагогічної роботи	270
Тема 10. Основи андрагогіки та соціальної геронтології	272
Тема 11. Основи превентивного виховання та девіантної поведінки	274
Тема 12. Основи пенітенціарної педагогіки та ресоціалізації	277
Тема 13. Основи віктимології	279
Тема 14. Основи опікунської педагогіки	281
ЗРАЗОК МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ	283
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ	286
Теми для самостійної роботи студента	290
Завдання для самостійної роботи студентів	291
Запитання та завдання для самоконтролю	294
Тематика для написання рефератів до курсу	298
Карта самостійної роботи:	
для денної форми навчання (Соціальна робота)	301
для денної форми навчання (Соціологія)	302
для заочної форми навчання (Соціальна робота)	303
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ	304
Завдання для індивідуальної роботи студентів	307
КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ	311
КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ	314
ФОРМИ КОНТРОЛЮ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ	318
ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ	326
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ ДО КУРСУ	334

ПЕРЕДМОВА

Навчальний посібник з курсу «Соціальна педагогіка» розроблено для студентів денної та заочної форм навчання, аспірантів, викладачів.

Метою курсу «Соціальна педагогіка» є оволодіння студентами: основними поняттями, теоретичними засадами, структурою, суб'єктами та об'єктами соціально-педагогічної діяльності; загальними тенденціями, принципами, методами та формами соціально-педагогічної діяльності; кваліфікаційними вимогами до соціального педагога тощо. Ці знання та уміння необхідні студентам (соціальним педагогам) для усвідомлення сутності впливу оточуючого середовища на соціальний розвиток особистості, з метою пошуку шляхів та засобів мінімізації шкідливого впливу оточення на фізичне, психічне та духовне здоров'я людей різних вікових категорій, а також для забезпечення умов повноцінної соціалізації людини.

Навчальний курс «Соціальна педагогіка» покликаний забезпечити майбутнім фахівцям соціально-педагогічної сфери мотивацію до вивчення психолого-педагогічних, фахових і спеціальних дисциплін. Ознайомлення з понятійно-категоріальним апаратом соціальної педагогіки є підґрунтям для вивчення інших професійно-орієнтованих дисциплін. У програмі курсу акцентовано увагу самовихованню та саморозвитку студентів, що є основою для оволодіння професійною діяльністю; розкрито провідні професійні ролі та функції діяльності соціального педагога тощо.

Основні завдання курсу:

- розкрити актуальні проблеми соціально-педагогічної діяльності та основні напрями соціальної політики в Україні;
- формування у студентів уявлень про соціальну педагогіку як гуманітарну науку, її об'єкт, предмет, мету, завдання і методи, взаємозв'язок з іншими науками;
- сформувати гуманістично-орієнтований професійний світогляд майбутнього соціального педагога;
- ознайомити із сферами професійної діяльності як можливими місцями майбутньої роботи;
- оволодіння формами та методами соціально-педагогічної діяльності;
- зорієнтувати студентів на фахову діяльність у сфері «людина-людина», тобто сприйняття людини як найвищої цінності,

усвідомлення того, що самореалізація відбувається у взаємозв'язку із соціальним оточенням;

- стимулювати студентів до розвитку особистісно-професійних та необхідних морально-етичних якостей;
- сформувати у студентів стиль мислення, необхідний для професійної діяльності та саморозвитку;
- з'ясувати загальні тенденції, принципи, методи розвитку соціально-педагогічної діяльності;
- ознайомитися з кваліфікаційними вимогами, стандартами професії соціального педагога як фахівця;
- сформувати у майбутніх соціальних педагогів потребу в систематичній самоосвіті та самовихованні як необхідних умовах професійного росту.

Після вивчення курсу студенти **повинні знати:**

- актуальні проблеми соціально-педагогічної діяльності та основні напрями соціальної політики в Україні;
- загальні тенденції, принципи, методи та форми, організації та розвитку соціально-педагогічної діяльності;
- основні поняття та категорії соціальної педагогіки, що є базовими для вивчення інших професійних дисциплін;
- систему закладів та установ, що займаються соціально-педагогічною роботою з різними соціальними категоріями;
- соціальне призначення та сутність професії «соціальний педагог»;
- кваліфікаційні вимоги, посадові обов'язки та функції діяльності соціального педагога;
- етичні норми та цінності соціально-педагогічної діяльності;
- світові моделі підготовки соціального педагога в різних країнах світу;
- особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю.

На основі цих знань **повинні бути сформовані уміння:**

- проводити аналіз психолого-педагогічної літератури, складати план-конспект до конкретної теми заняття, наукової статті;
- правильно оформляти реферати, бібліотечні посилання тощо;
- налагоджувати міжособистісне спілкування та взаємодію з викладачами, батьками, спеціалістами соціальних служб, дітьми та молоддю під час професійної діяльності;
- оцінювати результативність дій соціального педагога, добирати оптимальні засоби та прийоми спілкування;

– здійснювати самоосвіту і самовиховання з метою професійного становлення та росту;

– планувати співпрацю з різними соціально-виховними інститутами.

Дисципліна «Соціальна педагогіка» має *міждисциплінарні зв'язки* з науками: загальна педагогіка, загальна та соціальна психологія, соціальна робота, технології соціально-педагогічної діяльності, соціологія, етика, право, етнологія, економіка, політика та інші.

Програма побудована за вимогами кредитно-трансферної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах та узгоджена зі структурою змісту навчального курсу.

Контроль за роботою студентів здійснюється шляхом виконання МКР, ККР, а також здачі заліку або екзамену. Оцінювання самостійної роботи студентів проводиться відповідно до шкали оцінювання.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО РОБОТИ З ПОСІБНИКОМ

Презентований навчальний посібник «Соціальна педагогіка» адресований для студентів вищих навчальних закладів освіти зі спеціальності «Соціальна педагогіка» та «Соціальна робота». Метою курсу є задоволення потреби у створенні опорного навчального україномовного посібника з цієї дисципліни, що, по-перше, відповідав би змісту програми підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників; по-друге, ознайомлював би студентів з основними соціально-педагогічними проблемами; по-третє, висвітлював би проблематику курсу в цілісності його структури; по-четверте, актуалізував би ключові питання, на які необхідно звернути увагу студентам під час навчальних занять; по-п'яте, викликав би інтерес та мотивацію до самостійного поглибленого вивчення всіх соціально-педагогічних, психологічних та інших фахових дисциплін.

Вивчення курсу варто розпочинати з ознайомлення з концепцією та методичними рекомендаціями до цього курсу, для того, щоб студенти мали уявлення про мету, завдання, основні знання, уміння та навички що повинні бути засвоєні. В посібнику подано: короткий зміст лекційного курсу; методичні рекомендації до практично-семінарських занять; завдання для самоконтролю та самостійної роботи студентів; основну та додаткову літературу. Доцільно відзначити, що після ознайомлення з описом предмета (див. табл. 1), а також із змістом курсу, навчально-тематичним планом навчальної дисципліни «Соціальна педагогіка» (див. табл. 2, 3) студенти будуть мати уявлення про конкретний зміст дисципліни.

Лекційні заняття – це теоретична основа вивчення курсу. За змістом лекції об'єднуються у два змістовні модулі: у першому – презентовано теоретичні основи соціальної педагогіки: структура соціально-педагогічної діяльності, її суб'єкти, об'єкти та ресурси; основні поняття соціальної педагогіки; принципи та методи соціально-педагогічної діяльності; кваліфікаційна характеристика, професійні ролі та етичні норми соціального педагога тощо. У другому змістовному модулі розглядаються: основи андрагогіки; основи геронтології; проблеми превентивного виховання, пенітенціарної педагогіки та ресоціалізації; деякі аспекти віктимології з основами опікунської педагогіки тощо.

Під час самостійної підготовки студентам варто звернути увагу на класифікацію і статистику соціально-педагогічних явищ, їхні причини та наслідки; на особливості формулювання дефініцій; на специфіку діяльності соціального педагога, спрямовану на мінімізацію шкідливого впливу соціуму на особистість або на соціальну групу людей. Особлива увага під час лекції приділяється зворотньому зв'язку та взаємодії зі студентами.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

Опис навчальної дисципліни
 напрям підготовки: 6. 130102 – «Соціальна робота»

Таблиця 1

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 4,5	Галузь знань: 1301 – Соціальне забезпечення	Нормативна	
Модулів – 1	Напрямок підготовки: 6. 130102 – «Соціальна робота»	Рік підготовки:	
Змістовних модулів – 2		2-й	4-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання		Триместр	
Загальна кількість годин – 162		4, 5-й	4, 5-й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 4 самостійної роботи студента – 4	Освітньо-кваліфікаційний рівень: БАКАЛАВР	Лекції	
		28 год.	2 год.
		Практичні, семінарські	
		52 год.	4
		Лабораторні	
		–	–
		Самостійна робота	
		82 год.	154 год.
Вид контролю:			
ПМК, МКР, ККР, ЕКЗАМЕН			

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

Тематичний план

Змістовний модуль 1. Теоретичні засади соціальної педагогіки

Тема 1. Соціальна педагогіка як наука, навчальна дисципліна та сфера практичної діяльності

Тема 2. Становлення і розвиток соціальної педагогіки

Тема 3. Соціалізація особистості як соціально-педагогічне явище

Тема 4. Соціально-педагогічна діяльність як різновид професійної діяльності

Тема 5. Принципи, форми та методи соціально-педагогічної діяльності

Тема 6. Кваліфікаційна характеристика соціального педагога

Тема 7. Особливості професійного самовиховання соціальних педагогів

Змістовний модуль 2. Основи андрагогіки, геронтології, віктимології, пенітенціарної педагогіки

Тема 8. Соціальні інститути суспільства

Тема 9. Гендерні аспекти соціально-педагогічної роботи

Тема 10. Основи андрагогіки та соціальної геронтології

Тема 11. Основи превентивного виховання та девіантної поведінки

Тема 12. Основи пенітенціарної педагогіки та ресоціалізації

Тема 13. Основи віктимології

Тема 14. Основи опікунської педагогіки

**Погодинний план
Денна форма; спеціальність «Соціальна робота»**

Таблиця 2

№ з/п	Назви розділів та тем	За формами занять, годин			Форми контролю
		Аудиторні		Самостійна робота	
		лекційні	практично-семинарські		
Змістовний модуль 1. Теоретичні засади соціальної педагогіки					
1	Соціальна педагогіка як наука, навчальна дисципліна та сфера практичної діяльності	2	2	6	ПМК
2	Становлення і розвиток соціальної педагогіки	2	2	6	
3	Соціалізація особистості як соціально-педагогічне явище	2	4	6	
4	Соціально-педагогічна діяльність як різновид професійної діяльності	2	4	6	
5	Принципи, форми та методи соціально-педагогічної діяльності	2	4	6	
6	Кваліфікаційна характеристика соціального педагога	2	4	6	
7	Особливості професійного самовиховання соціальних педагогів	2	4	6	
Змістовий модуль 2. Основи андрагогіки, геронтології, віктимології, пенітенціарної педагогіки					
8	Соціальні інститути суспільства	2	4	6	ПМК
9	Гендерні аспекти соціально-педагогічної роботи	2	4	6	
10	Основи андрагогіки та соціальної геронтології	2	4	6	
11	Основи превентивного виховання та девіантної поведінки	2	4	6	
12	Основи пенітенціарної педагогіки та ресоціалізації	2	4	6	
13	Основи віктимології	2	4	6	
14	Основи опікунської педагогіки	2	4	4	
					Екзамен
РАЗОМ (годин)		28	52	82	8

Погодинний план
Заочна форма; спеціальність «Соціальна робота»

Таблиця 3

№ з/п	Назви розділів та тем	За формами занять, годин			Форми контролю
		Аудиторні		Самостійна робота	
		лекційні	практично-семінарські		
Змістовний модуль 1. Теоретичні засади соціальної педагогіки					
1	Соціальна педагогіка як наука, навчальна дисципліна та сфера практичної діяльності	4	2	11	ПМК
2	Становлення і розвиток соціальної педагогіки			11	
3	Соціалізація особистості як соціально-педагогічне явище			11	
4	Соціально-педагогічна діяльність як різновид професійної діяльності			11	
5	Принципи, форми та методи соціально-педагогічної діяльності			11	
6	Кваліфікаційна характеристика соціального педагога			11	
7	Особливості професійного само-виховання соціальних педагогів			11	
Змістовний модуль 2. Основи андрагогіки, геронтології, віктимології, пенітенціарної педагогіки					
8	Соціальні інститути суспільства	2	2	11	ПМК
9	Гендерні аспекти соціально-педагогічної роботи			11	
10	Основи андрагогіки та соціальної геронтології			11	
11	Основи превентивного виховання та девіантної поведінки			11	
12	Основи пенітенціарної педагогіки та ресоціалізації			11	
13	Основи віктимології			10	
14	Основи опікунської педагогіки			10	
					Екзамен
РАЗОМ (годин)		6	4	152	4

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА»

Змістовний модуль 1. Теоретичні засади соціальної педагогіки

Тема 1. Соціальна педагогіка як наука, навчальна дисципліна та сфера практичної діяльності

Соціальна педагогіка як інтегративна наука про людину і суспільство. Зв'язок соціальної педагогіки з іншими науками. Міждисциплінарний характер соціальної педагогіки. Соціальна педагогіка і соціальна робота.

Парадигми розвитку соціальної педагогіки. Характеристика наукової, освітньої та практичної парадигм. Розвиток соціальної педагогіки в Україні.

Система підходів соціально-педагогічної науки. Характеристика системного, особистісно-діяльнісного, культурологічного, аксіологічного, компетентнісного, етнопедагогічного та інших підходів. Провідні закономірності та основні напрями соціальної педагогіки.

Основні поняття соціальної педагогіки: соціалізація, соціальне середовище, соціальне виховання, соціальна профілактика, соціальна адаптація, соціальна реабілітація.

Основна література

1. *Безпалько О. В.* Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: [навчальний посібник]. – К.; Центр навчальної літератури, 2003.
2. *Василькова Ю. В.* Соціальна педагогіка: Курс лекцій / *Ю. В. Василькова, Т. А. Василькова.* – М., 1999.
3. *Капська А. Й.* Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / *А. Й. Капська.* – К., 2000.
4. *Лукашевич М. П.* Соціологія виховання / *М. П. Лукашевич.* – К., 1996.

Додаткова література

1. *Зверева І. Д.* Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / *І. Д. Зверева.* – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
2. *Мищик Л. І.* Упражнения, задачи и задания к курсу «Введение в профессию социального педагога» / *Л. И. Мищик.* – Запорожье, ЗГУ, 1997. – 33 с.

3. *Плахотнюк О. В.* Навчально-методичні матеріали до курсу «Соціальна педагогіка» / *О. В. Плахотнюк, А. А. Марушкевич.* – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001.

4. *Сорочинська В. Є.* Організаційна робота соціального педагога / *В. Є. Сорочинська.* – Київ, 2005.

Тема 2. Становлення і розвиток соціальної педагогіки

Традиції гуманного, милосердного ставлення до немічних і знедолених людей у давнину. Милосердя та добродійність. Етапи розвитку добродійності у вітчизняній історії. Боротьба з дитячою безпритульністю за радянської влади: довоєнний та післявоєнний періоди.

Актуальні питання розвитку соціальної педагогіки в Україні. Особливості взаємодії особистості та соціуму. Економічні причини загострення соціальних проблем в Україні. Зміни та новоутворення в соціальній структурі суспільства. Роль соціального педагога у розв'язанні соціальних проблем суспільства.

Соціальне виховання як процес і результат цілеспрямованого впливу на людину. Соціальне виховання як наукова категорія, як система, як культурно-суспільне явище. Складові соціального виховання як системи. Чинники, що характеризують соціальне виховання як культурно-суспільне явище.

Основна література

1. *Капська А. Й.* Соціальна педагогіка : [підручник] / *А. Й. Капська.* – К. : Центр навчальної літератури, 2003.

2. *Капська А. Й.* Соціальна педагогіка : [підручник] / *А. Й. Капська.* – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 468 с.

3. *Пальчевський С. С.* Соціальна педагогіка : [навч. посібник] / *С. С. Пальчевський.* – К., 2005. – 560 с.

Додаткова література

1. *Зверева І. Д.* Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / *І. Д. Зверева.* – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.

2. *Плахотнюк О. В.* Навчально-методичні матеріали до курсу «Соціальна педагогіка» / *О. В. Плахотнюк, А. А. Марушкевич.* – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001.

3. *Сорочинська В. Є.* Організаційна робота соціального педагога / *В. Є. Сорочинська.* – Київ, 2005.

Тема 3. Соціалізація особистості як соціально-педагогічне явище

Характеристика понять: «індивід», «особистість», «індивідуальність». Теорії розвитку особистості. Соціалізація як базова дефініція соціальної педагогіки. Підходи, напрями соціалізаційної проблематики. Стадії, типи та види соціалізації. Фактори та механізми соціалізації.

Поняття та системоутворюючі фактори соціально-виховного середовища. Типи, функції та умови соціально-виховного середовища. Протиріччя між процесами інтеграції та дезінтеграції соціально-виховного середовища. Адаптація як складова соціалізуючого процесу. Психологічні механізми адаптації особистості в суспільстві. Індивідуальні психічні особливості особистості, що мають вплив на характер розвитку соціальної адаптації. Активна і пасивна соціальна адаптація.

Основна література

1. *Авер'янова Г. М.* Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства / *Г. М. Авер'янова, Н. М. Дембицька, В. В. Москаленко.* – К. : «ППП», 2005. – 307 с.
2. *Капська А. Й.* Соціальна педагогіка : [підручник] / *А. Й. Капська.* – К. : Центр навчальної літератури, 2003.
3. *Капська А. Й.* Соціальна педагогіка : [підручник] / *А. Й. Капська.* – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 468 с.
4. *Лавриченко Н. М.* Педагогіка соціалізації: європейські абриси / *Н. М. Лавриченко.* – К. : ВіРА ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
5. *Міцик Л. І.* Соціальна педагогіка / *Л. І. Міцик.* – Запоріжжя, 1999.

Додаткова література

1. *Безпалько О. В.* Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : [навч. посіб.] / *О. В. Безпалько.* – К. : Логос, 2003. – 134 с.
2. *Зверєва І. Д.* Соціальна педагогіка : [мала енциклопедія] / *І. Д. Зверєва.* – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 336 с.
3. *Плахотнюк О. В.* Навчально-методичні матеріали до курсу «Соціальна педагогіка» / *О. В. Плахотнюк, А. А. Марушкевич.* – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001.

Тема 4. Соціально-педагогічна діяльність як різновид професійної діяльності

Соціально-педагогічна діяльність як різновид професійної діяльності. Мета, провідні завдання, зміст, структура, предмет соціально-педагогічної діяльності.

Поняття і характеристика суб'єктів соціально-педагогічної діяльності. Особистість як суб'єкт соціальних відносин і соціальної діяльності.

Характеристика об'єктів соціально-педагогічної діяльності за кваліфікаційними ознаками та видами об'єктів.

Класифікація ресурсів соціально-педагогічної діяльності. Характеристика внутрішніх, матеріальних, людських, інформаційних, технологічних ресурсів.

Основна література

1. *Капська А. Й.* Соціальна педагогіка : [підручник] / *А. Й. Капська.* – К. : Центр навчальної літератури, 2003.
2. *Капська А. Й.* Соціальна педагогіка : [підручник] / *А. Й. Капська.* – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 468 с.
3. *Сорочинська В. Є.* Організаційна робота соціального педагога / *В. Є. Сорочинська.* – Київ, 2005.

Додаткова література

1. *Безпалько О. В.* Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : [навч. посіб.] / *О. В. Безпалько.* – К. : Логос, 2003. – 134 с.
2. *Зверева І. Д.* Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / *І. Д. Зверева.* – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 336 с.
3. *Пальчевський С. С.* Соціальна педагогіка : [навч. посібник] / *С. С. Пальчевський.* – К., 2005. – 560 с.
4. *Плахотнюк О. В.* Навчально-методичні матеріали до курсу «Соціальна педагогіка» / *О. В. Плахотнюк, А. А. Марушкевич.* – К. : Видав.-поліграф. центр «Київський університет», 2001.

Тема 5. Принципи, форми та методи соціально-педагогічної діяльності

Поняття закономірностей та принципів соціально-педагогічної діяльності. Характеристика та зміст провідних принципів соціально-педагогічної діяльності. Принципи соціального становлення та розвитку молоді. Функції соціально-педагогічної діяльності.

Класифікація та характеристика методів соціально-педагогічної діяльності. Особистісні якості соціального педагога, що забезпечують

його професійну придатність. Функціональність, структурність, інтегративність як специфічні ознаки форм соціально-педагогічної роботи. Класифікація форм соціально-педагогічної роботи. Основні форми соціально-педагогічної діяльності.

Основна література

1. *Капська А. Й.* Соціальна педагогіка : [підручник] / *А. Й. Капська.* – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 468 с.
2. *Капська А. Й.* Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / *А. Й. Капська.* – К., 2000.
3. *Пальчевський С. С.* Соціальна педагогіка : [навч. посібник] / *С. С. Пальчевський.* – К., 2005. – 560 с.

Додаткова література

1. *Безпалько О. В.* Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : [навч. посіб.] / *О. В. Безпалько.* – К. : Логос, 2003. – 134 с.
2. *Бурлака В. В.* Введення у соціальну роботу / *В. В. Бурлака, Н. М. Вельтавець, В. Ф. Жмир.* – К., 2000.
3. *Зверева І. Д.* Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / *І. Д. Зверева.* – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
4. *Сорочинська В. Є.* Організаційна робота соціального педагога / *В. Є. Сорочинська.* – Київ, 2005.

Тема 6. Кваліфікаційна характеристика соціального педагога

Соціально-педагогічна діяльність як професія. Фахові вимоги до соціального педагога. Посадові обов'язки фахівця. Придатність спеціаліста до виконання посадових обов'язків. Професійні знання та уміння, необхідні для практичної соціально-педагогічної діяльності. Особистісні якості соціального педагога.

Характеристика функцій діяльності соціального педагога. Професійні ролі соціального педагога. Група практичних ролей соціального педагога. Особливості ролі адвоката та консультанта. Сутність ролей експерта, аналітика, посередника, психотерапевта та інших ролей.

Професійно-етична культура соціального педагога як регулятор соціально-педагогічних відносин. Характеристика компонентів професійно-етичної культури. Особливості професійної підготовки соціальних педагогів та соціальних працівників у зарубіжних країнах. Характеристика їхніх моделей соціальної освіти.

Основна література

1. *Капська А. Й.* Соціальна педагогіка : [підручник] / *А. Й. Капська.* – К. : Центр навчальної літератури, 2003.
2. *Капська А. Й.* Соціальна педагогіка : [підручник] / *А. Й. Капська.* – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 468 с.
3. *Пальчевський С. С.* Соціальна педагогіка : [навч. посібник] / *С. С. Пальчевський.* – К., 2005. – 560 с.

Додаткова література

1. *Безпалько О. В.* Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : [навч. посіб.] / *О. В. Безпалько.* – К. : Логос, 2003. – 134 с.
2. *Зверева І. Д.* Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / *І. Д. Зверева.* – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 336 с.
3. *Плахотнюк О. В.* Навчально-методичні матеріали до курсу «Соціальна педагогіка» / *О. В. Плахотнюк, А. А. Марушкевич.* – К., Видав.-поліграф. центр «Київський університет», 2001.
4. *Сорочинська В. Є.* Організаційна робота соціального педагога / *В. Є. Сорочинська.* – Київ, 2005.

Тема 7. Особливості професійного самовиховання соціальних педагогів

Сутність та індивідуальні особливості особистості. Характеристика вимог до особистості соціального педагога. Умови виникнення потреби професійного самовиховання у майбутніх соціальних педагогів. Етапи професійного самовиховання майбутніх соціальних педагогів.

Механізми та стадії професійного самовиховання студентів. Зміст практичної підготовки соціального педагога. Основні компоненти практичної підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності. Індивідуальні закономірності професійної діяльності соціального педагога під час роботи з клієнтом. Необхідні умови для формування індивідуального стилю діяльності соціального педагога.

Основна література

1. *Калініченко А. І.* Деякі аспекти організації самовиховання студентської молоді / *А. І. Калініченко* // Збірник «Проблеми освіти», № 25. – К., 2001. – С. 162–166.
2. *Капська А. Й.* Соціальна педагогіка : [навч. посіб.] / *А. Й. Капська.* – 2000.
3. *Костюк Г. С.* Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / *Г. С. Костюк.* – К., 1989. – С. 98–133.
4. *Оржеховська В. М.* Посібник самовиховання / *В. М. Оржеховська, Т. В. Хілько.* – К., 1996.

Додаткова література

1. *Калініченко А. І.* Самовиховання як засіб творчої реалізації студентської молоді / *А. І. Калініченко* // Молодь у сучасному світі: морально-естетичні та культурологічні виміри : матеріали наук.-практ. конф. – Львів, 2001. – 288 с.

2. *Калініченко А. І.* Як займатися самовихованням (методичні рекомендації) / *А. І. Калініченко*. – Вінниця, 2001. – 61 с.

3. *Селевко Г. К.* Реализуй себя / *Г. К. Селевко, А. Г. Селевко, О. Г. Левина*. – М. : Народное образование, 2001.

Змістовний модуль 2. Основи андрагогіки, геронтології, віктимології, пенітенціарної педагогіки

Тема 8. Соціальні інститути суспільства

Зміст діяльності соціального педагога у структурі психологічної служби загальноосвітньої школи. Соціально-педагогічний захист обдарованих дітей. Соціально-педагогічна робота з дітьми з особливими потребами.

Класифікація дитячо-юнацьких закладів оздоровлення та відпочинку. Рекреаційно-оздоровча та освітньо-розвиваюча діяльність. Масові, групові та індивідуальні форми роботи в дитячо-юнацьких закладах.

Молодіжні організації як важливий компонент цілісної соціально-педагогічної системи суспільства. Принципи діяльності молодіжних організацій. Структура і функції молодіжних організацій.

Основна література

1. *Безпалько О. В.* Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : [навч. посіб.] / *О. В. Безпалько.* – К. : Логос, 2003. – 134 с.
2. *Капська А. Й.* Соціальна педагогіка : [підручник] / *А. Й. Капська.* – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 468 с.
3. *Пальчевський С. С.* Соціальна педагогіка : [навч. посібник] / *С. С. Пальчевський.* – К., 2005. – 560 с.
4. *Поліщук Ю. Й.* Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні : [монографія] / *Ю. Й. Поліщук* / За ред. Н. Г. Ничкало. – Тернопіль : ТНПУ, 2005. – 432 с.

Додаткова література

1. *Безпалько О. В.* Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : [навч. посіб.] / *О. В. Безпалько.* – К. : Логос, 2003. – 134 с.
2. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю в Україні» від 21.06.2001 р. № 2558-III.
3. *Зверева І. Д.* Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / *І. Д. Зверева.* – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 336 с.
4. Моделювання та впровадження програм формування здорового способу життя. Методичні матеріали для тренера // Додаток до журналу «Практична психологія та соціальна робота». Серія : Благополуччя дітей та молоді: можливості соціальної роботи. – К., 2002. – 56 с.

Тема 9. Гендерні аспекти соціально-педагогічної роботи

Гендерні стереотипи як соціально-психологічна проблема. Гендерні ролі та проблеми соціалізації особистості. Правове забезпечення гендерного виховання. Медико-соціальні та гендерні аспекти планування сім'ї. Гендерна ідентичність. Правові аспекти гендерної рівноваги в сім'ї. Гендерні аспекти соціально-педагогічної діяльності. Гендерне виховання засобами інтерактивних форм навчання. Гендерна рівність як основа гармонійного суспільства.

Правові та соціально-психологічні передумови участі жінок і чоловіків в ухваленні рішень. Особливості становлення статевого образу дитини. Спосіб життя молоді в гендерному аспекті. Гендерні дослідження.

Соціальні проблеми жінок в Україні. Державна політика захисту та поліпшення становища жінок в Україні. Проблеми сексуальної експлуатації жінок та торгівлі людьми. Основні напрями соціально-педагогічної роботи з реалізації гендерної рівності в суспільстві та запобігання торгівлі людьми.

Основна література

1. *Жеребкіна І. А.* Введение в гендерные исследования. Ч. 1. : [учеб. пособие] / *И. А. Жеребкіна.* – СПб. : Алетей, 2001. – 708 с.
2. *Капська А. Й.* Соціальна педагогіка: [навч. посіб.] / *А. Й. Капська.* – 2000.
3. *Основи теорії гендеру* : [навч. посіб.]. – К. : К.І.С., 2004. – 536 с.
4. *Права жінок у сучасному світі.* – К. : УДЦССМ, 2000. – 111 с.

Додаткова література

1. *Большой толковый социологический словарь.* – М. : АСТ, 1999. – С. 110.
2. *Домашнє насильство. Як захистити себе.* – Дніпропетровськ : Інтерграфік, 2001. – 72 с.
3. *Зверева І. Д.* Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / *І. Д. Зверева.* – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 336 с.
4. *Робота за кордоном: юридичні аспекти.* – Львів : Західно-український центр «Жіночі перспективи», 2001. – 17 с.

Тема 10. Основи андрагогіки та соціальної геронтології

Андрагогіка як наука про соціальні аспекти життя дорослих людей. Психофізіологічні, медичні та соціальні характеристики дорослого періоду життя людини. Типологія життєвих завдань різних вікових

груп дорослих людей. Функціонально-посадові обов'язки фахівця-андрагога та сфера його працевлаштування.

Формальна та неформальна освіта дорослих. Форми освіти дорослих. Андрагогічні принципи навчання. Основні уміння викладача-андрагога, необхідні для проведення занять з дорослими людьми.

Поняття про андрагогічне дорадництво. Можливі типи позицій андрагога під час консультування клієнта (андрагогічне дорадництво). Проблеми, з якими можуть звернутися до андрагога-консультанта у стресовій ситуації.

Біоетичні аспекти в андрагогічному дорадництві. Роль сповіді для «лікування душі». Позиція церкви в питаннях розлучень, абортів, нових репродуктивних технологій тощо.

Сутність та основні завдання геронтології. Наукові підходи до феномена старіння: теорія роз'єднання, теорія субкультури, концепція інтенціональності, епігенетична теорія Е. Еріксона.

Роль способу життя у процесі старіння. Поняття про ревіталізацію як зміцнення та підвищення життєвих сил старої людини. Можливості психотерапії та психогієни у ревіталізації. Індивідуальні типи старіння. Кризові стани людей похилого віку. Групи людей похилого віку.

Стан здоров'я людей похилого віку. Адаптація до процесу старіння. Чинники, які позитивно впливають на адаптацію до пенсійного періоду. Зниження рівня самооцінки пенсіонерів. Медико-соціальна реабілітація людей похилого віку. Біоетичні аспекти в геронтології.

Стереотипи поведінки людей похилого віку щодо надання їм соціальної допомоги. Організація вільного часу та дозвілля людей даної категорії. Соціальне обслуговування і забезпечення людей похилого віку. Допомога людям похилого віку в домашніх умовах. Основні деонтологічні чинники в соціальній геронтології. Види психотерапії, які ефективно використовуються в геронтології та геріатрії. Будинки-інтернати для людей похилого віку.

Основна література

1. *Архипова С. П.* Основи андрагогіки : [навчальний посібник] / С. П. Архипова. – Черкаси, 2002. – 162 с.
2. *Змеев С. И.* Основы андрагогики : [учеб. пособие для студентов, аспирантов и преподавателей] / С. И. Змеев. – М. : Флинта – Наука, 1999. – 151 с.

3. *Пальчевський С. С.* Соціальна педагогіка : [навч. посібник] / *С. С. Пальчевський*. – К., 2005. – 560 с.
4. Домашня опіка хворих та немічних. Великий довідник видавництва «Тріас». – Львів : Стрім, 2000. – 315 с.
5. Милосердие : [учебное пособие]. – М., 1998.
6. *Яцемирская Р. С.* Социальная геронтология / *Р. С. Яцемирская*. – М. : Владос, 1999. – 223 с.

Додаткова література:

1. *Селевко Г. К.* Реализуй себя / *Г. К. Селевко, А. Г. Селевко, О. Г. Левина*. – М. : Народное образование, 2001.
2. *Сорочинська В. Є.* Організаційна робота соціального педагога / *В. Є. Сорочинська*. – Київ, 2005.
3. Навчання дорослих. Тренінг для тренерів. Всеукраїнський фонд «Крок за кроком». – К., 2001.
4. Психологія життєвих криз. – К., 1998. – 242 с.
5. *Фокін В.* Соціальна робота з літніми сім'ями в Росії / *В. Фокін* // Соціальна політика і соціальна робота. – 2000. – № 1.
6. *Юр'єва Л. М.* Історія. Культура. Психічні розлади та розлади поведінки / *Л. М. Юр'єва*. – К., 2002.

Тема 11. Основи превентивного виховання та девіантної поведінки

Поняття превентивної педагогіки. Теоретичні основи девіантної поведінки. Форми відхилень у поведінці. Вікові та індивідуальні особливості дітей з відхиленнями у розвитку та поведінці. Профілактика девіантної поведінки як систематична, планомірна, цілеспрямована діяльність.

Форми та методи профілактики девіантної поведінки. Концепція превентивного виховання дітей та молоді. Основні завдання превентивного виховання дітей та молоді. Етапи (рівні) превентивного виховання. Інституції, покликані здійснювати превентивну роботу з дітьми та молоддю.

Проституція як форма девіантної поведінки дітей та молоді. Особливості дитячої проституції. Соціологічні, правові, медичні та психолого-педагогічні аспекти проституції. Причини та шляхи залучення жінок до комерційного сексу. Основні фактори, що гальмують розвиток проституції та секс-бізнесу.

Поняття про адиктивну поведінку як прояв залежності від психотропних, хімічних речовин. Види залежності від психотропних

речовин. Вплив соціокультурних, біологічних та психолого-педагогічних чинників на формування адиктивної поведінки дітей та молоді.

Основні види діяльності, пов'язані з попередженням та подоланням адиктивної поведінки. Діяльність соціального педагога у сфері профілактики адиктивної поведінки. Шляхи та засоби профілактики адиктивної поведінки. Співпраця вчителів з фахівцями медико-психологічних установ. Формування здорового способу життя дітей та молоді.

Державні установи для лікування нарко- та алкозалежних осіб. Громадські організації медико-психологічної та соціальної реабілітації осіб, які мають залежність (товариства анонімних алкоголіків тощо). Програми психологічної допомоги та самопомоги узалежненим особам та членам їхньої родини. Роль соціально-педагогічної роботи з родинними узалежненими.

Основна література

1. Балакірева О. М. Профілактика вживання алкоголю, наркотиків і токсичних речовин серед молоді / О. М. Балакірева, П. Ю. Дупленко, Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. – Вип. 7. – К. : НТЗФ «Студцентр», 1998.
2. Вермиєнко Ю. В. Профілактика наркоманії в подросткової среде : [учеб. пособие] / Ю. В. Вермиєнко, В. Н. Келасьєв. – СПб., 2001.
3. Завгородня Т. К. Опіка над дітьми в добу трансформації суспільного устрою / Т. К. Завгородня, Н. В. Лисенко, Д. К. Мажець, Б. М. Ступарик. – Івано-Франківськ : Плай, 2002.
4. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю / А. Й. Капська. – К. : УДЦССМ, 2001. – 219 с.
5. Максимова Н. Ю. Основи дитячої патопсихології / Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна, В. М. Піскун. – К., 1997.
6. Максимова Н. Ю. Соціально-психологічні аспекти профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді / Н. Ю. Максимова, С. В. Толстоухова. – К., 2000.
7. Оржехівська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх / В. М. Оржехівська. – К., 1996.
8. Ярошко М. І. Психологія важковиховуваних підлітків : [монографія] / М. І. Ярошко. – Дрогобич : Коло, 2002. – 163 с.

Додаткова література:

1. Балакірева О. М. Секс-бізнес в Україні: спроба соціального аналізу / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар, Ю. М. Галустян. – К. : Український інститут соціальних досліджень, 2001. – 159 с.

2. Моделювання та впровадження програм щодо формування здорового способу життя. Методичні матеріали для тренера // Додаток до журналу «Практична психологія та соціальна робота». Серія: Благополуччя молоді: можливість соціальної роботи. – К., 2002. – 56 с.

3. *Сирота Н. А.* Профілактика наркоманії у подростков: от теории к практике / *Н. А. Сирота, В. М. Ялтонский, И. И. Хажиллина, Н. С. Видерман.* – М., 2001.

Тема 12. Основи пенітенціарної педагогіки та ресоціалізації

Покарання як основний засіб соціального контролю делінквентної поведінки. Реабілітаційні та реінтеграційні можливості відновного правосуддя. Застосування альтернативних покарань. Гуманістичні аспекти правосуддя щодо неповнолітніх. Поняття про пенітенціарну педагогіку. Основні завдання теорії та практики пенітенціарної педагогіки. Специфіка умов пенітенціарної установи.

Суб'єкти та об'єкти пенітенціарної педагогіки. Спеціальні навчально-виховні заклади для неповнолітніх правопорушників. Основна функція спеціального навчально-виховного закладу для неповнолітніх. Типологія засуджених за ступенем результативності перевиховного процесу. Ресоціалізаційні притулки для колишніх в'язнів. Соціально-педагогічна робота із засудженими в пенітенціарних закладах.

Поняття злочинності як соціального явища. Злочинність неповнолітніх та молоді як одна із найактуальніших соціальних проблем в усьому світі. Основні чинники зростання злочинності. Основні види злочинів, що скоюються неповнолітніми та їхні мотиви. Скоєння важких злочинів у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Профілактика делінквентної поведінки.

Делінквентна поведінка як соціальна дезадаптація індивіда. Схильність до делінквентної поведінки. Соціальні чинники правопорушень. Передумови формування делінквентної поведінки. Соціальні та психолого-педагогічні особливості неповнолітнього підсудного. Структура і зміст індивідуальної профілактичної роботи з неповнолітніми правопорушниками. Рівні профілактично-виховного впливу на особистість неповнолітнього правопорушника. Корекція і реабілітація протиправної поведінки неповнолітніх.

Основна література

1. Дідик М. М. Соціально-психологічна робота в органах внутрішніх справ : [монографія] / М. М. Дідик. – Херсон-Ужгород, 2002. – 236 с.
2. Завгородня Т. К. Опіка над дітьми в добу трансформації суспільного устрою / Т. К. Завгородня, Н. В. Лисенко, Д. К. Мажець, Б. М. Ступарик. – Івано-Франківськ : Плай, 2002.
3. Максимова Н. Ю. Соціально-психологічні аспекти профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді / Н. Ю. Максимова, С. В. Толстоухова. – К., 2000.
4. Ярошко М. І. Психологія важковиховуваних підлітків : [монографія] / М. І. Ярошко. – Дрогобич : Коло, 2002. – 163 с.

Додаткова література

1. Мажець Д. К. Опіка над дітьми в добу суспільних змін / Д. К. Мажець. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 226 с.
2. Психологія життєвих криз. – К., 1998. – 242 с.
3. Проблеми наркоманії, ВІЛ-інфекції та захворювань, що передаються статевим шляхом в Україні. – Вип. 2. – К. : УДЦССМ, 2001. – 42 с.

Тема 13. Основи віктимології

Поняття та провідні завдання соціально-педагогічної віктимології. Об'єкти та основні категорії соціальної віктимології. Фактори віктимності особистості. Соціальні проблеми сучасної сім'ї як чинник віктимності особистості. Соціально-демографічні наслідки економічної дисфункційності пересічної сім'ї. Індивідуальні властивості особистості як чинник віктимності. Типи акцентуацій характеру та його врахування під час роботи з дітьми та молоддю як засіб мінімізації рівня віктимності.

Віктимність, спричинена вродженими або набутими травмами, важкими, невиліковними хворобами, фізичними, розумовими, психічними відхиленнями. Причини вроджених патологій. Проблема соціально-психологічної ізоляції осіб, інфікованих ВІЛ та хворих на СНІД. Інвалідність як соціальний феномен.

Безпритульність дітей, підлітків та дорослих як чинник віктимності особистості. Поняття бездомності. Причини та каталізatori поширення бездомності за умов відсутності катастрофічних обставин. Біженці. Добровільна та вимушена міграція людей. Мета і завдання Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців в Україні.

Безробіття та малозабезпеченість громадян як фактори віктимності. Причини безробіття. Характеристика стану безробіття серед молоді. Проблеми, породжені безробіттям. Актуальні завдання соціально-педагогічної роботи щодо працевлаштування громадян. Робота за кордоном: переваги та небезпеки.

Основна література

1. *Завгородня Т. К.* Опіка над дітьми в добу трансформації суспільного устрою / *Т. К. Завгородня, Н. В. Лисенко, Д. К. Мажець, Б. М. Ступарик.* – Івано-Франківськ : Плай, 2002.
2. *Капська А. Й.* Соціальна педагогіка: [навч. посіб.] / *А. Й. Капська.* – 2000.
3. *Трубавіна І. М.* Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю / *І. М. Трубавіна.* – К., 2002.
4. *Ярошко М. І.* Психологія важковиховуваних підлітків: [монографія] / *М. І. Ярошко.* – Дрогобич : Коло, 2002. – 163 с.

Додаткова література

1. *Зверева І.* Соціальний супровід сімей, що опинились в складних життєвих обставинах: [метод. посіб.] / *І. Зверева, В. Кузьмінський, Ж. Петрчко.* – К.: ДЦССДМ, 2006. – 84 с.
2. *Мажець Д. К.* Опіка над дітьми в добу суспільних змін / *Д. К. Мажець.* – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 226 с.
3. *Романовська Р. О.* Особливості дитячої опіки у Великій Британії / *Р. О. Романовська.* – Львів : Логос, 2002. – 153 с.

Тема 14. Основи опікунської педагогіки

Природне та соціальне сирітство як чинник віктимності особистості. Структура державної системи опіки та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. Специфіка роботи з дітьми-сиротами в державних опікунсько-виховних закладах.

Чинники, що детермінують негативний вплив сирітської установи на розвиток дитини. Засоби мінімізації шкідливого впливу інтернатної установи на дітей-сиріт. Альтернативні форми опіки дітей-сиріт: прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу (ДБСТ). Поняття про соціальний супровід та соціальне інспектування дитячих будинків сімейного типу.

Дисфункційні та асоціальні сім'ї як чинник віктимності особистості. Загальна характеристика патологічних сімей. Поняття та види домашнього насильства в сім'ї. Основні напрями та форми

соціально-педагогічної роботи з патологічними сім'ями. Моделі соціально-педагогічної допомоги сім'ї.

Самотність та безнадійність як психологічна основа суїцидної поведінки. Поняття і причини суїцидної поведінки. Психологічний стан особистості у кризовому стані. Зовнішні та внутрішні форми суїцидної поведінки. Шляхи та засоби запобігання спробам суїциду.

Основна література

1. Дідик М. М. Соціально-психологічна робота в органах внутрішніх справ : [монографія] / М. М. Дідик. – Херсон-Ужгород, 2002. – 236 с.
2. Завгородня Т. К. Опіка над дітьми в добу трансформації суспільного устрою / Т. К. Завгородня, Н. В. Лисенко, Д. К. Мажець, Б. М. Ступарик. – Івано-Франківськ : Плай, 2002.
3. Капська А. Й. Соціальна робота : [навч. посібник] / А. Й. Капська. – К. : Центр навч. літератури, 2006. – 468 с.
4. Оржехівська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх / В. М. Оржехівська. – К., 1996.
5. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю / І. М. Трубавіна. – К., 2002.
6. Ярошко М. І. Психологія важковиховуваних підлітків : [монографія] / М. І. Ярошко. – Дрогобич : Коло, 2002. – 163 с.

Додаткова література

1. Балакірєва О. М. Секс-бізнес в Україні: спроба соціального аналізу / О. М. Балакірєва, Т. В. Бондар, Ю. М. Галустян. – К. : Український інститут соціальних досліджень, 2001. – 159 с.
2. Мажець Д. К. Опіка над дітьми в добу суспільних змін / Д. К. Мажець. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 226 с.
3. Психологія життєвих криз. – К., 1998. – 242 с.
4. Проблеми наркоманії, ВІЛ-інфекції та захворювань, що передаються статевим шляхом в Україні. – Вип. 2. – К. : УДЦССМ, 2001. – 42 с.

ПЛАНИ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

Змістовний модуль 1. Теоретичні засади соціальної педагогіки

Тема 1. Соціальна педагогіка як наука, навчальна дисципліна та сфера практичної діяльності

План

1. Соціальна педагогіка як інтегративна наука про людину і суспільство.
2. Парадигми розвитку соціальної педагогіки.
3. Предмет, мета, завдання соціальної педагогіки.
4. Система підходів та закономірностей соціально-педагогічної науки.

Тема 2. Становлення і розвиток соціальної педагогіки

План

1. Культурно-історичні традиції становлення та розвитку соціальної педагогіки.
2. Сутність та характеристика соціального виховання.
3. Завдання, принципи та методи соціального виховання.

Тема 3. Соціалізація особистості як соціально-педагогічне явище

План

1. Індивід, особистість, індивідуальність.
2. Характеристика процесу соціалізації особистості.
3. Соціально-виховне середовище як необхідна умова соціалізації.
4. Соціальна адаптація як складова процесу соціалізації.

Тема 4. Соціально-педагогічна діяльність як різновид професійної діяльності

План

1. Поняття та структура соціально-педагогічної діяльності.
2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності.
3. Об'єкти соціально-педагогічної діяльності.
4. Ресурси соціально-педагогічної діяльності.

Тема 5. Принципи, форми та методи соціально-педагогічної діяльності

План

1. Закономірності та принципи соціально-педагогічної діяльності.
2. Класифікація методів соціально-педагогічної діяльності.
3. Організаційні форми соціально-педагогічної діяльності

Тема 6. Кваліфікаційна характеристика соціального педагога

План

1. Професійний портрет спеціаліста соціально-педагогічної діяльності.
2. Професійні функції та ролі соціального педагога.
3. Етика соціально-педагогічної діяльності.

Тема 7. Особливості професійного самовиховання соціальних педагогів

План

1. Сутність та етапи професійного самовиховання соціальних педагогів.
2. Механізми професійного самовиховання студентів.
3. Самовдосконалення студентів у процесі практичної підготовки.

Змістовний модуль 2. Основи андрагогіки, геронтології, віктимології, пенітенціарної педагогіки

Тема 8. Соціальні інститути суспільства

План

1. Поняття та види соціальних інститутів.
2. Функції та завдання соціальних інституцій.
3. Соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх закладах.

Тема 9. Гендерні аспекти соціально-педагогічної роботи

План

1. Гендерна рівність як основа гармонійного суспільства.
2. Гендерні стереотипи в громадській свідомості.
3. Гендерні ролі та проблеми соціалізації особистості.
4. Соціальна робота з жінками.

Тема 10. Основи андрагогіки та соціальної геронтології

План

1. Андрагогіка як наука про соціальні аспекти життя дорослих людей.
2. Особливості навчання дорослих.
3. Поняття про андрагогічне дорадництво.
4. Поняття про соціальну геронтологію. Психологічні, медичні та соціальні аспекти старіння людей.

Тема 11. Основи превентивного виховання та девіантної поведінки

План

1. Концептуальні підходи до превентивного виховання.
2. Девіації як психолого-педагогічна проблема.
3. Дитячий алкоголізм і наркоманія як форми вияву девіантної поведінки.
4. Проституція як форма соціальної дезадаптації неповнолітніх.

Тема 12. Основи пенітенціарної педагогіки та ресоціалізації

План

1. Сутність делінквентної поведінки та соціального контролю.
2. Суб'єкти та об'єкти пенітенціарної педагогіки.
3. Гуманізація державної політики виконання покарань та ресоціалізація засуджених.

Тема 13. Основи віктимології

План

1. Поняття та провідні завдання соціально-педагогічної віктимології.
2. Основні категорії, фактори та причини віктимності.
3. Віктимність, спричинена вродженими або набутими травмами, фізичними, розумовими, психічними відхиленнями, важкими або невиліковними хворобами.
4. Безробіття громадян як фактор віктимності.

Тема 14. Основи опікунської педагогіки

План

1. Природне та соціальне сирітство.
2. Дисфункційні та асоціальні сім'ї.
3. Безпритульність дітей та дорослих.

ЗМІСТ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

ЛЕКЦІЯ 1. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ЯК НАУКА, НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА ТА СФЕРА ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

План

1. Соціальна педагогіка як інтегративна наука про людину і суспільство.
2. Парадигми розвитку соціальної педагогіки.
3. Предмет, мета, завдання соціальної педагогіки.
4. Система підходів, закономірностей та напрямів соціально-педагогічної науки.

1. Соціальна педагогіка як інтегративна наука про людину і суспільство

Соціальна педагогіка, як інтегративна наука про людину і суспільство, базується на результатах наукових досліджень інших наук, що необхідні для всебічного пояснення сукупності різних феноменів, що нею вивчаються, зокрема таких як: особливості організації соціального виховання дітей та молоді; закономірності та механізми становлення особистості в процесі освіти, виховання у різних соціальних інститутах; вплив на розвиток особистості різних факторів соціального середовища тощо.

Педагогіка є базовою наукою, що дозволяє соціальній педагогіці вивчати особливості виховання, освіти та навчання особистості на різних етапах її розвитку. Виокремлюючись із загальної педагогіки, соціальна педагогіка використовує педагогічні методи, засоби, історичний досвід педагогіки тощо. *Психологія* зосереджена на дослідженні суспільно-психологічних явищ і суб'єктів: потреб, настроїв, психологічного клімату, масових соціально-психологічних механізмів спілкування, психічних станів, громадської думки; допомагає зрозуміти психологічні та вікові особливості особистості або соціальної групи, що є підґрунтям для розробки адекватних форм та методів соціально-педагогічної діяльності.

Чи не найміцнішим є зв'язок між соціальною педагогікою та соціальною психологією, що допомагає зрозуміти психологічні

особливості особистості або соціальної групи, що є підґрунтям для розробки різних форм та методів соціально-педагогічної діяльності. *Соціологія* розкриває особливості становлення, функціонування та розвитку соціальних спільнот, груп та взаємостосунків між ними, що сприяє реалізації певних технологій соціально-педагогічної діяльності. *Політика* навчає враховувати особливості політичних явищ та процесів для визначення змісту соціальної політики щодо дітей та молоді, з метою їхнього соціального виховання, розвитку та самозміни в процесі соціалізації особистості. *Право* надає можливість відстоювати інтереси дітей, молоді та інших соціально-незахищених категорій населення на основі державних та міждержавних правових документів. *Педагогічний менеджмент*, як сучасна теорія управління, навчає організовувати соціально-педагогічну діяльність на таких управлінських засадах, що забезпечують оптимальну ефективність практичної роботи. *Етика* визначає основні морально-етичні вимоги та норми поведінки спеціалістів соціально-педагогічної роботи, які є основою професійної діяльності з метою задоволення людських потреб. Напрацювання соціальної педагогіки становлять інтерес для представників інших спеціальностей та наукових дисциплін, оскільки вона вивчає реальні соціальні факти, конкретний практичний досвід. Сукупність цих фактів є основою для наукового аналізу в межах різних дисциплін, що дає змогу виявити та науково осмислити тенденції розвитку досліджуваних подій та процесів.

Водночас, *соціальна педагогіка розробляє власні теорії*, методи, засоби, технології, має чітко визначений зміст, предмет, завдання, принципи, категорії. Міждисциплінарний характер соціальної педагогіки відображає її *науково-теоретична структура, яку складають:*

– *агогіка* – наука про проблеми попередження відхилень, девіацій у поведінці дітей та підлітків, розвивається в контексті оптимізації взаємодії особистості та середовища;

– *андрагогіка* – науковий напрям розвитку соціальної педагогіки, що охоплює теорію і практику освіти дорослих, особливості процесу професійно-особистісного зростання людини упродовж усього життя;

– *герогіка* – науковий напрям розвитку соціальної педагогіки, спрямований на вивчення соціальних проблем людей похилого віку;

– *віктимологія* – науковий напрям розвитку соціальної педагогіки, спрямований на дослідження особливостей реальних або потенційних жертв несприятливих умов соціалізації, їхній розвиток та умови

виховання. Розробляє принципи, зміст, форми, методи профілактики, з метою, компенсації та корекції обставин, що призводять до таких наслідків;

– *акмеологія* – наука, що вивчає закономірності, механізми про найбільш повний індивідуальний розвиток особистості, а особливо під час досягнення нею найвищого рівня розвитку соціальної зрілості як громадянина, фахівця.

Соціальна педагогіка в Україні утверджується як наука про закономірності та механізми становлення і розвитку особистості в процесі освіти та виховання в різних соціальних інститутах, а також як соціально-орієнтована діяльність освітніх, наукових, культурних та інших закладів і установ, соціальних служб, які сприяють формуванню соціальної активності дітей, молоді та дорослих з метою вирішення політичних, економічних, соціальних, побутових, особистісних та інших проблем життєдіяльності.

Провідною функцією соціальної педагогіки є *інтегративна функція*, що забезпечує інтеграцію наукових знань про виховання людини як соціальної істоти, розвиває духовні взаємини між особистістю і суспільством. Аналіз соціально-педагогічних процесів, пояснення причин різних соціальних проблем, розробка наукових підходів щодо підвищення рівня ефективності соціального виховання, різних видів соціально-педагогічної діяльності відбувається шляхом реалізації *теоретико-пізнавальної функції* соціальної педагогіки. Водночас, *прикладна функція* соціальної педагогіки пов'язана із вдосконаленням соціально-педагогічного впливу на особистість, створенням оптимальних умов для її соціалізації та зменшенням негативних факторів впливу соціального середовища.

Важливим аспектом розвитку соціальної педагогіки є питання співвідношення між соціальною педагогікою та соціальною роботою. Соціальну педагогіку і соціальну роботу об'єднують культурно-історичні традиції ставлення до людей, які потребують уваги і турботи.

Соціальна робота і соціальна педагогіка не лише взаємопов'язані, але й утворюють єдину понятійну та науково-практичну сферу. Соціальна робота має системні риси, що притаманні соціальній педагогіці. Спільність цих наук простежується у розв'язанні питань соціалізації та соціального виховання. Перші тенденції взаємозв'язку цих дисциплін простежуються в логіці наукової педагогічної рефлексії початку ХХ ст. Це пов'язано зі зміною уявлень щодо можливостей засобами виховання досягнути гармонії в суспільних відносинах. У

контексті соціальної політики виховні можливості розглядаються як один із факторів формування вільної особистості, яка здатна до перетворень у суспільстві. Наприклад, П. Наторп стверджує, що «самоцінність особистості розвивається у відданості суспільній справі, прагненні до свободи особистості, формуванні її індивідуальності є передумовами соціальної роботи, що в кінцевому сенсі є роботою над соціальною освітою».

У багатьох аспектах існує взаємозв'язок соціальної роботи та соціальної педагогіки. Так, принципи їхньої взаємозалежності полягають:

- їхня діяльність спрямована на розгляд питань та розв'язання проблем, пов'язаних із соціальною дезадаптацією і девіацією;
- потреби клієнтів як соціальної роботи, так і соціальної педагогіки в більшості мають однакові причини виникнення;
- соціальна робота і соціальна педагогіка є практичними механізмами реалізації соціальної політики держави;
- існує спільність системних феноменів, на основі яких відбувається взаємозв'язок понятійно-категоріальних апаратів.

Соціальна педагогіка досліджує проблеми правового захисту дітей, сім'ї, молоді, розвитку дитячих ініціатив, виховання дітей з девіантною поведінкою, різні аспекти допомоги дітям-інвалідам, дітям-сиротам, а також дітям, позбавленим батьківського піклування тощо.

Соціальна педагогіка, як і кожна наука, має свій понятійно-категоріальний апарат, базується на філософських засадах, методологічних підходах, теоріях і концепціях.

Поняття «благодійність», «милосердя», «допомога» та інші використовуються як у соціальній педагогіці, так і в соціальній роботі. Соціальна робота як наука активно використовує такі категорії соціальної педагогіки, як: «соціалізація», «соціальна адаптація», «соціальне виховання», «соціальне середовище», «соціальне обслуговування», «соціальна профілактика», «соціальна реабілітація» та інші. Інколи соціальну педагогіку і соціальну роботу ототожнюють або взаємопідмінюють, вдаючись до таких тлумачень, як: «соціальна робота є складовою частиною соціальної педагогіки», «соціальна педагогіка є підґрунтям соціальної роботи» тощо. Деякі вчені стверджують, що всіх педагогів можна вважати соціальними працівниками, але не всіх соціальних працівників – педагогами.

Соціальна педагогіка і соціальна робота можуть мати справу з представниками соціально-вразливих груп населення, використовувати

однаковий психолого-педагогічний інструментарій, їм обом властивий прикладний характер. Педагогічні знання затребувані у сфері соціальної роботи та соціальної допомоги з проблемними сім'ями, людьми похилого віку, людьми із функціональними обмеженнями, безробітними, бездомними, представниками інших соціально незахищених груп населення. Соціальна педагогіка і соціальна робота в Україні з початку становлення цих професій співіснують як дві самостійні, але суміжні дисципліни, що мають чітко виражену специфіку. Соціальна педагогіка розвивається в системі освіти, охорони здоров'я, в закладах, що працюють із сім'ями, дітьми та молоддю.

Отже, *соціальна педагогіка* є самостійною галуззю педагогічного знання, що вивчає соціальні проблеми людини на різних етапах її життєдіяльності; розробляє соціально-педагогічні технології, методи, які спрямовані на підвищення дієвості соціального розвитку, навчання; вивчає особливості організації соціального виховання особистості, враховуючи її індивідуальні можливості, особливості соціального оточення, вплив на розвиток та соціальне становлення особистості різних факторів соціального середовища.

Соціальна педагогіка є наукою, що вивчає: закономірності та механізми розвитку особистості в процесі освіти та виховання в різних соціальних інститутах; педагогічні умови середовища життєдіяльності особистості та його вплив на соціальне становлення людини.

Якщо розглядати соціальну педагогіку як галузь практичної діяльності, то необхідно чітко розрізняти соціально-педагогічну діяльність як офіційно визнаний різновид професійної діяльності і як конкретну діяльність організацій, установ, що надають допомогу людям, які мають у цьому потребу.

1. Парадигми розвитку соціальної педагогіки

В Україні з 90-х років ХХ ст. відбувається інтенсивний розвиток соціальної педагогіки, що супроводжується осмисленням її методологічних і методичних основ, уточненням парадигми, понятійно-термінологічного апарату; пошуком найбільш досконалих і адекватних діагностичних методик дослідження; з'ясуванням характеристик різних соціальних явищ, виховного потенціалу суб'єктів виховного процесу в різних типах виховних середовищ.

Парадигми – це сукупність методологічних, наукових, світоглядних, настанов, що сформувалися історично, прийняті як зразок, норма,

стандарт; визнані всіма науковці досягнення, що упродовж певного часу дають модель постановки певних проблем та їхнє вирішення.

Соціальна педагогіка як самостійна галузь педагогічного знання зараз перебуває на етапі активного розвитку теоретичних положень, аналізу і систематизації досягнень соціально-педагогічної практики. Свідченням цього є розробка методологічних засад соціальної педагогіки, обґрунтування нових парадигм соціального виховання та соціалізації особистості, формування понятійно-термінологічного апарату цієї науки, розвиток і розробка інноваційних технологій соціально-педагогічної діяльності.

Управління обставинами виступає важливим аспектом соціальної педагогіки, які прямо або опосередковано впливають на вихованців, сприяють поєднанню цих обставин в оптимальну систему, що забезпечує суспільству необхідний виховний ефект. Саме це зумовлює інтенсивний розвиток парадигм соціальної педагогіки.

У сучасній педагогічній науці відбуваються значні парадигмальні зміни: проходить переосмислення класичної парадигми, спостерігається поступове виникнення нової парадигми, властивої науці епохи інформаційної цивілізації; наука стає мультипарадигмальним утворенням, коли широко застосовуються і живаються протилежні за поглядами парадигми; активізується парадигмальний інструментально-емпіричний комплекс, що зумовлено практичними потребами суспільства, зростанням у ньому ролі науки; загострюється потреба в інноваційній, практичній та інституційній парадигмах.

На підставі зазначеного вище, виокремлюють два етапи розвитку парадигм соціальної педагогіки. *Перший етап* – початок ХХ ст., пов'язаний із становленням соціальної педагогіки як самостійної галузі педагогічних знань. Базовими для цього етапу були: *соціально-педагогічна парадигма* П. Наторпа, який розглядав соціальну педагогіку як напрям інтеграції виховних сил суспільства з метою підвищення культурного рівня народу. Він вважав, що виховання народу не є ізолюваним завданням, а має бути поєднане з усім народним життям. *Парадигма* Г. Нола і Г. Боймер визначала основне завдання соціальної педагогіки в наданні соціальної допомоги важковиховуваним дітям, у здійсненні профілактики правопорушень неповнолітніми тощо. Важливим було те, що Герман Нол вважав: для реалізації ідей соціальної педагогіки потрібні спеціально підготовлені фахівці. Він обґрунтував і значно розширив сфери соціальної педагогіки, вийшовши за межі сім'ї та школи. На думку Г. Нола, застосування знань соціальної педагогіки повинно мати відношення до

таких сфер, як: робота в дитячих садках та яслах, молодіжних клубах; під час роботи з правопорушниками, професійного навчання безробітних, церковної діяльності тощо. Г. Нол видав перший підручник із соціальної педагогіки. Гертруда Боймер визначала соціальну педагогіку як інструмент соціальної політики. На її думку, поняття «соціальний» у словосполученні «соціальна педагогіка» означає спрямованість педагогіки на соціалізацію дітей та молоді відповідно до їхніх потреб без урахування матеріального стану та статусу їхніх батьків. В одній із своїх програм Г. Боймер визначила три основні напрями соціально-педагогічної діяльності:

- моніторинг (наставництво) і корекційна діяльність (соціальна корекція);
- виявлення причин соціальних проблем і наслідків їхнього впливу на сім'ю та окремих клієнтів;
- забезпечення «лікувальною» допомогою дітей, які мають труднощі в навчанні та розвитку.

Другий етап (кінець ХХ ст.) у соціальній педагогіці починають інтенсивно розвиватися такі парадигми як:

1) *когнітивно-інформаційна*, що базується на необхідності передачі дитині максимальної кількості з усіх накопичених людством знань, умінь і навичок; проте бажання, потреби дитини не врівноважуються;

2) *особистісна парадигма*, в якій передбачалося, що основним є емоційний та соціальний, а не інтелектуальний розвиток дитини. Вихованець розглядається як особистість, яка сама може вибрати такий шлях освіти, який допоможе їй досягнути найкращих результатів. Головним завданням соціальних педагогів при такому підході є допомога дитині якомога ефективніше взаємодіяти з оточуючим світом. Вимоги до дітей при цьому підході не можуть бути жорстко фіксованими;

3) *культурологічна парадигма*, не популяризує вільне виховання, а головне завдання вбачає у передачі цінностей культури наступним поколінням, які можуть і не усвідомлювати необхідності в цьому;

4) *особистісно-соціальна парадигма*, сутністю якої є інтеграція особистісних стосунків, у яких характер та інтенсивність розвитку дитини залежить від її особистісних якостей та системи соціально-орієнтованих стосунків, формою організації яких є певні групи, що пов'язані з соціумом різними залежностями. Відтак, формування та розвиток особистості зумовлюється єдністю її індивідуальності та

соціального становлення (система соціально значущих взаємозв'язків). Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в контексті особистісно-орієнтованого підходу спрямована на розвиток морального, рефлексивного, творчого ставлення до власного життя в інтеграції з життям інших людей;

5) *компетентнісна парадигма* – розвивалася із прагматичної, когнітивно-інформаційної, але розглядає результат освітнього процесу не як систему знань, умінь і навичок, а як певний набір ключових компетентностей, без яких неможлива діяльність сучасної людини в інтелектуальній, суспільно-політичній, комунікаційній, інформаційній та іншій сферах. Це означає, що в майбутньому людина має володіти не набором фактів, а засобами і технологіями їхнього отримання.

Виходячи з аналізу розвитку сучасної соціальної педагогіки в Україні, можна констатувати, що фактично жодна парадигма не може бути вилучена із освітнього процесу, тому що кожна має серйозні базові позиції, є орієнтованою в культурі, спрямовує розвиток дитини на формування необхідних цінностей та сенсів життєдіяльності. Саме з урахуванням пріоритетів кожної парадигми, у відпрацюванні можливостей їх оптимального поєднання, відбувається інтенсивний розвиток соціальної педагогіки. Зокрема, положення особистісно-соціальної, компетентнісної та культурологічної парадигм покладено в основу соціально-педагогічної роботи в освітній сфері. З урахуванням цих положень здійснюється розробка та реалізація різних соціально-поведінкових програм.

Характерною ознакою є зближення різних наукових шкіл, становлення нових виховних інститутів, виникнення нових напрямів соціально-педагогічної роботи у різних соціальних інституціях. У межах наукових досліджень у теорії соціальної педагогіки наявність декількох парадигм достатньо виправдана, хоча не є ознакою зрілості та методологічної завершеності самої теорії, проте свідчить про її інтенсивний розвиток.

В умовах сьогодення соціальна педагогіка динамічно розвивається як інтегративна наука, що вивчає «особистість у системі соціальних стосунків», «особистість у середовищі», «особистість у ситуації» з позиції актуальних потреб і потенційних можливостей особистості, на різних етапах її соціальної зрілості, тобто від народження до старості. Виходячи з цього, соціальна педагогіка має унікальні можливості для своєчасного реагування на потреби людини, що виникають через складні життєві ситуації: надає допомогу, підтримує та захищає у процесі соціального розвитку та самореалізації; впливає на виховний

процес у різних вікових групах і соціальних інститутах; досліджує вплив соціальних факторів середовища на соціалізацію особистості; розробляє та реалізує соціально-педагогічні умови щодо оптимізації соціалізації на рівні особистості та соціальної групи з урахуванням конкретних умов соціального середовища, на принципах партнерської взаємодії з різними соціальними інститутами під час розв'язання складних соціально-педагогічних проблем; встановлює закономірності та виявляє тенденції щодо соціального розвитку особистості.

Соціальна педагогіка має *три основні парадигми розвитку*: наукову, освітню та практичну. Зокрема, *наукова парадигма* розвитку соціальної педагогіки забезпечує соціальний зміст педагогічного знання; виробляє методологічні, науково-методичні, теоретичні та технологічні основи соціальної педагогіки; здійснює підготовку наукових кадрів.

Освітня парадигма розвитку полягає у тому, що соціальна педагогіка відображає науково-освітню діяльність, формує систему наукового соціально-педагогічного знання, що необхідно для професійної діяльності соціальних педагогів, соціальних працівників і соціальних педагогів-дослідників. Ця парадигма характеризує освітній стандарт спеціальності «соціальний педагог».

Практична парадигма розвитку соціальної педагогіки спрямована на людину в різних ситуаціях її взаємодії із соціумом, на допомогу у вирішенні конкретних проблем такої взаємодії шляхом реалізації таких заходів як:

- профілактична робота з особами та групами соціального ризику;
- інтеграція засобів, можливостей на захист прав дітей та молоді державних і недержавних соціальних інститутів;
- надання пріоритету дітям-сиротам, з девіантною поведінкою, безпритульним, позбавленим батьківського піклування, різним категоріям вразливих сімей;
- підвищення соціально-педагогічної компетентності фахівців соціальної сфери.

2. Предмет, мета, завдання соціальної педагогіки

До цього часу статус соціальної педагогіки остаточно не визначено, оскільки деякі науковці вважають її галуззю педагогічної науки, інші – міждисциплінарною наукою. Залежно від цього визначається предмет соціальної педагогіки. Зокрема, Л. Коваль, І. Зверева, С. Хлеб'юк

вважають, що *соціальна педагогіка* є галуззю педагогіки, наукою про закономірності та механізми розвитку особистості в процесі освіти та виховання; а також соціально орієнтована діяльність освітніх, наукових, культурних та інших закладів, установ і соціальних служб, які сприяють соціалізації дітей та молоді. Автори визначають статус соціальної педагогіки не як окремої науки, а як галузі педагогіки.

Іншу точку зору мають В. Галузинський та М. Євтух, які характеризують *соціальну педагогіку* як окрему галузь теорії виховання, яка охоплює виховну діяльність позашкільних установ: роботу школи та педагогів з батьками за місцем проживання дітей і підлітків у мікрорайонах шкіл; працю в інспекціях районних відділів внутрішніх справ з неповнолітніми; культурно-освітню педагогічну діяльність у клубах і бібліотеках; особливості навчально-виховного процесу в інтернатних установах, дитячих будинках, групах продовженого дня. Це визначення свідчить, що автори визнають за соціальною педагогікою статус галузі теорії виховання, а *предметом* соціальної педагогіки вони вважають діяльність педагога щодо вирішення проблем соціального виховання дітей та молоді.

На думку М. Галагузової, *соціальна педагогіка* – це розділ педагогіки, *предметом* дослідження якого є соціальна освіта, соціальне виховання і соціально-педагогічна діяльність. Дослідниця дотримується думки про те, що об'єктивно існує зв'язок соціальної педагогіки та соціальної роботи, тому не припускає ігнорування, оскільки сутність зв'язку розкривається поняттям «допомога».

В. Бочарова та Г. Філонов розглядають *соціальну педагогіку* як структурний компонент соціальної роботи. Зокрема В. Бочарова вважає, що *соціальна педагогіка* – це наука, що охоплює всю повноту та розмаїтість ситуативної проблематики життя людини та моделей дій відповідно до сфери соціальної роботи. Г. Філонов акцентує увагу на тому, що палітра знань про людину, збагачує соціальну педагогіку і входить до різних моделей соціальної роботи, створює умови для міждисциплінарних досліджень, що визначають стратегію соціальної педагогіки як науки.

Вчені Л. Міщик, Н. Бурая, А. Малько переконують у тому, що вони розглядають *соціальну педагогіку* як науку, що знаходиться на межі педагогіки, психології, соціології, соціальної роботи, культурології. Зокрема Л. Міщик вважає, що *соціальна педагогіка* є комплексною науково-практичною дисципліною про соціальне виховання поколінь, що виникає на перехресті педагогіки, соціології, культурології та психології. Н. Бурая характеризує *соціальну педагогіку* як науку про

соціально-педагогічні механізми формування особистості в соціумі, гармонізацію їхніх взаємовідносин на мікро-, мезо- та макрорівнях. А. Малько переконує, що *предметом соціальної педагогіки* є дослідження, організація та управління взаємодією впливів соціального середовища на формування гуманної духовності людини, групи, суспільства.

Дослідниця А. Капська наголошує, що *специфічний аспект соціальної педагогіки*, як самостійної галузі педагогічного знання, зумовлений прикметником «соціальна», що означає взаємодію людей у соціумі, різні форми людського спілкування тощо. Відтак, *предметом соціальної педагогіки* є не лише сама людина, а людина у соціальному середовищі, у взаємодії з різними соціальними інститутами: сім'єю, дошкільними закладами, школами, підлітковими або молодіжними об'єднаннями, закладами культури, спорту, вищими навчальними закладами тощо. *Специфіка соціальної педагогіки* полягає у тому, що вона узагальнює закономірності та розробляє програми формування не стільки професійно-кадрового потенціалу суспільства, скільки *людини як особистості, спеціаліста як особистості*. На підставі цього, *соціальна педагогіка* розглядає формування та розвиток особистості не як стан, а як стадію, фазу життєдіяльності окремої людини. Відповідно до наукових точок зору *об'єктом соціальної педагогіки* виступає саме особистість як самостійний член соціуму.

На підставі аналізу наведених вище визначень можна зробити висновок про те, що *предметом соціальної педагогіки* є: процес соціального виховання дітей та молоді в умовах різних рівнів соціального середовища; соціально-педагогічні системи, в яких відбуваються процеси становлення і розвитку людини як особистості.

Відтак, *соціальна педагогіка* виходить за межі педагогіки школи, дошкільної педагогіки, професійної педагогіки, а своїм *предметом* вважає соціально-педагогічну систему, до складу якої входять не лише заклади освіти, але й інші соціальні інститути, в яких реалізуються функції соціального навчання, соціального виховання і соціально-педагогічної діяльності.

Загальна мета соціальної педагогіки як самостійної галузі педагогічного знання полягає в: інтеграції знань про соціальну природу особистості як педагогічну мету; вивченні освітньо-виховного потенціалу суспільства, способів педагогізації соціального середовища; створенні оптимальних умов для успішної соціалізації та розвитку особистості упродовж усього життя. Соціальна педагогіка спрямована на перетворення соціального середовища, попередження конфліктів, оптимізацію стосунків особистості та суспільства.

Основною метою соціальної педагогіки як практичної дисципліни можна вважати побудову технологій, що забезпечують подолання відчуження особистості від своєї справжньої соціальної природи. Подальша конкретизація цієї мети реалізується у завданнях.

Провідними завданнями соціальної педагогіки є:

- вивчення особливостей соціалізації особистості в різних мікросоціумах;
- педагогічна підтримка, соціальний захист особистості;
- збереження та зміцнення фізичного, психічного, соціального здоров'я особистості;
- створення оптимальних умов для позитивної соціалізації особистості у єдності процесів адаптації та індивідуалізації у сучасному суспільстві;
- вивчення дії об'єктивних і суб'єктивних факторів соціального середовища та характеру їхнього впливу на формування особистості;
- створення сприятливих умов в мікросоціумі для розвитку здібностей та реалізації можливостей особистості;
- надання комплексної соціально-психолого-педагогічної допомоги та підтримки;
- попередження та локалізація негативних впливів соціального середовища на особистість.
- профілактика порушень соціальних норм, вироблених суспільством і норм соціального розвитку особистості;
- дослідження закономірностей та перспектив соціально-педагогічної взаємодії особистості та педагогічно-доцільних факторів соціального середовища;
- вивчення особливостей впливу на особистість різних соціальних інститутів;
- попередження негативного впливу факторів соціального середовища на особистість;
- психолого-педагогічна допомога підліткам і молоді із груп ризику;
- соціальна реабілітація та інтеграція у соціум жертв соціалізації;
- розробка механізмів регулювання та корекції відносин особистості та суспільства.
- розроблення умов і забезпечення превентивної профілактики різних негативних явищ або відхилень у поведінці людей; оздоровленню соціального мікросередовища;
- пошук методів і засобів попередження проблем, виявлення та обґрунтування шляхів усунення причин, які породжують ці проблеми;

– дослідження закономірностей та перспектив соціально-педагогічної взаємодії особистості та педагогічно доцільних факторів середовища.

Зазначені завдання реалізуються під час здійснення соціально-педагогічної діяльності в різних соціальних інститутах суспільства. Важливим аспектом соціальної педагогіки виступає керування обставинами, що прямо або опосередковано впливають на особистість; поєднання цих обставин у систему, що забезпечує суспільству необхідний виховний ефект. Для практики соціально-педагогічної роботи характерною є домінуюча роль соціальної педагогіки та соціального виховання.

На підставі аналізу наукової літератури, Л. Нікітіна узагальнила чинники становлення та розвитку *соціальної педагогіки* як науки:

– виявлення в науковій педагогіці «третього педагогічного простору» або «поля» соціуму та усвідомлення його педагогічного потенціалу;

– поява нових типів і видів освітніх закладів та служб з особливим, переважно соціально корекційним напрямом роботи;

– поширення «клієнтської бази» соціальної роботи та практична відсутність класичних технологій саме соціальної роботи для вирішення значної кількості проблем, що відносяться до компетенції соціальної педагогіки;

– утворення спеціальних навчальних закладів з метою професійної підготовки спеціалістів соціальної роботи та, як наслідок, розробка педагогічного аспекту професійної освіти;

– необхідність у педагогічному обґрунтуванні сфери соціальної роботи з дітьми та молоддю;

– поява нової професії «соціальний педагог».

Зміст соціальної педагогіки, її об'єкт, предмет, мета, завдання дозволяють виокремити її основні категорії, тобто найбільш загальні, фундаментальні поняття. Соціальна педагогіка є відносно молодою наукою, тому немає однозначних підходів щодо визначення її понятійно-категоріального апарату.

І. Зверева, Г. Лактіонова запропонували розподіляти основні категорії та поняття на три групи:

– *перша* – запозичені – поняття, вироблені іншими науками, але використовуються соціальною педагогікою: соціум, соціальне середовище, соціалізація, соціальне виховання, соціальні відносини, соціальна діяльність, соціальна активність;

– *друга* – загальні – поняття і категорії, характерні для соціальної педагогіки, але можуть використовуватися і в інших науках;

– *третья* – специфічні – ті дефініції, що відносяться тільки до соціальної педагогіки, розкривають її суть (закономірності, принципи, цілі, функції, зміст), відображають конкретні способи діяльності та характеризують якісний стан (форми, методи, інструментарій, структура).

3. Система підходів, закономірностей та напрямів соціально-педагогічної науки

Загальна мета соціально-педагогічної науки полягає в розкритті її сутності, обґрунтуванні методологічних засад, закономірностей, принципів, форм, методів вивчення особистості дитини, в розробці науково-методичної системи організації соціально-педагогічної діяльності. Провідна роль у з'ясуванні сутності соціально-педагогічної науки належить методології, що визначає *систему підходів* щодо дослідження означеної проблеми.

Зокрема, *системний підхід* передбачає взаємозв'язок та взаємозалежність між відносно самостійними структурними та функціональними компонентами науки. *До самостійних структурних компонентів науки належать:* методологічні засади, мета, завдання, зміст, принципи, форми, умови, прогностичні тенденції розвитку тощо. *До функціональних компонентів науки належать:* проектуючі, гностичні, процесуально-діяльнісні, управлінсько-організаторські тощо.

Особистісно-діяльнісний підхід пов'язаний з такою організацією діяльності об'єкта соціального впливу, щоб він став активним учасником спілкування, праці, вибору змісту і форм соціально-педагогічної роботи. Цей підхід потребує від соціального педагога творчої праці, що передбачає вибір змісту, форм, методів та прийомів відповідно до потреб об'єктів впливу, залежно від їхніх індивідуальних проблем.

Культурологічний підхід спрямований на те, щоб виховати творчу особистість шляхом засвоєння нею накопичених людством цінностей культури і створення нових. Цей підхід потребує від соціального педагога і соціального працівника спеціальних знань про внутрішні процеси духовного світу людини, закономірності соціокультурного побуту особистості.

Аксіологічний (ціннісний) підхід передбачає реалізацію завдань гуманізації суспільства через систему педагогічних поглядів, в основі яких лежить учення про природу таких людських цінностей як сенс життя, мета людської (у тому числі соціально-педагогічної) діяльності.

Етнопедагогічний підхід спрямований на врахування під час роботи з різними категоріями людей їхньої культури, традицій, звичаїв, обрядів, етнічних особливостей, а також релігійних сповідань тощо.

Антропологічний підхід вимагає врахування знань інших наук про людину та її розвиток.

Компетентнісний підхід вимагає з'ясування педагогічних, соціологічних, психологічних, медичних, юридичних та інших компетентностей соціальних педагогів.

Закономірності соціально-педагогічної роботи – це суттєві, стійкі, повторювані зв'язки, що проявляються під час взаємодії суб'єкта соціально-педагогічної роботи та зумовлюють характер і спрямованість її впливу на розвиток конкретних соціальних явищ та відносин.

У спеціальній літературі закономірності соціально-педагогічної роботи пропонується поділити на дві групи: 1) закономірності функціонування і розвитку суб'єктів соціальної підтримки; 2) суттєві зв'язки між суб'єктом і об'єктом соціальної діяльності та їх діалектика. Враховуючи міждисциплінарні зв'язки соціально-педагогічної теорії та практики з іншими науками, *провідні закономірності* цієї науки подано в таких групах:

а) закономірності, які є загальними для філософії, соціології та соціальної педагогіки – відповідність розвитку науки потребам практики; відносна самостійність формування науки; зумовленість соціальних явищ економічними та політичними чинниками та інші;

б) закономірності, що є спільними для психології, загальної педагогіки та соціальної педагогіки – виховання як фактор формування особистості; вплив мотивів діяльності на формування якостей особистості та інші;

в) власне соціально-педагогічні закономірності – формування особистості під впливом довкілля; спільна зацікавленість фахівця з соціальної роботи і клієнта в кінцевому результаті їхньої взаємодії та інші;

г) загальнопедагогічні закономірності, що є підґрунтям для визначення принципів; залежність ефективності виховання від активності особистості в діяльності, спілкуванні; єдність процесу виховання і самовиховання.

Сферу соціально-педагогічних досліджень становить науково-практичний аналіз виховного потенціалу суспільства, напрями його актуалізації, визначення різних форм інтеграції суспільно-виховних зусиль, спрямованих на соціалізацію особистості. Можливості виховного потенціалу суспільства соціальна педагогіка розглядає у взаємозв'язку із системою соціальних чинників, до яких відносяться: сім'я, громада, навчальний і трудовий колектив, друзі, неформальні групи, ЗМІ, мистецтво, економіка, екологія тощо. Соціальна педагогіка важливе значення приділяє науковим дослідженням соціального фону, потенційних можливостей, психолого-педагогічних умов, що сприяють самоактуалізації, самовдосконаленню, самореалізації, самовихованню, саморозвитку, особистості.

Основними напрямками наукових досліджень у соціальній педагогіці є:

- моральні норми та цінності як базова основа соціалізації особистості;
- соціально-педагогічні засади формування особистості – відповідальність особистості за збереження життя, природи, культури;
- соціально-педагогічні фактори розвитку дитячо-підліткових і молодіжних ініціатив – історія, сучасний стан та перспективи розвитку;
- соціально-педагогічний патронаж різних категорій населення – дітей, молоді, людей похилого віку;
- зміст, форми, методи та прийоми соціально-педагогічної підтримки.

Отже, соціальна педагогіка як інтегративна наука вивчає соціальні процеси та соціальні явища, які мають безпосереднє відношення до життєдіяльності особистості, конкретної соціальної групи або громади, а також тенденції їхніх змін під впливом психолого-педагогічних, економічних та управлінських чинників.

ЛЕКЦІЯ 2. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

План

1. Культурно-історичні традиції становлення та розвитку соціальної педагогіки.
2. Сутність та характеристика соціального виховання.
3. Завдання, принципи та методи соціального виховання.

1. Культурно-історичні традиції становлення та розвитку соціальної педагогіки

Теорія і практика становлення та розвитку соціальної педагогіки пов'язана з історико-культурними традиціями народу, залежить від соціально-економічного розвитку держави, спирається на релігійні, морально-етичні норми та людські цінності. Упродовж усього періоду розвитку людської цивілізації суспільство завжди стикалося з проблемою ставлення до тих його членів, які не можуть самостійно забезпечити своє повноцінне існування: діти, старі, хворі, люди, що мають відхилення у фізичному або психічному розвитку тощо. Суспільство (на різних етапах його розвитку) ставилося до таких людей по-різному – від фізичного знищення слабких і неповноцінних, до повної інтеграції в суспільство. Суспільство, в якому перевага надавалась захисту слабких і неповноцінних людей, визначалося аксіологічною (ціннісною) позицією. Аксіологічна позиція, у свою чергу, завжди була наслідком ідеологічних, соціально-економічних, етичних переконань членів суспільства.

Історія свідчить, що з виникненням первіснообщинного ладу стали закладатися традиції гуманного, милосердного ставлення до немічних і знедолених людей, особливо до дітей-сиріт, дітей-інвалідів тощо. З прийняттям християнства на Русі ці традиції отримали своє закріплення в різних формах милосердя і доброчинності. Незважаючи на те, що поняття «доброчинність» і «милосердя», на перший погляд, дуже близькі за своїм значенням, вони не є синонімами. За визначенням із словника-довідника, *милосердя* – це готовність допомагати тим, хто цього потребує; виявляти поблажливість, співчуття, доброзичливе ставлення; схильність та готовність проявляти добрі вчинки; моральна характеристика, що передбачає наявність у

характері людини таких якостей як доброта, чуйність, співчуття, доброзичливість.

Православна церква проголосила милосердя однією із найважливіших християнських заповідей: «Полюби ближнього як самого себе». Причому милосердя як любов до ближнього, через яке стверджувалася любов до Бога, повинно було виражатися не просто в співчутті до страждених, а в реальній посильній допомозі таким людям. Практичне виконання цієї заповіді зводилося, як правило, до подачі милостині нужденним. В подальшому отримали розвиток інші форми прояву милосердя, знаковою з яких є добродійність. *Добродійність* – це добровільні пожертвування юридичних або фізичних осіб, завдяки яким громадські або приватні ресурси добровільно спрямовуються на допомогу нужденним. Розвиток добродійності у кожній країні має свої історичні особливості. Розглянемо етапи розвитку добродійності у вітчизняній історії:

Перший етап – IX-XVI ст. – добродійність існувала у вигляді діяльності окремих осіб і церкви, але в обов'язки держави не включалася. Добрими справами, милосердним ставленням до нужденних прославився великий князь Володимир, якого в народі називали «Червоне сонечко». Будучи від природи людиною щирої душі, він закликав інших людей піклуватися про ближніх, бути милосердними і терплячими, творити добрі справи. Володимир поклав початок і здійснив низку заходів щодо залучення русичів до освіти і культури. Він був засновником училищ для навчання дітей як із знатних родин, так і дітей із родин середнього стану, а також дітей з убогих сімей, оскільки він у цьому передбачав одну із головних умов розвитку держави та духовного становлення суспільства. Справу добродійності продовжив князь Ярослав Володимирович, який посів на престол у 1016 р.; заснував сирітське училище, в якому навчав на своєму утриманні 300 хлопців. У період війн, коли велика кількість людей мала потребу в матеріальній і моральній допомозі, саме церква брала на себе цю благородну місію. Вона наставляла народ на боротьбу за національне відродження, що мало важливе значення для збереження духовності, віри в добро, не дозволяла людям озлоблятися, втрачати етичні цінності.

Церква створила систему монастирів, де знаходили притулок жебраки, страждени, нездолені, фізично і морально зламані люди. У монастирях і великих храмах були лікарні, богодільні або притулок. Серед священиків було немало прикладів, коли їхнє життя і діяння присвячувалися допомозі людям. Так, Преподобний Серафім Саровський,

Сергій Радонежський та багато інших, які вчили словом і ділом дотримуватися етичних заповідей, виробляли гідні зразки поведінки, відноситися шанобливо до людей, піклуватися про дітей, проявляти милосердя і любові до ближнього. Але традиції добродійності не обмежувалися діяльністю церкви і окремих князів. Прості люди часто надавали підтримку один одному, і в першу чергу – дітям.

На початку XVI ст., разом з особистою участю будь-якої людини в добродійній діяльності, в справі надання допомоги нужденним намітилася нова тенденція, пов'язана з добродійною діяльністю держави. Зокрема, на Стоголовому Соборі в 1551 р. Іван Васильович Грозний запропонував ідею про те, що в кожному місті необхідно виявляти всіх нужденних у допомозі – убогих і жебраків, будувати спеціальні богодільні та лікарні, де б їм був забезпечений притулок і піклування.

Другий етап – з початку XVII ст. до реформи 1861 р. – відбувається зародження державних форм піклування, відкриваються перші соціальні установи. Історію піклування про дітей пов'язують з ім'ям царя Федора Олексійовича та його Указом (1682 р.), в якому мова йшла про необхідність навчання дітей грамоті та ремеслам. Понад усе історії відоме ім'я великого реформатора – Петра I, який за часи свого правління створив державну систему піклування над нужденними, визначив категорії нужденних, ввів превентивні заходи боротьби з соціальними вадами, врегулював приватну добродійність, причому свої нововведення він законодавчо оформив. Уперше, за Петра I, дітисироти стали об'єктом піклування держави. У 1706 р. було відкрито притулки для «негожих немовлят», куди брали незаконнонароджених дітей із збереженням анонімності походження, а за «пропажу негожих немовлят» була передбачена смертна кара. Немовлята забезпечувалися державою, а в казні були передбачені кошти на утримання дітей та людей, що їх обслуговували. Коли діти підросали, їх віддавали в богодільні або прийомним батькам, дітей старше 10 років – у матроси, підкидьків або незаконнонароджених – у художні училища.

Катерина Велика реалізувала задум Петра I – збудувала спочатку в Москві (1763 р.), а потім у Петербурзі (1772 р.) імператорські виховні будинки для «негожих немовлят». Добродійна діяльність імператорського двору, перш за все його жіночої половини, набуває в цей період форму стійкої традиції. Так, Марія Федорівна, дружина Павла I була першим міністром добродійності, проявляла велику турботу про дітей-сиріт. У 1797 р. вона написала імператору доклад про роботу виховних будинків і притулків, у якому запропонувала «віддавати немовлят

(сиріт) на виховання в государеві села до селян «доброї поведінки», але тільки після того, як малюки у виховних будинках окріпнуть, а головне – після прививки оспи, хлопчиків до 18 років, а дівчаток до 15 років, могли віддати в прийомні сім'ї. Як правило, ці діти одружувалися в селі, а їхнє майбутнє управлялося органами суспільного піклування. Так було започатковано систему виховання сиріт у сім'ях, а щоб вихователі були «майстерними та вмілими», Марія Федорівна за власні кошти відкривала педагогічні та педіньєрські класи при виховних будинках (педіньєрка – дівчина, що закінчила середній закритий навчальний заклад і залишена при ньому для педагогічної практики), а також класи – в жіночих гімназіях і інститутах, які готували вчителів і гувернанток.

Марія Федорівна у 1798 р. заснувала опікування за глухонімими дітьми. В цей період розпочали створюватися громадські організації, що самостійно вибирали об'єкт допомоги та працювали у тій соціальній ніші, яку держава не охоплювала своєю увагою. Так, за Катерини II (середина XVIII в.) у Москві було відкрито державно-філантропічне «Виховне суспільство», а в 1842 р., також у Москві, створюється опікунська рада дитячих притулків, яку очолює княгиня Н. Трубецька. Спочатку діяльність ради була зосереджена на організації вільного часу бідних дітей, що залишаються в денний час без нагляду батьків, а пізніше при раді стали відкриватися відділення для сиріт, а в 1895 р. – лікарня для дітей московських бідняків.

Олександр I піклувався про дітей з порушенням зору. За його наказом до Петербургу був запрошений на роботу знаменитий французький учитель Валентин Гьюї, який розробив оригінальну методику навчання сліпих дітей. З того часу було розпочато будівництво установ для цієї категорії дітей, а в 1807 р. відкрився перший інститут для сліпих, де навчалася лише 15 сліпих дітей (планували прийняти 25).

Третій етап – з 60-х років XIX ст. до початку XX ст. У другій половині XIX ст. «учитель німецьких учителів» А. Дістервег увів у науковий обіг термін «соціальна педагогіка» для визначення педагогічної діяльності із знедоленими та безпритульними дітьми з метою профілактики правопорушень неповнолітніх. Традиційно вважається, що започаткував названу науку П. Наторп, який вважав, що вона є галуззю знань про виховання людини упродовж усього життя.

У цей період спостерігається перехід від державної добродійної діяльності до приватної, зароджуються громадські філантропічні

організації. Одна з них – «Імператорське людинолюбне товариство», в якому було зосереджено грошові благодійні пожертвування приватних осіб, включаючи і персон імператорського походження. Як і в Західній Європі, в Росії поступово формувалася мережа добродійних установ і закладів, налагоджувалися і удосконалювалися механізми добродійної допомоги, яка охоплювала широкий круг дітей з різними соціальними проблемами: хвороба або дефект розвитку, сирітство, бродяжництво, безпритульність, проституція, алкоголізм тощо. Громадські філантропічні діяння розповсюдилися і на дітей з фізичними недоліками. Було організовано притулки для глухонімих, сліпих дітей, дітей-інвалідів, де їх утримували та навчали різним ремеслам. Заклади, що опікували глухонімих дітей, (які були засновані ще імператрицею Марією Федорівною), утримували за власний рахунок школи, навчальні майстерні, притулки для дітей, видавали матеріальну допомогу сім'ям, що мають глухонімих утриманців.

Не менш значним явищем на той час, було опікування Марії Олександрівни про сліпих дітей. Основним джерелом доходу був кухлевий збір – матеріальне пожертвування всіх церков і монастирів, яке збиралося на п'ятому тижні після Пасхи. В цей період в училища приймалися діти від 7 до 11 років на повне казенне забезпечення у разі крайньої потреби. У 1882 р. відкрилося Товариство піклування про бідних і хворих дітей «Синій хрест», керувала яким Велика княгиня Єлизавета У 1893 р., з'явилося відділення захисту дітей від жорстокого ставлення, включаючи притулки та гуртожитки з майстернями. В цей час на приватні кошти О. С. Баліцької було створено перший притулок для калік і паралізованих дітей. У кінці XIX ст. стало необхідним відкриття притулків для дітей-ідіотів та епілептиків, утримання яких вимагало спеціального догляду і турботи. Таку благородну місію взяло на себе Товариство піклування про калік неповнолітнього віку, яке відкрило притулок для дітей-ідіотів у Петербурзі. Лікар-психотерапевт І. В. Маляревський з цього притулку відкрив лікувально-виховний заклад для розумово відсталих дітей, переслідуючи мету сприяти дітям з проблемами психічного розвитку в навчанні, для їхньої адаптації до трудового життя.

Отже, система громадсько-державного піклування про дітей в кінці XIX ст. була розгалуженою мережею добродійних товариств та установ, діяльність яких значно випередила становлення професійної соціальної роботи та соціальної педагогіки в Європі. В цей період добродійність приймає світський характер, оскільки особиста участь у ній сприймається суспільством як морально-етичний вчинок.

Доброчинність пов'язується з благородністю душі та вважається невід'ємною справою кожного християнина.

Значущим для цього періоду є зародження професійної допомоги та поява професійних фахівців. Починають організовувати різні курси, що стали початком професійного навчання кадрів для соціальних служб. «Соціальна школа» була створена на юридичному факультеті психолого-неврологічного інституту, де однією з кафедр була кафедра суспільного піклування (жовтень 1911 р.). У 1910 р. відбувся перший, а в 1914 р. – другий з'їзди діячів соціальної сфери. Одним із найважливіших напрямів діяльності учених і практиків у цей період було надання допомоги та побудова системи виховно-виправних установ, куди потрапляли убогі та безпритульні діти.

На початку ХХ ст. успішно розвивалася система соціальних служб. Так, у 1902 р. діяло 11400 добродчинних установ, 19108 піклувальних рад. Тільки в Петербурзі їхній дохід складав 7200 карбованців, на той час це була дуже велика сума. Гроші йшли на проведення навчально-виховних заходів, на утримання будинків для бідних дітей, нічних притулків для бродяг, народних їдалень, амбулаторій, лікарень тощо.

Четвертий етап – з 1917 р. до 80-х років ХХ ст. – переломним моментом у розвитку добродчинності стала Жовтнева революція 1917 р. Большевики засудили добродчинність як буржуазний пережиток, а тому будь-яка добродчинна діяльність була заборонена. Ліквідація приватної власності закрила можливі джерела приватної добродчинності. Відокремлення церкви від держави, а фактично її репресування, закрило шлях церковної добродчинності. Знищивши добродчинність, яка була реальною формою допомоги нужденним дітям, держава взяла на себе турботу про соціально знедолених, число яких у результаті соціальних катаклізмів (Першої світової війни, декількох революцій, громадянської війни) різко зросло. Сирітство, безпритульність, правопорушення серед підлітків, проституція неповнолітніх – ось далеко не повний перелік соціальних і педагогічних проблем того періоду, які вимагали негайного вирішення.

Радянська влада поставила завдання боротьби з дитячою безпритульністю та її причинами. Цими питаннями займалися *відділи соціального виховання* при органах власті всіх рівнів. Було створено установи з соціально-правової охорони неповнолітніх, у ВНЗ Москви та Петербурга було розпочато підготовку спеціалістів для системи соціального виховання. В цей період активно почала розвиватися педологія, яка ставила задачу на основі синтезованих знань про дитину і середовище забезпечити її виховання: допомогти дітям учитися,

оберігаючи дитячу психіку від перевантажень; безболісно опанувати соціальні та професійні ролі тощо. З 20-х років XX ст. з'явилася плеяда талановитих педагогів і психологів, учених і практиків, у числі яких А. С. Макаренко, П. П. Блонський, З. Т. Шацький, Л. С. Виготський та багато інших. Їхні наукові праці, вражаючі досягнення в практичній роботі щодо соціальної реабілітації «важких дітей» і підлітків (Перша дослідна станція Наркомпроса, трудова колонія ім. М. Горького тощо) отримали міжнародне визнання.

Однак система соціального виховання і педологія розвивалися недовго, фактично вони припинили своє існування після відомої постанови 1936 р. «Про педологічні збочення в системі Наркомпроса». Педології була інкримінована роль «антиленінської теорії вимирання школи». Велика кількість представників цієї теорії були репресовані, а соціальне виховання дискредитовано і ліквідовано з професійної свідомості педагогів на довгі роки. З 40-х років XX ст., що мали назву в історії «великий перелом», опустилася «залізна завіса», яка відгородила радянських учених і практиків від зарубіжних колег. У створеній тоталітарній державі відбулася заміна загальнолюдських цінностей на класові.

Проголошення утопічної ідеї побудови самого досконалого і справедливого суспільства, що декларувало ліквідацію всіх пережитків минулого, в тому числі соціальних негараздів, зробило закритою тему соціальних проблем і систему соціальної допомоги дітям, які її потребували. Нові соціальні потрясіння, пов'язані з Великою вітчизняною війною (1941-1945 рр.), знову загострили проблему дітей, але ставлення суспільства до соціально-знедолених дітей змінилося – їх признали жертвами війни. Держава намагалася вирішити їхні проблеми шляхом створення шкіл-інтернатів, розширення мережі дитячих будинків для дітей воєнних і партизан, водночас фактично стала відроджуватися благочинність (хоча це слово тоді не вживалося), яка проявлялася у відкритті спеціальних рахунків і фондів, на які солдати та офіцери перераховували гроші для утримання дітей; у передачі особистих вкладів населення на потреби шкіл-інтернатів та дитячих будинків. У 70-х роках XX ст. намітилися кардинальні зміни для створення і розвитку організаційних форм та інститутів соціальної педагогіки, поновлення теоретичних досліджень у галузі педагогіки оточення, пов'язаних з розробкою системного підходу до навчання і соціального виховання.

2. Сутність та характеристика соціального виховання

На сучасному етапі розвитку науки існує декілька підходів щодо визначення поняття «соціальне виховання». Доцільно навести поширені формулювання.

Як зазначає Андреева І. М., *соціальне виховання* – це виховання людей всіх вікових груп і категорій в організаціях, як створених для цієї мети, так і в тих, що займаються ним одночасно зі своїми основними функціями.

Василькова Ю. В., Василькова Т. А. трактують *соціальне виховання* – як турботу суспільства про покоління майбутнього, підтримку людини суспільством, колективом, іншою людиною, допомогу людині в засвоєнні і прийнятті моральних відносин, що склалися в сім'ї, суспільстві, під час прийняття правових, економічних, громадянських і побутових відносин.

Окремі автори вважають, що *соціальному вихованню* підлягають всі вікові та соціальні категорії людей; інші – подібно до засновника терміну «соціальна педагогіка» А. Дістервега, що соціальне виховання необхідне для вразливих категорій: сиріт, безпритульних, малолітніх злочинців тощо. Враховуючи той факт, що результатом соціального виховання є *соціалізація* як здатність людини взаємодіяти із соціальним світом (Нікітін В. А.) варто погодитись із авторами першої концепції.

Проаналізувавши визначення поняття «соціальне виховання» різними науковцями відносно його суті, можна дійти висновку, що *першою формою виховання, що зародилась у первісному суспільстві, було саме соціальне виховання*. Необхідно відзначити, що без вироблення навиків соціальної поведінки – людина розумна не вижила б як біологічний вид. Саме колективний суспільний спосіб життя, з яким тісно пов'язані соціальне виховання та взаємна підтримка, був одним із факторів антропогенезу.

Соціальне виховання є процесом і результатом цілеспрямованого впливу на людину з метою оволодіння і засвоєння нею загально-людськими та спеціальними знаннями, соціальним досвідом для формування позитивних ціннісних орієнтацій, соціально значущих якостей.

Соціальне виховання представляє планомірну і впорядковану допомогу людині під час розвитку її природно-творчих сил; сприяє стимулюванню до самовдосконалення, саморозвитку, самореалізації людини під час діяльності, спілкування, пізнання, в результаті чого

удосконалюються її психічні та фізичні задатки та виробляється особистісний сенс життя.

Соціальне виховання як наукова категорія вперше почала розглядатися наприкінці XIX ст. На сьогодні об'єктом соціального виховання є система соціальних взаємодій людини у зоні її найближчого оточення; предметом – процес педагогічного впливу на соціальні взаємодії людини упродовж усіх вікових періодів у різних сферах її життєдіяльності. Соціальне виховання розглядає цілі, зміст, способи і ресурси виховання людини в широкому спектрі соціальних взаємодій. Передбачає використання у виховному процесі всього арсеналу засобів і можливостей суспільства, мікросередовища, в якому проходить життєдіяльність конкретного індивіда, можливостей самої особистості як суб'єкта виховного процесу. Це галузь педагогічних знань, яка вивчає і розв'язує комплексні проблеми людини в соціальному середовищі, враховуючи всі впливи, яких зазнає людина у процесі соціального становлення. Акумулює в собі вплив на педагогічний процес конкретних умов середовища (соціокультурних, природних, екологічних, кліматичних, соціально-побутових, національних), розглядаючи індивіда в контексті його найближчого оточення. Соціальне виховання спрямоване на перетворення навколишнього середовища, формування в соціумі гуманних стосунків, пошук педагогічно-компромісних рішень.

Соціальне виховання здійснюється у процесі взаємодії особистості в різних відносно автономних сферах життєдіяльності: освіта, організація соціального досвіду людини, індивідуальна допомога. Соціальне виховання забезпечується суспільством і державою в організаціях, що спеціально створюються для його здійснення (школа, мережа позашкільних навчальних закладів, дитячі та молодіжні організації), а також у тих, де виховання не є провідною функцією (армія, виробництво, громадські об'єднання).

Соціальне виховання як система має такі складові: люди, «об'єкти-суб'єкти» виховання; соціальні інститути виховання; культура та «окультурене» природне середовище; напрями виховання. Всі структурні елементи виховання пов'язані між собою усталеною взаємодією щодо забезпечення основних системних функцій.

Основними функціями системи соціального виховання є: культурологічна (формування особистої культури індивіда), соціалізаційна (координація та управління шляхом виховання спрямованістю та ефективністю перебігу процесу соціалізації), адаптаційна (навчання ефективним моделям освоєння індивідом нових життєвих ситуацій),

ціннісно-утворююча (закріплення суспільних цінностей у свідомості й поведінці індивіда), нормативна (закріплення в поведінці соціальних норм, ухвалених суспільством), інтегративна (об'єднання людей шляхом опанування способів поведінки), соціального контролю (вироблення системи групових реакцій у вигляді санкцій, що адекватні соціальним цінностям).

Соціальне виховання, як суспільно-культурне явище, характеризують такі чинники:

- природа, рідна мова, спілкування (домашнє, сімейне, шкільне, позасімейне, позашкільне);
- культивовані та значущі для людини форми діяльності, мистецтво, література, засоби масової інформації, традиції, стиль взаємодії людей;
- спосіб життя самої людини, її намагання, цінності, сенс життя, соціальні ролі, її світосприймання тощо.

Ефективність і зміст соціального виховання зумовлює стан культури в суспільстві, морально-політичну та духовну атмосферу соціального життя, які в сукупності складають соціальний простір виховання.

Вихованню як соціальному феномену притаманна практично вся сукупність форм соціального: соціальне явище, взаємодія, організація, інститут і соціальний процес. Під суспільним (соціальним) вихованням розуміють виховання, що спрямоване на забезпечення гармонії суспільних і особистих інтересів, балансу між відповідальністю суспільства перед особистістю і особистості перед суспільством шляхом безпосередніх людських відносин, а також за допомогою спеціально створених для цієї мети суспільних інститутів благодійних фондів, організацій, товариств, асоціацій тощо).

Отже, соціальне виховання – це створення умов і заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння підростаючим поколінням загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування соціально-позитивних ціннісних орієнтацій.

Проблеми суспільного виховання вивчає соціальна педагогіка. У кінці ХХ ст. соціальна педагогіка виділилась як самостійна галузь педагогічних знань. Вона вивчає освітньо-виховний потенціал суспільства, способи педагогізації соціального середовища для більш успішної соціалізації і розвитку особистості упродовж усього життя. Зокрема, досліджує вплив сім'ї, неформальних об'єднань, засобів масової інформації, церкви. У полі зору соціальної педагогіки

находяться проблеми «груп ризику», до яких входять люди, які волею долі опинилися в складних і критичних умовах, безробітні, бомжі, наркомани, п'яниці, повії, злочинці, хворі, ті, що вийшли із місць позбавлення волі, потрапили у злочинні групи і заборонені релігійні секти тощо. Цим людям особливо потрібна кваліфікована педагогічна допомога, соціальна педагогіка вивчає також особливості процесів виховання у зрілому і похилому віці, в умовах трансформації людських взаємин під пресингом ринкових відносин, жорсткої конкурентної боротьби. Цікавлять її і проблеми ділової кар'єри, жіночого виховання, задоволення роботою, організації дозвілля. Вона шукає шляхи активного співробітництва з церквою у духовному розвитку людей.

У розвинутих країнах практична організація суспільного виховання виокремилася у професійне заняття і отримала назву «соціальна робота». Як система гуманістичних послуг тим, хто цього потребує, соціальна діяльність виникла ще у біблейські часи (як добродійність, релігійний обов'язок людини) однак як професія, що вимагає спеціальної підготовки визнана лише в кінці минулого століття.

Термін «практична соціальна робота» використовується з 1970 року. Раніше ця робота мала різні назви: робота з клієнтом, робота з групами, в общинах; соціальне забезпечення дітей, сімейні послуги, медична соціальна робота, психіатрична робота у виправних закладах; робота з бідними, інвалідами, розумово відсталими, з дітьми, які позбавлені догляду; алкоголіками тощо.

На сьогодні сферами практичної соціальної роботи вважаються: сім'я, діти, освіта, охорона здоров'я, люди похилого віку тощо.

Соціальна робота з сім'єю проводиться з метою поліпшення матеріально-побутових умов життєдіяльності родини, розширення її можливостей у здійсненні прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку усіх її членів, залучення їх до трудової діяльності. Одним із основних об'єктів соціальної роботи є молода сім'я та сім'ї, які мають проблеми в сімейному вихованні: неблагополучні, багатодітні, студентські сім'ї, сім'ї мігрантів та біженців, сім'ї з дітьми та батьками-інвалідами, сім'ї з нестандартною дитиною, бідні та малозабезпечені сім'ї, сім'ї одиноких та неповнолітніх матерів інші. Соціальна робота з сім'єю здійснюється шляхом соціальної профілактики, соціальної допомоги, соціального патронажу, соціальної реабілітації.

Соціальна профілактика полягає в організації роботи, спрямованої на усунення умов та причин виникнення проблем у сім'ї: конфліктів, розлучень, стресових станів, помилок, безвідповідального батьківства тощо.

Соціальна допомога має на меті надання сім'ї в умовах конкретної ситуації різноманітних соціальних послуг: психолого-педагогічних, правових, соціально-медичних, матеріальних. Наприклад, роз'яснення умов отримання пільг, що надаються молодим сім'ям, жінкам, самотнім; надання різних видів соціальних послуг сім'ям, які стали жертвами екологічної катастрофи; консультація для молодих людей, які збираються взяти шлюб.

Соціальний патронаж спрямований на постійне супроводження сімей, що потребують підтримки (малозабезпечених, багатодітних, з дітьми-інвалідами та інших).

Соціальна реабілітація – це надання допомоги молодій сім'ї з метою подолання сімейних конфліктів, кризових станів, дисгармонії у взаємостосунках, тимчасових або постійних труднощів у життєдіяльності сім'ї, які з'являються внаслідок важких захворювань, майнових втрат, конфліктних взаємин, а також тим, хто опинився у стані безвихідності, беспорядності чи самотності. Ця робота проводиться як із кожним членом сім'ї індивідуально, так і з усією родиною.

Створення вітчизняної системи суспільної підтримки дітей та молоді сьогодні знаходиться на початковій стадії. Розпочато підготовку кадрів для соціальної роботи на державному рівні. Однак громадська ініціатива, що є рушійною силою цих процесів в інших країнах, поки що в Україні відсутня, незважаючи на те, що реформи продовжуються вже майже двадцять років, і є необхідність в організації соціальної допомоги людям.

3. Завдання, принципи та методи соціального виховання

Соціальне виховання є цілеспрямованим процесом формування соціально-значущих якостей особистості, необхідних для успішної соціалізації, то соціальні якості особистості, у свою чергу, формуються на основі соціальних знань, умінь, навичок та соціальних відносин.

До завдань соціального виховання відносяться:

1. Індивідуальна допомога особистості під час кризової ситуації.
2. Організація захисту прав людини на гідне життя в суспільстві.
3. Організація охорони здоров'я людини.

4. Організація соціальної, фізичної, пізнавальної діяльності людей.

5. Допомога молоді під час ухвалення самостійних рішень.

Серед принципів соціального виховання виокремлюють:

1. принцип природовідповідності – полягає у вивченні задатків і здібностей людини та сприянні їхньому розвитку;

2. принцип народності – полягає в урахуванні національної культури, традицій та рідної мови;

3. принцип гуманності – полягає у визнанні індивідуальності кожної людини, її фізичного, духовного, емоційного, соціального і морального розвитку. Проявляється через підтримку особистості під час самовизначення, самореалізації в сім'ї, школі, оздоровчих і культурних закладах;

4. принцип соціальної відповідальності суспільства за реалізацію людини в творчості, набутті знань, задоволенні у спілкуванні. Проявляється через створення умов для розвитку обдарованих дітей, дітей з фізичними вадами, сиріт, дітей з відхиленнями у поведінці, які страждають від жорстокого поводження тощо.

Методи соціального виховання:

1. Методи підтримки особистості – застосовуються коли дитина знаходиться в складній життєвій ситуації. Соціальний педагог допомагає проаналізувати свій стан, сформулювати те, що необхідно змінити, налагодити відносини між членами сім'ї.

2. Методи корекції розвитку – полягають у педагогічному впливові на фізично здорову дитину з відхиленнями в поведінці. Ці методи спрямовані на те, щоб виправити вади дитини, навчити її розуміти оточуючих, бачити в навколишньому середовищі позитивне. Соціальний педагог допомагає дитині навчитися керувати власним станом, спілкуватися з людьми, виробити прийнятні в суспільстві норми поведінки, включитися в суспільне життя. Соціальному педагогу важливо виявити причини відхилень у поведінці дитини з метою їхньої корекції; методи корекції під час роботи з нею, сім'єю, з батьками; передбачають зміни у ставленні батьків до дітей, батьків до процесу виховання. Батьки не завжди розуміють особливості розвитку дитини, зменшуючи або збільшуючи її можливість. Батьки потребують кваліфікованих консультацій лікаря, психолога, педагога. Лише за умов спільної співпраці педагога і батьків методи корекції розвитку дітей з відхиленнями у поведінці можуть дати позитивний результат.

3. Методи перевиховання – це педагогічний вплив, спрямований на попередження і подолання відхилень у поведінці особистості. Існує два види цього процесу: перевиховання і корекція. Перевиховання – це

перебудова всієї структури особистості, а корекція – це подолання окремих недоліків. Мета перевиховання – сформувати особистість, яка відповідала б вимогам суспільної моралі. Перевиховання здійснюється за такими напрямками:

- відновлення позитивних якостей;
- залучення вихованця до занять спортом і працею, щоб не залишалось часу на антисуспільні прояви;
- стимулювання позитивних вчинків, що сприяє подоланню негативних якостей;
- створення позитивного досвіду;
- навчити аналізувати власні вчинки.

Вихователь складає програму перевиховання, для цього вивчає середовище, в якому перебуває дитина, колектив, у якому буде проходити процес перевиховання, а потім визначає конкретні заходи впливу на дитину.

Під час перевиховання використовуються такі методи:

- Метод переконання – надання вихованцю достатньо переконливих аргументів.
- Метод перенавчання – передбачає організацію дозвілля вихованця новим моральним досвідом, переналаштування на позитивні заняття, розваги, участь у гуртках творчості, художній самодіяльності.
- Метод переключення – залучення дитини в нову суспільну діяльність, заняття працею, корисною справою, спортом, туризмом.
- Метод «вибуху» – за А. С. Макаренком – полягає у сильному психологічному впливі на дитину, що докорінно змінює поведінку особистості.

Використовуючи методи перевиховання соціальному педагогу корисно пригадати слова І. Г. Песталоцці: «Для того, щоб змінити людей, їх необхідно любити. Вплив на них, пропорційний любові до них».

4. Метод самовиховання. Самовиховання – це процес свідомого перетворення людиною самої себе, своїх тілесних, душевних сил і властивостей, соціальних якостей особистостей. Поетапно процес самовиховання можливо уявити наступним чином:

- з'ясування проблем, що заважають людині у житті, вибір шляхів подолання;
- бажання самому обрати ціль у житті, звільнитись від страху не досяжності мети;

- переконати себе, що мети можливо досягти, повірити у свої сили;
- зосередити власні сили для досягнення поставленої мети;
- періодично оцінювати досягнуте, виправляти помилки і невдачі;
- контролювати власні вчинки, стосунки з оточуючими.

Під час самовиховання необхідно вірити у власні сили, вміти сконцентрувати увагу, бути переконаним, що успіху можливо досягти.

5. Методи самоорганізації. Соціальному педагогу часто доводиться мати справу з важкими неорганізованими підлітками, які не можуть керувати власними вчинками. Метод самоорганізації полягає у застосуванні вмінь планувати власне життя, оцінювати свої можливості, ухвалювати відповідні рішення. Методи, що застосовуються під час виховання самоорганізації, передбачають вивчення дитини: її життя, навчальної діяльності, стосунків з однолітками, захоплень, матеріального становища, ціннісних орієнтацій – а в подальшому постановку мети і співвіднесення її з фактором часу і організацією життя вихованця.

ЛЕКЦІЯ 3. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЯВИЩЕ

План

1. Індивід, особистість, індивідуальність.
2. Характеристика процесу соціалізації особистості.
3. Соціально-виховне середовище як необхідна умова соціалізації особистості.
4. Соціальна адаптація як складова процесу соціалізації.

1. Індивід, особистість, індивідуальність

Людина є істотою суспільною, вона має свідомість і само-свідомість, тобто завдяки цьому вона має змогу не лише працювати, пізнавати світ, але й усвідомлювати, порівнювати власні потреби та бажання з обставинами життя. Факт належності живої істоти до людського роду відображається в понятті «індивід».

Індивід – це людина як уособлена природна істота, представник людського виду, яку характеризують її вік, стать, зовнішність. Дитина народжується як індивід, але завдяки спілкуванню з дорослими вона поступово засвоює соціальний досвід, включається в систему суспільних відносин, які формують її потреби, інтереси, світогляд, переконання, тобто розвивають її як особистість.

Особистість – це соціалізований індивід як суб'єкт соціальних відносин і соціальної діяльності, який відображає найсуттєвіші соціально-значущі властивості, посідає певне місце та виконує певну роль у суспільстві. У сучасній науці поняття «особистість» є однією з найважливіших категорій, яка вивчається психологією, педагогікою, історією, філософією, економікою та іншими науками.

Особистістю людина стає у результаті сукупності взаємин, які утворюються у неї з іншими людьми, у системі соціальних зв'язків, до яких вона належить. Бути особистістю означає мати активну життєву позицію, здійснювати вибір і нести за них відповідальність; працювати над своїм вдосконаленням, володіти своєю поведінкою, емоціями тощо. Головними ознаками у характеристиці особистості є *суспільна сутність та соціальні функції*. Кожна особистість наділена сукупністю певних особливостей та рис, що притаманні лише їй, тому формують індивідуальність.

Під *індивідуальністю* розуміють неповторне поєднання психологічних особливостей і рис людини, які утворюють її своєрідність та несхожість на інших людей. Індивідуальність виявляється у рисах характеру, темпераменту, в здібностях, особливостях і якостях психічних процесів, у звичках та уподобаннях людини. Не існує двох людей з однаковим поєднанням психічних якостей. Індивідуальність властива кожній людині, але виявляється по-різному: в одних людей яскраво і сильно, а в інших – малопомітно.

Складність розуміння поняття «особистість» викликала появу різних підходів, що мали на меті пояснити природу та шляхи формування особистості. Велику увагу вчені приділяють факторам розвитку особистості. Перш за все до факторів розвитку особистості відносяться *біологічні фактори*: спадковість, анатоμο-фізіологічна структура біологічного виду «людина розумна», особливості вищої нервової діяльності, фізичні особливості та задатки, аномалії спадкового походження та отримані під час вагітності та пологів. *Соціальні фактори*: макро-, мезо-, мікросередовище та виховання. Суттєвий фактор – *власна активність особистості*: наслідування, виховуваність, научуваність, самовиховання та самоосвіта. Саме співвідношення цих факторів, їхнє трактування та місце в загальному процесі становлення особистості розкривають суть різних теорій особистості.

З. Фрейд (1856-1939) у теорії розвитку особистості виокремив у структурі особистості такі компоненти: Ід (Воно), Его (Я), Супер-Его (Над-Я). Зокрема, компонент *Ід* складається із успадкованих, вроджених інстинктів. Інші елементи структури особистості розвиваються з Ід. Але саме Ід безформне, хаотичне, його функціонування не підкоряється логічним законам. Ід зберігає свою провідну роль упродовж усього життя.

Его – це психіка, яка контактує із зовнішньою реальністю. Головне завдання Его – самозбереження. Его завжди прагне до задоволення та намагається уникнути незадоволення. Его контролює імпульси Ід. Ід реагує на потреби, а Его – на можливості.

Супер Его є сховищем моральних норм, заборон, дозволів; це внутрішній цензор діяльності особистості: її совість, самоспостереження, ідеали. На думку З. Фрейда, особистість у своєму розвитку проходить такі стадії: *оральну* – дитина від народження до появи зубів; *анальну* – дитина до усвідомлення табу; *фалічну* – підвищена увага до своїх геніталій, сексуальних питань; *генітальну* – у період статевої зрілості. Проте в кожній з цих стадій лібідо виявляється по-своєму. Так, у

хлопчиків розвивається *едіпів комплекс* – прагнення до оволодіння матір'ю; у дівчаток – до оволодіння батьком, які придушуються Супер-Его. Несвідоме у людини проявляється під час сну (нерідко в них – істинні бажання), обмовках, спонтанних реакціях (прорив Ід через Его та Супер-Его). У розумінні З. Фрейда, особистість не раціональна, нею правлять могутні емоційні, несвідомі сили, тоді як інтелект – зброя, доступна Его. З. Фрейд свої висновки та положення ввів у розряд загально психологічної теорії, але через надмірну увагу до проблеми сексуальності в житті людини ця теорія зазнала критики.

Теорія розвитку особистості А. Адлера (1870-1937), австрійського психолога, представника психоаналітичного напрямку, основоположника індивідуальної психології представляє людину єдиною, самоуздодженою та цілісною. Основними елементами його системи є такі як: *індивідуум як самоуздоджена цілісність; людське життя як динамічне прагнення до зверхності; індивідуум як творча та самовизначаюча сутність, а також соціальна приналежність індивідуума*. На думку А. Адлера, почуття спільності з іншими людьми, орієнтація на них визначає усі вчинки та поведінку особистості, а не вроджені інстинкти.

Теорія розвитку особистості К. Юнга (1875-1961) – предметом особливого аналізу якої стали вищі людські досягнення та прагнення. К. Юнг розглядав в особистості три взаємодіючі структури: *Его, особисте несвідоме та колективне несвідоме*. В *Его* розкривається все те, що людина усвідомлює. *Особисте несвідоме* – це сховище придушеного, витісненого зі свідомості матеріалу, а також накопичення пов'язаних між собою думок і почуттів, які названі комплексами. *Колективне несвідоме* складається з архаїчних, одвічних (первісних) елементів – архетипів. В архетипах знаходиться досвід усього людства від наших древніх предків, передбачаючи реагування певним чином на наш теперішній досвід. Найбільш *значущі архетипи* – *Его, персона* (якою особистість показує себе світу), *тінь* (центр несвідомого, витісненого зі свідомості), *аніма* (сексуальний потяг у чоловіків), *анімус* (сексуальний потяг у жінок) і *самість* (цілісна єдність свідомого і несвідомого). Особистість, на думку Юнга, наділена здатністю до саморозвитку. Він виокремлює рух у напрямку самореалізації завдяки урівноваженості та інтегруванню різних елементів особистості. Для опису подій, які відбуваються з особистістю упродовж життя, об'єднуючи всі аспекти особистості навколо самості, він використав термін «індивідуалізація». Процес індивідуалізації дозволяє самості стати центром особистості, а це

допомагає індивідууму досягти самореалізації. На думку Юнга, небагато людей досягає вищого рівня розвитку особистості.

Сутність теорії розвитку особистості гуманістичного напрямку полягає в тому, що особистість розглядають як певне психологічне утворення, що виникає в процесі життєдіяльності людини в суспільстві; як продукт розвитку людського досвіду, засвоєння суспільних форм поведінки.

Провідною ланкою в теорії особистості К. Роджерса (1902-1987) є категорія самооцінки. У результаті взаємодії дитини з дорослими та іншими дітьми у неї виникає уявлення про себе. К. Роджерс, як і представники неофрейдистського напрямку, розвиток особистості визнає як вроджені тенденції. Соціальне середовище відіграє роль лише зовнішнього фактора тиску, ворожого для природи людини.

Представник цього напрямку А. Маслоу (1908-1970) стверджував, що провідною потребою людини є *самоактуалізація, прагнення до самовдосконалення та самовираження*. На думку А. Маслоу, *самоактуалізація* – явище вроджене, це складова природи людини. Людина народжується з потребою добра, моральності, доброзичливості. Ці риси утворюють ядро особистості. Окрім цієї потреби, А. Маслоу виокремив у структурі особистості ще декілька потреб: продовження роду, потреба їжі, безпеки, захисту, істини, добра тощо.

У вітчизняній науковій школі найбільш важливими дослідженнями стали розробки представників школи Л. Виготського. Значний внесок у вирішення проблеми особистості зробили А. Леонтьєв і Л. Божович. Спираючись на вихідні положення вчення про особистість (Л. Виготський, Л. Божович) доцільно акцентувати увагу на тому, як у складній динаміці взаємодії діяльності та міжособистісного спілкування дитина в різні періоди її життя формує певний погляд на світ – внутрішню позицію. Саме ця позиція – одна з основних характеристик особистості, передумова її розвитку, яку сприймають як сукупність провідних мотивів діяльності.

Г. Костюк вважав, що індивід стає суспільною істотою, особистістю тоді, коли у нього сформується: свідомість і самосвідомість, система психічних властивостей, здатність виконувати соціальні функції. Хоча природна сутність людини розчиняється в суспільному, але не зникає повністю, вона зберігається на всіх етапах життя людини.

З 70-х років ХХ ст. дослідники застосовували системний підхід, у межах якого особистість розглядається як відносно стійка сукупність психічних якостей, що формуються внаслідок залучення індивіда до людських стосунків, породжених спільною діяльністю і спілкуванням.

Дослідження розвитку особистості активно ведуться і в наш час. Головна особливість сучасних досліджень – це те, що теоретичні постулати формують на основі експериментальних досліджень. Очевидно, надалі, в процесі розвитку науки, будуть запропоновані нові підходи до вирішення проблеми розвитку та соціалізації особистості, а значить створюватимуться нові теорії особистості, які глибше і повніше розкриватимуть цей соціально-психологічний феномен.

2. Характеристика процесу соціалізації особистості

Одним із найважливіших чинників оптимального розвитку особистості та суспільства, в цілому, є соціалізація, тому створення умов для успішної соціалізації дітей та молоді – це надзавдання професійної діяльності соціального педагога. Поняття «соціалізація» є базовою дефініцією соціальної педагогіки. О. Безпалько, визначає його як процес послідовного входження людини в суспільство разом із соціальними зв'язками та інтеграцією в різні типи соціальних спільнот, що супроводжується засвоєнням та відтворенням культури суспільства, внаслідок взаємодії людини зі стихійними або цілеспрямовано створюваними умовами життя на всіх вікових етапах. Водночас, соціалізація неможлива без активної участі самої людини, оскільки саме у процесі соціалізації формуються соціальні якості, цінності, відбувається засвоєння понять, знань, навичок тощо.

Відтак, зміст процесу соціалізації має *двобічний характер*: з одного боку, відбувається засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в систему соціальних зв'язків та соціальне середовище; з іншого – активне відтворення та розвиток соціальних зв'язків за рахунок його діяльності. Вчені виокремлюють декілька **підходів** щодо трактування процесу соціалізації:

1) *соціологічний* – пояснює процес соціалізації як результат загального механізму успадкування, як трансляцію культури від одного покоління до іншого, що ґрунтується на організованих впливах середовища (освіта, виховання) та стихійних впливах;

2) *інтераціоналістський* – означає, що соціалізація в якості важливої детермінанти повинна передбачати міжособистісну взаємодію та спілкування, що є базовими для становлення особистості;

3) *факторно-інституціональний* – розглядає соціалізацію як сукупність та деяку автономність дії факторів, інститутів та агентів впливу на соціалізацію, а не як жорстку ієрархічну систему;

4) *інтерізаційний* – визначає соціалізацію як засвоєння особистістю норм, цінностей, установок, стереотипів, які вироблені суспільством у результаті формування системи внутрішніх регуляторів та норм поведінки;

5) *інтраіндивідуальний* – передбачає творчу самореалізацію особистості, її перетворення, оскільки розглядає процес соціалізації не лише як адаптацію до соціального середовища.

На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури викремлено **три напрями** соціалізаційної проблематики:

1) *соціально-філософський напрям соціалізації* – розглядає сутність смислотворчих понять, полягає у збереженні, стабілізації суспільних відносин та їхнє засвоєння; передбачається активний комунікативний вплив, у процесі якого відбувається апробація різних соціальних ролей, на підставі чого формується особистісне соціальне «Я». Відображений у працях С. Батеніна, В. Москаленко, А. Харчева та інших;

2) *соціально-психологічний* – вивчає соціально-психологічні аспекти соціалізації, означені в площині включення індивіда в різні суспільні відносини, активного перетворення ним соціального середовища, відтворення та засвоєння соціального досвіду і зв'язків. У розробці цього напрямку соціалізації брали участь: Г. Андрєєва, Я. Коломінський, І. Кон, О. Леонтєв, М. Лукашевич, Р. Немов, А. Петровський та інші;

3) *соціально-педагогічний* – пояснює соціалізацію як процес, що відображає послідовне соціальне формування особистості в конкретному соціокультурному середовищі як формування конкретного соціального типу. Відтак, соціалізація є складним, багатофакторним процесом набуття індивідом людських властивостей та якостей, спрямованість яких визначає конкретна соціальна ситуація. З позицій цього підходу необхідно враховувати, що під час соціалізації особистість бере активну участь у самоперетворенні, яке відбувається у змінному соціокультурному середовищі. Виходячи з цього, ступінь участі особистості в цих змінах визначає темп соціалізації, а спрямованість залежить від їхньої соціальної значущості. Це означає, що особистість лише на перших етапах розвитку обмежена рамками первісного соціуму, а надалі відбуваються активні процеси його розширення, пошуку власного місця в ньому, самоорганізації індивідуального простору та корекції відносин. Представниками цього напрямку соціалізаційної проблематики були: Б. Бім-Бад, В. Бочарова, Ю. Василькова, І. Зверева, Н. Заверико, О. Мудрик, С. Савченко та інші.

У науковій літературі розрізняють первинну і вторинну **стадії соціалізації**. *Первинна* стадія соціалізації – відбувається у дитинстві, завдяки якій дитина стає повноправним членом суспільства, оскільки ідентифікує себе з іншими членами суспільства, засвоює культурні цінності та норми поведінки. Первинна соціалізація триває до повноліття особистості. *Вторинна* стадія соціалізації – це процес наступного входження попередньо соціалізованого індивіда в нові сектори світу, його інституції з метою виокремлення трансформацій особистості на всіх етапах подальшого життя.

Серед відомих **типів соціалізації** виокремлюють такі: політична, етнокультурна (етнічна), гендерна (статеворольова), культурна, професійна.

Розрізняють декілька **видів соціалізації**: 1) *соціально контрольована соціалізація* (виховання) – це спеціально організована передача соціального досвіду особистості та розвитку її потенційних можливостей, який відбувається у школі, позанавчальних закладах, дитячих та молодіжних організаціях тощо; 2) *відносно спрямована соціалізація* – це організація в суспільстві певних економічних, законодавчих та інших передумов, що впливають на розвиток та життєвий шлях особистості (початок навчання у школі, віковий ценз початку трудового життя тощо); 3) *стихийна соціалізація* людини відбувається внаслідок впливу на особистість різних (спеціально не створених) обставин суспільного життя.

Соціалізація відбувається під час взаємодії особистості з великою кількістю впливів різних умов середовища, що називаються **факторами соціалізації**. Виокремлюють: *мегафактори* – космос, планета, світ; *макрофактори* – країна, етнос, суспільство, держава; *мезофактори* – засоби масової інформації, субкультура, тип поселення; *мікрофактори* – виховні інститути, сім'я, групи однолітків.

До **соціально-психологічних механізмів соціалізації** належать: *імпринтинг* – фіксування людиною на рецепторному, підсвідомому рівні особливостей об'єктів, що на неї впливають; *наслідування* – копіювання людиною певних зразків поведінки та діяльності інших; *ідентифікація* – отождолення людиною себе з іншими людьми, групою, спільнотою; *рефлексія* – оцінка особистістю різних проявів власного «Я»; *інтеріоризація* – процес перетворення зовнішніх, реальних операцій соціальної діяльності у внутрішні, ідеальні; *екстеріоризація* – процес переходу від внутрішньої, психічної діяльності до зовнішньої, практичної.

Водночас, до **соціально-педагогічних механізмів соціалізації** відносяться: *традиційний* – засвоєння людиною норм, поглядів, зразків поведінки, стереотипів, які притаманні її найближчому оточенню (сім'я, родичі, друзі); *інституціональний* – функціонує під час взаємодії людини з інститутами суспільства, засобами масової інформації – у результаті чого людина набуває знань та досвіду соціально схвалюваної поведінки та конфліктного або безконфліктного дотримання певних соціальних норм; *стилізований* – діє у межах окремої субкультури, як комплекс певних цінностей та особливостей поведінки, притаманний для людей певного віку, професії, національної або соціальної групи, що в цілому впливає на стиль життя та мислення особистості; *міжособистісний* – функціонує під час взаємодії людини з авторитетними для неї особистостями.

У науковій літературі соціалізація розглядається як процес і як результат. Соціалізація як процес відбувається у взаємодії різних за кількістю, віком, рівнем культури і соціальним статусом людей, у різних умовах і під впливом різних життєвих обставин. У сукупності вони виконують роль факторів соціалізації, тому доречно говорити про суб'єкт-полісуб'єктну взаємодію та багатофакторність. За своїм характером ця взаємодія і впливи факторів можуть бути постійними, тимчасовими, тривалими, випадковими, об'єктивними, суб'єктивними та інтегрованими за своєю сутністю. Соціалізація сприяє соціальному становленню і розвитку особистості, які залежать від характеру взаємодії людини і середовища її проживання, адаптації до нього з урахуванням індивідуальних особливостей. Соціалізація як *результат* є основоположною характеристикою людини та її особливостей як соціальної одиниці суспільства відповідно до її віку та відносно її однолітків.

З точки зору соціальної педагогіки, соціалізація відбувається протягом всього життя людини, оскільки постійна зміна умов і соціальних середовищ примушують людину до адаптації. Водночас, виникає потреба самореалізації у різних сферах особистого і громадського життя, проте кожна життєва ситуація збагачує людину новим соціальним досвідом, знаннями та емоціями, відбувається засвоєння та вдосконалення її соціальних ролей.

Отже, сутність соціалізації полягає у тому, що вона є процесом і результатом розвитку та самозмін людини під час набуття нею соціального досвіду, реалізації соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в певному суспільстві.

3. Соціально-виховне середовище як необхідна умова соціалізації особистості

Реальна дійсність, в умовах якої відбувається розвиток людини, називається середовищем. Успадковані задатки розвиваються прямо пропорційно по відношенню до тих елементів середовища, з якими дитина активно взаємодіє. Становлення особистості відбувається шляхом активної взаємодії із середовищем.

Соціальне середовище являє собою складне багаторівневе утворення, конкретний прояв суспільних стосунків, що мають місце в суспільстві, у якому живе та розвивається особистість; сукупність соціальних умов життєдіяльності людини (сфери суспільного життя, соціальні інститути, соціальні групи), що впливають на свідомість та поведінку особистості. Середовище, що оточує людину, можна умовно поділити на природне (географічне), соціальне і домашнє (сімейне), кожне з яких відіграє певну роль у розвитку особистості. Так, *природнє середовище*, в тому числі клімат, природні умови та ресурси, безсумнівно впливають на спосіб життя людини, характер її трудової діяльності. *Соціальне середовище* як сукупність суспільних і психологічних умов, у яких людина живе, з якими постійно стикається, позначається на її розвитку найбільшою мірою. *Домашнє (сімейне) середовище* безпосередньо оточує людину і тим самим створює вплив на її розвиток, формування характеру, інтересів, здібностей та ціннісних орієнтацій. Правомірно стверджувати, що сімейне середовище для дитини – це не тільки її довкілля, але й характер виховання, інтереси, установки оточуючих, що в сукупності створюють своєрідний мікроклімат сім'ї. Виокремлюють також види соціального середовища за принципом місцезнаходження групи у структурі суспільних відносин. На підставі цього соціальне середовище поділяють на: виробниче, студентське, шкільне, дозвілєве тощо. Конкретне соціальне середовище в соціально-психологічному плані – це сукупність стосунків особистості з певною групою суспільства.

Наявність соціального середовища є необхідною та обов'язковою умовою соціалізації особистості. Воно охоплює людину від моменту її народження і впливає на неї аж до смерті. Саме соціальне середовище, зокрема його сфери, такі як: політична, соціальна, духовна формують певні очікування щодо поведінки особистості. Ці очікування через відповідні соціальні інститути перетворюються на цілі, завдання, зміст соціального виховання. Соціальне середовище існує завдяки численним взаєминам його членів та соціальних інститутів. Чим більш різно-

манітніша палітра складових соціального середовища, тим інтенсивніший його розвиток та умови життєдіяльності особистості.

У структурі соціального середовища виділяють макро- та мікрорівні. Макрорівень соціального середовища – це система соціальних відносин у суспільстві. До його структури та змісту належить сукупність економічних, правових, ідеологічних, культурних, політичних відносин. Вони впливають на індивідів як безпосередньо – через закони, соціальну політику, цінності, норми, засоби масової інформації, так і опосередковано – через вплив на малі групи, до яких належить індивід. Мікрорівень соціального середовища – це конкретні умови життя особистості (сім'я, сусіди) та умови в середовищі найближчого оточення (тип поселення, навчальний або трудовий колектив, громадські організації, формальні та неформальні об'єднання).

Соціальне середовище може бути диференційоване за такими видами: *за статусом спільноти* – мала або велика група; *за формуючим впливом* – навчальне, виховне, перевиховне; *за способом впливу на свідомість* – моральне, правове, естетичне, наукове; *за спрямованістю впливу* – соціальне, асоціальне, позитивне, негативне, байдуже; *за віковими характеристиками* – ровесники, старші, молодші, різного віку; *за близькістю контакту* – безпосередній, опосередкований. Отже, соціальне середовище як сукупність соціальних умов виховання безпосередньо впливає на механізми його регулювання. Зміни у соціально-педагогічному процесі обов'язково зумовлені реформаціями у структурі та функціонуванні соціального середовища.

Соціально-виховне середовище є ознакою соціального середовища, сукупністю умов життєдіяльності особистості, що цілеспрямовано впливають на її свідомість і поведінку з метою формування певних якостей, переконань, духовно-ціннісних орієнтацій та потреб.

Соціально-виховне середовище є конкретним проявом суспільних відносин, що сприяє соціалізації індивіда, адаптованості особистості до мінливого середовища, усвідомленню себе людиною, для якої інтереси інших людей є близькими та зрозумілими. Завдяки створенню соціально-виховного середовища для успішної соціалізації особистості відбувається:

– інтеграція зусиль суб'єктів соціально-виховної діяльності, взаємозв'язок цільового, змістовного, організаційно-діяльнісного, оціночно-результативного компонентів соціально-педагогічного процесу;

– розширюється діапазон можливостей виховного впливу на особистість шляхом включення в уже засвоєні соціальне та природне середовище;

– спеціально моделюються і створюються умови для самореалізації та самоствердження особистості, що сприяє її самовираженню, прояву неповторної індивідуальності, гуманізації ділових і міжособистісних стосунків тощо.

Соціально-виховне середовище *має відповідати деяким вимогам*, як от: відповідати запитам найближчого соціального оточення та очікуванням людини; бути орієнтованим на розвиток особистості; бути діагностичним. У соціально-виховному середовищі існують джерела соціально-виховного впливу, його фактори, діють закономірності та принципи. До системоутворюючих факторів цього середовища відносяться: *діяльність, спілкування та взаємини*.

Механізмом організації соціально-виховного середовища є сукупність соціально-педагогічних подій, що відбуваються у результаті ініціативної діяльності дорослих, дітей, молоді щодо освоєння життєвого простору, підрунтям яких є їхні особистісні потреби.

З метою створення сприятливих умов для індивідуального розвитку тих, на кого спрямована соціально-виховна дія та з метою активізації творців даного середовища, у соціально-виховному середовищі інтегрується соціально-виховний потенціал основних структур простору. Такі умови формуються для організованої та свідомої *взаємодії* (інтелектуальної, вольової, чуттєво-емоційної) індивідуальних і групових суб'єктів під час таких процесів як: *організація соціального досвіду, освіта та індивідуальна допомога*. Така взаємодія у соціально-виховному середовищі надає соціальним відносинам можливість виховання стійкості, сприяє об'єднанню людей. Водночас, необхідно мати на увазі не лише взаємодію окремих особистостей, але й взаємодію інфраструктур зі своєю системою соціалізуючого впливу, що складаються із: *цілепокладання* (цілі, завдання, функції); *змісту, технологій* (засоби, форми, методи), *форм управління*. До складу соціально-виховного середовища входять інституції, що безпосередньо або опосередковано виконують ті чи інші соціальні функції, водночас, окремі функції інституцій можуть змінюватися. На підстав аналізу психолого-педагогічної літератури, можна виокремити *чотири типи* соціально-виховного середовища: догматичне, безтурботне, кар'єрне та творче.

Догматичне середовище сприяє розвитку пасивності та залежності людини, характерним та переважним для нього є: авторитарні методи виховання, жорстка дисципліни, муштра, культ зовнішнього порядку, сліпе визнання традицій, ритуалів. Для такого типу середовища характерними рисами є: самообмеження, самоподолання, непохитна впевненість в особистій правоті тощо. Така пасивність трансформується у відчуженість та апатію. Даний тип соціально-виховного середовища формує залежну пасивну особистість.

Безтурботне середовище сприяє вільному розвитку, але водночас, передбачає формування пасивності людини, яка живе в атмосфері внутрішнього благополуччя, поблажливості до негараздів соціального життя, в ідеалізованому світі з власним світосприйняттям. У таких умовах формується особистість, яка завжди задоволена тим, що в неї є. Характерними рисами такої особистості є: нездатність до протидії та боротьби; самоусунення від подолання труднощів.

Кар'єрне середовище сприяє розвитку активності, проте спрямоване на саморекламу, зарозумілість, заздрість, злість, зловтіху. Основні риси особистості, яка формується в такому середовищі – це фальш і лицемірство.

Творче середовище сприяє вільному розвитку особистості, емоційному піднесенню, позитивному, оптимістичному настрою. У такому середовищі формується особистість, для якої притаманна активність у засвоєнні та перетворенні навколишнього світу, висока самооцінка, відкритість, свобода суджень і вчинків. Під час побудови та розвитку *позитивного* соціально-виховного середовища його ініціатори повинні враховувати такі обставини:

- наявність суб'єктів соціального життя, які спільними зусиллями змінюють навколишнє середовище;
- позитивну спрямованість дій;
- єдність процесів ідентифікації (зі своєю спільнотою та її членами), за допомогою яких особистість засвоює цінності та традиції соціуму;
- відокремлення (уособлення) особистості в колективі, що сприяє формуванню індивідуальності людини.

Виходячи з цього, під час створення соціально-виховного середовища доцільно свідомо залишати у виховному просторі зони неупорядкованості, тобто «ніші для нестандартної особистості», яка з тієї або іншої причини не вписується в існуючу соціально-виховну систему.

Відтак, *основною рушійною силою розвитку соціально-виховного середовища є протиріччя між процесами інтеграції* (стандартизація ситуації, встановлення стійкої мережі міжособистісних відносин у розвитку духовно-моральних цінностей) і *дезінтеграції* (порушення стабільності, нарощення індивідуальних і групових розбіжностей, прояв ситуацій, які не відповідають загальноприйнятим нормам і цінностям).

До функцій соціально-виховного середовища належать:

1) *діагностично-прогностична* – дозволяє вивчити проблеми та потреби дітей та молоді, визначити методики діяльності з ними;

2) *забезпечення соціальних гарантій розвитку молодшої людини як особистості* – створення оптимальних умов для реалізації права навчатися, працювати, відпочивати; мати гарантію безпеки тощо;

3) *здійснення соціального захисту* – надання допомоги в кризових і конфліктних ситуаціях;

4) *сприяння соціальній адаптації* – надання допомоги та підтримка для безболісного входження в систему міжособистісних, групових, сімейних та суспільних відносин; формування навичок долаття життєвих труднощів;

5) *забезпечення соціальних зв'язків* – координація, взаємодія і співробітництво різних соціальних інституцій.

Зміст соціалізуючого середовища охоплює всі сфери життєдіяльності особистості: особистісну, сімейну, трудову, неформальну. У такому середовищі здійснюється комплексний соціалізуючий процес – від виявлення у суб'єктів проблем, потреб до визначення соціалізуючих факторів, створення умов для їх застосування з певною метою до конкретної людини.

До організаційно-педагогічних умов соціально-виховного середовища відносяться такі як: цілеспрямоване педагогічне спілкування; креативно-стимулююча діяльність (створення ситуації успіху); науково-методичне забезпечення педагогічного процесу формування духовних цінностей.

Соціально-педагогічні умови складають: своєчасна соціально-педагогічна корекція в умовах моделювання життєвих ситуацій; врахування соціокультурних традицій; гармонізація впливу соціально-виховного середовища (створення творчої атмосфери, довіри, співпереживання).

Включення особистості до соціально-виховного середовища відбувається через: ознайомлення із середовищем; діяльне засвоєння середовища; педагогізацію навколишнього середовища шляхом підтримки

будь-яких корисних ініціатив соціуму в соціальному вихованні людини; персоналізацію середовища; формування в особистості адекватного ставлення до позитивних і негативних явищ навколишньої дійсності. Характер впливу соціально-виховного середовища визначають не лише позитивні чи негативні установки, спрямованість дій, але й активність суб'єкта, його самостійність, ініціативність і самодіяльність.

4. Соціальна адаптація як складова процесу соціалізації

Адаптація у загальному розумінні – це пристосування живих організмів до умов існування. Психологічна адаптація особистості в суспільстві визначається як пристосування індивіда до групових норм та самої соціальної групи, яке відбувається завдяки таким психологічним механізмам, як: рефлексія, ідентифікація, емпатія, прийом соціального зворотного зв'язку.

Соціальна адаптація – це складова процесу соціалізації особистості; вид взаємодії особистості із соціальним середовищем; процес активного пристосування особистості до умов і вимог соціального середовища, де відбувається узгодження вимог та сподівань обох сторін; формування адекватної системи стосунків із соціальними об'єктами; інтеграція особистості в соціальні групи; діяльність щодо освоєння соціальних умов; ухвалення норм і цінностей нового соціального середовища.

Оскільки соціальна адаптація є складовою соціалізуючого процесу, то її необхідно розглядати в діалектичній єдності двох діяльностей: *зовнішньої* – матеріально-духовної, спрямованої на зміну зовнішнього середовища; та *внутрішньої* – суб'єктивно психічної, спрямованої на перетворення внутрішнього світу суб'єкта. Відтак, важливим компонентом соціальної адаптації є узгодженість оцінок, особистих можливостей і прагнень особистості, з цілями та цінностями соціального середовища.

Психологічна та соціальна адаптація знаходяться у взаємозалежності, яка полягає в тому, що без психологічної адаптації, що спонукає людину до адаптивної діяльності, яка немовби «дає старт» соціальній адаптації, остання була б просто неможливою. На характері розвитку соціальної адаптації позначаються індивідуальні психічні особливості особистості (мислення, увага, пам'ять, почуття); риси характеру особистості (відповідальність, комунікабельність, працелюбність); характеристики темпераменту (інтенсивність, темп реакцій, ригідність, пластичність). Проте не можна переоцінювати вплив

психіки на соціальну адаптацію людини, оскільки причини, що породжують соціальну адаптацію та визначають її суть, лежать у соціальній сфері. Такими є: зміна соціального статусу, умов життя, соціального середовища, потреби у спілкуванні, конструктивній співпраці, стабільності, ідентифікації тощо.

Процес соціальної адаптації є безперервним, оскільки постійно відбуваються зміни соціальної дійсності, які потребують нових способів пристосування індивіда. Соціальна адаптація здійснюється з різною мірою інтенсивності. Періоди підвищеної адаптивної інтенсивності можна співвідносити з похваленням соціальної діяльності суспільства (реформування, економічні кризи тощо) та уповільненням явищ соціальної трансформації, що зменшують інтенсивність соціального пристосування індивіда. Значну роль у процесі соціальної адаптації відіграє адаптаційний потенціал людини (ступінь можливостей особистості включатися в нові умови соціального середовища, а також у ті, що перебувають у постійних змінах). Він пов'язаний з адаптивною підготовкою особистості, тобто з наявністю вмінь та навичок пристосування, які вона набуває в процесі життя.

Соціальна адаптація особистості може здійснюватися у формі *акомодатії* – повного підпорядкування вимогам середовища без їхнього критичного аналізу; *конформізму* – вимушеного підпорядкування вимогам середовища; та *асиміляції* – свідомого та добровільного ухвалення норм та цінностей середовища на основі особистісної солідарності з ними. Показниками успішної соціальної адаптації є:

- психологічна задоволеність людини цим середовищем, набуття в ньому певного соціального статусу;
- якісне виконання відповідних соціальних ролей;
- соціальна компетентність;
- оптимізація взаємодії особистості та групи.

Соціальна адаптація особистості – це атрибутивна властивість суб'єктів соціальної життєдіяльності, що реалізується шляхом інтерпретації внутрішніх та зовнішніх інформаційних моделей соціального буття з погляду їхньої відповідності адаптивним установкам, які не суперечать розумінню навколишньої дійсності та були: а) цілеспрямовано сформовані зовні; б) стихійно засвоєні в процесі соціалізації; в) відкриті самостійно.

Розрізняють два види соціальної адаптації: активну та пасивну. У процесі активної адаптації особистість прагне енергійно взаємодіяти із середовищем, впливати на його розвиток та зміни, долати труднощі та

перешкоди, вдосконалювати суспільні процеси та себе як особистість. Під час пасивної адаптації особистість не прагне до змін оточуючої дійсності, пасивно реагує на існуючі норми, оцінки, способи діяльності; слабо мобілізує біологічні та психологічні ресурси для пристосування в соціальному середовищі. Виходячи з цього, під час зіткнення особистості з певними об'єктивними труднощами, хворобами, іншими екстремальними ситуаціями життя (у результаті низької адаптації) може формуватися соціальна дезадаптація, що проявляється в різних формах девіантної поведінки.

Дезадаптація є наслідком порушення процесу соціальної адаптації індивіда, тобто процесу активного пристосування до умов соціального середовища, під час якого він, з одного боку, набуває якостей, необхідних для життя в певних умовах, формує стиль поведінки, що відповідає вимогам середовища та власним особливостям, а з іншого, змінює умови власного середовища відповідно до своїх потреб і можливостей. У випадку дезадаптації поведінка індивіда перестає бути адекватною вимогам оточення, він втрачає можливість задовольняти базові чи найважливіші для нього потреби, тому збереження подібної ситуації загрожуватиме соціальному або фізичному існуванню індивіда, покращити яку він самостійно не може.

Отже, стан індивіда, за якого він виявляється неспроможним: задовольнити власні потреби щодо самоствердження і самореалізації; бути прийнятним для даного середовища, а тому зазнає страждань, або порушує встановлені норми та правила поведінки, задовольняючи власні потреби таким способом, що завдає шкоди йому самому, середовищу, соціуму називається *дезадаптацією*.

Дезадаптація може розглядатися як процес, як прояв і як результат. Дезадаптація як процес розуміється як зниження адаптаційних можливостей людини до умов життєдіяльності. Вона може бути малопомітною збоку, але мати серйозні наслідки для людини, яка має таку проблему; та різко вираженою, що проявляється повною непристосованістю до певної ситуації. Тривала дезадаптація може призвести до затримки у психічному розвитку, формувати негативні установки або тривожність. Дезадаптація як прояв виявляється у ставленнях до результатів діяльності в конкретному середовищі та у нетипових формах поведінки. Може мати різні індивідуальні форми вираження. Дезадаптація як результат є свідченням порівняльної оцінки якісно нового стану і проявів, які не відповідають умовам середовища і для даної людини є нетиповими – вони все заперечують, негативно сприймають оточуючих людей, обстановку, їхню поведінку

суперечить нормам і цінностям, що характерні та прийнятні саме в цьому середовищі.

Розрізняють такі види дезадаптації щодо середовища:

– *шкільну* – особливо характерну для учнів початкової школи, яким незрозумілі вимоги або у яких не складаються позитивні взаємини з однокласниками чи педагогом, що стримує їхню пізнавальну активність;

– *сімейну* – особливо в умовах нової сім'ї для прийомних дітей або таких, що тимчасово взяли на виховання; в умовах повторного шлюбу батьків, де діти для когось із них нерідні.

У науковій літературі використовують наступні терміни щодо дезадаптованих дітей: дезадаптована поведінка, дезадаптована група, дезадаптовані діти – тобто такі діти, які з різних причин не можуть нарівні з ровесниками або іншими подібними групами пристосуватися до умов середовища їхньої життєдіяльності: групи дитячого садочка, класного колективу, групи ровесників, що заважає дітям вирішувати природні для їхнього віку завдання адекватно до ситуації, що впливає на розвиток.

Причини соціальної дезадаптації індивіда приховані в невідповідності між умовами реальної життєдіяльності та його можливостями. Однією із причин є те, що соціальні умови не дозволяють або заважають індивіду задовольнити свої потреби, який через власні якості нездатний використати можливості, що йому надає середовище, пристосуватися до його умов і вимог або змінити ці умови. До того ж негативні соціальні умови впливають безпосередньо на індивіда, послаблюючи його адаптивні можливості та заважаючи особистісному розвитку. З іншого боку, індивід своїми невдалими або небезпечними діями може сам погіршувати умови власної життєдіяльності, взаємини з іншими, свій психічний та фізичний стан і, таким чином, наближати себе до стану дезадаптації. Дезадаптація може настати як результат різкої зміни умов середовища, до якої індивід виявився не готовим (природна або техногенна катастрофа, соціальні заворушення, втрата роботи, розпад сім'ї, втрата близьких людей, розрив стосунків із важливою для нього особою тощо), або, навпаки, відбуватися поступово, через що людина зазнає негативного впливу середовища або власної поведінки.

Основними причинами соціальної дезадаптації можуть бути: *особистісні причини* – недостатня реалізація соціальних потреб особистості, які можуть виникати в результаті тривалої хвороби або ізоляції (наприклад, відбуття покарання у пенітенціарних установах); обмеження можливостей спілкування, переключення на інший вид

діяльності (тривала відпустка, літні шкільні канікули); *причини середовища* – пов'язані з дією зовнішніх факторів на особистісні прояви особистості (несприятливі сімейні обставини, недостатність уваги, неприйняття колективом, насилля, жорстоке ставлення, негативний вплив засобів масової інформації тощо).

Серед наслідків дезадаптації виокремлюються такі: особисті деформації; недостатній фізичний розвиток; затримки психічного розвитку; типові нервові розлади; самотність; проблеми у взаєминах з іншими; соціальна ізоляція індивіда; втрата ним соціального статусу, соціально-корисних зв'язків; девіантна або саморуїнна поведінка індивіда. Інколи (якщо умови життєдіяльності змінюються на якісно кращі), можуть виникати позитивні наслідки дезадаптації особистості (наприклад, коли безпритульних дітей з вулиці поміщають у спеціалізовані заклади – притулки для неповнолітніх).

Дезадаптація потребує соціальної профілактики, тому основними шляхами можуть бути: створення для дитини оптимальних умов середовища; недопустимість перенавантажень у процесі навчання, а також дотримання вимог індивідуального підходу відповідно до можливостей конкретної дитини та умов організації навчального процесу; стимулювання адаптації дитини на основі її активності та творчості; створення доступу до психолого-педагогічної допомоги різним категоріям населення, які опинилися в складних життєвих ситуаціях (телефони довіри, кабінети соціально-педагогічної та психологічної допомоги, кризові центри); навчання батьків, учителів, вихователів умінню проводити профілактичні методики з дезадаптованими дітьми з метою попередження негативних наслідків; підготовка фахівців спеціалізованих служб, здатних на кваліфіковане кризове втручання; сприяння дезадаптованим дітям у мобілізації власних зусиль на подолання наслідків дезадаптації.

Соціальна профілактика дезадаптації має передбачати як усунення соціальних чинників (покращення загальних умов життєдіяльності людей, збільшення можливостей для задоволення ними потреб різного рівня, забезпечення соціально-правового захисту та доступності соціальних послуг тощо), так і надання допомоги особистості в подоланні дезадаптивних якостей, у підвищенні здатності вирішувати проблеми та задовольняти потреби самостійно (надання необхідної інформації, формування професійних та життєвих навичок, розвиток комунікабельності, сприяння самопізнанню та самовизначенню). Зміст і характер соціально-педагогічної діяльності з дезадаптованими дітьми визначаються тими причинами, до яких призвела дезадаптація.

ЛЕКЦІЯ 4. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК РІЗНОВИД ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

План

1. Поняття та структура соціально-педагогічної діяльності.
2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності.
3. Об'єкти соціально-педагогічної діяльності.
4. Ресурси соціально-педагогічної діяльності.

1. Поняття та структура соціально-педагогічної діяльності

Кожна професійна діяльність характеризується наявністю специфічних, притаманних лише їй компонентів, має свою певну структуру. Професійна діяльність не є спонтанною чи фрагментарною. Вона спрямована на досягнення певних цілей та результатів, які обумовлюються метою конкретної діяльності. До недавнього часу в Україні не було соціально-педагогічної діяльності як професії, що передбачає спеціальну підготовку людей, здатних надати кваліфіковану соціально-педагогічну та морально-психологічну підтримку та допомогу різним категоріям населення. Спираючись на надбання психологічних та педагогічних наук, у соціально-педагогічній діяльності виокремлюють її предмет, об'єкт та суб'єкт.

Соціально-педагогічна діяльність – 1) це різновид професійної діяльності, що спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб або відновлення соціально-схвалених способів життєдіяльності людини; 2) це процес і результат фахової діяльності, яка визначається соціально-педагогічною метою та здійснюється завдяки застосуванню педагогічних методів і засобів.

Соціально-педагогічна діяльність здійснюється за такими *напрямами*:

- 1) діяльність щодо підвищення рівня соціокультурної адаптації індивіда чи групи засобами особистісного розвитку;
- 2) діяльність щодо профілактики явищ дезадаптації (соціальної, культурної, психологічної), яка включає в себе роботу з людьми девіантної поведінки та маргінальними групами;
- 3) діяльність щодо соціокультурної реабілітації, стосовно тих людей, які мають відхилення від норм у фізичному, психічному, соціальному розвитку;

4) посередницька діяльність у взаємостосунках особистості або групи з середовищем, що зумовлено інтересами їхнього соціокультурного становлення та розвитку.

Зміст і структура соціально-педагогічної діяльності, як виду професійної діяльності, з одного боку, відповідають філософським та психологічним трактуванням діяльності, а з іншого – виражають соціальний аспект цієї діяльності, що визначається соціальним замовленням суспільства, соціальними проблемами, соціокультурними особливостями середовища та частково відображені в соціальній політиці держави. Зміст соціально-педагогічної діяльності розкривається у процесі соціальної адаптації, профілактики, реабілітації, ресоціалізації та соціально-культурної анімації в певних вікових та соціальних групах. Досягнення мети, виконання завдань і реалізація змісту соціально-педагогічної діяльності здійснюється за допомогою сукупності методів, прийомів, засобів та форм. Вони є складовими різних технологій діяльності соціального педагога.

Загальна мета соціально-педагогічної діяльності полягає у створенні сприятливих соціокультурних умов соціалізації особистості, визначається соціальною політикою держави та конкретизується низкою завдань. Серед *пріоритетних завдань соціально-педагогічної діяльності* виокремлюють:

- 1) активізація та зміцнення адаптаційного потенціалу особистості;
- 2) збереження та покращення фізичного, психічного та соціального здоров'я особистості;
- 3) створення сприятливих умов у мікросоціумі для розвитку здібностей та самореалізації особистості;
- 4) надання соціальної, психологічної, педагогічної підтримки та допомоги особистості;
- 5) попередження та локалізація негативних впливів факторів соціального середовища на особистість.

Результатом соціально-педагогічної діяльності є сформованість в особистості певного рівня соціальних якостей, самосвідомості, самовизначення та самоствердження як складових суспільного буття відповідно до можливостей особистості та особливостей соціального середовища.

Одним із пріоритетів соціально-педагогічної діяльності є допомога в позитивній соціалізації особистості, інтеграції у суспільство; допомога в її розвитку, вихованні, освіті, професійному самовизначенні. Відтак, *метою позитивної соціалізації особистості* є:

- сприяння в адаптації та позитивній соціалізації особистості шляхом допомоги у засвоєнні соціальних норм і цінностей;
- створення умов для психологічного комфорту та безпеки як дорослого, так і дитини;
- задоволення потреб і забезпечення прав особистості;
- попередження негативних явищ у сім'ї, школі, іншому найближчому соціальному оточенні.

Соціально-педагогічна діяльність є переважно «адресною», тобто спрямована на конкретну людину, на вирішення її індивідуальних проблем шляхом вивчення особистості та навколишнього середовища, пошуку засобів, які допоможуть індивіду вирішити його проблему.

Важливим під час здійснення соціально-педагогічної діяльності є створення для особистості приймаючого та підтримуючого середовища, «оздоровлення» її соціальних стосунків, «запуск» механізмів самоорганізації, саморозвитку, самозабезпечення на будь-якому рівні – від індивідуально-особистісного до групового.

Теорія і практика соціально-педагогічної діяльності переважно пов'язані з такими поняттями як: «соціально-педагогічна робота», «соціальний педагог» тощо і складають своєрідну галузь професійної діяльності соціальних педагогів, спрямованої на допомогу та підтримку людей різного віку, різних соціальних прошарків суспільства, різного віросповідання, в різних соціальних середовищах і в різних складних життєвих ситуаціях. Особливістю діяльності є тривалість і комплексність, а не фрагментарність.

Під час здійснення соціально-педагогічної діяльності відбуваються зміни в усіх учасників суб'єкт-суб'єктної та суб'єкт-об'єктної взаємодії, а також умов такої діяльності:

- набуваються нові знання, соціальний та професійний досвід;
- зростає ступінь самостійності особистості, її здатність контролювати власне життя та ефективно вирішувати назрілі проблеми;
- оптимізуються умови життєдіяльності, за яких полегшується адаптація та індивідуалізація особистості.

Загалом, соціально-педагогічна діяльність являє собою складну систему взаємопов'язаних компонентів таких як: мета, принципи, напрями, етапи, сфери, зміст, форми, методи, прийоми, професійні якості та ті зв'язки, що пов'язують їх у єдине ціле.

Соціально-педагогічна робота є різновидом соціально-педагогічної діяльності, що здійснюється у певному соціальному інституті та орієнтована на точно визначений об'єкт впливу.

Соціально-педагогічна робота спрямована на взаємодію з різними категоріями дітей, молоді, дорослих або з окремими соціальними групами, а з урахуванням місця, де вона відбувається розрізняють соціально-педагогічну роботу в навчальному закладі, реабілітаційному центрі, притулку, громаді тощо. Робота, яку проводить фахівець з конкретною особистістю або соціальною групою на рівні суб'єкт-суб'єктної взаємодії – також належить до соціально-педагогічної роботи.

Відтак, поняття «соціально-педагогічна робота» характеризує соціально-педагогічну діяльність у площині безпосередньої соціальної практики в чітко окреслених умовах. У процесі соціально-педагогічної роботи з різними цільовими групами залежно від конкретних умов реалізують: профілактичні, реабілітаційні, культурно-дозвілєві, просвітницькі програми.

Соціально-педагогічну роботу здійснюють переважно фахівці соціальної сфери (соціальні педагоги, соціальні працівники, психологи тощо) та волонтери. Найвищою формою соціуму є суспільство як цілісна соціальна система. До *параметрів соціуму* як соціальної системи відносяться: ієрархічність, саморегуляція, відкритість, інформаційність, самоорганізація. Родові та сімейно-родові, класові, етнічні, територіальні спільноти – складають інші різновиди соціуму, що є відносно автономним утворенням, взаємопов'язаний з іншими соціальними спільнотами.

2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

Суб'єктами соціально-педагогічної діяльності є:

– *державні* – органи державної виконавчої влади, державні соціальні інститути (загальноосвітні школи, школи-інтернати, ВНЗ, позашкільні заклади та ін.), установи та соціальні служби молоді, притулки для дітей-сиріт, реабілітаційні центри, територіальні центри для роботи з молоддю та сім'ями;

– *недержавні* – благодійні фонди, неурядові організації, громадські об'єднання, приватні соціальні служби, відділення міжнародних організацій тощо;

– *фізичні особи* – соціальні педагоги, соціальні працівники, психологи, реабілітологи, волонтери тощо.

Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності реалізують соціальну політику, сприяють нормалізації соціально-психологічних взаємовідносин,

розвитку самостійності членів суспільства, беруть участь у соціальному вихованні дітей та молоді, забезпечуючи сприятливі умови для соціалізації особистості.

Фахівці, які здійснюють соціально-педагогічну роботу з *клієнтами та взаємодіють з об'єктами*, належать до певного соціально-виховного інституту або соціальної служби, які спеціалізуються з надання того або іншого виду допомоги, організовуючи свою діяльність на основі законів і законодавчих актів, визнаних державою.

Виходячи із специфіки сфер соціально-педагогічної діяльності, численна група суб'єктів організовують, підтримують, реабілітують, корегують, допомагають різним людям, групам та громадам. До них відносяться:

1) організації, установи, соціальні інститути суспільства:

– *державні структури у вигляді законодавчої, виконавчої та судової влади різного рівня* – особливу роль у цій структурі відіграють Міністерство освіти і науки, Міністерство у справах сім'ї, дітей та молоді, Міністерство праці і соціальної політики, Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді, а також виконавчі органи управління соціальною та соціально-виховною роботою на регіональному рівні (органи соціального захисту, управління (відділи) освіти й науки, у справах сім'ї та молоді) місцевих адміністрацій, які працюють під юрисдикцією держави;

– *соціальні служби та заклади соціального спрямування різної відомчої підпорядкованості* – центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді зі спеціалізованими формуваннями (служба соціальної підтримки сім'ї, робота зі споживачами ін'єкційних наркотиків, «Телефону Довіри», школи волонтерів тощо; служби у справах неповнолітніх органів місцевої виконавчої влади; центри соціальної роботи та практичної психології, територіальні центри соціального обслуговування різних категорій населення; соціально-реабілітаційні центри для неповнолітніх; центри соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями; соціальні притулки для дітей та підлітків; соціальні гуртожитки; центри соціально-психологічної допомоги неповнолітнім, які опинилися в складних життєвих обставинах; соціальні центри матері та дитини; центри екстреної психологічної телефонної допомоги, дружні клініки для молоді, центри для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді тощо;

– *соціально-виховні інститути* – загальноосвітні школи, дошкільні дитячі заклади, школи-інтернати, спеціалізовані школи-інтернати для

дітей з різними видами захворювань і для дітей, які мають складнощі в навчанні, заклади державної системи опіки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячі оздоровчі табори, навчально-реабілітаційні центри; професійно-технічні навчальні заклади, вищі навчальні заклади різних рівнів акредитації, позашкільні заклади, клуби тощо;

– *зклади та установи соціально-педагогічної корекції, реабілітації та профілактики правопорушень* – виправно-виховні колонії для неповнолітніх, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації, центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх, спеціалізовані приймальники-розподільники для неповнолітніх, кримінальна міліція у справах неповнолітніх;

2) неприбуткові та неурядові організації та об'єднання:

– *благодійні фонди, спілки й товариства, громадські організації соціального спрямування всеукраїнського, регіонального та місцевого рівнів, у т. ч. волонтерські організації* – Дитячий Фонд України, Товариство Червоного Хреста України та їхні регіональні підрозділи, представництва міжнародних організацій (ПРООН, ЮНІСЕФ, ЮНЕЙДС, «Надія і житло для дітей» та інші).

3) люди (фізичні особи), що здійснюють практичну соціально-педагогічну роботу професійно або на громадських засадах – фактично є представниками двох зазначених вище суб'єктів соціальної роботи та соціально-педагогічної діяльності. Водночас, їх можна розділити на декілька груп: організатори-керівники та виконавці, практичні соціальні педагоги та працівники, психологи, реабілітологи, волонтери, що здійснюють безпосередню допомогу, підтримку, забезпечують соціальний захист клієнтів, представників об'єктів соціальної роботи та соціально-педагогічної діяльності.

4) викладачі, а також ті, хто сприяє закріпленню знань, умінь, навичок: керівники практики студентів, наставники, практичні соціальні працівники, педагоги та інші фахівці, що сприяють проходженню практики студентів у різних організаціях, установах, підприємствах соціальної сфери;

5) дослідники соціально-педагогічної діяльності та соціальної роботи – науковці аналізують стан соціальної практики, соціальної сфери, використовуючи різні методи, розробляють наукові програми, фіксують існуючі факти й тенденції, що зароджуються в цій сфері, публікують наукові звіти, книги, статті з проблематики соціальної роботи та соціальної педагогіки. Значна роль у цьому процесі

належить кафедрам провідних вищих навчальних закладів України, науково-дослідним лабораторіям, науковим установам, вченим радам із захисту докторських і кандидатських дисертацій з соціально-педагогічної проблематики.

За критерієм конкретного впливу на життєву соціальну ситуацію об'єкта (клієнта) можна також виокремити три рівні установ, фахівців, які виконують завдання соціального виховання та соціально-педагогічного захисту:

– *першочергові, провідні* (соціальні педагоги, соціальні працівники, що працюють з дітьми, молоддю, різними категоріями сімей у соціальних службах, соціально-виховних інститутах різної відомчої підпорядкованості);

– *супутні* (установи, організації та фахівці систем охорони здоров'я, культури, спорту, соціального захисту, внутрішніх справ тощо);

– *ті, хто опосередковано впливають на реалізацію* іншими установами, організаціями та фахівцями зазначених завдань (установи та організації фінансово-економічної сфери, харчової та легкої промисловості, паливно-енергетичного комплексу).

Зміст соціально-педагогічної діяльності розкривається у процесі соціальної адаптації, профілактики, реабілітації, ресоціалізації та соціально-культурної анімації в певних вікових і соціальних групах. Досягнення мети, виконання завдань і реалізація змісту соціально-педагогічної діяльності здійснюється за допомогою сукупності методів, прийомів, засобів та форм. Вони є складовими різних технологій діяльності соціального педагога.

3. Об'єкти соціально-педагогічної діяльності

Об'єктами соціально-педагогічної діяльності є конкретні особи (діти, підлітки, молодь, дорослі) або соціальні групи (сім'я, дитяча та молодіжна група чи колектив, неформальне об'єднання), професійні та інші колективи з різними соціально-педагогічними проблемами, в різних життєвих ситуаціях і різних соціальних середовищах, які потребують допомоги або підтримки в процесі їхньої соціалізації, соціального становлення та розвитку, інтеграції в суспільство яким адресовані цілеспрямовані або стихійні соціально-педагогічні впливи, щодо яких здійснюється соціальна робота.

Об'єктом соціально-педагогічної роботи загалом можуть бути всі люди, в тому числі діти та молодь. Це пояснюється тим, що життєдіяльність усіх груп населення залежить від тих умов, що значною мірою визначені рівнем розвитку суспільства, станом соціальної сфери, змістом соціальної політики, можливостями її реалізації. Кожна людина в певний період свого життя потребує більш повного задоволення своїх потреб та інтересів або стикається з певними соціальними труднощами і проблемами щодо умов життя або взаємодії, які не завжди може самостійно подолати, тому потребує підтримки, допомоги або захисту.

Об'єкти соціально-педагогічної діяльності – це потенційні клієнти фахівців соціальної сфери. Масштаби об'єктів соціально-педагогічної діяльності не варто невинувато розширювати, оскільки потреба в ній для певних прошарків населення, груп та індивідів є потенційною, а для інших – актуальною. Потенційну потребу в допомозі або підтримці навряд чи слід розуміти як ознаку об'єкта соціально-педагогічної роботи, оскільки разова скрутна життєва ситуація, яка спричиняє виникнення стосунків між об'єктом і суб'єктом соціально-педагогічної роботи, у цьому разі не виникає.

Разом з поняттям «об'єкт» у теорії та практиці соціально-педагогічної діяльності вживають термін «клієнт». Це досить близькі за змістом, але не тотожні поняття. *Клієнт* – це особа, яка звернулася з проханням про допомогу до відповідної соціальної служби чи спеціаліста. Клієнтами також називають групи людей, їхніх родичів, сім'ї, громади, які є адресатами соціальної роботи. Вони не можуть самостійно подолати свої проблеми, вийти з життєвої кризи, функціонувати самостійно, тому потребують сторонньої допомоги. Основна відмінність між ними полягає в тому, що соціально-педагогічна робота з клієнтом не може здійснюватися без його згоди, на відміну від об'єкта, який не завжди ініціює спеціальну роботу фахівця чи соціальної служби з ним.

Об'єкти соціально-педагогічної діяльності класифікують з урахуванням «універсальних» та «специфічних» ознак. До «універсальних» ознак належать такі, що притаманні всім клієнтам: стать, вік, соціальний статус тощо. За *статтю* клієнтів поділяють на чоловіків і жінок, за *віком* – на дітей, молодь, дорослих, людей похилого віку. За *ступенем добровільності* – є клієнти, які приходять за власною ініціативою, а є такі, яких приводять рідні або направляють працівники соціальних

служб. Більш узагальнену класифікацію здійснено за критерієм *масштабності* об'єкта. У цьому розумінні об'єкти соціально-педагогічної роботи – це індивіди, сім'ї, групи та спільноти, які потребують створення відповідних соціокультурних умов для соціалізації чи перебувають у складній життєвій ситуації. Як «специфічні» ознаки об'єкта/клієнта можна розглядати типові проблеми, які стають причиною психологічного та соціального дискомфорту особистості:

1) *проблеми зі здоров'ям*, що ускладнюють або не дозволяють самостійно вирішувати життєві ситуації. До них відносяться такі групи населення як: люди з обмеженими функціональними можливостями (як дорослі, так і діти); люди, що мають соматичні чи психічні захворювання або інвалідність; сім'ї, які мають дітей-інвалідів; дорослі та діти, що страждають від психологічних стресів; ВІЛ-інфіковані люди та їхні родини; особи, які зазнали радіаційного впливу або постраждали від радіації тощо;

2) *девіантна поведінка у різних формах і видах* – до цієї категорії належать: діти, що мають проблеми, пов'язані з навчанням у школі та їхні родини; педагогічно занедбані діти та діти, які поведуть себе зухвало, агресивно; діти та підлітки, схильні до правопорушень; діти, які зазнали жорстокого ставлення і потерпіли від насильства; діти, які опинилися в умовах, що загрожують здоров'ю та розвитку; неповнолітні засуджені та особи, що повернулися з місць позбавлення волі, спеціальних виправно-виховних установ; люди, які залежні від психоактивних речовин; родини, у яких є особи, що зловживають алкоголем та наркотиками; особи, схильні до суїцидальних спроб тощо;

3) *важке, неблагополучне становище різних категорій сімей* – до цієї групи населення можна віднести: прийомні сім'ї, батьків-вихователів та дітей у дитячих будинках сімейного типу; сім'ї, що мають на піклуванні дітей-сиріт і дітей, що залишилися без піклування батьків; родини з низьким рівнем доходів та які перебувають у важкому матеріальному становищі; багатодітні родини; неповні родини; родини, у яких батьки не досягли повноліття; родини, у яких дитину виховує лише один із батьків; молоді родини; родини, що розлучаються; подружні пари, що мають серйозні сімейні конфлікти; родини з несприятливим психологічним мікрокліматом, конфліктними стосунками, агресією, педагогічною неспроможністю батьків;

4) *особливе становище дітей* – діти, які з різних причин опинилися у складних, критичних ситуаціях чи відчувають відсутність батьківської турботи. На цій підставі доцільно виокремити такі групи: випускники дитячих будинків і шкіл-інтернатів (до досягнення ними матеріальної незалежності і соціальної зрілості), які проживають самостійно; осиротілі діти чи діти, що залишилися без піклування батьків; бездоглядні діти та підлітки; діти, які дезінтегровані та дезадаптовані до норм соціального життя в колективі, в результаті чого відчувають самотність і дефіцит спілкування;

5) *насильство* – до цієї категорії належать: діти та молодь, які стали жертвами фізичного, психічного та сексуального насильства; особи, яких змусили займатися проституцією; жертви торгівлі людьми;

6) *працевлаштування* – до цієї групи належать безробітні, випускники навчальних закладів різних рівнів акредитації, які не в змозі знайти роботу за фахом; молоді люди, які повернулися з місць позбавлення волі та інші.

Перелік цих груп не є постійним, їхній склад може змінюватись як під впливом соціально-економічних умов, так і під впливом соціальної політики держави, посилення соціально-профілактичної чи соціально-правової роботи з різними групами населення. Окрім того, якісні та кількісні зміни в названих групах залежать від того, наскільки продуктивно будуть працювати соціальні педагоги та працівники, щоб залучити якнайбільшу кількість клієнтів до груп самопомогі, включити їх у реальну діяльність з метою поліпшення власного життя, самостійного вирішення власних проблем.

Об'єктом соціально-педагогічної діяльності можуть бути не лише клієнти, які становлять об'єкт соціально-педагогічної роботи, але й люди, які є її суб'єктами, а також інші люди, які можуть впливати на соціальну проблему, заради вирішення якої створюються соціальні служби або соціально-виховні інститути; діють проекти або програми. Це означає, що в межах одного соціального проекту можуть існувати декілька об'єктів, серед яких:

- одна або декілька цільових груп клієнтів, які отримують допомогу;
- цільові групи соціальних педагогів або працівників, волонтерів, фахівців, яких потрібно навчити методиці надання допомоги;
- цільові групи людей, яких потрібно переконати в тому, щоб сприяти наданню допомоги доступними їм засобами (відповідними

рішеннями, якщо це керівники та політики; формуванням громадської думки, якщо це представники ЗМІ; фінансовою чи гуманітарною допомогою, якщо це спонсори чи благодійники тощо).

4. Ресурси соціально-педагогічної діяльності

Ресурси соціально-педагогічної роботи – це джерела та передумови отримання необхідних людям матеріальних і духовних благ, які можна використати за існуючих технологій та соціально-економічних відносин. У широкому розумінні ресурси розглядають як запаси чого-небудь, які можна використовувати в разі потреби; джерело та арсенал засобів і можливостей, до яких можна вдаватися у міру необхідності з метою виконання певних завдань або вдосконалення діяльності. Процес пошуку та залучення ресурсів називають *фандрейзингом*.

Для здійснення соціально-педагогічної роботи необхідні внутрішні та зовнішні ресурси. До *внутрішніх ресурсів* належать: соціально-психологічна характеристика людини, з якою безпосередньо працює фахівець (соціальний педагог, соціальний працівник, психолог); особливості психічних пізнавальних процесів особистості (сприймання, уваги, пам'яті, мислення, мови, уяви); прояви емоційно-вольових процесів та психічних станів; особистісні характеристики (особливості характеру, темпераменту, потреби, інтереси, цінності, мотиви); показники освітнього рівня людини; професійні та соціальні уміння й навички, якими вона володіє.

Оскільки соціально-педагогічна робота пов'язана з використанням психологічних, соціологічних, педагогічних, управлінських методів та прийомів, зовнішні ресурси розглядають як сукупність можливостей для розв'язання індивідуальних та соціальних проблем, які можуть бути залучені як спеціалістом, так і клієнтом. До *зовнішніх ресурсів* належать матеріальні, людські, інституційні, інформаційні, технологічні.

Фінансові та нефінансові, офіційні та неофіційні ресурси складають групу *матеріальних ресурсів*. Зокрема, до фінансових ресурсів належать всі види грошових надходжень для організації з метою здійснення соціально-педагогічної роботи: бюджетні асигнування для забезпечення діяльності різних соціальних служб, пенсії та інші види виплат, передбачені чинним законодавством для різних категорій населення.

Прикладом *неофіційних фінансових ресурсів* можуть бути: гранти або спонсорські грошові надходження від громадських організацій, фізичних осіб, грошова допомога друзів, колег по роботі, меценатів, яку безпосередньо передають людині, що потребує підтримки, або її близьким. У тих випадках, коли для здійснення соціально-педагогічної діяльності передаються приміщення (у т. ч. у довгострокову оренду або в користування), обладнання, книги, речі, ліки тощо – ці матеріальні ресурси називаються *нефінансовими*.

Основними *людськими ресурсами* соціально-педагогічної роботи є фахівці: соціальні педагоги, соціальні працівники, психологи, реабілітологи, інші спеціалісти соціальних інститутів, волонтери.

Інформаційні ресурси соціально-педагогічної роботи складають окремі документи та масиви документів, результати інтелектуальної, творчої та інформаційної діяльності, бази та банки даних, бібліотечні, музейні фонди, всі види архівів, що містять відомості та знання, зафіксовані на відповідних носіях інформації. Виокремлюють такі види інформаційних ресурсів: спеціальну літературу; рекламну продукцію (плакати, стенди); буклети, брошури, листівки, прес-релізи, інформацію в засобах масової інформації про благодійні заходи неурядових структур і соціальні програми органів влади та місцевого самоврядування; інформаційну мережу Інтернет (сторінки донорів, інформаційно-пошукові сервери, спеціалізовані сторінки з фандрейзingu тощо); усну інформацію спеціалістів та волонтерів.

Для вирішення соціальних проблем у кожній державі є система соціальних інститутів, які безпосередньо чи опосередковано займаються цими питаннями. До них належать: *соціальні інститути виховання* – загальноосвітні школи; позашкільні заклади; школи-інтернати, вищі навчальні заклади; *державні органи соціальної роботи з різними категоріями населення* – територіальні центри обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян, центри соціально-трудової та професійної реабілітації інвалідів; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, притулки, реабілітаційні центри для дітей та молоді з функціональними обмеженнями; центри зайнятості; центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх; соціальні гуртожитки, клуби за місцем проживання тощо; *громадські організації* – громадські об'єднання, благодійні фонди, товариства, церква та неурядові організації.

Технологічні ресурси соціально-педагогічної роботи – це сукупність форм, методів та прийомів, що застосовують соціальні служби,

заклади соціального обслуговування, соціальні педагоги та соціальні працівники, громадські організації, спеціалісти різних соціальних служб, волонтери з метою досягнення успіху соціально-педагогічної роботи, для задоволення потреб, вирішення проблем окремих громадян або соціальних груп. Поширеними технологічними ресурсами є: організаційні форми, діагностичні техніки, психотерапевтичні методи, індивідуальне консультування, тренінги тощо. У практичній соціально-педагогічній роботі часто застосовують прикладні технології соціальної профілактики, соціально-правового захисту, соціального обслуговування, соціальної реабілітації, соціального опікунства, патронажу, супроводу, рекламно-інформаційні технології.

На підставі цієї класифікації соціально-педагогічну діяльність можна визначити як процес активізації внутрішніх ресурсів клієнта, пошук і залучення соціальним педагогом зовнішніх ресурсів з метою задоволення потреб, вирішення проблем особистості або соціальної групи.

ЛЕКЦІЯ 5. ПРИНЦИПИ, МЕТОДИ ТА ФОРМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

План

1. Закономірності та принципи соціально-педагогічної діяльності.
2. Класифікація методів соціально-педагогічної діяльності.
3. Організаційні форми соціально-педагогічної діяльності.

1. Закономірності та принципи соціально-педагогічної діяльності

Одним із важливих структурних елементів соціальної педагогіки, як і будь-якої іншої галузі педагогічного чи соціального знання, є її закономірності – повторювані, усталені та впорядковані зв'язки між соціально-педагогічними процесами та специфікою взаємовідносин між суб'єктами та об'єктами соціально-педагогічної діяльності. Закономірності соціальної педагогіки та соціальної роботи не існують як самостійне утворення, а в соціально-педагогічних процесах, коли відбувається перехід об'єкта соціально-педагогічної діяльності з одного якісного стану в інший під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів. У соціально-педагогічній літературі по-різному визначають закономірності соціальної та соціально-педагогічної роботи. Зокрема, П. Павленок та ін. розрізняють:

1) закономірності функціонування та розвитку суб'єкта соціальної і соціально-педагогічної роботи. Їх зміст визначається тим, що ця робота розглядається як специфічний вид діяльності організації і посадових осіб щодо соціальної підтримки населення, впливу на процеси, які спостерігаються у суспільстві відповідно до інтересів і потреб людей, вимог конкретної обстановки, природи соціальних суб'єктів;

2) істотні зв'язки між суб'єктом і об'єктом соціальної діяльності, що формують характер взаємодії суб'єкта та об'єкта соціальної роботи, уможливають здатність забезпечити ефективне досягнення цілей соціального розвитку.

Відповідно до двох рівнів соціальної роботи – організаційно-управлінського та безпосередньо контактного – І. Холостова виділяє такі закономірності: взаємний вплив особливих інтересів суб'єктів управління; залежність ефективності результативності соціального захисту від структурної повноти і завершеності системи органів

соціального управління та закладів соціального обслуговування; залежність результативності соціального захисту від соціальної орієнтації свідомості та діяльності кадрового складу органів державного управління; залежність результативності соціальної роботи від відповідності та узгодженості найближчих і довгострокових цілей соціального впливу на об'єкт соціального захисту населення. При безпосередньому контактному рівні соціальної роботи виявляються такі закономірності: спільна зацікавленість соціального працівника і клієнта в кінцевих результатах їхньої взаємодії; залежність результативності соціальної роботи від професіоналізму і моральних якостей фахівців; цілісність і комплексність впливу фахівця з соціальної роботи на клієнта; відповідність повноважень і відповідальності фахівця із соціальної роботи; відповідність рівнів розвитку фахівця із соціальної роботи і клієнта соціальних служб; необхідність розв'язання загальних соціальних проблем через особистісні потреби та інтереси клієнтів.

В останні роки соціальні процеси в суспільстві загострюються, тому соціальна політика держави переорієнтовується від соціальної допомоги великих груп до надання індивідуальної допомоги незахищеним верствам населення. У зв'язку з цим випливають такі закономірності, які пронизують усі сфери соціально-педагогічної діяльності, зокрема взаємозв'язок соціальних процесів у суспільстві, соціальної політики держави і змісту соціальної роботи серед населення та взаємозв'язок між цілями соціального розвитку і рівнем розвитку соціальної роботи. Із закономірностей випливають принципи соціально-педагогічної діяльності.

Принципи соціально-педагогічної діяльності – це основні, вихідні положення, правила і вимоги, що визначають зміст, організацію та здійснення соціально-педагогічної діяльності.

Розуміння соціального виховання як складової частини розвитку та соціалізації дитини, як процесу створення умов для цілеспрямованого систематичного розвитку особистості вказує на необхідність реалізації в соціально-педагогічній діяльності загальнолюдських принципів *природовідповідності, культуровідповідності, гуманізму*. Вони розроблялися видатними класиками педагогічної думки Я. Коменським, Й. Песталоцці, Й. Гербартом, Ж. Ж. Руссо, Г. Сковородою, К. Ушинським, Г. Ващенко, однак не втратили своєї актуальності й сьогодні, особливо у соціально-педагогічній діяльності.

Зміст *принципу природовідповідності* полягає у тому, що виховання, навчання і соціалізація дитини повинні виходити і будуватися на основі законів фізичного і психічного розвитку дитини. Реалізуючи принцип природовідповідності, соціальний педагог у професійній діяльності дотримується наступних правил: урахуванні вікових і статевих особливостей дітей; урахування індивідуальних особливостей дітей, пов'язаних з їх відхиленням від норми; опора на позитивне в дитині, на сильні сторони її особистості; розвиток ініціативи й самостійності дитини.

Принцип культуровідповідності визнає духовну і матеріальну культуру даного суспільства і народу як основу процесу виховання та соціалізації людини.

Принцип гуманізму в соціальній педагогіці передбачає визнання цінності людини як особистості, її права на волю, щастя, захист і охорону життя, здоров'я, створення умов для розвитку особистості, її творчого потенціалу, нахилів і здібностей, надання їй допомоги у життєвому самовизначенні, інтеграції її в суспільство, повноцінній самореалізації в суспільстві.

Виходячи з того, що соціальна педагогіка як наука пов'язана з комплексом наук, а за своєю структурою є універсальним видом діяльності, А. Капська виділяє кілька груп принципів соціальної педагогіки: соціально-політичні, психолого-педагогічні, організаційні та специфічні принципи соціально-педагогічної діяльності.

Соціально-політичні принципи визначають основні вимоги, що зумовлюють залежність змісту соціально-педагогічної діяльності від соціальної політики держави.

Основне призначення принципу *законності та прав людини* полягає у забезпеченні державою та відповідними соціальними інститутами реалізації положень документів стосовно прав людини, ратифікованих Україною.

Принцип *державного підходу* до завдань, що реалізуються в соціально-педагогічній діяльності, підкреслює активну роль держави в постановці пріоритетних завдань та організації соціального виховання.

Принцип *зв'язку змісту і форми* соціально-педагогічної діяльності з конкретними умовами життєдіяльності особистості чи соціальної групи передбачає адресну організацію допомоги та підтримки, зумовлену соціально-економічними, соціально-політичними, соціально-

культурними умовами макро- та мікросередовища об'єкта соціально-педагогічної діяльності.

Пріоритети особистості в соціально-педагогічній діяльності підкреслюють *психолого-педагогічні* принципи. Серед них одним із провідних є принцип *сприяння самореалізації дітей та молоді в усіх сферах їх життєдіяльності*, який забезпечує здійснення соціального виховання як створення умов для саморозвитку особистості.

Сутність принципу *індивідуального та диференційованого підходу* до об'єктів соціально-педагогічної діяльності полягає у тому, що життєві потреби, проблеми клієнта потрібно диференціювати до певної групи схожих явищ.

Принцип *цілеспрямованості* полягає в тому, що соціальний педагог повинен цілеспрямовано досягти професійної мети, впливаючи на свідомість, волю, почуття, вчинки людей. Цьому сприятиме реалізація принципу *системності*, який передбачає єдність форм, засобів, прийомів вирішення різних професійних завдань.

Ефективність соціально-педагогічної діяльності значною мірою зумовлена особливостями реалізації *організаційних* принципів. Принцип *компетентності кадрів* підкреслює обов'язковість професійної підготовки спеціалістів, що забезпечує знання психології, соціальної педагогіки, соціології, менеджменту та інших дисциплін, що виступають підґрунтям фахової обізнаності соціального педагога.

Принцип *інтеграції* забезпечує координацію діяльності державних, громадських та інших організацій стосовно комплексного розв'язання соціально-педагогічних проблем із залученням усіх ресурсів для досягнення позитивних результатів.

Реалізацію гарантованих державою заходів соціального захисту різних груп населення забезпечує принцип *контролю та перевірки виконання*.

Функціонування соціально-педагогічної діяльності як особливого виду педагогічної роботи забезпечують *специфічні* принципи, які оформилися в результаті аналізу особливостей суспільно-педагогічної практики як якісно відмінної від суміжних видів: виховної, громадсько-суспільної діяльності.

Специфічні принципи визначають основні вимоги щодо надання соціальних послуг різним об'єктам соціально-педагогічної діяльності.

Принципи соціально-педагогічної діяльності (за А. Капською)

<i>соціально-політичні</i>	<ul style="list-style-type: none"> – державного підходу до завдань, що реалізуються в соціально-педагогічній діяльності; – законності та прав людини; – зв'язку змісту і форми соціально-педагогічної діяльності з конкретними умовами; – життєдіяльності особистості чи окремої групи
<i>психолого-педагогічні</i>	<ul style="list-style-type: none"> – сприяння самореалізації дітей та молоді в усіх сферах їх життєдіяльності; – принцип диференційованого та індивідуального підходу; – принцип цілеспрямованості; – принцип системності
<i>організаційні</i>	<ul style="list-style-type: none"> – принцип компетентності кадрів; – принцип інтеграції; – принцип контролю та перевірки; – принцип незалежності
<i>специфічні</i>	<ul style="list-style-type: none"> – принцип клієнтоцентризму; – принцип опори на потенційні можливості людини; – принцип конфіденційності; – принцип толерантності; – принцип максимізації соціальних ресурсів

Принцип *незалежності* визнає об'єктами соціально-педагогічної діяльності всіх, хто потребує допомоги та підтримки, незалежно від їх ідеологічних, політичних, релігійних, національних, вікових особливостей.

Принцип *клієнтоцентризму* визнає пріоритет прав клієнта в усіх випадках, крім тих, у яких це суперечить правам та інтересам інших людей. За клієнтом залишається право суверенності та автономності, він має право приймати чи відмовитись від допомоги, обирати певний вид допомоги тощо.

Принцип *опори на потенційні можливості людини* підкреслює активну роль клієнта у вирішенні власних проблем. Соціальний педагог повинен навчити клієнта самостійно знаходити вихід зі складної ситуації та приймати адекватне рішення.

Важливим у соціально-педагогічній діяльності є принцип *конфіденційності*, адже соціальному педагогові стає відомою різноманітна інформація, довірена йому клієнтом, розголошення якої можливе лише зі згоди останнього.

Принцип *толерантності* передбачає коректне і терпляче ставлення соціального педагога до різних груп клієнтів, до їх поведінки, особливостей спілкування, ціннісних орієнтацій тощо.

Принцип *максимізації соціальних ресурсів* передбачає оптимальне використання коштів і засобів, які виділяє держава на реалізацію соціальної політики.

Реалізація принципів соціально-педагогічної діяльності є однією з основних умов професіоналізму в практичній роботі соціального педагога.

2. Класифікація методів соціально-педагогічної діяльності

Під *методами соціально-педагогічної роботи* розуміють сукупність прийомів і способів, які використовуються для стимулювання розвитку потенційних можливостей особистості, конструктивної діяльності щодо зміни несприятливої життєвої ситуації чи розв'язання проблем клієнтів; способи організації діяльності, що призводить до досягнення оптимального результату й забезпечує позитивні зрушення у розвитку об'єкта (суб'єкта) соціально-педагогічної діяльності.

У класичній літературі методи соціальної та соціально-педагогічної роботи класифікують за такими групами: загальні (філософські), загальнонаукові, спеціальні наукові (організаційні, педагогічні, психологічні, соціологічні).

Загальні (філософські) методи, за коментарем В. Кларіна, В. Петрова, існують як єдність світоглядної методологічної позиції суб'єкта соціальної роботи в різних видах діяльності, яка визначає шлях, спосіб пізнання і перетворення дійсності, мислення. Одним із основних методів соціального пізнання є *метод матеріалістичної діалектики*, сутність якого полягає у тому, що процес виявлення і осмислення фактів, подій, явищ ґрунтується на відбитті у свідомості дослідника об'єктивної діалектики самої соціальної дійсності. Діалектика як метод наукового дослідження розширює можливості спеціаліста щодо соціального передбачення та прогнозування, тому що дозволяє віднайти найбільш глибокі причини і зв'язки подій, що відбуваються, визначити їх внутрішні закономірності і внаслідок цього окреслити тенденції, що в них зароджуються. Для матеріалістичної філософії соціальна робота – це діяльність, результатом якої є створені матеріальні та духовні цінності, що спрямовані на створення матеріального продукту.

У соціальній та соціально-педагогічній роботі, як і в будь-якій іншій галузі суспільної діяльності активно застосовуються *загальнонаукові методи*, що визначають деякі аспекти процесу пізнання і перетворення світу: наукової абстракції; аналізу та синтезу; індукції та

дедукції; єдності спільного та особливого; історичний; пересування від простого до складного; єдності якісного та кількісного аналізу; генетичний; конкретно-соціологічний; формалізації; аналогії; системно-структурний.

Групу *спеціальних наукових методів* складають притаманні тій чи іншій системі знань специфічні способи пізнання і перетворення окремих сфер суспільного життя. Серед них розрізняють *організаційні (адміністративні), соціально-економічні, педагогічні, психологічні та соціологічні методи, специфічні методи соціально-педагогічної роботи (вулична робота, «рівний-рівному»), аналіз соціуму.*

До *організаційних (адміністративних) методів* соціально-педагогічної роботи відносять: *регламентування* (розробка й уведення у дію організаційних положень, обов'язків для виконання в органах управління соціальними службами та установами); *нормування* (установлення нормативів з обмеженнями, що виступають орієнтирами в діяльності соціального працівника (соціального педагога); *інструктування* (роз'яснення, консультування та інформування). Ці методи розглядаються в контексті управлінського аспекту організації діяльності структури соціально-педагогічних служб та інших соціальних інститутів. На основі нормативно-правової документації організаційні методи закріплюють права та повноваження, обов'язки, відповідальність кожної ланки в органах управління соціальними установами й організаціями; дозволяють здійснити оперативне втручання, уточнення і вирішення епізодичних завдань.

Під соціально-економічними методами соціально-педагогічної роботи розуміють усі існуючі засоби, за допомогою яких фахівці здійснюють вплив на матеріальні, моральні, сімейні, національні та інші соціальні інтереси та потреби клієнта. Це – натуральна та грошова допомога, моральне заохочення клієнта, встановлення пільг, здійснення патронажу, соціального супроводу, допомоги в побутовому обслуговуванні.

Педагогічні методи охоплюють такі групи методів виховання: формування свідомості, організації діяльності, стимулювання і заохочення позитивної суспільної поведінки, самовиховання.

З групи *методи формування свідомості*, які спрямовані на формування певних понять, оцінок, суджень, світогляду особистості, в соціально-педагогічній роботі активно застосовуються такі: *переконання* (вплив на раціональну сферу особистості за допомогою логічно аргументованої інформації з метою підсилення чи зміни поглядів, установок, оцінок у об'єкта впливу); *навіювання* (вплив на особистість,

заснований на некритичному сприйманні інформації об'єктом впливу); *приклад* (свідоме відтворення особистістю певних способів поведінки).

Методи організації діяльності розглядаються як способи закріплення, формування позитивного досвіду, поведінки особистості, відносин, дій та вчинків. У цій групі розрізняють такі методи: *доручення* (управлінські та виконавські, постійні та тимчасові (змінні), індивідуальні та групові); *соціальне навчання та закріплення позитивного досвіду* (*тренування, створення виховуючих ситуацій*); *формування громадської думки; гра* (ділова, рольова, тематична ігрова програма, вулична ігротека).

До групи методів *стимулювання діяльності* належать *методи позитивного* (заохочення, схвалення) *підкріплення, негативного підкріплення, змагання*. Вони спрямовані на стимулювання особистості до покращення чи зміни своєї поведінки, розвитку мотивації на соціально схвалені способи та види діяльності.

Методи самовиховання сприяють свідомій зміні людиною власної особистості відповідно до суспільних вимог та особистісного плану самовдосконалення. До цієї групи належать методи *самооцінки, самоорганізації, самоконтролю та самокорекції*.

З метою діагностування особливостей індивіда, груп, організації психотерапевтичної і психокорекційної роботи в соціально-педагогічній діяльності активно застосовуються такі *психологічні методи*:

- *психодіагностичні*: тестування (тести інтелекту та здібностей, малюнкові та проєктивні тести, особистісні опитувальники, соціометрія);
- *психотерапевтичні* (психодрама, соціодрама, соціально-психологічний тренінг; психотерапія (сімейна, ігрова, психосоціальна, поведінкова, арттерапія, епістолярна, казкотерапія);
- *психологічне консультування*.

З метою збору інформації щодо окремих соціальних проблем і визначення ставлення людей до них, у соціально-педагогічній практиці використовуються *соціологічні методи*: *спостереження, опитування* (*інтерв'ювання, анкетування, фокус-група*), *біографічний метод, метод аналізу документів* (*традиційний аналіз, контент-аналіз*), *експертна оцінка*.

До *специфічних методів* соціально-педагогічної роботи вчені (О. Безпалько, І. Зверева, Г. Лактіонова, А. Капська та ін.) відносять такі:

- *метод вуличної роботи* – спрямований на поліпшення становища та здоров'я «вуличних» категорій дітей і молоді шляхом привнесення та додавання до середовища, де вони змушені жити, того, в чому вони мають потребу; спонукання дітей і підлітків до

встановлення відносин з тими, хто піклується про них, а також з тими, хто може допомогти їм в організації змістового дозвілля;

– *метод «рівний-рівному»* – це спосіб надання і поширення достовірної інформації шляхом довірливого спілкування людей у межах організованої (акції, тренінги) та неформальної соціальної роботи (спонтанне спілкування), яку проводять спеціально підготовлені підлітки та молоді люди;

– *аналіз соціуму* – збір статистичних даних, за допомогою яких можна охарактеризувати життєву ситуацію населення у певному соціумі (дані про кількість дітей і дорослих, осіб з особливими потребами, осіб девіантної поведінки, про різні типи сімей, соціальні служби, громадські організації).

3. Організаційні форми соціально-педагогічної роботи

Практичну реалізацію методів соціально-педагогічної роботи наочно виявляє таке поняття як «форма соціально-педагогічної роботи». Під формою роботи розуміють як одиничні заходи, так і довгострокові види соціально-педагогічної діяльності. Якщо метод виступає шляхом, способом досягнення мети і розв'язання завдання, то форма виступає способом організації змісту роботи, унаочненням певних способів їх організації. Завдяки формам методи наповнюються конкретним змістом. О. Безпалько, зупиняючись на соціально-педагогічному аспекті характеристики форм роботи, визначає їх як варіанти позитивної активності дітей та молоді, що спрямовані на розв'язання соціально-педагогічних завдань. Автор характеризує такі специфічні ознаки форми роботи: функціональність, структурність, інтегративність тощо.

Функціональність вказує на існування таких форм, що забезпечують реалізацію окремих функцій соціально-педагогічної діяльності. Так, наприклад, здійснюючи соціально-профілактичну роботу, найчастіше використовують форми інформаційного характеру: лекції, диспути, бесіди. Реабілітаційна робота соціального педагога реалізується через форми практичної спрямованості: конкурси робіт дітей-інвалідів, фестивалі, конкурси творчих майстерень тощо.

Структурність як ознака організаційної форми характеризується специфічними правилами побудови окремих видів організаційних форм. Так, у ході підготовки бесіди соціальний педагог шукає різну інформацію з конкретної проблеми й шукає, за допомогою яких прийомів і засобів краще донести її до слухачів, обговорити з ними

окремі питання. А в ході підготовки вечора відпочинку необхідно продумати загальну сюжетну лінію, підібрати конкурсні завдання, знайти оптимальні засоби для створення позитивного емоційного настрою учасників.

Ще одна особливість організаційних форм полягає в їх *інтегративності*, яка передбачає, що результати, одержані в процесі використання одних форм, сприяють впровадженню інших форм соціально-педагогічної діяльності, що дозволяє об'єднувати їх у єдине ціле соціалізуючого процесу.

У сучасній літературі форми соціально-педагогічної роботи класифікують за такими ознаками: за кількісним складом учасників (*індивідуальні, групові, масові*); за домінуючим засобом впливу на клієнта (*словесні, практичні, наочні*); за складністю побудови (*прості, складні, комплексні*); за часом проведення (*довготривалі, короточасні*); за місцем проведення (*кабінетні (аудиторні), вуличні*).

Залежно від позиції взаємодії соціального педагога (соціального працівника) та клієнта розрізняють форми індивідуальної, групової та масової роботи. Індивідуальна соціальна робота передбачає роботу з конкретним випадком, один на один з клієнтом та спрямована на надання допомоги у розв'язанні психологічних, педагогічних, між-особистісних, соціоекономічних проблем взаємодії з клієнтом. Індивідуальна соціальна робота дозволяє враховувати особливості розвитку, фізичного і духовного стану; рівень підготовки, інтересів і потреб, життєвий досвід клієнта.

Суть *індивідуальної соціально-педагогічної роботи* полягає у вирішенні проблеми з метою надання підтримки і створення ситуації, що спрямовує клієнта до розгляду ситуації і викликає бажання подолати життєві перешкоди. В основу індивідуальної роботи закладено механізм адаптації клієнта до життєвої ситуації, який містить такі компоненти: встановлення первинної комунікації, вивчення та аналіз проблемної ситуації, визначення мети та завдань спільної роботи; оцінка процесу та результату роботи.

В основу здійснення індивідуальної соціальної роботи закладено завдання корекції взаємостосунків індивіда із соціальним оточенням і з собою. Корекція ставлення до себе, до власного «Я» передбачає прояв адекватної самооцінки; усвідомлення причин пригніченості та їх подолання; реставрацію адаптивності; вироблення навичок самостійності; створення ситуації антинавіювання; формування почуття гідності; поваги до себе; зміну ієрархії у системі цінностей, домагань клієнта. Корекція ставлення клієнта до інших (далеких і близьких)

базується на здатності до емпатії, розумінні почуттів інших, чуйності; здатності до доброзичливого сприйняття стану та інтересів, переваг і недоліків інших осіб; набуття навичок повноцінного спілкування, вміння запобігати появі конфліктів і своєчасного додання конфліктних ситуацій. Корекція ставлення до життя можлива за умови отримання навичок вибору і прийняття рішення; мобілізації та самоорганізації; досягнення стійкості до неприємностей, загроз; оптимістичного ставлення до реальності; подолання перешкод, труднощів. Основними *формами* індивідуальної роботи в соціально-педагогічній практиці є: зустріч, інтерв'ювання, консультація, співбесіда, доручення.

Суть *групових форм організації соціально-педагогічної роботи* полягає у тому, що в процесі міжособистісної взаємодії у спеціально організованих групах, людина набуває особистісного досвіду поведінки в мікросоціумі, що сприяє розв'язанню її проблем. Група не пропонує еталон поведінки, вона лише допомагає усвідомити емоційний стан, почуття; сформувати готовність до відповідальності особистості за своє майбутнє та життя у цілому. Кінцевою метою роботи групи є реабілітація кожного у власному сприйнятті, думках, почуттях; прийняття реального життя, реставрація гідності й оптимізму. Групова робота є методом соціальної роботи, завдяки якому відбувається допоміжна діяльність через групові форми взаємодії. Основні переваги групових форм роботи дослідники вбачають у таких аспектах:

- група створює умови «суспільства в мініатюрі», що відображає зовнішній світ і дозволяє програвати реалістичні ситуації у штучно створеній взаємодії;

- в умовах групи людина відчуває себе прийнятою іншими, користується довірою, оточена турботою і має можливість отримати допомогу; член групи сам приймає, довіряє, турбується про інших і допомагає іншим;

- в умовах групи приховані фактори соціального тиску стають явними й впливають на індивідуальні життєві позиції;

- група надає можливість отримати зворотний зв'язок і підтримку від людей, що мають спільні проблеми з конкретним учасником групи;

- у процесі групової взаємодії відбувається прийняття цінностей і потреб інших людей;

- у групі кожен відчуває себе рівноцінним партнером у спілкуванні чи в будь-якій творчій взаємодії;

- ситуація групи може значно полегшити проблеми, що з'являються у міжособистісних стосунках; вона надає можливість

відчути реакцію на себе і свої вчинки, проекспериментувати зі стилями спілкування з партнерами по групі;

– група заохочує спробу саморозкриття і самовдосконалення кожного її члена, і внаслідок цього зростає впевненість людини у своїх силах;

– гнучкість форм групової роботи, демократичність, придатність для більш значної кількості осіб, які потребують допомоги.

У практиці соціальної та соціально-педагогічної роботи існують такі види груп: групи відновлення, освітні групи, групи самопомоги, терапевтичні групи тощо. Залежно від мети роботи групи змінюється позиція соціального педагога чи соціального працівника, який може виконувати роль організатора, координатора зовнішніх і внутрішніх зв'язків групи, посередника у міжгруповій взаємодії, інструктора, тренера тощо.

До найбільш розповсюджених *групових форм* соціально-педагогічної роботи належать: бесіда, дискусія, диспут, гурток, секція, вікторина, турнір.

Найбільш поширені з *масових форм організації* соціально-педагогічної роботи – це тематичні місячники, тижні, Дні-свята, мітинги, вуличні акції, дискотеки, спортивні свята, вулична робота.

Переваги й особливості масових форм такі: дозволяють учасникам відчути радість від причетності до спільної, значущої справи; охоплюють представників майже всіх груп населення; створюють певне «емоційне поле», яке охоплює всіх учасників і здійснює позитивний вплив; мають комплексний характер, що дозволяє у межах однієї форми роботи використати позитивне багатство.

Вулична робота здійснюється у *формі* рейдів, виїзних (мобільних) консультпунктів, пунктів соціальної підтримки, ігротек, вуличної ходи, мітингів, дискотек, вуличного театру тощо.

Сучасним напрямом у груповій соціальній роботі є організація груп самопомоги, що включає людей, які мають однаковий життєвий досвід та позицію, тому збираються разом для вирішення своїх індивідуальних проблем, одночасно допомагаючи вирішити проблеми іншим членам групи.

Завдання соціального педагога полягає в допомозі групі розпочати роботу, а потім, коли виявляється лідер, здатний проводити групову роботу, то група може функціонувати самостійно як організована система самопомоги.

ЛЕКЦІЯ 6. КВАЛІФІКАЦІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

План

1. Професійний портрет спеціаліста соціально-педагогічної діяльності.
2. Професійні функції та рольовий аспект діяльності соціального педагога.
3. Етика соціально-педагогічної діяльності.

1. Професійний портрет спеціаліста соціально-педагогічної діяльності

Розвиток будь-якої професії залежить від зміни вимог суспільства до її представників, підставою для чого є рівень розвитку самого суспільства. Вимоги включають наявність знань, умінь, навичок, певних особистісних якостей, життєвого досвіду та норм поведінки, систематизація яких розглядається в кваліфікаційній характеристиці фахівця.

Кваліфікаційна характеристика – це нормативний документ, у якому передбачено вимоги щодо рівня підготовки фахівця; психологічні, економічні, виробничі, технічні характеристики трудової діяльності за означеною спеціальністю; служить основою для розробки змісту освіти, профорієнтаційної роботи тощо.

Для соціальних педагогів таким документом є «Кваліфікаційна характеристика соціального педагога та соціального працівника» – невід’ємна складова професійної культури соціального педагога, яка відображає ставлення до суспільства, соціально-педагогічної діяльності, спрямована на вдосконалення та перетворення соціальної дійсності.

За визначенням О. Безпалько, соціальний педагог – це спеціаліст, зайнятий у сфері соціально-педагогічної роботи або освітньо-виховної діяльності з дітьми, підлітками, молоддю, дорослими людьми, який покликаний створювати сприятливі соціальні умови для розвитку і соціалізації особистості. Як фахівець він організовує взаємодію освітніх і позанавчальних установ, сім’ї, громадськості з метою створення в соціальному середовищі умов для всебічного розвитку, соціальної адаптації та благополуччя в мікросоціумі дітей та молоді.

Провідним завданням соціально-педагогічної роботи є налагодження балансу взаємодії та відповідальності суспільства перед особистістю та особистості перед суспільством. Особливість соціально-педагогічної

роботи полягає в умінні соціального педагога визначати проблеми та потреби особистості на різних рівнях: індивідуальному, міжособистісному та соціальному. У 2002 році в Україні професію «соціальний педагог» було офіційно введено до кваліфікаційного переліку спеціальностей.

Соціально-педагогічну роботу не можна уявити без посередництва, яке відіграє дуже важливу роль. Необхідність посередництва між особистістю та різними соціальними структурами виникає тоді, коли перший не може самостійно реалізувати свої права та можливості, тому соціальний педагог сприяє, з одного боку, ефективній адаптації особистості в оточуючому виховному та соціальному середовищі, з іншого – гуманізації цього середовища. Отже, соціальний педагог у певному розумінні виконує роль універсала, проте його універсальність має досить чіткі предметні межі, що визначаються змістом освітніх та виховних проблем особистості та можливими шляхами їхнього вирішення. Соціально-педагогічна робота відрізняється від традиційних сфер діяльності, які пов'язані з аналізом і вирішенням проблем людей (психологія, соціологія, юриспруденція, педагогіка тощо), перш за все своїм інтегральним характером. Зміст цієї роботи складається із елементів суміжних професій, що взаємозбагачують їх інформацією, інструментарієм, технологіями. Соціальний педагог сприймає клієнта як цілісного індивіда, різносторонньо, у той час як суміжні спеціалісти підходять до вирішення проблеми лише зі свого боку. Цілісне бачення клієнта дозволяє урівноважити тенденцію його часткової «репрезентації» в окремих науках і професіях. Водночас, кваліфіковане сприяння клієнту під час вирішення його проблем, що виникають у процесі соціалізації, визначає професійні особливості соціально-педагогічної роботи.

Виокремлюють декілька напрямків здійснення соціально-педагогічної діяльності соціального педагога: між учнем (студентом) і різними структурами та установами суспільства; між учнем (студентом) та викладачами або вихователями; між дитиною та батьками; між учнем (студентом) та іншими спеціалістами, яких залучають до вирішення виховних та навчальних проблем (тренери, керівники гуртків тощо); між учнем (студентом) та групами ровесників, молодіжними групами тощо.

Ефективне здійснення соціальним педагогом професійних функцій можливе за наявності певних умов:

- розуміння соціальним педагогом проблем клієнтів (студента), його здатності до свідомого розуміння суті проблеми;

- здатності соціального педагога до адекватного представлення та вираження (репрезентації) проблем клієнтів (студента);
- знань про наявність соціальних ресурсів, які є у різних закладах та установах, що працюють з проблемними дітьми та молоддю;
- знань інструментальних можливостей суміжних професій, представники яких залучаються до участі під час вирішення проблем клієнтів;
- наявності навичок для комунікативної взаємодії з метою знайти спільну мову, що забезпечує взаєморозуміння різних спеціалістів та їхнє ефективне співробітництво.

Соціальний педагог згідно з посадовими обов'язками:

- вивчає психологічні, медико-педагогічні особливості дітей та молоді;
- проводить обстеження умов життя дітей, молоді, інших категорій населення в мікросоціумі;
- виявляє інтереси, потреби, труднощі, проблеми, конфліктні ситуації, відхилення у поведінці дітей та молоді;
- надає своєчасну допомогу та підтримку дітям та молоді;
- виступає посередником під час розв'язання проблемних ситуацій між дитиною та групою однолітків, дитиною та батьками, дитиною та різними організаціями, дитиною та спеціалістами різних соціальних служб, відомств та адміністративних органів;
- здійснює реабілітацію дітей-інвалідів;
- організовує роботу з дітьми та молоддю за місцем проживання;
- забезпечує соціальний супровід дітей-сиріт;
- здійснює профілактику негативних явищ серед молоді.

Придатність спеціаліста до виконання наведених посадових обов'язків визначається рівнем сформованості в нього когнітивного та операційного компонентів готовності до соціально-педагогічної роботи. Когнітивний компонент (знання) є теоретичною основою соціально-педагогічної діяльності. Теоретичні знання допомагають під час практичної діяльності створювати систему засобів та прийомів для досягнення професійної мети, швидко орієнтуватися у нових ситуаціях, планувати свою діяльність, оцінювати її результативність. До системи базових теоретичних знань соціального педагога відносяться такі:

- основ соціальної політики держави;
- специфіки соціально-правового захисту дітей та молоді;
- основних закономірностей розвитку особистості;

- основ соціології, психології та педагогіки;
- специфіки роботи в різних мікросоціумах;
- особливостей діяльності з сім'єю, різними групами дітей та молоді;
- специфіки потреб та інтересів різних вікових груп дітей та молоді;
- функцій державних і недержавних організацій у системі соціально-педагогічної діяльності;
- способів психолого-педагогічної діагностики;
- сучасного стану і тенденцій розвитку дитячих та молодіжних об'єднань.

Відповідно до Стандарту вищої освіти освітньо-кваліфікаційна характеристика (ОКХ) соціального педагога передбачає *наявність уявленень*:

- теорії та методики роботи з окремим клієнтом або групою;
- ресурси та послуги, що надаються суспільством (громадою);
- програми та цілі соціальних служб як на місцевому, так і на державному рівнях;
- організацію місцевої інфраструктури та розвиток служб охорони здоров'я і соціального забезпечення;
- основи політичної та соціально-економічної теорії;
- результати наукових досліджень, які можна використовувати в практичній роботі;
- расові, етнічні та інші культурні групи, їхні моральні цінності, життєві устрої, проблеми, що звідси випливають;
- теорію і практику проведення спостережень, зокрема за практичною соціальною роботою;
- концепції та методи соціально-виховного планування;
- теорію і практику управління діяльністю інших людей;
- соціальні, психологічні, статистичні дослідницькі методи та методики;
- теорію та концепції управління службами для дітей та молоді;
- фактори навколишнього середовища і суспільства, що впливають на клієнта;
- теорію і методи психосоціальної оцінки різних видів і форм;
- теорію організаційних і соціальних методів заохочення дітей та молоді до активної життєдіяльності;
- теорію і методи соціально-правової практики;

- стандарти та практику професійної соціально-педагогічної роботи;
- теорію і методи викладання та навчання;
- тенденції щодо проведення політики соціального захисту і підтримки дітей та молоді;
- закони і постанови на місцевому, регіональному і державному рівнях, що впливають на різні види послуг.

Перераховані базові знання реалізуються під час проведення практичної діяльності соціального педагога, а тому вони тісно пов'язані з вміннями, які складають операційний компонент готовності до соціально-педагогічної роботи. До інтегрованих умінь, якими повинен володіти кожний спеціаліст, незалежно від специфіки його конкретної діяльності належать:

- *комунікативні вміння* виявляються у: володінні культурою міжособистісного спілкування і соціальної взаємодії; культурі мовлення; змісті спілкування; наявності навичок: для налагодження контакту з іншою людиною; розвитку взаємодії з клієнтом у позитивному емоційному напрямі;

- *аналітичні вміння* виявляються у здатності до: аналізу процесів та явищ, що відбуваються в соціумі та впливають на стан і розвиток дітей та молоді; визначення причинно-наслідкових зв'язків і процесів соціалізації особистості; з'ясування сутності соціально-педагогічних проблем конкретної особистості та її найближчого соціального оточення (родини, школи, групи ровесників тощо); аналізу стану особистості та впливу на неї мікросоціуму; визначення проблем особистості та усвідомлення необхідності спільної діяльності з особистістю щодо подолання проблем;

- *організаторські вміння* полягають у наявності навичок створення та розвитку офіційної та неофіційної мережі соціальної підтримки особистості; у залученні волонтерів, які можуть надати допомогу, певні послуги та ресурси;

- *рефлексивні вміння* розвиваються через: самоаналіз власної соціально-педагогічної діяльності; усвідомлення позитивних і негативних результатів такої діяльності;

- *прогностичні вміння* виявляються у: прогностичному мисленні, здатності до прогнозування різних варіантів розв'язання проблем дітей, молоді, дорослих шляхом їхнього залучення до спеціально-організованої соціально-педагогічної діяльності; прогнозуванні розвитку особистості з урахуванням її проблем і потреб; постановці мети

діяльності та її завдань, передбаченні можливих результатів роботи; плануванні роботи майбутньої діяльності;

– *проектувальні вміння* пов'язані із: визначенням конкретного змісту діяльності, спрямованої на досягнення поставленої соціально-педагогічної мети; створенням програм діяльності за окремими напрямками роботи; здійсненням відбору необхідних методів і форм діяльності; конкретизацією змісту роботи в кожному окремому випадку.

Зокрема, соціальний педагог *повинен уміти*:

- цілеспрямовано та з розумінням слухати інших людей;
- збирати інформацію для підготовки соціальної оцінки;
- формувати та підтримувати професійні відносини, спрямовані на надання соціальної допомоги;
- інтегрувати вербальну і невербальну поведінку;
- спрямовувати зусилля клієнтів на вирішення їхніх проблем і завойовувати їхню довіру;
- обговорювати делікатні проблеми з увагою і підтримкою, викликаючи довіру у клієнта;
- знаходити творчі шляхи вирішення проблем клієнта;
- визначати необхідність припинення допомоги клієнтові;
- проводити дослідження та інтегрувати їхні результати;
- бути посередником і вести переговори між сторонами, які конфліктують;
- забезпечувати зв'язок між різними організаціями та окремими людьми.

Професійні уміння характеризують педагогічну культуру соціальних педагогів як фахівця соціальної сфери, відображають його особливості як людини, так і спеціаліста у взаємозв'язку внутрішньої і зовнішньої культури.

Соціальний педагог – це спеціаліст, фахом якого є соціально-педагогічна робота та освітньо-виховна діяльність з дітьми, молоддю, дорослими людьми, який покликаний створювати сприятливі соціальні умови для розвитку і соціалізації особистості. Як фахівець він організовує взаємодію освітніх, позанавчальних установ, сім'ї, громадськості з метою створення в соціальному середовищі умов для всебічного розвитку, соціальної адаптації, благополуччя дітей та молоді в мікросоціумі. У 2002 році в Україні професію «соціальний педагог» було офіційно введено до кваліфікаційного переліку спеціальностей.

Соціально-педагогічна робота належить до таких видів професійної діяльності, в яких не лише знання та вміння, але й особистісні якості спеціаліста, його життєвий досвід мають важливе значення для її результативності. Оскільки соціальний педагог працює у сфері «людина-людина», яка вимагає від спеціаліста, в першу чергу, здатності успішно функціонувати в системі міжособистісних відносин, то рівень професійної компетентності соціального педагога визначається наявністю особистісних якостей. Розкриваючи особистісні якості соціального педагога (працівника), їх поділяють на такі групи:

1) *психологічні характеристики*, що є складовою частиною здатності до даного виду діяльності. Відтак, сюди включаються вимоги, що характерні для *психічних процесів*: сприйняття, добра зорова та слухова пам'ять, уява, творче мислення, послідовність у діях; емоційна врівноваженість, наполегливість, спостережливість. Також впливають *психічні стани*: втома, апатія, стрес, тривожність, депресія. Істотну роль у формуванні цілісного образу особистості відіграють: досвід роботи з людьми, установки та ціннісні орієнтації. Орієнтація на цілісний образ соціального педагога дозволяє більш результативно вирішувати питання відбору абітурієнтів на навчання або фахівців на роботу;

2) *психоаналітичні якості* – це якості, що орієнтовані на удосконалення соціального працівника як особистості – адекватна самооцінка власних вчинків, самоконтроль, самокритичність, прагнення до самовдосконалення, самоаналіз, самодисциплінованість, уміння переключатися і керувати своїми емоціями;

3) *психолого-педагогічні якості* – спрямовані на створення ефекту індивідуальності – комунікативність (уміння швидко встановлювати контакт з людьми); емпатійність (уміння уловлювати настрої людей, виявляти їхні установки, співпереживати їхні нестатки тощо); візуальність (зовнішня привабливість); перцептивність (сприймання іншої людини), красномовство (вміння навіювати, вселяти віру та переконувати словом), оптимізм.

4) *морально-етичні* – чесність, справедливість, тактовність, уважність, альтруїзм, терпимість, емпатійність, відповідальність, скромність, відвертість, доброта, уважність, конфіденційність;

Отже, соціальний педагог повинен володіти чималим арсеналом, умінь, навичок, мати глибокі знання в галузі наук про людину з курсів таких дисциплін як: психологія, акмеологія, соціологія, педагогіка, право та інших. Знання, уміння, відповідні особистісні якості,

здатність до творчості, розглядаються як готовність до професійної діяльності.

2. Професійні функції та рольовий аспект діяльності соціального педагога

Функції соціально-педагогічної діяльності – це основні напрями роботи соціального педагога, в яких конкретизується її зміст.

До професійних функцій соціального педагога належать:

Комунікативна функція

Зміст функції – налагодження взаємодії з окремими людьми, соціальними групами, державними, недержавними організаціями, що виступають клієнтами, волонтерами, спонсорами в соціально-педагогічній роботі.

Спеціаліст повинен знати – загальні положення теорії спілкування; характерологічні ознаки видів та типів спілкування; функції спілкування; основні правила і норми спілкування; провідні положення конфліктології; сутність та особливості спілкування з різними соціальними групами; етичні засади спілкування соціального педагога.

Спеціаліст повинен уміти – добирати адекватні прийоми комунікативного впливу; виступати ініціатором спілкування; попереджувати, долати конфліктні ситуації; добирати оптимальні засоби та прийоми міжособистісного спілкування.

Організаторська функція

Зміст функції – здійснення соціально-педагогічної діяльності з точки зору соціального менеджменту, що полягає у структуруванні, плануванні, розподілі видів професійної діяльності, координації роботи з різними соціальними інститутами та представниками споріднених професій.

Спеціаліст повинен знати – теоретичні засади організаторської діяльності; особливості соціального менеджменту; основні функції організатора соціально-педагогічної діяльності; особливості планування соціально-педагогічної діяльності; функції та способи координації, контролю в діяльності соціального педагога; особливості організації та управління різними соціальними групами в різних соціумах.

Спеціаліст повинен уміти – визначати пріоритетні напрями діяльності; правильно розподіляти функціональні обов'язки учасників соціального процесу; планувати основні етапи майбутньої діяльності; координувати та корегувати діяльність учасників цього процесу;

налагоджувати співпрацю і партнерство з різними соціально-виховними структурами.

Прогностична функція

Зміст функції – це передбачення результатів зусиль соціального педагога щодо різних аспектів професійної діяльності; ідеальне «програвання варіантів» різних технологій та вибір серед них таких, що зможуть забезпечити максимальну результативність соціально-педагогічної діяльності. Виконує змістовно-цільові та організаційно-методичні завдання.

Спеціаліст повинен знати – роль та місце прогнозування в діяльності соціального педагога; види та принципи прогнозування; зміст прогностичної діяльності соціального педагога; особливості прогнозування різних напрямів і об'єктів діяльності соціального педагога.

Спеціаліст повинен уміти – дотримуватися принципів наступності, систематичності та достовірності під час створення низки прогнозів; доцільно оперувати різними видами прогнозування; будувати адекватний прогноз відповідно до конкретної соціально-педагогічної ситуації; прогнозувати особливості соціалізації особистості; враховувати специфіку різних соціальних груп у процесі створення прогнозу професійної діяльності.

Охоронно-захисна функція

Зміст функції – спрямована на відстоювання прав та інтересів дітей та молоді на основі державних та міждержавних документів, з метою забезпечення неповнолітнім гарантованих їм прав та умов життєдіяльності.

Спеціаліст повинен знати – основні права підлітків та молоді, закріплені в державних та міждержавних документах; зміст діяльності основних соціальних інститутів, що реалізують охоронно-захисну функцію особистості; зміст і повноваження діяльності соціального педагога стосовно захисту прав клієнта; обов'язки сім'ї, школи, позанавчальних закладів для розвитку особистості; основи української правової системи та законодавства.

Спеціаліст повинен уміти – володіти механізмами правового захисту дітей та молоді в різних соціальних інститутах; використовувати комплекс правових норм для захисту прав дітей та молоді; застосувати заходи державного примусу щодо осіб, які допускають протиправні дії стосовно об'єктів соціальної роботи; створювати умови для підтримки довіри клієнта в можливості досягнення позитивних результатів; інформувати представників різних груп про їхні права та соціальні гарантії.

Діагностична функція

Зміст функції – покликана виявляти окремі соціальні аномалії в певному мікросоціумі, конкретизувати проблему клієнта, виявляти індивідуальні та специфічні особливості клієнта або певної групи.

Спеціаліст повинен знати – теоретичні засади психолого-педагогічної діагностики; особливості діагностування об'єктів соціально-педагогічної діяльності; методологію, методи та принципи соціально-педагогічної діагностики; напрями психолого-педагогічної діагностики.

Спеціаліст повинен уміти – визначати пріоритетність напрямів та об'єктів психолого-педагогічної діагностики; добирати оптимальний діагностичний інструментарій; розробляти програму психолого-педагогічної діагностики; аналізувати, узагальнювати та використовувати результати діагностичної роботи в проектах професійної діяльності.

Попереджувально-профілактична функція

Зміст функції – має на меті виявлення, запобігання та обмеження асоціальних явищ, причин соціальної дезадаптації серед різних соціальних груп та окремих осіб, забезпечення умов для формування соціально-позитивної спрямованості особистості.

Спеціаліст повинен знати – причини, форми прояву девіантної поведінки дітей та молоді; зміст і форми соціально-профілактичної роботи; наслідки впливу шкідливих звичок, асоціальних форм поведінки на здоров'я особистості; основи здорового способу життя тощо.

Спеціаліст повинен уміти – володіти психокорекційними прийомами впливу на особливість; організувати індивідуальні, групові, масові форми профілактичної роботи; організувати соціально-позитивну діяльність підлітків та молоді через участь у різноманітних позанавчальних закладах, клубах, секціях, гуртках; пропагувати здоровий спосіб життя; виявляти групи ризику серед підлітків і молоді; володіти способами та формами профілактичної роботи з різними соціальними групами.

Корекційно-реабілітаційна функція

Зміст функції – полягає в роботі щодо змін та вдосконалення особистісних якостей клієнта, особливостей життєдіяльності та створення умов для розвитку потенційних можливостей осіб з функціональними обмеженнями, активне залучення їх до участі в громадському житті.

Спеціаліст повинен знати – теоретичні засади соціальної реабілітації; специфіку корекційно-реабілітаційної роботи з різними групами; види та рівні корекційно-реабілітаційної роботи тощо.

Спеціаліст повинен уміти – надавати допомогу особам, що потребують соціальної реабілітації та адаптації; здійснювати корекційно-реабілітаційну роботу з різними соціальними групами; прогнозувати та планувати життєвий шлях об'єкта соціальної реабілітації; налагоджувати зв'язки з усіма можливими суб'єктами корекційно-реабілітаційної допомоги.

Соціально-терапевтична функція

Зміст функції – спрямована на вчасне вирішення кризових ситуацій та проблем клієнта на підставі самоусвідомлення особистістю себе, ставлення до себе, до тих, хто оточує та довкілля.

Спеціаліст повинен знати – теоретичні засади психолого-педагогічної терапії; проблематику та особливості соціально-терапевтичної роботи; права та обов'язки фахівця з психолого-педагогічної терапії; рівні та форми соціально-терапевтичної допомоги; особливості надання соціально-терапевтичної допомоги різним групам клієнтів.

Спеціаліст повинен уміти – здійснювати домедичну соціально-терапевтичну допомогу; доцільно застосовувати різноманітні форми психолого-педагогічної терапії; проводити консультативну соціально-терапевтичну допомогу; проводити як індивідуальні, так і групові терапевтичні зустрічі; залучати працівників різних соціальних інститутів до надання допомоги особистості; надавати як очну, так і дистанційну психолого-педагогічну допомогу (робота на «Телефоні довіри» тощо).

Як зазначає А. Капська, поняття «особистість» тісно пов'язане з поняттями «соціальна роль» і «соціальний статус». Зокрема, під поняттям «соціальна роль» розуміють: 1) нормативно-схвалену модель поведінки, очікувана від кожної людини, яка має певний соціальний статус у суспільстві; 2) функцію. Такі очікування визначають загальні вимоги до виконання соціальної ролі. Прикладами соціальної ролі можуть бути такі як: дитина – дорослий; батько – мати – дитина; учень – робітник – службовець – фахівець; громадянин; покупець – глядач – пасажир тощо.

Соціальний статус – це місце особистості в соціальних стосунках (у сім'ї, школі, у колі ровесників, на виробництві тощо), яке визначає права і обов'язки особистості. Зокрема, в колі рівних собі (ровесників, колег по роботі) є показником авторитету. У сімейному середовищі визначається відповідно до соціальної ролі (батько, мати, дитина, брат, сестра).

Оскільки сфери, напрями та функції діяльності соціального педагога досить різноманітні, то під час діяльності він може виконувати різні професійні ролі. Зокрема, у ролі *помічника* соціальний педагог допомагає клієнтам розширити свою компетентність з різних питань; розвинути здатність знаходити оптимальне рішення у складній ситуації; активізувати свої внутрішні ресурси.

Соціальний педагог може виконувати роль *адвоката* під час реалізації охоронно-захисної функції професійної діяльності, захищаючи права та інтереси різних груп клієнтів, на підставі міжнародних та державних законодавчих актів. Як *консультант* соціальний педагог може давати клієнту інформацію стосовно окремих питань, пояснювати йому причини проблемної ситуації, запропонувати клієнту варіанти виходу із неї. Соціальний педагог може бути *посередником* під час розв'язання проблемних ситуацій між дитиною та групою однолітків, дитиною та батьками; між особистістю, сім'єю та державними службами або громадськими організаціями.

Під час визначення соціальних, групових та індивідуальних діагнозів, методів компетентного втручання в конкретній проблемній ситуації соціальний педагог виконує роль *експерта*. Соціальний педагог може виступати в ролі *психотерапевта* під час надання клієнту допомоги, яка базується на використанні різних психотерапевтичних методів. Соціальний педагог повинен уміти організовувати змістовну культурно-дозвілєву діяльність для різних категорій населення: дітей, молоді, дорослих.

Соціальний педагог сприяє самореалізації особистості, стимулюючи дітей та молодь до занять у різних видах творчої діяльності. Цей напрям роботи фахівця називається соціально-культурною анімацією, а соціальний педагог відповідно виступає у ролі *аніматора*.

Соціальний педагог у своїй професійній діяльності впроваджує різні форми соціально-педагогічної роботи, такі як: благодійні акції, фестивалі, тематичні тижні тощо; ініціює участь дітей та дорослих у різних соціальних проектах, тому здійснюючи таку роботу він виступає у ролі *менеджера*.

3. Етика соціально-педагогічної діяльності

Етика – це наука про мораль, її походження, розвиток і роль у суспільстві та особистому житті людини; норми поведінки, сукупність моральних правил для якого-небудь класу, суспільної організації, малої групи, професії тощо. Її зміст розкривається в етиці взаємин,

правил поведінки, професійної діяльності на основі ідеального уявлення.

Етика соціально-педагогічної діяльності – це норми етичної поведінки спеціалістів соціально-педагогічної роботи, що є основою їхньої професійної діяльності з метою розвитку можливостей, потенціалу та задоволення потреб.

Професійна діяльність соціального працівника базується на трьох фундаментальних положеннях: *повага до людини, визнання її безумовної цінності*, незалежно від реальних досягнень і поведінки особистості; *людина – унікальна соціальна істота*, яка реалізує свою унікальність під час взаємин з іншими людьми та залежить від них у розвитку своєї унікальності; *людині одвічно притаманна здатність до змін, покращення свого життя*, особистісного зростання, а відтак, прагнення до свободи вибору, самостійного прийняття рішень.

Етичні норми соціального педагога стосовно своїх колег – толерантність, чесність, добросовісність, ввічливість, доброзичливість, об'єктивність, виконання контрольних чи експертних функцій; повага, професійна відповідальність за клієнтів, а по відношенню до колег – лише за необхідності та їхньої згоди. До *етичних норм соціального педагога стосовно управління соціальною роботою відносяться* – добросовісно працювати над підвищенням рівня дієвості та ефективності роботи соціальних служб; працювати так, щоб запобігати помилкам під час роботи; використовувати ресурси соціальної установи тільки за призначенням.

Етичні обов'язки соціального педагога перед своєю професією полягають у тому, щоб дбати про вдосконалення професійної майстерності; слідкувати за етичною поведінкою колег; використовувати лише кваліфіковані форми та методи соціально-педагогічної роботи; подавати лише достовірну інформацію під час реклами своєї діяльності; допомагати населенню певного мікрорайону, сприяти поінформованості та доступності соціальних служб.

Принциповими орієнтирами для фахівців з питань професійної діяльності є: виконання службових обов'язків, організація взаємодії з клієнтами, шляхи розв'язання моральних проблем. Для прийняття адекватного рішення з етичних питань допомагає Етичний Кодекс спеціалістів із соціальної роботи (соціальних педагогів і соціальних працівників) України, який був розроблений, ухвалений та запропонований до узаконення на Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальна робота в Україні на початку XXI століття:

проблеми теорії та практики» (2002 р.), проведений за ініціативою Державного центру соціальних служб для молоді та на загальних зборах Української асоціації соціальних педагогів та спеціалістів із соціальної роботи в 2003 році. В основу цього нормативного документа покладено вітчизняний досвід і міжнародні етичні принципи й стандарти соціальної роботи, що визначені на загальних зборах Міжнародної Федерації соціальних працівників у м. Коломбо (Шрі-Ланка) 6-8 липня 1994 р.

Етичними принципами діяльності спеціалістів із соціальної роботи з дітьми та молоддю є: повага гідності людини; пріоритетність інтересів клієнтів; толерантність та гуманізм; довіра та взаємодія у вирішенні проблем клієнта; доступність послуг; орієнтованість на потребу клієнтів, залучення клієнтів до процесу позитивних змін; відповідальність за дотримання норм професійної етики.

Основними категоріями етики соціальної роботи є *професійні етичні стосунки, етична свідомість, етичні дії та професійний обов'язок* спеціаліста. Соціально-педагогічна робота належить до таких видів професійної діяльності, де не тільки професійні знання, уміння та навички, але й *особистісні якості* спеціаліста значною мірою визначають ефективність та успішність його роботи. Відтак, провідними особистісними та моральними якостями соціального педагога та працівника соціальної сфери, є: *чесність* – якщо з огляду на об'єктивні причини соціальний працівник не впевнений у позитивному кінцевому результаті роботи, то він повинен попередити про це клієнта, щоб у подальшому не було нарікань з його боку; *совість* – як моральна відповідальність за свою поведінку, вчинки, що виконує функцію регулятора поведінки як у професійному плані, так і в особистих вчинках: своєрідна пересторога від формального підходу в процесі професійних дій; *об'єктивність* – полягає у беземоційному ставленні до клієнта та його індивідуальних якостей; *справедливість* – оцінка діяльності колег має враховувати об'єктивні та суб'єктивні фактори та ні в якому разі не перебільшувати або не применшувати заслуги та недоліки колег; *тактовність* – вміння дотримуватись міри, визначених моральних норм, враховувати обставини, наслідки своїх вчинків; *уважність і спостережливість* – ці якості дозволяють враховувати найменші зміни в настрої, самопочутті клієнта, що дуже позитивно впливає на подальшу роботу, дозволяє скоригувати обраний план дій; *терпимість* – прийняття клієнта таким, яким він є: з його інтересами, нахилами, сильними та слабкими сторонами, певним

способом життя; *витримка та стриманість* – вміння стримано реагувати на емоційні вияви з метою надання клієнтові ефективної допомоги; *любов до людей* – спілкуючись із клієнтом, соціальний працівник мусить побачити в ньому позитивні якості, намагатися змінити думку клієнта про самого себе й таким чином сприяти позитивній трансформації особистості; *самокритичність* – вміння аналізувати власні вчинки, професійну діяльність, бачити помилки та шляхи їх подолання, допомагає соціальному працівникові самовдосконалюватись у своїй професійній діяльності; *терпіння* – вміння відкоригувати свої негативні емоції та почуття, спрямувавши їх у конструктивне русло з метою позитивної мотивації на подальшу співпрацю; *комунікабельність* – спілкуючись із клієнтом, соціальний працівник має змогу дізнатися про його проблеми, очікування та надії; завдяки спілкуванню можна виробити план спільних дій, вчасно скоригувати можливі шляхи розв'язання проблеми, спрогнозувати очікувані результати; *оптимізм* – джерело впевненості в соціальній справедливості, здатності людини до постійного саморозвитку та самовдосконалення; *сила волі* – свідома вольова спрямованість на виконання об'єктивно необхідних дій, здатність адекватно оцінювати перешкоди, доводити розпочату справу до логічного завершення; *емпатія* – здатність соціального працівника/соціального педагога розуміти свого клієнта та співчувати йому, дивитись на ситуацію його очима; *прагнення до самовдосконалення* – постійне бажання до професійного зростання, вдосконалення практичних умінь і навичок, здобуття нових теоретичних знань, духовного та морального розвитку; *творче мислення* – соціальна робота не має цілком схожих ситуацій та ідентичних випадків, кожне звернення – унікальний випадок.

Виходячи з положень Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України, можна визначити такі норми етичної поведінки соціального працівника/соціального педагога стосовно клієнтів (особи, групи, суспільства): поважати особистість клієнта і гарантувати захист його гідності та прав незалежно від походження, статі, віку та внеску в суспільний і соціальний розвиток; намагатися зрозуміти кожного клієнта, з'ясувати всі чинники щодо проблеми, яка виникла; пропонувати оптимальні види професійної діяльності або соціальної послуги; безпека клієнтів – перша умова здійснення діяльності спеціалістів із соціальної роботи; допомагати всім клієнтам однаково; відповідати за свої дії; співчувати та зберігати конфіденційність; клієнти мають право на зміну власних переконань і життєвих

уподобань без будь-якого тиску з боку соціальних працівників (окрім соціальних ситуацій, коли клієнти не усвідомлюють небезпеки для себе та близького соціального оточення); визнавати та поважати наміри, відповідальність клієнта щодо рішення, яке прийняте; якщо неможливо надати відповідну соціальну послугу, спеціалісти із соціальної роботи зобов'язані повідомити про це клієнта таким чином, щоб залишити за ним право на свободу дій. Показниками наявності професійно-етичної культури є певні якості, особливості та поведінка, узгоджені з вимогами професійно-етичного кодексу. З позиції загальної культури можна розглядати три аспекти професійно-педагогічної культури соціального педагога: ціннісний (аксіологічний), технологічний та особистісно-творчий.

Аксіологічний – це системоутворюючий компонент, що розкриває професійно-етичну культуру фахівця як сукупність соціально-педагогічних цінностей. Домінуючими у системі педагогічних цінностей виступають *«цінності-цілі»*, оскільки в цілях відображається основний зміст діяльності фахівця. Наприклад, якщо людина відчуває голод, то вона шукає можливостей задовольнити саме цю потребу – знайти їжу; після їжі – знайти затишок, тепле житло. Лише маючи певну побутову комфортність, людина потребує спілкування, розвивається така цінність як потреба налагодження добрих стосунків, дружби. Поступово, відчуваючи внутрішнє задоволення, уважне ставлення оточуючих людей, у людини з'являються цінності, пов'язані з особистісним зростанням, з потребою поваги, визнання її особистісних та професійних якостей.

«Цінності-засоби» як способи взаємодії соціального педагога з колегами та клієнтами є інструментальними по відношенню до *«цінностей-цілей»*. Серед *«цінностей-засобів»* виокремлюють *«цінності-відносини»*, *«цінності-якості»* та *«цінності-знання»*. *«Цінності-відносини»* передбачають способи взаємодії соціального педагога з різними людьми в різних соціумах. Гуманістичні цінності, альтруїстичний імператив є цілепокладаючими в системі педагогічних цінностей соціального педагога або працівника.

«Цінності-якості» посідають найвищий ранг серед педагогічних цінностей, оскільки саме в них проявляються істотні особистісно-професійні характеристики фахівця. Такі якості залежать від рівня розвитку комунікативних, прогностичних, посередницьких, організаторських, рефлексивних та інших професійних умінь.

«Цінності-знання» посідають гідне місце в системі педагогічних знань, оскільки особливістю соціальної роботи є те, що володіння функціональними психологічними та соціально-педагогічними знаннями є обов'язковою умовою наявності професійно-етичної культури; створює умови для творчості. Це пояснюється тим, що вплив професійних дій соціального педагога і соціального працівника на життя людини може бути настільки ж сильним, як, наприклад, вплив професійного або непрофесійного лікування людини. Першою заповіддю спеціаліста є вимога до професійних знань та умінь їх застосовувати, оскільки наука є кращим засобом інтелектуальної дисципліни, тому що сприяє формуванню суджень, самостійного мислення тощо.

Технологічний компонент професійно-етичної культури розкривається через наявність сукупності прийомів і способів соціально-педагогічної взаємодії, показниками яких є: мистецтво вербального і невербального спілкування; уміння працювати командою; уміння організувати діяльність або певну справу; уміння вислухати й почути; уміння логічно мислити, правильно і переконливо доносити свої думки та наміри до клієнта; проявляти готовність до застосування знань.

Реалізація показників професійно-етичної культури соціального педагога або соціального працівника відбувається під час соціально-виховної діяльності, через поведінку спеціаліста; проявляються у взаємодії, спілкуванні, тому *складовими змісту професійно-етичної культури* є технології взаємодії, технології спілкування, технології розв'язання конфліктів, технології організації діяльності особистості або групи в певному середовищі, технології педагогічних вимог тощо.

Соціальний педагог або соціальний працівник, створюючи цінності, реалізує **творчий компонент** професійно-етичної культури. А. Капська акцентує увагу на тому, що в самій природі педагогічної творчості прослідковується нерозривна єдність етичних і професійних начал. Від міри цієї професійної єдності залежить успіх педагогічної творчості. Процес соціально-педагогічної творчості – це процес вирішення завдань, що постійно постають перед соціальним педагогом.

Водночас, проблема творчості стосовно особистості порушує проблему самореалізації особистості, прояв її внутрішніх сил, які розкриваються через **особистісний компонент**. Під поняттям «внутрішні сили» розуміються соціальний досвід особистості, міра соціальної активності, потреби, інтереси, здібності. Зокрема, *потреби*,

ідеали, інтереси представляють різні аспекти спрямованості особистості та виступають мотивацією її діяльності. Психологи розглядають спрямованість як внутрішню позицію особистості щодо соціального оточення, окремих об'єктів, соціального середовища.

Професійно-етична культура соціального педагога проявляється також у творчій самореалізації моральних переконань та ідеалів відповідно до етичних норм соціально-педагогічної діяльності. Водночас, обов'язковою умовою адекватної реалізації професійно-етичної культури є оволодіння технологією професійної взаємодії та спілкування. Показником наявності професійно-етичної культури можуть бути певні якості особистості та поведінка, адекватна до вимог професійно-етичного Кодексу.

Отже, професійно-етична культура соціального педагога або соціального працівника є своєрідною системою професійно-етичних якостей, що регулюють соціально-педагогічні відносини у професійній взаємодії.

ЛЕКЦІЯ 7. ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

План

1. Сутність та етапи професійного самовиховання майбутніх соціальних педагогів.
2. Механізми професійного самовиховання студентів.
3. Самовдосконалення студентів у процесі практичної підготовки.

1. Сутність та етапи професійного самовиховання майбутніх соціальних педагогів

Самовиховання як свідомо і цілеспрямована діяльність людини із вдосконалення своєї особистості відповідно до соціальних та індивідуальних цінностей повинна розглядатися з точки зору змісту того, що повинно вдосконалюватися. Майбутній соціальний педагог повинен поставити перед собою мету: як можна краще підготуватися до професійної діяльності. Виходячи з цього, змістом, завданням професійного самовиховання повинні стати професійно значущі якості особистості. Завдяки самовихованню забезпечується свідоме сприйняття зовнішніх регулюючих факторів, а особистість стає активним суб'єктом свого творення. Самостворення професіонала пов'язане також з самоформуванням студентом загальних і специфічних якостей, цілісна множина яких є важливими для виконання педагогом професійно-значущих функцій.

Специфічні особливості самовиховання як фактора розвитку полягають у тому, що воно ґрунтується на індивідуальних особливостях людини, її схильностях та потребах. Самовиховання дозволяє особистості максимально виявити власні домінуючі задатки, що в майбутньому можуть визначити її життєвий шлях, забезпечити ефективний розвиток фізичних, інтелектуальних і моральних якостей. Предметом самовиховання є засвоєння теоретичних знань про організацію та здійснення самовиховання; уміння планувати та здійснювати творчий пошук вирішення проблем теоретичного і практичного характеру щодо вдосконалення своєї особистості та професійного зростання.

Самовиховання особистості розвивається і відбувається відповідно до своїх внутрішніх закономірностей. Особливості цього процесу зумовлюють три чинники: індивідуальні особливості людини; об'єктивні умови життя та час, необхідний для накопичення практичного досвіду; оволодіння самовихованням як особливим видом діяльності. Професійне самовиховання особистості залежить від її індивідуальних особливостей, таких як: природні дані; особливості та рівень інтелектуального, емоційного і волевого розвитку; спрямованість інтересів, потреб, поглядів. Якщо соціальний педагог ставить перед собою мету – якнайкраще підготуватися до майбутньої професійної діяльності, то завданням професійного самовиховання буде формування професійно значущих якостей його особистості.

Соціальний педагог повинен мати високий рівень методологічної підготовки, бути готовим до розвитку моральної культури, здатності творчо мислити під час проведення соціально-педагогічної діяльності.

Найбільш важливу суспільну групу вимог до особистості соціального педагога складають вимоги до морально-педагогічних якостей соціального педагога – це загальнолюдські якості, риси характеру, інтереси, потреби, переконання, мотиви поведінки, спрямованість його особистості.

Друга група вимог до особистості соціального педагога стосується його індивідуального досвіду, професійно-теоретичної та практичної підготовки, включаючи ґрунтовні знання з фундаментальних і фахових дисциплін.

Третю групу вимог до особистості соціального педагога складають проблеми розвитку його психічних процесів. *Основною проблемою* інтелектуального самовиховання є розвиток у нього якостей педагогічної уяви, уваги, мислення. Проявляються такі типи мислення: аналіз конкретних соціально-педагогічних ситуацій, визначення соціальних проблем у конкретних умовах, вироблення варіантів вирішення завдань тощо.

Рушійними силами самовиховання майбутніх соціальних педагогів є *зовнішні соціальні вимоги та особисте ставлення до цих вимог*. Переборення внутрішніх протиріч, що виникають між цими двома факторами, по суті, є процесом саморозвитку студента. Аналогічно, як самовиховання є продовженням та умовою успішного соціального виховання, так і професійне самовиховання є продовженням та умовою успішного професійного виховання фахівця. *Першою умовою* виникнення потреби професійного самовиховання в майбутніх

соціальних педагогів є усвідомлення зміни його позиції з «Я – студент, нехай мене вчать і виховують» на позицію «Я – майбутній спеціаліст. Я готую себе до цієї важливої професії». Водночас, студент повинен оволодіти досвідом самостійної роботи щодо збагачення своїх знань та умінь, розвитку своєї особистості, оскільки оволодіння будь-якою діяльністю відбувається тільки в процесі самої діяльності.

Другою умовою виникнення потреби у самовихованні є сформованість у свідомості соціальних педагогів образу ідеального соціального педагога. Активне професійне самовиховання починається після того, як студент детально ознайомиться з обраною професією, з її вимогами. Професійні вимоги до особистості соціального педагога, будучи усвідомленими та прийнятими студентом, стають потужним двигуном практичної дії.

На першому (підготовчому етапі) для самовиховання – етапі утвердження в позиції соціального педагога, *провідною функцією професійних вимог* є орієнтування студента в процесі адаптації до професійної діяльності та спонукання його до цілеспрямованого формування своєї особистості. Другий етап – це етап складання програми змін власної особистості. На третьому етапі відбуваються реальні дії самозміни якостей особистості, які зазвичай, актуалізуються під час проходження соціально-педагогічної практики. Однак, якщо етап реальних дій не буде усвідомлений достатньою мірою, то самовиховання не набуде дієвого характеру.

Працюючи над власним самовдосконаленням, студент починає керуватися принципом «якби», тобто «якби я поступив так, то ...». Це означає, що відбувається ще один етап у процесі самовиховання – *етап співставлення мислення та уявлення*. Завдяки уяві та судженням, студенту вдається випередити свої майбутні вчинки.

Четвертий етап – це етап засвоєння вправ, у результаті яких можуть відпрацьовуватися не просто дії та уміння, але й необхідні звички, властивості особистості. Отже, в ідеалі необхідно виробити таку систему мобілізації студента на самовдосконалення, за якої б він:

- виробляв у себе навички самостереження і самопізнання;
- вчився проектувати зміни своєї особистості;
- свідомо здійснював відносно себе виховні дії, керував своєю поведінкою, розвитком необхідних якостей;
- опанував вправи аутогенного тренування, вчився управляти своїм фізичним і психічним станами.

2. Механізми професійного самовиховання студентів

Під професійним самовихованням студентів розуміється вирішення творчих завдань на різних рівнях реалізації планів: особистісному, предметному, операційному. Організація професійного самовиховання студентів як процес передбачає його функціонування на різних ієрархічно-організованих і взаємопов'язаних рівнях – соціально-особистісному, рефлексивно-особистісному та предметно-операційному.

Психологічний механізм самовиховання являє собою сукупність осмислених творчих актів під час вирішення студентом завдань, що безпосередньо функціонують на рефлексивно-особистісному і предметно-операційному рівнях. Концептуальна схема функціонування цього механізму має стадійний характер, особливість характеристик яких пов'язана з домінуванням на кожній з них рівнів смислового або змістовного планів.

Завдяки залученню одержаних знань щодо теорії самовиховання і технології його організації, студент робить репродуктивні спроби одержати позитивний результат, що є *першою стадією професійного самовиховання*. Характерним для цієї стадії є домінування предметно-операціонального рівня, тобто змістовного плану професійного самовиховання як творчості). Водночас, намагання суб'єкта самовиховання можуть блокуватися через деякі причини. До них відносяться: неефективність застосованих методів, засобів самовиховання або вони неадекватні поставленим завданням.

Відтак, щоб подолати блокаду самовиховної діяльності має домінувати не предметно-операційний, а рефлексивно-особистісний рівень, тобто рівень смислового плану та особистісної рефлексії як джерела подальшої успішної роботи над собою, що характерно для *другої стадії професійного самовиховання*. Як зазначає О. Главацька, професійне самовиховання як сукупність творчих актів студента має багаторівневу природу, а психологічний механізм його функціонує на різних стадіях, що мають відмінні характеристики залежно від домінування рівнів смислового чи змістовного планів.

Отже, прориву блокади сприяє спрямованість особистісної рефлексії майбутнього соціального педагога на самореалізацію творчого самовиховного процесу завдяки осмисленню ним самого себе і своїх творчих зусиль. Усвідомлення суб'єктом самовиховання застосованих ним методів і засобів відбувається на подальших стадіях.

Поглиблення усвідомленості та осмисленості студентом конкретних деталей змісту формування певних професійно-важливих умінь забезпечує смислова регуляція, оскільки на цій стадії домінують рівні змістовного плану.

У результаті смислової регуляції відбувається поглиблення усвідомленості і осмисленості майбутнім соціальним педагогом усього комплексу цілей самовиховання і способів їхнього досягнення. Все це характерно для наступних стадій психологічного механізму професійного самовиховання, на яких знову домінують рівні смислового плану. Виходячи з цього, концептуальна схема психологічного механізму професійного самовиховання соціального педагога є вихідною основою для його педагогічної організації на соціально-особистісному рівні.

Отже, потреба в усвідомленому самовихованні як творчості професійно-значущих умінь та якостей відрізняє самовиховну активність студентів від іншої їхньої активності. Ця потреба є рушійною силою професійного становлення студента як соціального педагога, який може створювати умови для неперервного розвитку людини. Потреба в усвідомленому самовихованні є пусковим механізмом самовдосконалення.

3. Самовдосконалення студентів у процесі практичної підготовки

Створення умов для застосування знань зі спеціальних дисциплін, вироблення вмій і навичок самостійно проводити роботу з клієнтами відбувається під час практичної підготовки студентів. Особливу увагу у майбутніх соціальних педагогів необхідно акцентувати на формування здатності та вмій спостерігати, оцінювати, аналізувати особисті вчинки та вчинки клієнта; на уміння робити висновки щодо покращення роботи; на підвищення творчого потенціалу та вдосконалення педагогічної техніки.

Реалізація практичної підготовки можлива за наявності педагогічних здібностей, таких як: дидактичні, науково-пізнавальні, організаторські, перцептивні тощо; та професійних умінь, таких як: інформаційні, організаторські, конструктивні, гностичні, комунікативні тощо.

Соціальний педагог повинен уміти керувати своїм емоційним станом, технікою мови, знімати напруження, спілкуватися з клієнтами, колегами по роботі, що є виявом педагогічної техніки. Саме

оволодіння педагогічною технікою допомагає спеціалісту професійно виразити себе, досягти позитивних результатів у практичній діяльності.

Основними компонентами у структурі практичної підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності є: *педагогічні здібності, педагогічна техніка та професійні уміння*. Перелічені компоненти практичної підготовки тісно пов'язані між собою та утворюють цілісну єдність у діяльності соціального педагога.

На думку О. Главацької соціальний педагог повинен володіти такими компонентами практичної підготовки:

1) Словесно просто і дохідливо, без спрощень, переконливо пояснювати складні життєві проблеми; чіткість плану і послідовність викладу матеріалу; змістовна точність вживання термінів, правильність наголосів, правильна дикція, добре поставлений голос.

2) Паралінгвістичні засоби: міміка – розуміння без слів, виразність; жестикуляція – створення за допомогою жестів наочних уявлень.

3) Переносити наявну інформацію у діяльність та у зв'язку з цим адекватно моделювати свою діяльність і діяльність клієнта; постійно вивчати рівень його розвитку, виявляти особливості їх різноманітної діяльності, специфіку й ефективність різних заходів.

4) Прагнути до засвоєння клієнтами необхідних знань, норм поведінки, культури, моралі.

5) Доступно і переконливо передавати свої знання клієнту, пояснювати, допомагати у засвоєнні та застосуванні набутих знань у житті, сформувати високий рівень усвідомлення власної поведінки.

6) Встановлювати дружні стосунки з клієнтом; вміти за виразом його обличчя правильно судити про його психічний стан на певний момент; розуміти внутрішній світ клієнта і враховувати все під час організації роботи.

7) Використовувати різні засоби та форми роботи з клієнтами; стимулювати їхню роботу і надавати їм допомогу; здійснювати внутрішню і зовнішню координацію; стимулювати самовиховання; створювати умови для вияву активності, самостійності, ініціативи.

8) Добирати матеріал так, щоб він мав ефективне спрямування, вибирати такі заходи, які давали б найбільший ефект для роботи; повідомляти інформацію, доводити, переконувати; використовувати всі можливості для успішної роботи з клієнтом.

9) Вивчати особу клієнта, його найближче оточення з метою діагностики його особистості: спостерігати, аналізувати, корегувати, проводити психолого-педагогічні дослідження; прогнозувати вплив різних факторів, засобів, методів і прийомів роботи.

10) Визначати конкретні мету і завдання роботи з клієнтом, виходячи із загальної мети соціальної роботи, враховуючи вікові та індивідуальні особливості клієнта; визначати способи досягнення мети; планувати роботу; складати план роботи, продумувати зміст, застосовуючи систему контролю і самоконтролю.

Професійна діяльність соціального педагога під час роботи з клієнтом підпорядковується індивідуальним закономірностям, серед яких такі:

- наявність високої професійної компетентності, самостійності суджень, оперативності та сміливості щодо прийняття необхідних рішень;
- усвідомлення необхідності організації діяльності не за наказом, а за внутрішнім бажанням і мотивом;
- уміння брати на себе відповідальність під час виявлення і вирішення важливих професійних проблем;
- наявність сприятливої морально-психологічної атмосфери, особистої методики, досвіду, що сприяє ефективності роботи;
- здатність до самовдосконалення, творчого пошуку.

Завдяки професійно-педагогічним умінням, соціальний педагог реалізовує свої професійні функції: передає молодому поколінню соціальний досвід, формує у нього потрібні соціально-особистісні якості, готує до життя.

До основних професійно-педагогічних умінь належать: *пізнавальні, комунікативні, організаторські, конструктивні, інформаційні*. До *пізнавальних умінь*, як до відображення загально інтелектуальних здібностей педагога, належать: вміння орієнтуватися в отриманій інформації, відбирати з неї необхідне для своєї діяльності; вміння спостерігати та розуміти людей, їхній внутрішній світ; вміння контролювати власний фізичний і психічний стан, регулювати свою поведінку. Перераховані вміння і здібності можуть розвиватися стихійно, але ефективним є їх свідомий саморозвиток, де провідна роль належить спостережливості, оскільки вона ґрунтується на сприйнятті, мисленні, увазі та пам'яті. Педагогічна спостережливість –

це властивість особистості соціального педагога; це вміння усвідомлювати та аналізувати те, що бачиш і чуєш.

Комунікативні уміння – це загальнолюдські вміння, а для соціального педагога вони ще й є професійною якістю його особистості. Майбутньому фахівцю необхідно володіти культурою спілкування, оскільки предмет спілкування завжди зумовлює змістовий характер людської взаємодії. Відтак, залежно від предмета спілкування, його змісту, змінюються різновиди спілкування: спеціально-професійне, соціально-політичне, соціально-педагогічне, інформаційно-комунікативне, побутове, ділове тощо.

Для реалізації професійної діяльності соціальний педагог повинен уміти вислухати, зрозуміти, роз'яснити, довести, відповісти, переконати, створити позитивну емоційну атмосферу, знайти підхід до клієнта, має володіти відповідними знаннями та вміннями, які відносяться до комунікативної професіограми соціального педагога:

- уміти аргументувати, спростовувати, переконувати, досягаючи водночас узгодженості та компромісу;
- володіти професійно-мовленнєвим етикетом, технікою та логікою мовлення;
- уміти формулювати цілі і завдання професійного (ділового) спілкування;
- уміти вести бесіду, полеміку, дискусію, співбесіду, ділову розмову, диспут, круглий стіл, переговори з орієнтацією їх на вирішення спрогнозованого, позитивного і вмотивованого результату;
- уміти ставити запитання і професійно на них відповідати;
- володіти навичками ділового спілкування і вміти управляти ним залежно від визначених цілей;
- уміти аналізувати конфліктні ситуації, робити адекватні висновки;
- уміти говорити лише тоді, коли є що сказати співбесіднику.

Отже, завдання соціального педагога – допомогти клієнту знайти себе, зорієнтуватись у нових соціальних умовах, відносинах, тому високий професіоналізм у соціальній роботі є надзвичайно важливим чинником, оскільки цей вид діяльності відноситься до професій типу «людина-людина», що означає: від рішень, прийнятих фахівцем залежить доля людини.

Процес самовиховання студента повинен бути спрямований на професійне оволодіння *інформаційними вміннями*, сутність яких

полягає в реалізації орієнтовної, виконавчої та контрольної функцій професійної діяльності. Загальновідомо, що основним засобом інформування є мова, водночас, значне інформаційне навантаження приходить на міміку, жести, а також на різні наочні та технічні засоби. Виходячи із зазначеного вище, самостійне опанування засобами інформування може стати предметом самовиховання інформаційних умінь і здібностей.

Зокрема, орієнтовна функція мови реалізується в процесі передачі інформації, спрямованої на формування пізнавальних інтересів людини. Виконавча функція мови реалізується безпосередньо в процесі пізнавальної діяльності людини, тобто спеціаліст надає їй соціальну інформацію та організовує процес засвоєння. Контрольна функція реалізується упродовж усього процесу роботи. При цьому виокремлюють такі якості мови як: дикція, інтонація, логічні наголоси, паузи, мелодичність мови, темп, тембр.

Організаторські уміння – розвиваються у студентів під час навчання, проходження практики. Оволодіння вміннями організації діяльності здійснюється за такими рівнями:

- репродуктивний – студент діє згідно з інструкцією або копіює організаторські дії керівника або інших осіб;
- адаптивний – студент здійснює спроби переносити колишній досвід організаторських дій у нові типові ситуації;
- моделюючий – студент відповідно до завдання педагогів самостійно планує та реалізовує заплановані дії, забезпечує виконання тієї або іншої діяльності;
- творчий – студент проявляє достатню самостійність, ініціативу, здійснює волонтерську діяльність; вміє побудувати перспективу, поставити цілі та завдання, організувати їхнє виконання, оцінити результат.

Відтак, дуже важливо, щоб кожний студент оволодів організаторськими вміннями на творчому рівні.

Надання студентам інформації щодо професійного самовиховання та його можливостей повинно бути доповнено практичними порадами планування цього процесу. Допомога у складанні програми самовиховання повинна передбачати визначення найбільш важливих компонентів педагогічної діяльності та сукупності професійних умінь. Орієнтовну програму професійного самовиховання студента для розвитку професійних умінь подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Програма професійного самовиховання студента

Завдання самовиховання	Шляхи та засоби самовиховання	Термін виконання
<p>Розвиток пізнавальних умінь: 1) Розвивати в собі педагогічну спостережливість 2) Навчитися керувати своїми почуттями, емоціями 3) Розвивати у собі винахідливість та оперативність</p>	<ul style="list-style-type: none"> – формувати вміння щодо розуміння внутрішнього стану людини за зовнішніми ознаками; – виявляти більше уваги до людей; – здійснювати самоконтроль, використовувати самозаспокоєння; – тренуватися у вирішенні педагогічних завдань експромтом, але з наступним обговоренням 	<p>Відмітка про результати виконання</p>
<p>Розвиток конструктивних умінь: 1) Навчитися складати зміст конкретних планів різних заходів, видів діяльності 2) Навчитися формувати цілі та завдання професійної діяльності</p>	<ul style="list-style-type: none"> – планувати свою діяльність; – вивчати зміст планів досвідчених педагогів, спеціалістів; – засвоювати основні логічні механізми складання планів, робити узагальнені висновки 	
<p>Розвиток комунікативних умінь: 1) Переборювати певні психологічні бар'єри у спілкуванні 2) Розвивати у собі товариські якості</p>	<ul style="list-style-type: none"> – тренуватися в комунікативній орієнтації, спілкуванні, особливо з незнайомими людьми; – проявляти ініціативу у спілкуванні, виховувати у собі впевненість, доброзичливість 	
<p>Розвиток інформаційних умінь: Володіти прийомами ораторського мистецтва</p>	<ul style="list-style-type: none"> – вивчати літературу з проблеми; – тренуватися виступати перед аудиторією 	
<p>Розвиток організаторських умінь: 1) Формувати навички самоінструкції, самоаналізу, самоконтролю</p>	<ul style="list-style-type: none"> – розвивати у собі якості до самоактивізації та саморегуляції 	

Важливим є те, щоб студент у процесі самовиховання керувався наступними критеріями: *планування* – вибір засобів та способів дій з метою самовиховання; *постановка мети* – визначення професійно значущих цілей та завдань самовиховання; *самоконтроль* – здійснення

контролю результатів самовиховання; *корекція* – внесення змін у процес роботи над собою.

Соціальним феноменом самовиховання особистості є колективне самовиховання, важливу роль у якому відіграє лідер, спроможний активізувати колективні інтереси та відповідальність на досягнення кінцевого результату, тобто на формування необхідних соціальних, професійних, особистісних якостей кожного члена групи. Особливістю колективного самовиховання є колективно розроблені та затверджені самозобов'язання. В основі таких зобов'язань студентів групи можуть бути суспільні, трудові, спортивні та інші професійно значущі справи, а також заходи щодо розвитку особистості кожного майбутнього фахівця. Колективні самозобов'язання за змістом являють собою колективні вимоги до кожного члена групи, а тому важливим засобом мобілізації та організації зусиль студентів у їхній спрямованості на кінцевий результат навчання – стати справжнім, кваліфікованим спеціалістом.

Колективне самовиховання створює умови для критичного і самокритичного ставлення до життя колективу і кожного його члена, для переборення елементів формалізму в навчанні, праці, суспільному житті, воно сприяє виробленню у групі принципової та діяльної суспільної думки. На суспільному фоні по-іншому усвідомлюється і зміст індивідуального самовиховання, воно стає більш інтенсивним і результативним, тому що студент знає, які вимоги до нього поставило оточення, чого від нього чекають; він знаходиться в умовах відповідальної залежності, що є головним фактором розвитку.

Організацію колективного самовиховання необхідно розпочати з вивчення стану справ, з'ясування професійних та ціннісних орієнтацій студентів. Для цього необхідно провести спостереження, анкетне опитування, індивідуальні бесіди тощо. Особливим аспектом керівництва самовихованням є індивідуальна робота з окремими студентами. Перш за все необхідно додатково організувати заняття спецкурсу для вивчення теорії самовиховання, в результаті чого робота студентів над собою стає більш свідомою і продуктивною. З метою підтримки та стабілізації мотивації до самовиховання важливим є те, щоб самовихованням займалися всі студенти.

Самовиховання є особливо важливим для майбутнього соціального педагога, професія якого потребує знань, життєвих умінь, мисленнєвих і практичних навичок.

ЛЕКЦІЯ 8. СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ СУСПІЛЬСТВА

План

1. Поняття та види соціальних інститутів.
2. Функції та завдання соціальних інституцій.
3. Соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх закладах.

1. Поняття та види соціальних інститутів

Соціальні інститути – це специфічні соціальні утворення, що забезпечують відносну сталість зв'язків і стосунків у межах соціальної організації суспільства, певні історично зумовлені форми організації та регулювання суспільного життя. У найбільш загальному вигляді слід розрізняти економічні, політичні, правові, етичні, культурно-ідеологічні та інші суспільні інституції, їм відповідають виробничі, обмінні, розподільні, споживацькі, державні, сімейні, дозвілєві, освітні, культурні, ідеологічні, судочинні тощо соціальні заклади та установи. Сюди ж належать наука, засоби масової інформації, церква, неформальні релігійні конфесії, культурно-ідеологічні об'єднання. Завдяки діяльності соціальних інститутів відбувається нормальне і стабільне функціонування певного соціального організму. Вони забезпечують історичне успадкування культури, її засвоєння, соціалізацію індивідів, регулювання, координацію та інші види впорядкування суспільних відносин, успадкування і передачу набутого досвіду, вартісних орієнтацій, звичаїв, традицій, моделей і норм поведінки.

До загальних ознак соціальних інститутів належать: виокремлення певного кола суб'єктів, які вступають у процесі діяльності у відносини, що набувають сталого характеру; певна формалізована організація; наявність специфічних соціальних норм і правил, що регулюють поведінку людей у межах соціального інституту; наявність соціально важливих функцій інституту, що інтегрують його в соціальну систему та забезпечують його участь в інтеграції цієї системи.

До соціальних інститутів належать:

1) *Економіко-соціальні інститути* – власність, обмін, гроші, банки, господарські об'єднання різного типу – забезпечують усю сукупність

виробництва та розподілу суспільного багатства, з'єднуючи водночас економічне життя з іншими сферами соціального життя.

2) *Політичні інститути* – держава, партії, профспілки й іншого роду громадські організації, які переслідують політичні цілі, спрямовані на встановлення та підтримку визначеної форми політичної влади.

3) *Соціокультурні та виховні інститути* – мають на меті освоєння та подальше відтворення культурних і соціальних цінностей, включення індивідів у визначену субкультуру, а також соціалізацію індивідів через засвоєння стійких соціокультурних стандартів поведінки і, нарешті, захист визначених цінностей і норм.

4) *Нормативно-орієнтовані інститути* морально-етичної орієнтації та регуляції поведінки індивідів. Їхня ціль – додати поведінці та мотивації моральну аргументацію, етичну основу. Ці інститути затверджують у співтоваристві імперативні загальнолюдські цінності, спеціальні кодекси та етику поведінки. *Нормативно-регламентовані інститути* – визначають суспільно-соціальну регуляцію поведінки на основі норм, правил і розпоряджень, закріплених у юридичних і адміністративних актах.

5) *Церемоніально-символічні та ситуаційно-конвенціональні інститути* – засновані на тривалому прийнятті конвенціональних (за договором) норм, їх офіційному і неофіційному закріпленні. Ці норми регулюють повсякденні контакти, різні акти групового та міжгрупового поведіння.

6) *Відтворюючі інститути* – до них у першу чергу належить сім'я.

Соціальний інститут – це сукупність груп, установ і організацій, що мають у розпорядженні певні людські, матеріальні та духовні ресурси задля реалізації покладених на них функцій. Це певний набір доцільно орієнтованих стереотипів поведінки відповідних осіб, груп та суспільних структур у конкретно визначеній ситуації. Крім того, *соціальний інститут* – це певна форма організації суспільної діяльності, що протистоїть спонтанній, стихійній активності, структуруючи та схематизуючи її. Відповідно до своїх особливих цілей соціальні інститути заохочують, винагороджують або, навпаки, пригнічують і гальмують ті чи інші види діяльності, застосовують санкції у випадку порушення стандартів поведінки.

2. Функції та завдання соціальних інституцій

Викремлюють декілька функцій соціальних інститутів:

– *репродуктивна (відтворювальна) функція* – кожне суспільство (як і соціальна група) прагне продовжити своє існування в часі і соціальному просторі. У ньому діє відповідний інструментарій (сукупність засобів і ресурсів) для відтворення відносин, структур, соціального порядку в цілому. У простому вигляді це відбувається як процес перетворення окремої *позитивно-спрямованої дії* (продуктивної в плані підтримки існуючого порядку) – *в масову, масової дії* – *в обов'язкову та інструктивну* (рух від вчинку до звички, традиції, правила);

– *комунікативна функція* – спрямована на організацію (інституціалізацію) суспільного спілкування: між поколіннями, соціальними групами, професіями, культурами (субкультурами), видами історичного досвіду тощо. Завдання соціальних інститутів полягає в тому, щоб зробити це спілкування можливим, доступним, ефективним щодо намірів і досвіду суб'єктів соціальної взаємодії;

– *регулятивна функція* – полягає в здатності соціальних інститутів до координації, узгодження, організації, кооперації, стратифікації (впорядкування послідовності) соціальної взаємодії, керування та управління. Це відбувається на основі складання соціальних сил, контролю за ресурсами, інструментами фізичного та духовного примусу, монополізації владних важелів. Залежно від соціальної позиції окремі групи можуть більше чи менше впливати на вибір мети, визначення дозволених і заборонених засобів її досягнення, використання наявних ресурсів, інструментів контролю, санкцій та винагород. Саме тому реалізація регулятивної функції класово-стратифікаційна за своїм змістом;

– *адаптивна функція* соціальних інститутів полягає у тому, щоб пристосувати колективні та індивідуальні дії до навколишнього оточення, обраних цілей, легалізованих засобів їх досягнення, правил субординації та підпорядкування, санкцій і заохочень. На *реалізацію адаптивної функції орієнтовані економічні інститути*; тоді як політико-державні – слідкують за підтриманням обраних цілей, правові – контролюють визначені правила соціальної взаємодії, освітні – відтворення вироблених зразків поведінки;

– *інтегративна функція* соціальних інститутів сприяє згуртуванню суб'єктів соціальної взаємодії; посиленню взаємної відповідності

окремих елементів соціальної системи; узгодженню структури та функцій, позитивних (конструктивних) і негативних (деструктивних) функцій; поєднанню мети і засобів, цінностей і норм, статусів, ролей і престижу; заохоченню та покаранню; вибору нормативних і реалістичних цілей, особи й функції, вкладу та винагороди тощо. Суспільство більш інтегроване, якщо чіткіше визначені загальні правила поведінки та більша частина суспільства їх дотримується. Найбільш ефективно тут діють мораль і право, оскільки вони є дієвими чинниками людської інтеграції;

– *диференційна функція* – є протилежною щодо інтегративної, її суть полягає в тому, щоб зміцнити та підтримати існуючі розбіжності. Частково це здійснюють за рахунок підтримки наявних етнічних, класових, професійних, культурно-ідеологічних відмінностей;

– *соціалізуюча функція* – зміст полягає в діях на засвоєння індивідом або групою обраних суспільством ціннісних орієнтацій і загальних норм поведінки, перетворення їх у мотиви та діяльні принципи соціальної активності;

– *гедоністична функція* соціальних інститутів виявляється в діях з підвищення міри задоволення людей своїм буттям. Вона спрямована на перетворення вільного часу в дозвіллевий; пошук відповідних форм його позитивного насичення.

З одного боку, завдання соціальних інституцій полягає у тому, щоб здійснити організоване використання дозвіллевого часу, спрямувати людську активність у нормативне русло, не допустити хаос та розпад соціальних зв'язків. *З іншого* – використати дозвіллевий час задля посилення позитивно спрямованих почуттів, ідей, дій або уявлень (консолідації, згуртування, інтеграції, колективного єднання тощо). Це створення, зокрема культурних, дозвіллевих, святкових центрів, розподіл житлових споруд на такі, що призначені для буденного використання та на храмові, культові, символіко-орієнтаційні споруди. Продуктивна функція соціальних інститутів сприяє виробництву нових суспільних відносин, структур або власне інституцій, тобто творенню нового соціального типу суспільства. Інколи ця діяльність обмежена лише зусиллями щодо часткового перетворення окремих елементів даного суспільного устрою. Частіше – активізує появу принципово нового соціального порядку. Залежно від типу соціальний інститут бере участь у підтриманні, розповсюдженні, засвоєнні обраних цінностей розвитку, виробництва потрібних ресурсів розвитку, налагодженні ефективного економічного виробництва,

суспільного накопичення та вилучення з нього певних вартостей задля створення ресурсів розвитку: науки, культури, освіти, технології. Частина соціальних інститутів забезпечує бажаний і необхідний моральний і правовий порядок; здійснює соціальну мобілізацію, ідейно-психологічне залучення до нової ідеї тощо.

3. Соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх закладах

Соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх закладах – має на меті:

- здійснення посередництва між освітніми установами, сім'єю, трудовим колективом, громадськістю;
- організацію їхньої взаємодії з метою створення умов для всебічного розвитку дітей і підлітків;
- сприяння участі вихованців у науковій, технічній, художній творчості, спортивній, суспільно-корисній діяльності;
- виявлення задатків, обдарувань, розкриття здібностей, талантів;
- професійне самовизначення, соціальна адаптація учнівської молоді;
- подолання міжособистісних, внутрішньо-сімейних конфліктів;
- залучення до культурно-освітньої, профілактично-виховної, спортивно-оздоровчої, творчої роботи різних установ, громадських організацій, творчих спілок, окремих громадян;
- надання потрібної консультативної психолого-педагогічної допомоги дітям і підліткам, групам соціального ризику тощо.

Професійна взаємодія соціального педагога у загальноосвітньому закладі включає його самого та тих членів педагогічного колективу, з якими він співпрацює під час розв'язання конкретних завдань. Коло осіб, з якими соціальний педагог взаємодіє, залежить від характеру об'єкта допомоги та певної проблеми. Ними можуть бути: представник адміністрації з соціальних питань; співробітники відділень освіти, інспектори; працівники відділу соціального захисту; працівники позашкільних закладів; спеціалісти; співробітники соціальних служб; працівники відділу культури та спорту.

Перед соціальними педагогами стоять такі завдання:

1) Здійснювати психологічний супровід розвитку дітей та учнівської молоді, який полягає у: визначенні психологічної готовності дітей до навчання в школі; первинному обстеженні під час комплектування перших класів; психологічному супроводі процесу

приспосовування першокласників до шкільного життя; профілактиці дезадаптації учнів під час переходу з початкової до середньої школи; роботі з обдарованими дітьми та дітьми з творчими здібностями; психологічному супроводі розвитку підлітків; допомозі соціального педагога, психолога в професійному самовизначенні старшокласників; роботі з учнями старшого шкільного віку.

2) Брати участь у виховній роботі загальноосвітнього навчального закладу, що конкретно означає: допомога в налагодженні шкільної дисципліни; запобігання конфліктам в учнівських колективах; виявлення дітей «групи ризику» та робота з ними; допомога вихователям у створенні стабільної ситуації розвитку дитини; профілактика правопорушень серед неповнолітніх; орієнтація учнів на здоровий спосіб життя; попередження суїцидальної поведінки дітей та підлітків.

3) Проводити роботу з оптимізації навчально-виховного процесу, складовими якого є: пошук шляхів оптимізації навчально-виховного процесу; які потребують спеціального корекційного навчання; виявлення дітей, психологічне забезпечення диференційованого навчання учнів; психологічна підтримка вчителя; участь в ухваленні ефективних управлінських рішень; гуманізація та демократизація навчально-виховного процесу.

Перелічені види роботи соціального педагога можна доповнювати пріоритетними для кожного загальноосвітнього навчального закладу напрямками, а також специфічними завданнями, виходячи із конкретних запитів педагогічного колективу: наприклад, робота з хворими дітьми, дітьми, потерпілими внаслідок аварії на ЧАЕС тощо.

Соціальний педагог у загальноосвітньому закладі надає учням та їхнім батькам такі види соціальних послуг:

- допомагає в адаптації дітей під час вступу до школи, переході із одного ступеня навчального закладу до іншого, випуску з навчального закладу;
- допомагає у вирішенні конфліктних ситуацій на ранній стадії та запобігає розвиткові складніших проблем;
- попереджує конфлікти, які можуть виникнути в учнівському колективі;
- допомагає учням у формуванні навичок вирішення та подолання кризових станів, навчає соціальним навичкам;
- виступає посередником між загальноосвітнім закладом та сім'єю;

- допомагає батькам і вчителям зрозуміти інтереси дітей в отриманні освіти та знайти способи їхнього задоволення в навчальному закладі;
- допомагає визначати індивідуальні навчальні програми для дітей, які цього потребують;
- виступає посередником між батьками та вчительським колективом;
- спонукає батьків до активної участі в житті навчального закладу;
- надає педагогічному колективу необхідну інформацію про стан в сім'ях учнів, які потребують соціально-педагогічної підтримки;
- слідкує за відвідуванням учнями навчального закладу, допомагає їм у подоланні причин, що призводять до пропусків занять;
- попереджує та понижує негативний вплив факторів ризику на дітей.

До посадових обов'язків соціального педагога входять:

- разом із педколективом навчального закладу соціальний педагог бере участь у педрадах, батьківських зборах та інших нарадах, що стосуються соціально-педагогічного життя навчального закладу;
- проводить консультації учителів із соціально-педагогічних проблем з метою сприяння покращенню умов життя та навчання учнів;
- організовує співробітництво з учителями та іншими спеціалістами школи (психолог, дефектолог, лікар) під час розробки індивідуальної стратегії допомоги дезадаптованим учням;
- надає допомогу в оцінці та аналізі дисциплінарних порушень учнів;
- турбується про дітей, які за певних причин не відвідують школу;
- надає допомогу та підтримку батькам під час переведення дитини в інший навчальний заклад, організовує різні благодійні акції тощо;
- захист прав дітей, представників національних меншин;
- виявляє дітей, які незаконно зайняті на роботах в навчальний час і вирішує питання їхньої освіти;
- сприяє дітям та батькам в отриманні гарантованих їм пільг.

Специфіка функцій соціального педагога потребує безперервного самовдосконалення, поінформованості, обізнаності, ерудиції, знань.

Основні функції соціального педагога в загальноосвітніх закладах:

– *діагностична* – вивчення та оцінка особливостей діяльності особистості, класу, шкільного колективу загалом, неформальних молодіжних об'єднань; спрямованого впливу мікросередовища, особливостей сім'ї та сімейного виховання, джерел негативного впливу на дітей і підлітків у мікрорайоні;

– *організаторська* – забезпечення змістовного дозвілля дітей та підлітків у школі, соціальному середовищі; залучення сім'ї, представників громадськості до соціально-педагогічного процесу школи;

– *консультативна* – надання порад, рекомендацій вчителям, учням, батькам та іншим особам, які звертаються до соціального педагога;

– *захисна* – забезпечення захисту прав дітей та підлітків, представлення їхніх інтересів у різних інстанціях (міліції, суді тощо);

– *прогностична* – прогнозування на основі спостережень посилення негативних або позитивних тенденцій соціальної ситуації, що впливають на розвиток особистості або групи; прогнозування та програмування процесу соціального розвитку мікрорайону, конкретного мікросоціуму, діяльності тих інститутів, які беруть участь у соціальному формуванні особистості;

– *попереджувально-профілактична та соціально-терапевтична* – передбачення та приведення в дію механізмів запобігання і подолання негативних впливів у соціально-правовому, юридичному та психологічному плані; організація соціотерапевтичної допомоги, забезпечення захисту прав учня в суспільстві, допомога підліткам і молоді в період соціального та професійного визначення.

ЛЕКЦІЯ 9. ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ

План

1. Гендерна рівність як основа гармонійного суспільства
2. Гендерні стереотипи в громадській свідомості
3. Гендерні ролі та проблеми соціалізації особистості
4. Соціальна робота з жінками.

1. Гендерна рівність як основа гармонійного суспільства

Останніми роками майже в усьому світі активізувався рух за *гендерну рівність*, тобто за рівність прав і можливостей як чоловіків, так і жінок, а також право кожної людини на повну реалізацію незалежно від статі. Вперше поняття «гендер» у науковий обіг увів американський психоаналітик Р. Сталлер у 1968 році, використавши його в книзі «Стать і гендер: розвиток мужності жіночності». Гендер у перекладі з англійської означає *стать* і *рід*, тобто соціально-біологічну характеристику людини. Гендер – це соціально-визначені ролі чоловіків і жінок незалежно від статевих характеристик, визначених біологічно. Різниця між гендером і статтю полягає у тому, що жінка й чоловік роблять те, чого чекає від них суспільство, за винятком статевих функцій (народження дитини, годування грудьми, вагітність). Гендерні ролі змінюються з часом залежно від змін у суспільстві та культурних факторів. Розвиток наукових гендерних досліджень зумовив появу різних підходів до самої проблеми. Одним з поширених є трактування гендеру як соціальної конструкції, організованої моделі соціальних взаємин між чоловіками й жінками, яка не лише характеризує їхні стосунки в родині, але й визначає їхні соціальні взаємовідносини в основних інститутах суспільства. Більшість дослідників вважає, що гендер немає однозначного змісту, а містить значну кількість компонентів, які умовно поділяють на дві групи. Першу групу складають компоненти, що характеризують гендер як соціальний інститут, другу – як індивідуальний статус.

Гендер як соціальний інститут охоплює:

- гендерні статуси (соціостатеві ролі та норми);
- гендерний розподіл праці (розмежування суспільної та домашньої праці між представниками різних гендерних статусів);

- гендерно визначене родинне підпорядкування (сукупність прав і можливостей для кожної гендерної ролі в родинній ієрархії);
 - гендерні статеві сценарії поведінки (нормативні зразки сексуального бажання, адекватні для статі статеві дії);
 - гендерні якості особистості (поєднання характерних рис, які визначають сукупність почуттів і поведінки представників різних гендерних статусів);
 - гендерну ідеологію (виправдовує існування гендерних статусів, особливо їх різної оцінки в суспільстві);
 - гендерний імідж (образ і поведінка, що передбачає культурну репрезентацію у символічній формі й творах мистецтва).
- Як індивідуальний статус гендер містить такі компоненти:*
- біологічна стать (характеризується наявністю певних статевих органів);
 - гендерна ідентичність (особисте осмислення і прийняття своєї належності до певної статі);
 - гендерний шлюб і репродуктивний статус (відображає виконання чи відмову від шлюбу та дітонародження);
 - гендерні сексуальні орієнтації (соціально та індивідуально прийняті взірці сексуальних почуттів, бажань, практичне втілення та ідентифікація);
 - гендерна презентація – стиль і манера одягання, застосування косметики, прикрас, відчуття себе як особистості з певними гендерними якостями);
 - гендерна особистість (характеризується прийняттям адекватними до статі почуттями, емоційними переживаннями тощо).

Поступово гендерні ролі змінюються залежно від змін у суспільстві та його культурних факторів.

2. Гендерні стереотипи в громадській свідомості

Громадська свідомість є об'єктом багатьох досліджень, оскільки від її рівня та змін залежить соціальний, політичний, психологічний вплив тощо. Свідомість поєднує в собі форму і спосіб відображення людиною дійсності та виступає у двох формах: *індивідуальній* (особистісній) та *суспільній*. Становлення свідомості пов'язане з виникненням людського буття – форми життя, суб'єкт якого здатний, виходячи за межі власного особистого існування, усвідомлювати та сприймати світ, підпорядковувати власне життя обов'язкам, нести

відповідальність за зроблене, ставити перед собою завдання змінювати світ. Суспільна думка є сукупністю думок людей відносно проблеми, до якої існує інтерес, при цьому завжди виникає бажання вплинути на людей, які думають не так.

Гендерний стереотип – це шаблонні уявлення щодо відмінностей між жінками і чоловіками, що зумовлюють їхню поведінку відповідно до правил, які виробило суспільство, підтримуються суспільною думкою щодо представників певної статі. Гендерні стереотипи є результатом впровадження педагогіки відмінностей або розбіжностей, тобто, радикально відмінного виховання дівчат і хлопців у сім'ї, суспільстві. Складені стереотипи мислення нав'язують чоловіку або жінці певні, не завжди обрані ними ролі, які стають тягарем на все життя, принижуючи гідність та ламаючи долю. Проаналізуємо цей феномен. У житті кожна людина грає різні ролі. Наші вчинки визначаються не тільки даною соціальною ситуацією, але й нашим ставленням до неї. Не всі люди однаково реагують на тиск ззовні, ведуть себе адекватно, вміють поступитись. Виконання цих або інших ролей може по різному впливати на людину.

Незважаючи на те, що від покоління до покоління передаються корисні риси за допомогою генів, людина ще добре вміє пристосовуватись до різних умов навколишнього середовища. Це означає, що наша культура здатна змінюватись залежно від місця і часу, тобто універсальність законів людської поведінки. Розмаїття культурних традицій і моделей поведінки демонструють, до якого ступеня кожний із нас продукт культурних норм і соціальних ролей. Незважаючи на безліч відмінностей, у всіх культурах існують загальні норми поведінки. Одна із цих норм стосується відношення і поведінки по сприйняттю людьми один одного із різним соціальним статусом; різне відношення і сприйняття чоловіка або жінки.

У будь-якій культурі люди мають ті чи інші соціальні ролі. Часто буває, що соціальні ролі підкоряють собі поведінку та образ мислення людини. Виходячи з цього, зміна ролі веде до зміни образу думок. Наприклад, стать та етнічна приналежність мають більш вагомий вплив, ніж зріст, вага або колір волосся на нашу Я-концепцію і самоідентифікацію, на вибір друзів, на відношення до нас оточуючих. Коли дитина народжується на світ, відразу питають – це хлопчик чи дівчинка? У батьків і оточуючих формується різне відношення до дівчинки або хлопчика в сім'ї. Їх виховують, одягають по-різному. Плани на майбутнє дитини, залежно від статі, теж різні.

Історія дитинства посідає важливе місце у працях істориків, педагогів, спеціалістів з історії сім'ї. Виховання дітей праукраїнців епохи неоліту мало наслідувальний характер, проте вже існували заборони – застереження: «обережно, можеш пошкодитись»; «не смій, залиш у спокої» тощо. Провідна роль належала матері. До 5-6 років діти виховувалися під опікою матері, потім хлопчиків передавали на виховання чоловікам, дівчат – жінкам, де вони виховувалися людьми похилого віку, або старшими дітьми до повноліття. Хлопці в цей період знайомилися з чоловічими видами діяльності (полювання, виготовлення зброї, знарядь). Зростання дівчат відбувалося під час праці жінок. Основними видами родинного виховання були пояснення, наслідування, переконання, заохочення і спонукання.

Неоліт характерний матриархальними суспільними відносинами, що визначально впливало на побудову, зміст і манеру виховання дітей. Матріархат визначив жінці-матері роль учительки-наставниці своїх дітей, передусім дівчаток, яких навчали годуванню. Аналізуючи писемні джерела X-XV ст. періоду Київської Русі, звернемо увагу на те, що Княгині Ольга, Предислава, Марія Добронєга, Єлизавета, Анна, Анастасія, Ярославни були активними, добре знали на писемності, самостійно ухвалювали рішення державного значення, мали високий, для того часу, рівень освіченості. На відміну від Західної Європи становище жінок залежало не від суспільного статусу чоловіка, а від власного майнового становища. Жінки сплачували податки, не усувались від заняття державних посад. Українська сім'я базувалась на принципах рівноправності подружжя. Втрата автономії Україною та входження Наддніпрянщини до складу Російської імперії суттєво вплинуло і на правовий статус жінки, бо теоретичною опорою властей було християнське вчення про стосунки між статями, за якими жінка створена після чоловіка – створена для чоловіка.

У 1875 році М. Чистяков відзначав деякі недоречності в жіночій поведінці: надмірна чуттєвість, схильність до мрійливості, містицизм, жеманність, кокетство, образливість. Він вважав за необхідне вживати заходів щодо викорінення моральної жіночої зіпсованості. «Жінка повинна заслужити право сказати: я – людина й ніщо людське мені не чуже...». У своїй критико-публіцистичній статті на цей «Курс» педагог-публіцист М. В. Шелгунов, заперечуючи та осуджуючи ідеї М. Чистякова, пише: «Призначення жінки таке, як і чоловіка. Вона повинна бути самосвідомим, розумним та самодіяльним членом суспільства, батьківщини та сімейства. Як можна виставляти людині вимогу: «Заслужи собі право вважатися людиною». М. Чистяков

настільки великодушній, що вказує шлях російській жінці, як можна заслужити собі права людини. Для цього треба купити та прочитати «Курс» г. Чистякова, потім вийти заміж, стати помічницею чоловіка, підтримувати його в тяжкі хвилини, бути економною, поповнювати його доходи своєю працею, бути годувальницею, нянею своїх дітей, займатись благодійницькою діяльністю тощо. Що це за манера виховувати людей настирливим моралізуванням?» Але, незважаючи на прогресивні погляди, М. В. Шелгунов, аналізуючи вислів Жана Поля Ріхтера: «Дайте нам кращих матерів, і ми будемо кращими людьми», відповідає: «Я зовсім не бажаю бути захисником чоловіків, але за багатосторонністю почуттів їх не можна не поставити вище жінок. Вони думають у більш різних напрямках. Відчуття чоловіків доброзичливе за різними думками, які ними керують, ось чому чоловіки більш великодушні, більш схильні до вчинків, менш пристрасні. У чоловіків між собою і з жінками більше точок дотику: у жінок цих точок значно менше. Жінка нового покоління зробила спробу подумати дещо ширше і полюбити інших людей, окрім себе, але спроба так і залишилась спробою, і нова мати ані на волосину не стала гуманнішою та людянішою, аніж була мати раніше».

Таким чином, гендерні стереотипи мислення склалися практично в історичні періоди, які отримали обмеження, що стримують розвиток особистості. Гендерні стереотипи існують на різних рівнях: індивідуальний, мікрогруповий, макрогруповий, соціетальний. Функції гендерних стереотипів – *регулятивна та ретрансляційна*. Позбутися гендерних стереотипів важко, але перший крок для розв'язання проблеми – це її усвідомлення. Отже, необхідно: чітко розмежувати поняття «стать» і «гендер». **Стать** вказує на біологічний статус людини, що свідчить про те, ким є дана людина – жінкою чи чоловіком. **Гендер** вказує на соціально-психологічний статус людини з точки зору маскулінності або фемінності; перейти на новий рівень виховання, починаючи з родини (маловірогідно, що гендерні ролі зміняться раніше, ніж зміниться розподіл обов'язків у родині); батькам і педагогам необхідно навчитися підходити до дітей, виходячи з індивідуальних розбіжностей; для вчителів підготувати курси для позбавлення гендерної тенденційності в педагогіці; створювати для дітей середовище, вільне від гендерних розбіжностей, в якому б заохочувалися партнерські стосунки; перейти на гендерно нейтральну мову на уроках, на телебаченні тощо.

Фемінологія – це наука, яка вивчає становище жінки в суспільстві. Основними її завданнями є пізнання взаємовідносин статей у різних

сферах суспільного життя та аналіз причин існуючих між ними протиріч. Фемінологія намагається теоретично обґрунтувати не тільки неправомірність існування дискримінації щодо жінок, але й історичну сталість виключно чоловічої діяльності. Вона показує, що прогрес у суспільстві у визначальній мірі залежить від становища в ньому жінки та взаємодії обох статей.

Структуру фемінології складають: соціальна фемінологія (вивчає статус жінки в суспільстві), політична фемінологія (досліджує роль жінки в діяльності державних структур, а також різних громадських організацій), економічна фемінологія (акцентує увагу на участі жінки в господарській діяльності), родинна фемінологія (вивчає роль жінки в сім'ї). У сучасній фемінології існують такі *тенденції*: зацікавленість людей різних професій у жіночих проблемах; дослідження ведуться на міжнародному рівні; значно зросла кількість наукових праць з цієї проблеми; створена система обміну інформації на міжнародному рівні. Про важливість фемінологічних проблем свідчить той факт, що ООН класифікує їх як глобальні.

Роль та місце жінки в суспільстві – одне із довічних питань людської цивілізації. Коріння стереотипів і жіночої нерівності сягають у далеке минуле: починаючи з перших держав Стародавнього світу, коли призначенням жінки визнавалося тільки народження і виховання дітей; а за Римським правом над дівчатами й жінками встановлювалися опіка та піклування; середньовічних переконань, що «жінка – вмістилище гріха» та жорстоких процесів «половання на відьм», до сучасного мовного прецеденту – майже всі закінчення у назвах професій чоловічого роду: професор, науковець, лікар, тренер тощо. Дискримінація жінок у біологічному плані закріплена в працях Шопенгауера, Ніцше, в психологічному – у Фрейда, Хейманса тощо. Передумови жіночої дискримінації проглядаються і в такій стійкій тенденції, як об'єднання «чоловічого» з «культурним», а «жіночого» – з «природним началом».

У різні історичні періоди статус української жінки був значно вищий, ніж у інших народів. Хоча вона не обіймала високих державних посад, але через чоловіка й власних дітей уміло впливала на державну політику, господарський розвиток країни, народжувала і виховувала міцних здоров'ям і духом громадян, була Берегинею роду й народу, а за потреби й захисницею рідної землі. Проте українська жінка ніколи не мала чітко визначеного соціального статусу. Вона впродовж сторіч задовольнялася роллю дружини, сестри, матері. Суспільне місце жінки й чоловіка визначали релігійно-соціальні та

звичаєві традиції, за якими виробився певний стереотип жінки-домогосподарки, жінки-виховательки дітей, жінки, покликаної догодити чоловікові, який матеріально забезпечував сім'ю. З кінця XVIII століття формувалася ідеологія фемінізму, якій передувала тривала еволюція поглядів суспільства на жінок і жінок самих на себе та суспільство. У часи французької революції одна з перших поборниць рівноправності жінок Олімпія де Туж у 1791 році подала Конвенту «Декларацію права жінки та громадянки», що базувалася на ідеалах свободи та рівності «Декларації прав людини і громадянина» (1789 р.). Однак Цивільний кодекс Наполеона 1804 року задекларував: жінка не має жодних громадянських прав і все життя перебуває під опікою батька або чоловіка (ст. 312). Таке формулювання поживило жіночий рух.

У сучасній науці поняття «*жіночий рух*» використовується як у вузькому, так і в широкому значенні. В першому випадку до нього відносять ті види діяльності, що мають феміністичний характер, автономію, незалежні від політичних організацій і організацій змішаних за статевою ознакою. В широкому розумінні поняттям жіночого руху позначають різні історичні й сучасні прояви жіночої активності, соціальних потреб та умов у галузі фемінізму й політики, що стосуються жінок.

Дослідники виокремлюють 2 хвилі жіночого руху: *перша* – кінець XIX – початок XX ст.; *друга* – 60-70-ті роки XX ст. *Жіночий рух першої хвилі* став боротьбою жінок за розширення тих природних прав, якими чоловіки вже володіли: право на працю, на освіту (доступ до вищої освіти жінки в Західній Європі отримали в кінці XIX ст.), на участь у виборах. У процесі розвитку фемінізм окреслив такі напрями, як *ліберальний фемінізм* (передбачав проведення законодавчих реформ) і *радикальний фемінізм* (пропагував кардинальні зміни суспільства). *Друга хвиля* виникла в період студентських виступів. Тоді відбувся поділ на рух за права жінок і жіночий визвольний рух. Вони протестували проти патріархального суспільства та другорядної ролі жінки в ньому.

Жіночий рух на Україні має свою історію: представлений рухом жінок за освіту, який реалізувався в організації жіночих курсів (в Одесі, Києві, Харкові), а також благодійним напрямом, через добротинні та благодійні товариства з підтримки жінок, дітей, бідних і хворих, відкриття шкіл та відстоювання права дівчат і жінок навчатися в них. Серед активних учасниць жіночого руху в Україні – Марко

Вовчок, Ганна Барвінок, Дніпрова Чайка, Олена Пчілка, Леся Українка, Любов Яновська, Христина Алчевська, Софія Русова.

Не минула хвиля жіночого руху наприкінці XIX – на початку XX століть і Буковину, де активно діяли жіночі товариства «Мироносиці», «Жіноча Громада», «Товариство православних русинок на Буковині» під проводом відомих письменниць О. Кобилянської та Є. Ярошинської, освітніх діячок Е. Смаль-Стоцької, Н. Попович, К. Чертенко-Костецької та ін.

З 1990 року в Україні діє багато політичних і громадських об'єднань, серед яких «Організація солдатських матерів України», «Союз Українок», «Жіноча громада», «Жінки за майбутнє». Водночас, функціонує мережа мобільних консультативних пунктів і кризових центрів, спрямованих на надання допомоги жінкам у кризових ситуаціях, психологічну підтримку, навчання жінок тощо.

3. Гендерні ролі та проблеми соціалізації особистості

Гендерна соціалізація – це процес засвоєння членами суспільства гендерних норм, гендерних ролей та суспільних очікувань від виконання ними цих ролей. Наприклад, хлопчика готують до того, що він завжди повинен досягати успіху, а дівчинку – до того, щоб показувати свою неспроможність та безпорадність. Так утворюється, так званий «подвійний ланцюг очікувань», що зв'язує і хлопчиків, і дівчат.

Соціалізація є несвідомим засвоєнням, тому її результати не сприймаються як дискримінаційні, поки не виникають обставини, які призводять до ресоціалізації. В цілому, гендерна соціалізація проявляється як тенденція з дитинства готувати хлопчиків і дівчаток до різного суспільного відношення та можливостей, що надасть їм у майбутньому різні ступені суспільного впливу і влади, залежно від статі.

Крім того, література та засоби масової інформації є джерелом гендерних стереотипів. Певну роль у гендерно-рольовій соціалізації відіграють дитячі іграшки. Школа також є важливим фактором позасімейної соціалізації. Крім того, що від покоління до покоління передаються корисні риси за допомогою генів, людина ще добре вміє пристосовуватися до різних умов навколишнього середовища. Це означає, що наша культура здатна змінюватися залежно від місця і часу, тобто це універсальність законів людської поведінки.

З давніх часів людство виховувало по-різному дітей, розрізняючи їх за світовими ознаками. На різних етапах розвитку людства це мало свій сенс, бо було необхідною умовою визнання людства як виду. Чоловік був здобувачем, заняттям чоловіка було полювання, рибна ловля, захист від нападів ворогів тощо. Жінка завжди була берегинею домашнього вогнища, основними видами занять жінки було збиральництво, народжування та догляд за дітьми, приготування їжі тощо.

З неолітичною революцією на зміну матріархату прийшов патріархат, роль жінки стає вторинною, якою вона зберіглась упродовж усієї історії. Вторинність, другорядність міцно увійшла у підсвідомість людей, що й сьогодні, коли дуже багато говорять про рівноправність, ми відчуваємо вплив традиційних патріархальних настанов, гендерних стереотипів, які заважають суспільству розвиватися в демократичному напрямку. На даному етапі розвитку людства ми вже перейшли рамки матріархату і патріархату, тому повинні перейти до нового суспільного ладу, в якому немає первинних або вторинних ролей, а є *рівноправність* статей, партнерські стосунки тощо.

Важливою умовою для підтримання рівноправності статей є виховання. Ми продовжуємо виховувати дітей по-різному за гендерними ознаками: дівчинку більш привчають до домашнього господарства, хлопців же менше залучають до цих справ або не залучають взагалі. Коли дитина впала і плаче, то батьки кажуть, якщо це хлопець, що не слід плакати, бо ти ж чоловік, а справжній чоловік ніколи не плаче; а якщо дівчина, то кажуть не ридай, бо ти – майбутня жінка, а жінці слід вміти терпіти. Таким чином, непомітно, крапля за краплею формуються гендерні ролі. Хоча в цій ситуації слід пам'ятати, що це дитина, якій боляче, і треба обов'язково пожаліти її.

Ідентифікація себе з гендером проходить несвідомо ще в ранньому дитинстві, і вже в 2-3 роки дитина чітко знає, до якої статі вона належить, що ця категорія є константною. Тривалий час вважалось, що гендерні психологічні відмінності в більшій мірі зумовлені статтю. Насправді ж, згідно з дослідженнями останніх років, зумовлені вихованням. Дитина активно переймає гендерну поведінку батьків, навіть якщо батьки виховують особистість вільну від гендерних стереотипів, залишаються ще фактори позасімейної соціалізації, які мають великий вплив: телебачення, література, школа та інші суспільні установи.

Не можна стверджувати, що сама по собі стать від природи не впливає на поведінку особистості, але який саме вплив має, ще остаточно не досліджено. Ш. Берн описувала дослідження, яке упродовж багатьох років проводилося в США, де в сім'ї виховували дітей вільних від гендерних стереотипів. Батьки завжди зауважували щодо труднощів виховання, бо не все залежить від батьків, велику роль відіграють позасімейні фактори.

Уявлення про психологічні теми чоловіків і жінок вписалися в міфи, релігію, легенди та письмову літературу. Герої та героїні, реальні або вигадані, несуть цілий набір стереотипів, що робить їх потенційними постачальниками характеристик, притаманних чоловічій та жіночій статі. Вчителі, інші діти, батьки інших дітей, книжки, родичі, іграшки і телебачення – зі всіх цих джерел дитина пізнає про поведінку, яка розцінюється суспільством як відповідна тому чи іншому гендеру.

Якщо проаналізувати шкільну літературу, то можна побачити, що вона є великим джерелом гендерної стереотипізації. Почнемо з казок, Білосніжка і Попелюшка, основні персонажі, що виховують жіночу пасивність. Чогось у житті досягати – це чоловіча справа, а жіноча доля – чекати, сподіватися, терпіти, миритися з тим, що є, але нічого не застосовувати активного, нічого не робити самостійно, щоб змінити власне життя. Це прослідковується в романі «Мать» М. Горького: бабуся дозволяє своєму чоловікові бити себе і не чинить опору, незважаючи на те, що була вдвічі більшою і сильнішою за дідуся, і поясняла це онуку тим, що вона жінка і має терпіти.

Ідеал А. Толстого – Наташа Ростова – після шлюбу перестала не те що співати, але й слідкувати за собою, живучи виключно з дітьми і чоловіком. Не лише в російській літературі персонажі жіночої статі описуються виключно в ролі берегині домашнього вогнища, тоді як чоловікам надані всі можливості. В західній літературі спостерігаються ті ж самі гендерні стереотипи. Отже, фактично вся література є джерелом гендерних стереотипів: виховує жіночу пасивність і безініціативність, а чоловічу – амбіційність та агресію.

Школа також є важливим фактором позасімейної соціалізації, де діти відчують вплив гендерних стереотипів від учителів й інших дітей. Хлопці й дівчата очікують різне покарання за одну й ту ж саму провину. Вважається, що дівчата є більш сумлінними у навчанні, ніж хлопці; хлопчики мають завжди менш зразкову поведінку, ніж дівчата. На уроках праці дівчат навчають домогосподарству, хлопців –

столярству, токарству тощо, неначе хлопець не може тяжить до кулінарії, а дівчинка до праці лобзиком чи до вишивання малюнків.

А чи легко в нашому суспільстві бути чоловіком? Чоловіча гендерна роль аналізується рідко. Вона не така проста і зрозуміла, як це здається на перший погляд. Традиція вимагає від чоловіка завжди бути чоловіком, бути лідером, мати престижний фах, певний авторитет і заробляти достатньо грошей, принаймні більше, ніж дружина. Чоловікові не дозволено плакати (це є підтвердженням його слабкості), бути фізично слабким (слабак), жалітись, якщо є проблеми (нитік), займатися суто жіночими справами – прання, вишивання («жіночі підлабузники»). Відповідати повністю чоловічій гендерній ролі досить нелегко, незважаючи на виховання з дитинства певних норм поведінки. Чоловік чи то в силу свого характеру, чи обставин не завжди може відповідати усім чоловічим гендерним критеріям, але має переживання з цього приводу, і це призводить до стресів і депресій, які призводять до інфарктів (одна з причин). Згідно зі статистикою чоловіки частіше страждають від інфарктів, ніж жінки. Ш. Берн означила цей стан як чоловічий гендерно-рольовий стрес, що виникає, коли чоловікові важко підтримувати стандарт традиційної чоловічої ролі або він змушений проявляти поведінку, характерну для жіночої ролі.

Отже, гендерні ролі, як жіноча, так і чоловіча, несуть у собі достатньо негативних моментів, через які слід позбутися гендерних стереотипів. На практиці це здійснити буде важко, що підтверджують експерименти, бо переймаємо ми ці ролі неусвідомлено і досить рідко замислюємося над ними, часто керуючись принципом: не нами заведено, не нами буде і порушено. Досить великий відсоток молоді підтримує існуючі гендерні форми.

4. Соціальна робота з жінками

Діяльність соціальних працівників і соціальних педагогів спрямовується на вивчення стану дотримання прав людини, відстоювання їх на практиці, створення умов для попередження й усунення їх порушень.

Пріоритетними завданнями соціальної роботи з жінками визначено:

– максимально сприяти розробці, впровадженню у практику сучасних медичних технологій збереження і охорони здоров'я жінок та нових технологій підтримки здорового способу життя, забезпечення народження здорових дітей, виховання фізично-здорових і духовно-

багатих громадян;

- сприяти проведенню профілактичних, епідеміологічних та медичних досліджень з охорони здоров'я жінок та дівчат;

- здійснювати розробку інформаційно-освітніх програм, спрямованих на інформування жінок про негативні фактори, які впливають на їхнє здоров'я, виховання позитивного ставлення до здорового способу життя і самоцінності власного здоров'я;

- сформувати національний механізм щодо залучення жінок та дівчат з обмеженими можливостями до всіх сфер суспільного життя;

- розробити кримінальні, громадські та адміністративні санкції для покарання за правопорушення та відшкодування моральних і матеріальних збитків жінкам, які стали жертвами насильства;

- сприяти створенню системи служб допомоги жінкам, які постраждали від насильства;

- визнати домашню працю жінок, які займаються вихованням дітей, суспільно необхідною та сприяти поєднанню сімейних та професійних функцій як жінок, так і чоловіків;

- удосконалити систему надання соціальної допомоги жінкам, які мають дітей та вагітним жінкам;

- з метою отримання повної та об'єктивної інформації удосконалити державну статистичну звітність, включати до неї злочини насильства; проводити дослідження причин, характеру й наслідків насильства стосовно жінок та ефективності заходів їх запобігання і викорінення;

- забезпечити інформаційну, просвітницьку та виховну роботу в навчальних закладах, у засобах масової інформації для зміни традиційних стереотипів оцінки й розуміння ролі й можливостей жінки в суспільстві, які ґрунтуються здебільшого на визнанні переваг однієї статі над іншою [34].

На сьогодні існують декілька наукових підходів, що покладаються в основу досліджень гендеру: 1) структурно-функціональна теорія (ґрунтується на відмінностях гендерних ролей); теорія соціального конструювання (в межах цього підходу під поняттям «гендер» розуміють організовану модель соціальних відносин між жінками та чоловіками, що не лише характеризує їхні статево-рольові відносини в сім'ї, але й визначає їхні соціальні відносини в основних інститутах суспільства). Формування гендерного підходу тісно пов'язане з феміністськими традиціями, результатами соціально-антропологічних досліджень традиційного суспільства.

Соціальна робота з жінками здійснюється за такими напрямками:

– *соціальна профілактика* – це робота, спрямована на організацію і впровадження системи заходів попередження аморальної, протиправної та інших видів асоціальної поведінки; виявлення і запобігання будь-якого негативного впливу та його наслідків на життя і здоров'я жінок;

– *соціальне обслуговування* – здійснення системи заходів щодо задоволення різних потреб жінок і дівчат з метою їх гармонійного та всебічного розвитку;

– *соціальний супровід* – надання соціальної опіки, допомоги та підтримки соціально незахищеним категоріям жінок і дітей з метою забезпечення умов, достатніх для їх нормальної життєдіяльності, подолання життєвих труднощів, збереження і підвищення їх соціального статусу;

– *соціальна реабілітація* – це система заходів, спрямованих на відновлення морального, психічного, фізичного стану жінок, їх соціальних функцій, приведення поведінки жінок відповідно до загальноновизнаних норм і правил;

– *соціальне навчання і виховання;*

– *соціально-психологічне, психолого-педагогічне, юридичне, соціально-медичне, інформаційно-пізнавальне консультування, психотерапевтична допомога і підтримка жінок* з метою забезпечення повноцінного фізичного, морального та духовного розвитку, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу.

Основними формами соціально-профілактичної роботи з жінками, з метою попередження торгівлі людьми та сексуальної експлуатації є:

– *соціальна реклама* – розкриття суті, форм, наслідків торгівлі людьми, шляхів виходу з кризової ситуації через засоби масової інформації, розповсюдження буклетів, брошур, листівок, іншої друкованої продукції;

– *соціологічні дослідження;*

– *допомога в перевірці благонадійності потенційних роботодавців, пояснення можливих наслідків шлюбів за листуванням;*

– *проведення роз'яснювальної роботи з особами, які виїжджають за кордон, щодо попередження торгівлі людьми;*

– *правова освіта населення України;*

– *просвіта батьків і молоді про права дітей, про освіту й працевлаштування за кордоном;*

– *допомога у розв'язанні життєвих проблем (роботи, житла) за місцем проживання, щоб не вдаватися до пошуків щастя за кордоном.*

Активно використовуються у практичній соціальній роботі з жінками індивідуальні, групові й масові форми роботи. Перші розраховані на роботу з конкретними особами, які звернулися за допомогою за власною ініціативою і потребують додаткової інформації. Групова робота проводиться диференційовано за віком, статтю, проблемами, інтересами. Масові форми передбачають привернення уваги широких верств населення до проблем жінок через друковану продукцію, поєднання різних видів наочності, новизну й конкретність інформації, різноманітність і яскравість прикладів тощо.

В Україні створена і функціонує мережа послуг, центрів соціальної реабілітації для жінок, які постраждали від насильства; кризових центрів для жінок; служби допомоги постраждалим жінкам. Зокрема, мобільними консультативними пунктами ЦСССДМ та центру «Ла-Страда-Україна» проводяться індивідуальні та групові консультації, семінари, лекції, тренінги, створена система розповсюдження інформації про існуючі види допомоги жінкам – жертвам насильства тощо. Водночас, перспективним і нагальним у цій сфері видається розробка питань активізації профілактичної роботи з чоловіками, а також запобігання з раннього віку гендерній нерівності, насильству та експлуатації.

ЛЕКЦІЯ 10. ОСНОВИ АНДРАГОГІКИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ GERONTOLOGII

План

1. Андрагогіка як наука про соціальні аспекти життя дорослих людей.
2. Особливості навчання дорослих.
3. Поняття про андрагогічне дорадництво.
4. Поняття про соціальну геронтологію. Психологічні, медичні та соціальні аспекти старіння людей.

1. Андрагогіка як наука про соціальні аспекти життя дорослих людей

Андрагогіка (від грец. – доросла людина) – теорія навчання дорослих, підґрунтям якої виступає ідея про невтручання, а стимулювання внутрішніх сил (мотивації) дорослої людини до самонавчання; закон збільшення освітніх потреб. Андрагогіка є окремою галуззю вікової педагогіки, зокрема, педагогіка дорослих, яка досліджує проблеми освіти, самоосвіти, стимулювання та спрямування процесів виховання дорослих людей. У царині розвитку інтелектуальних ресурсів освіта дорослих сприяє піднесенню рівня життєвої та професійної компетентності, розвитку людського потенціалу, який задовольняв би потреби особистості, суспільства і держави.

На відміну від педагогіки, андрагогіка навчає дорослу людину з базовою освітою швидко адаптуватися до всіх суспільно-економічних перетворень; змін на ринку праці та освітніх трансформацій; сприяє її професійному зростанню у процесі підвищення кваліфікації або перекваліфікації; забезпечує шляхи самовдосконалення та самоосвіти фахівця; спрямовує виховні процеси, які впливають на рівень загальної та професійної культури. *Джерелом розвитку андрагогіки* є педагогіка життєтворчості та життєдіяльності, що спирається на здобутки етнопедагогіки, педагогічну теорію, позитивний практичний досвід, філософію життя. *Стратегічною метою андрагогічної науки* є відкриття нових технологій освіти, самоосвіти, виховання та вдосконалення дорослої людини; інтенсивне впровадження технологій до соціально-педагогічної практики.

Для андрагогіки характерними є такі особливості:

- 1) урахування індивідуального досвіду та індивідуальних потреб;
- 2) стимулювання потреби в індивідуальному консультуванні, оскільки професійний стаж не завжди є тотожним професійному досвіду;
- 3) віковий підхід, оскільки здатність до запам'ятовування з віком знижується;
- 4) проблемно-ситуативна організація навчання, оскільки навчання не є основним видом діяльності дорослих;
- 5) наявність об'єктивної та суб'єктивної новизни під час навчання;
- 6) перетворення навчання на засіб задоволення потреб;
- 7) спільна діяльність у процесі навчання.

Андрагогіка є наукою про соціальні аспекти життя дорослих людей, їхню освіту та виховання упродовж усього життя. Андрагогіка має тісний зв'язок із соціальною акмеологією – наукою, що вивчає закономірності та механізми розвитку людини в соціальному контексті на ступені її зрілості та в найпродуктивніший період творчості.

Оскільки андрагогіка є складовою людинознавства, вона не може розвиватися відокремлено від інших наук. Доцільно звернути увагу на інтеграцію андрагогіки з педагогікою як базовою дисципліною. Не можна уявити розвиток андрагогіки без тісного взаємозв'язку із загальною педагогікою, яка вивчає і формує принципи, форми, методи навчання і виховання – вони є загальними для всіх вікових груп. Відтак, ці дидактичні категорії є базовими для загальної андрагогіки та андрагогічної дидактики.

Андрагогіка має тісні зв'язки з багатьма іншими галузями знань: анатомією, математикою, кібернетикою та іншими. Особливе значення для андрагогіки має взаємозв'язок з психологією та фізіологією. Ці зв'язки здебільшого виявляються у закономірній єдності розвитку освіти, самоосвіти та виховання дорослої людини. Якщо навчання та виховання є категоріями суто педагогічними, то розвиток – категорія психологічна та фізіологічна. Важливим для розвитку обох наук є зв'язок соціальної андрагогіки з соціальною педагогікою. Соціальна андрагогіка досліджує проблеми міжособистісних стосунків дорослих людей, їх співіснування з навколишнім середовищем та спрямованість їхніх ціннісних орієнтацій.

Доросла людина в біологічному та соціальному розумінні – це особа (з 18 років), яка досягла фізіологічної, психологічної, соціальної, моральної зрілості, характеризується економічною незалежністю від

батьківської сім'ї, життєвим досвідом та рівнем самосвідомості, достатнім для відповідальної та самокерованої поведінки.

Психофізіологічні, медичні, соціальні характеристики дорослого періоду життя людини поділяються на:

1. позитивні характеристики – реалізм суджень, збільшення життєвого досвіду, раціональність умовиводів, втрата почуття юнацького максималізму, ґрунтовність розуміння життєвих проблем, здатність до аналізу, передбачення, спостережливність, уважність, уміння розуміти інших людей;

2. негативні характеристики – спад життєвої активності та сили після 40 років; зниження зору, слуху, погіршення пам'яті, сповільнення швидкості та зменшення гнучкості мислення (після 50-ти років); підвищення тривожності: за життя і здоров'я своє та рідних; за наближення старості.

Особливості типології життєвих завдань різних вікових груп дорослих:

дорослі люди у віці від 18 до 30 років:

– *у професійному аспекті* – закінчення школи, підготовка до вибору професії, вступ та навчання у ВНЗ, пошук роботи та працевлаштування, набуття необхідних компетенцій, просування у плані кар'єри, зміна роботи;

– *в аспекті розвитку особистості* – розкриття здібностей, усвідомлення та виявлення власних цінностей, удосконалення іміджу, самоуправління;

– *у родинному аспекті* – симпатизування та загравання з особами протилежної статі, вибір подружнього партнера, планування сімейного життя, налагодження стосунків з сім'єю чоловіка (дружини), народження та виховання дітей, планування сімейного бюджету, вирішення фінансових проблем, ведення домашнього господарства;

– *в аспекті дозвілля* – вибір хоббі, пошук нових друзів, планування родинного відпочинку, розважально-дозвіллевих заходів, вступ до партій, громадських організацій;

– *в аспекті здоров'я* – підтримка належної фізичної форми тіла, здорового способу життя, лікування дитячих хвороб;

– *в аспекті колективного життя* – налагодження стосунків з викладачами та студентами-ровесниками, участь у голосуванні під час виборів, розвиток навичок лідерства, підтримка доброзичливих стосунків з оточуючими;

дорослі люди у віці від 31 до 65 років:

– у професійному аспекті – набуття умінь управління іншими людьми; подолання проблеми безробіття, планування виходу на пенсію, набуття іншої професії або зміна графіка роботи жінками, що мають дітей;

– в аспекті розвитку особистості – пошук нових інтересів, відмова від деяких звичок, компенсація психологічних змін, розвиток емоційної стійкості, набуття навичок подолання криз, розвиток реалістичного погляду на життя;

– у родинному аспекті – допомога підліткам шкільного віку, підготовка до виходу дітей із сім'ї, формування стосунків з подружніми партнерами дорослих дітей, пристосування до батьків, що старіють;

– в аспекті дозвілля – пошук менш активних занять, розширення культурних інтересів, набуття нових навичок організації відпочинку, пошук нових друзів, планування розваг на двох;

– в аспекті здоров'я – пристосування до фізіологічних змін, вибір дієти, контроль за вагою, медичні огляди, погіршення самопочуття компенсація фізичної та психічної ослабленості;

– в аспекті колективного життя – прийняття на себе більшої соціальної відповідальності, ролі лідера в партіях, організаціях, робота на благо інших;

дорослі люди у віці після 65 років:

– у професійному аспекті – адаптація після виходу на пенсію, пошук інших сфер суспільно-корисної діяльності;

– в аспекті розвитку особистості – розвиток компенсаторних здібностей, усвідомлення своїх вікових особливостей, переорієнтація системи цінностей;

– у родинному аспекті – турбота про внуків (правнуків), пристосування до значно менших доходів, переживання смертей батьків і родичів старшого віку, часто – подружнього партнера;

– в аспекті дозвілля – встановлення особистісних зв'язків, відповідних до віку, статусу; пошук нових занять, планування збалансованої, спокійної програми відпочинку;

– в аспекті здоров'я – пристосування до фізичної та психічної ослабленості, підтримка психофізичної норми організму, лікування хронічних та важких недуг, збереження життєвих ресурсів;

– в аспекті колективного життя – робота з покращення життя людей похилого віку, підтримка зв'язків з партіями.

Багатоаспектність зв'язків андрагогіки із повсякденним життям суспільства, її гуманістичне призначення, визначаються функціями, які вона виконує. Сутність функцій андрагогіки полягає у вирішенні завдань, які висуває перед нею суспільство. До *функцій андрагогіки* належать: загальнотеоретична, світоглядна, інформаційна, пізнавальна, виховна, прогностична, критична, практична, організаційно-технологічна, управлінська та інші.

Основними завданнями андрагогіки є:

- опрацювання змісту, організаційних форм, методів і засобів навчання дорослих;
- використання для цієї мети мультимедійних засобів, засобів масової інформації, радіо, телебачення та засобів комунікації: вербальних (за допомогою слова: монологічні та діалогічні) та невербальних – кінесика, просодика та екстралінгвістика, такесика, організація простору;
- визначення оптимальних інтервалів інтенсивного навчання;
- функціонування професійних курсів залежно від характеру та особливостей виробництва знань та сфери освітніх послуг;
- створення інформаційних технологій навчання та вдосконалення дорослої людини;
- встановлення інтегративних зв'язків між різними соціально-освітніми закладами щодо організації та забезпечення високоякісних освітніх послуг у сфері продукування знань та інші перспективні завдання.

Перспективним напрямом розвитку освіти дорослих в Україні є впровадження до системи післядипломної освіти дистанційного навчання. Таке навчання базується на комп'ютерних і телекомунікаційних технологіях, дає можливість забезпечувати навчання численної аудиторії слухачів, географічно розмежованих на віддалених між собою, незалежних від часу і місця навчання. Дистанційне навчання має декілька переваг. Одна з них полягає в тому, що воно може проводитись у зручний для курсантів час на робочому місці або вдома і дає можливість не тільки зберегти їхній енергопотенціал, але й заощадити кошти.

2. Особливості навчання дорослих

Організацію та реалізацію навчання дорослих проводить андрагог. *Професія андрагога як фахівця має такі сфери застосування:* у навчальній, виховній, реабілітаційній, консультативній, інформаційно-орієнтаційній роботі з дорослими людьми. Посади, які можуть обіймати

андрагоги: викладач-андрагог, консультант, експерт, наставник (куратор, тьютор), науковий працівник, менеджер (адміністратор, керівник), інспектор, методист, соціальний працівник (посередник, супервізор, дорадник).

Зокрема, у сфері освіти – фахівець-андрагог може працювати в установах, які організують різні курси, тренінги; в навчальних закладах, народних університетах, будинках просвіти, де здобувають знання та кваліфікацію дорослі люди. У медичній сфері – фахівець-андрагог може працювати в закладах з формування фахових навичок для дорослих інвалідів, реабілітаційних центрах для дорослих, центрах сексології та репродуктивного здоров'я, будинках інвалідів, хосписах, оздоровницях, профілакторіях, санаторіях тощо.

У сфері дозвілля – фахівець-андрагог може працювати в клубах за інтересами, в закладах з організації відпочинку для тих, кому за тридцять, колективах художньої самодіяльності дорослих, клубах знайомств тощо.

У соціальній сфері – фахівець-андрагог може працювати в центрах зайнятості, сімейних консультаціях; жіночих, громадських, правозахисних організаціях; у товариствах самопомогі колишнім алкоголікам, наркоманам, пов'язаним, жертвам насилля; у притулках для осіб без постійного місця проживання; у закладах ресоціалізації; у притулках для жінок, які зазнали насильства в сім'ї тощо).

У сфері управління кадрами – у департаментах гуманітарної, соціальної політики, у міськвиконкомах, районних, обласних державних адміністраціях.

До функціонально-посадових обов'язків фахівця-андрагога належать:

- організація занять та реалізація програм навчання дорослих – виконує роль викладача-андрагога;
- організація перепідготовки та підвищення кваліфікації дорослих;
- надання допомоги в науковій організації навчального процесу з дорослими людьми;
- проведення оцінки ефективності навчання дорослих, якості їхніх знань, узагальнення досвіду освіти;
- проведення атестації андрагогічних кадрів та навчальних закладів для навчання дорослих (інспектор, методист, експерт, тьютор);
- виконання науково-дослідної роботи з питань освіти дорослих, здійснення посередництва, їхнє консультування тощо (науковий керівник);

– виконання консультативної, дорадницької, посередницької, соціально-реабілітаційної роботи з дорослими людьми щодо професійного, соціального, особистого життя (консультант, соціальний працівник, посередник);

– здійснення організаційно-управлінської діяльності в навчальних закладах, на підприємствах, в організаціях та установах виробничої та соціальної сфер (працівник управлінського апарату – державний службовець).

До основних умінь викладача-андрагога, необхідних для проведення занять з дорослими людьми, відносяться:

- 1) визначення освітніх потреб дорослих учнів;
- 2) встановлення рівня їхньої підготовки;
- 3) виявлення обсягу, рівня, характеру життєвого досвіду дорослого та можливості його актуалізації під час навчання;
- 4) виявлення стилю навчання дорослих учнів;
- 5) виявлення психофізіологічних особливостей дорослих;
- 6) використання методик психолого-андрагогічної діагностики;
- 7) вибір цілей навчання конкретних дорослих учнів;
- 8) визначення стратегії навчання дорослих учнів;
- 9) відбір та структурування змісту, форм, методів і засобів навчального матеріалу;
- 10) розроблення навчальних планів, програм і контрактів з урахуванням дорослої аудиторії слухачів;
- 11) створення комфортних побутово-фізичних та психологічних умов навчання;
- 12) створення навчальних ситуацій, близьких до специфіки роботи дорослих учнів;
- 13) організація спільної діяльності всіх учасників навчального процесу;
- 14) оцінювання ефективності інтерактивних форм навчання з метою підвищення ефективності;
- 15) діагностика особистісних змін дорослих учнів та їхніх мотиваційно-ціннісних установок.

Серед андрагогічних принципів навчання провідними є:

- пріоритет самоорганізації, самостійних форм у навчанні;
- спільна діяльність викладача та дорослого учня;
- опора на досвід дорослого учня;
- системність навчання (співвідношення мети, змісту, форм, методів, засобів);

- індивідуалізація навчання;
- контекстність (життєво-важлива зорієнтованість);
- селективність навчання (можливість певного вибору дорослим учнем змісту, форм і методів);
- розвиток освітніх потреб дорослого учня;
- усвідомленість процесу навчання.

Для того, щоб ефективно проводити заняття з дорослими, необхідно знати особливості навчання дорослих і використовувати їх під час занять:

1) *Доросла людина – незалежна самостійна особистість:*

- коли доросла людина відчуває необхідність у поповненні знань, то вона це здатна робити самостійно, а заняття слугують лише додатковим стимулювальним засобом;
- програма занять повинна будуватися так, щоб допомогти дорослим учасникам занять досягти максимальної самостійності в навчанні та надати їм можливість самим визначати свої дії;
- андрагог повинен забезпечити максимальну повагу до навчання дорослих.

2) *Дорослі мають великий життєвий та практичний досвід роботи, який необхідно використати як джерело знань:*

- більша частина навчання дорослих відбувається поза формальною обстановкою, тобто там, де живе, працює та спілкується людина, тому зв'язок з реаліями життя, безпосередня участь у його актуальних подіях повинні бути передбачені у програмі навчання дорослих.

Дорослі учні:

- цінують час і не згодні його марно витратити;
- цінують поважне ставлення до себе;
- бажають бачити сенс у запропонованих заняттях;
- бажають приймати самостійні рішення;
- критично сприймають нову інформацію;
- орієнтовані на реальні завдання щодо навчання.

3) *Готовність дорослих до навчання має зв'язок із змінами соціальних ролей, життєвих стадій соціального життя:*

- дорослі люди проходять однакові стадії життя, хоча швидкість та якісні показники при цьому різні;
- деякі люди зупиняються на якійсь стадії, інші – ніколи не випробовують деяких соціальних ролей або змін;

– під час підготовки програм занять необхідно обов'язково враховувати соціальні ролі учасників навчання та стадії їхнього дорослого життя;

– перехід дорослої людини із однієї стадії життя в іншу потребує нових знань, що активізує у них потребу навчання;

Викладач-андрагог повинен пам'ятати, що дорослі люди ефективно навчаються за певних умов:

1) *коли це особисто потрібно* – з огляду на цю обставину, важливо знати справжні потреби учасників навчання, враховувати та посилатися на них, будувати програму занять так, щоб ці потреби були задоволені. Водночас, не варто забувати, що мотивацію до навчання посилюють: моделювання учасниками занять майбутньої особистої поведінки; адекватне оцінювання та відзнака їхніх досягнень і успіхів;

2) *коли мають досить часу на засвоєння нових знань та умінь* – тобто потрібно: не переобтяжувати програму новим змістом; намагатися не втомлювати учасників; використовувати різні методи; дотримуватися графіка перерв під час занять; передбачити достатньо часу на засвоєння нового матеріалу;

3) *якщо можуть самостійно планувати свій час та процес навчання* – означає: створити під час занять таку атмосферу, щоб учасники самі окреслили власні потреби та очікування; сформулювали власні цілі та можливі шляхи їхньої реалізації (для цього варто використати попереднє опитування, яке дозволить оцінити наявні знання та уміння); запитувати учасників про їхні очікування від занять, з подальшим урахуванням та посиленням на це; наприкінці кожного заняття запитувати учасників про враження від змісту вивченого та про ефективність застосованих методів навчання; узгоджувати очікування учасників між ними та з очікуваннями викладача-андрагога, сприяти реалізації очікувань як стосовно змісту, так і процесу занять;

4) *якщо досягають успіхів* – варто враховувати та будувати програму занять з якомога більшою ймовірністю досягнення учасниками успіху, мінімізуючи ризики поразки; пам'ятати, що кожний учасник – унікальний, а тому його порівняння з іншими, особливо в недостатньо коректній формі – неприпустиме; починати навчання необхідно із засвоєння легких і простих завдань, поступово опановуючи більш складні завдання; визнавати, що кожний учасник занять має свій індивідуальний стиль, відповідно до цього положення,

обов'язково відзначати успіхи кожного, святкувати досягнення, вказувати на індивідуальні перспективи майбутнього розвитку;

5) *коли мають можливість випробовувати нові знання та тренуватися у застосуванні їх на практиці* – не варто забувати, що: кінцевою метою змін, запроваджених на занятті, є втілення їх у життя, тому учасникам необхідно створити умови для самостійного випробовування завдань на практиці в тому, що вони чули під час проведення лекцій; «практика творить майстра», особливо це стосується таких дій, які викликають в учасників найбільше труднощів;

6) *коли повністю залучені до процесу навчання* – означає, що виконання ролі активної дійової особи причетної до справи більше сприяє навчанню, ніж виконання ролі спостерігача; використовувати різні техніки та вправи, які залучають учасників до процесу навчання інтелектуально (розв'язування проблем, мозковий штурм, розповіді учасників про випадки з практики тощо), емоційно (ігри, рольові ігри, обговорення тощо) та фізично (створення предметів, рухові ігри, вправи тощо);

7) *коли учасники занять розуміють та уявляють, як можна використати набуті знання та уміння на практиці* – для цього необхідно: тематику занять максимально наближати до реальних ситуацій; використовувати як матеріал для вправ чинні завдання і проблеми, які стоять перед учасниками; завершувати вправи обговоренням можливого використання набутого досвіду у повсякденному житті; наприкінці занять передбачити обговорення: у який спосіб учасники зможуть використати набуті знання та уміння на практиці;

8) *якщо створено приємне та сприятливе середовище навчання* – ця умова потребує спеціальних зусиль для влаштування відповідної атмосфери шляхом: дружнього заохочення до взаємодії; пояснення перебігу подій на занятті та характеру очікувань так, щоб забезпечити учасникам почуття безпеки; застосування інтерактивних вправ. Які дозволяють учасникам познайомитися і сформулювати команду; застосування шкали труднощів, поступово ускладнюючи завдання; влаштування позитивного зворотного зв'язку (оцінювання зусиль, підкреслення позитивних досягнень);

9) *коли методи навчання відповідають різним індивідуальним стилям або способам навчання, притаманним більшості людей* – необхідно пам'ятати, що індивідуальні відмінності у способах і стилях навчання між дорослими людьми поглиблюються з віком і життєвим

досвідом, що їй потребує застосування різних методів і технік навчання, зростає ймовірність засвоєння матеріалу всіма учасниками відповідно до їхніх індивідуальних особливостей сприйняття. Це означає, що андрагог повинен: говорити для «аудіалів»; писати, малювати, демонструвати плакати тощо для «візуалів»; застосовувати ігри, вправи тощо для тих, хто краще сприймає інформацію через сенсори руху, дотику для «кінестетиків»; логічно будувати структуру і зміст висловлювань для «логіків».

Потреба вчитися упродовж життя – одна з важливих потреб дорослої людини, яка постійно змінюється. Зміна світогляду, пізнавальних можливостей, життєвого досвіду дорослого є причиною того, що на різних етапах життя людина навчається по-різному. Вирішальна роль належить промислового, науково-технічному, інформаційному, культурному, соціальному рівню розвитку суспільства, що формують нове суспільне замовлення на людину нового покоління. Відтак, самоосвіта, поглиблене навчання за інтересами, оволодіння суміжною професією, набуття необхідного мінімуму знань для користування сучасними інформаційно-технічними засобами, перепідготовка, перекваліфікація та підвищення освітньо-професійного рівня широких мас дорослого населення є характерними ознаками суспільного замовлення на сучасну людину. Результатом таких змін стало виокремлення у середині ХХ ст. освіти дорослих у самостійну галузь та сферу освіти.

3. Поняття про андрагогічне дорадництво

Андрагогічне дорадництво – це системна організація консультативної роботи для дорослих людей, які опинилися в кризовій життєвій ситуації (без ознак психічного захворювання), переживають душевний біль, підвищену тривожність, страх, страждання або стан фрустрації, у зв'язку з чим потребують соціально-педагогічної допомоги, психологічної підтримки, розуміння, душевної розради з боку фахівця.

Проявами потреби андрагогічно-консультативної або психологічної допомоги можуть служити рефлексивні формули клієнтів на зразок: «Я не знаю, як мені далі жити», «Я не розумію, що зі мною відбувається», «Я просто у відчаї», «Я не знаю, що мені робити», «Порадьте, як же в такій ситуації діяти?», «Чому це трапилося саме зі мною?», «Для мене все втратило сенс», «Краще смерть, ніж таке життя», «Я так боюся», «За що мені таке нещастя?», «Що ж з нами тепер буде?» тощо. Водночас, однією із супутніх причин виникнення

напруженості може бути порівняння людини, що переживає душевний неспокій, з іншими безтурботними людьми або ж з нею самою у щасливі часи.

Доцільно відзначити, що ефективність консультування у значній мірі залежить від психологічних особливостей клієнта. У зв'язку з цим, вивчення особливостей генеології та історії індивідуального життя клієнта є важливими детермінантами вибору підходу в андрагогічному консультуванні. Велику роль відіграє адресність андрагогічної допомоги представнику певної категорії людей порівняно з узагальненим, усередненим порадицтвом. Виходячи з цього, положення культурно-історичної теорії Л. С. Виготського про те, що якісні зміни в психічній реальності людини можуть і повинні відбуватися під час взаємодії з іншими людьми є надзвичайно важливою. Під час консультування клієнта можливі такі *типи позицій андрагога*:

– *перша позиція – «роби як я»* – передбачає пріоритетність положення консультанта та його намір давати готові «рецепти» на всі випадки життя. З огляду на це андрагог дуже швидко дає характеристику ситуації клієнта, ідентифікує її з аналогічними ситуаціями, описаними в науковій літературі, використовуючи відповідну термінологію. Прикладом такого підходу можуть бути такі репліки як: «Це ви просто проявляєте свій холеричний темперамент», «Знову стикаємося з проблемами перехідного віку», «Не вам одному – всім потрібні ліки від кохання», «Ну не варто все так драматизувати – не ви перша, не ви остання з цим зіткнулися» тощо. На жаль, це малоефективна позиція консультанта-андрагога, хіба що за умови, коли клієнт буде дослухатися до наведених «рецептів» поведінки, запропонованих консультантом, але статистика свідчить, що це трапляється не так часто;

– *друга позиція – «робимо разом»* – забезпечує зближення наукового потенціалу фахівця та побутового світобачення клієнта під час вирішення проблеми клієнта, передбачає рівні партнерські можливості іншої людини. Це означає, що за таких обставин актуалізується попередній життєвий досвід клієнта, мобілізується його активність та підвищується самооцінка. Для того, щоб створити атмосферу пошуку способів вирішення проблеми, андрагог ніби запрошує клієнта стати його союзником, залучає клієнта до відвертої розмови. З огляду на зазначену позицію, використовуються такі вислови: «Як вам, безумовно добре відомо...», «Ну, ви ж самі

прекрасно розумієте, що це не так просто...», «Ви ж самі мені розповідали, що...», «Ви ж спостерігаєте за людьми, тому не раз помічали, що...», «Ми з вами дорослі люди, які немало пережили, а тому не варто...» і т. д. Такий підхід під час консультування буде сприяти: формуванню певних нових якостей у клієнта, мобілізації його волі, зростанню самоповаги та віри у власні сили;

– *третья позиція* – «*давайте разом подумасмо, як нам краще зробити*» – передбачає: активну мобілізацію зусиль клієнта на пошук прийнятних варіантів вирішення його проблеми, спільне обговорення ситуації, що склалася. Водночас, визначаються конкретні цілі, завдання і способи їхнього вирішення. Оскільки клієнт краще знає всі тонкощі своєї життєвої ситуації, володіє повною інформацією про спектр супутніх обставин та їхньою передісторією; знає всі персоналії, які тією чи іншою мірою були причетні до ситуації; має зафіксовані в пам'яті образні уявлення та емоційні переживання, пов'язані з нею, а також знає самого себе, то ймовірно, що таке право спільного пошуку правильного виходу із ситуації дасть найбільш оптимальний результат, ніж у варіантах попередніх підходів. Це морально та психологічно забезпечить так звану «зону найближчого розвитку» людини. Такий саморозвиток призведе до якісних змін у психічній реальності людини, що буде мати істотний вплив на зменшення характеру переживань.

Серед значущих проблем, з якими можуть звертатися до андрагога-дорадника у стресовій ситуації, виокремлюють такі: зрада подружнього партнера, розлучення, небажана вагітність, неможливість знайти спільну мову з дитиною підліткового віку, адиктивна поведінка дружини (чоловіка, сина), смерть близької людини, інвалідність внаслідок нещасного випадку, невиліковна хвороба родича, звільнення з роботи у зв'язку із скороченням персоналу, сексуальні труднощі, агресивність чоловіка, втручання сторонніх осіб у сімейне життя, фізичне або психологічне насильство в сім'ї, нерозділене кохання, комплекс неповноцінності щодо своєї зовнішності, розчарування в повторному шлюбі, різке погіршення фінансового становища, бездітність, вагітність незаміжної доньки, втрата грошей внаслідок обману, несприятлива атмосфера на роботі, початок самостійного життя сина (доньки), психологічна несумісність із зятем (невісткою) або інші проблеми.

Розвиток людської цивілізації свідчить, що ефективним засобом впливу на психічний стан особистості, особливо у критичних ситуаціях, є релігія. За оцінкою науковців, релігія є найбільш розробленою системою психологічної допомоги людині у питаннях її

розвитку, становлення, формування морально-етичних якостей з метою підготовки до життя, до здатності функціонувати в умовах об'єктивних труднощів, не виходячи за межі психологічної норми. Для цього у релігії відпрацьовані різні психотехнічні прийоми та механізми, що забезпечують утворення і функціонування психічних феноменів, які виникають під час безпосереднього спілкування між людьми. Молитовне складання рук, накладання хресного знамення, поклони та інші рухи мають здатність знімати напруження, оскільки міміка, пантоміміка є засобом вираження і розрядки емоційних станів. Ця здатність особливо посилюється, якщо люди вірують у Бога, тоді такі рухи є сприятливим підґрунтям для дії соціально-психологічних механізмів взаємовпливу, поширеними з яких є переконання, навіювання, емоційна зарядка, наслідування.

Символічні, наочно-образні, художньо-мистецькі засоби відіграють значну роль у створенні емоційно-регулятивного ефекту, які виражають ставлення людей до Бога, до надприродних сил, до оточуючого світу, до самого себе, до вірян інших конфесій тощо. Для цього, під час богослужінь, використовуються різні *культові символи* – предмети, символічні дії, що згідно з релігійним тлумаченням, наділені значущим для віруючих, благодотворним впливом щодо облагороження земного життя, пізнання Бога.

Живописні, скульптурні, музичні, літературні та інші твори культового мистецтва, які використовують під час богослужінь, прикрашаючи храми, культові споруди – також відіграють важливу роль. Зображення Бога, надприродних істот, їхня матеріалізація, представлення у таких формах, до яких можна звернутися – складають одну групу творів культового мистецтва. Іншу групу складають художні засоби, які виражають ідейно-емоційний зміст культу – спів, органна музика, декламація, живописні, скульптурні та інші зображення релігійних сюжетів; культові атрибути, що мають художню цінність – хрести, штандарти, підсвічники; храмова архітектура та орнаменталістика тощо.

До ритуальних складових релігії відноситься *сповідь*, яка представляє собою факт осмислення людиною окремих своїх вчинків, як гріха; чистосердечного визнання їх та покаяння перед людиною, яка наділена правом прощати гріховні вчинки від імені Бога. Сповідь очищає душу людини в морально-етичному плані, лікує душевні рани, надає можливість виговоритися, розказати все наболіле, знайти шлях до порозуміння самого себе та оточуючих; сподівання на захист інформації від осуду, переслідувань.

Особливу роль у релігії посідає *молитва* – звернення до Бога, інших надприродних сил, святих, з проханням про заступництво, дарування благ, відвернення зла, із вдячністю та ушлявленням Бога. Розуміння виховної ролі релігії фактично увійшло до усвідомлення змісту самої культури. Не викликає сумніву той факт, що саме завдяки релігії, людина приходить до віри в ідеали моралі, а нехтування всього релігійною приводить людину до нехтування обов'язком тощо. Виховання на засадах релігії спонукає людину обов'язком до себе, виробляти почуття відповідальності за себе та інших.

Водночас, релігійне виховання володіє добре відпрацьованим методичним інструментарієм виховання душі та тіла. Цей інструментарій закладено в ритуально-звичаєвих діях як церковного, так і світського характеру, особливо у сферах сімейних та міжособистісних відносин між людьми.

Релігійна практика є специфічним засобом пізнання душі, доступу до неї. Порівняно із психоаналізом, який лише полегшує стан душі, але не дає ліків на майбутнє – релігія оберігає та лікує душу, вказує на сенс людського існування на Землі. Визначаючи вагомий роль релігії у формуванні та вихованні людини, К. Ушинський зауважував, що релігія належить духові, божеству в людині, тому звести уявлення про релігію до ступеня корисної речі, потрібної для повсякденного життя – означає погубити її.

Діяльність соціального педагога-андрагога полягає в організації консультативної роботи для дорослих людей, які опинилися у кризовій життєвій ситуації; передбачає взаємодію з різними общинами християнських конфесій на принципах поваги до свободи віросповідання особистості, дотримання прав та інтересів людини, детального вивчення процесу і динаміки християнського перевиховання в кожному конкретному випадку.

Доцільно акцентувати увагу на тому, що клієнт ніколи не зможе вийти з проблемної ситуації та використати відповідні ресурси до того часу, доки він не визначить характер своєї проблеми та не зрозуміє її сутність. Участь соціального педагога в діяльності християнської общини може зводитися до консультування прихожан церкви, дослідження методик і технологій перевиховання у церкві, участі в окремих проектах тощо.

4. Поняття про соціальну геронтологію Психологічні, медичні та соціальні аспекти старіння людей

Геронтологія – наука, що вивчає механізми та різні аспекти (біологічні, соціальні) старіння живого організму, а також способи уповільнення старіння з метою збільшення тривалості життя і збереження фізичної та соціальної активності людини. Необхідно розуміти різницю між дефініціями «*старість*» – завершальний період вікового індивідуального розвитку, що закономірно настає, тобто онтогенез та «*старіння*» – руйнівний процес, що відбувається внаслідок дії зовнішніх та внутрішніх чинників, які нарастають з віком, що призводить до недостатності фізіологічних функцій організму, до незворотних змін у його живій системі.

За класифікацією Всесвітньої організації охорони здоров'я, населення віком від 60 до 74 роки віднесено до похилого віку, 75-89 років – до старшого, а від 90 років – довгожителі. Така класифікація враховує потреби, біологічні та соціальні можливості людей похилого віку.

До визначення феномена старості існують різні підходи. За *теорією роз'єднання* – відбувається відчуження поколінь, оскільки старші люди утримуються на певній дистанції від молодшого покоління; вони втрачають соціальні ролі, які були пов'язані з трудовою діяльністю, звільняючи місце молодим людям, здатним до більш продуктивної роботи. Відбувається пристосування до нового етапу в житті, а тому сприймається як фатальна необхідність. З позицій *теорії активності* старші люди змушені залишити свої звичні ролі, відчуваючи втрату і свою непотрібність у суспільстві, все ж зберігають активність і потребу в діяльності. Відтак, вони долучаються до посильних для них видів діяльності. Виконання нових значущих ролей зберігає психологічну рівновагу людей похилого віку.

Теорія субкультури розглядає людей похилого віку як носіїв специфічної субкультури, яка має свої цінності, норми та стереотипи. Норми цієї субкультури залежать від таких факторів як: обмеження комунікації та громадських зв'язків з представниками однієї групи, які швидше адаптуються, заводять нові знайомства та стосунки.

Розвиток людини впродовж усього життєвого шляху досліджують такі психологічні концепції людей похилого віку:

– *концепція інтенціональності* – трактує особистість як первинне духовне утворення, яке не змінює своєї сутності упродовж життя. Основою розвитку є інтенція (увага, потяг), вибір цілей, що можуть

усвідомлюватися або не усвідомлюватися суб'єктом. Людина проходить п'ять фаз у своєму розвитку. Остання фаза (65-70 років) характеризується тим, що люди перестають переслідувати цілі, які ставили перед собою в юності. Це період, коли людина намагається усвідомити сенс свого існування. Одні, проаналізувавши своє життя, отримують задоволення, інші – розчарування, бо цілі не досягнуті;

– *епігенетична теорія* Е. Еріксона розглядає розвиток особистості на 8 стадіях. Остання стадія (65 і більше років) позначається як пізня зрілість.

У цей період у людини погіршується здоров'я, вона прагне до самотності, переживає смерть супутника життя, друзів-однолітків. Людина переживає не тільки психосоціальну кризу, але й по суті оцінює все своє життя. Тільки в старості, на думку Е. Еріксона, настає справжня зрілість, що дозволяє людині оцінити попередній досвід і досягнення. Коли оцінка виявляється незадовільною, людина засмучується, оскільки не можливо прожити життя заново; інколи людина заперечує свої недоліки з перенесенням їх на навколишніх людей.

Сучасні дослідники цієї проблематики вказують на стійку тенденцію до збільшення кількості людей похилого віку. За даними ООН, у 1950 році у світі нараховувалося близько 200 млн людей, старших 60 років; у 1975 році – 550 млн; а у 2005 році – чисельність людей старших за 60 років становила майже 1 млрд, тобто порівняно з 1950 роком їхня чисельність збільшилася у 5 разів. Серед причин старіння населення виокремлюють:

- зниження народжуваності;
- збільшення тривалості життя завдяки досягненням медицини;
- підвищення рівня життя населення.

Здоров'я у старості характеризується старечими недомаганнями та старечою немічністю. Поняття *ревіталізація* означає зміцнення, підвищення життєвих сил старої людини, покращення функцій окремих органів та систем, загальне біологічне омолодження. У процесі ревіталізації суттєву роль має психотерапія та психогігієна. Зокрема психотерапія має комплексний лікувальний вплив на психіку хворої людини, а через неї і на увесь організм для зміни ставлення до себе, свого стану та довкілля.

Види психотерапії, які ефективно використовуються в геронтології:

– мовна терапія – спілкування зі старими людьми, вселення у них надії, прагнення до життя;

- музична терапія;
- бібліотекотерапія;
- медіатерапія (кіно, телебачення, преса);
- арттерапія;
- фототерапія – приємні спогади від перегляду фотографій тощо.

Спосіб життя людини відіграє безпосередню роль у процесі старіння.

До індивідуальних типів старіння відносяться:

- *регресія* – повернення до минулих форм поведінки, «дитячі» вимоги уваги й допомоги в повсякденному житті;
- *втеча* – зміна місця проживання як форма звільнення у важкій ситуації;
- *добровільна ізоляція від оточуючих* – мінімальна участь в оточуючому житті, спілкуванні з іншими;
- *прагнення викликати до себе інтерес оточуючих;*
- *спроби включитися в суспільне життя, незважаючи на вік та стан здоров'я, прагнення приховати свої недуги.*

Під час кризових станів виявляються такі типи депресивних симптомо-комплексів як: *меланхолійний, тривожно-депресивний, депресивно-іпохондричний*. З метою подолання або зменшення розладів вищих психічних функцій у старості, психічних захворювань у похилому та старечому віці, адаптацією до старіння, реабілітацією в передпенсійному віці – необхідно використовувати залишкову працездатність пенсіонерів. *Чинники, які позитивно впливають на адаптацію до пенсійного періоду:*

- наявність хобі, різних захоплень;
- ведення активного спортивного способу життя;
- наявність друзів поза колом професійних колег;
- вміння включитися в родинне життя;
- залучення до роботи громадських організацій або об'єднань.

Статистика геронтологічних досліджень щодо самопочуття пенсіонерів, що працюють, засвідчує зниження рівня самооцінки пенсіонерів, погіршення стану здоров'я пенсіонерів, які залишилися на колишніх робочих місцях, підвищення рівня психічних захворювань у людей старечого віку тощо. Водночас, практика доводить, що розрив з трудовою діяльністю негативно впливає на стан здоров'я, життєвий тонус, психіку людини. Для збереження здоров'я людей похилого віку важливим є створення умов для їхнього поселення у приміських зонах, на околицях міст, на нижніх поверхах будівель. Саме активний спосіб

життя та праці, раціональне харчування, нормальні соціально-побутові умови є провідними чинниками довголіття.

Психологічні, медичні та соціальні аспекти старіння й адаптації людей похилого віку до цього процесу дають підстави зробити висновок про актуальність та значущість соціальної роботи з людьми похилого та старечого віку. Водночас соціальна допомога не завжди адекватно сприймається цими людьми. Існують деякі *стереотипи поведінки людей похилого віку стосовно надання їм соціальної допомоги*:

- рішуча неприйнятність соціальної допомоги в повсякденному житті, вияв недовіри до фахівців цієї галузі, небажання залежати від чужих людей;

- позиція незадоволення й психологічного перенесення на соціальних геронтологів (працівників), з якими доводиться мати справу, свого негативного настрою, претензій, проблем і недоброчливого ставлення;

- висловлення ширшої вдячності за виконання своїх професійних обов'язків працівникам сфери соціальних послуг, розуміння складності цієї професії, вияв поваги та довіри до її представників;

- установка на отримання якомога більшої кількості послуг та засобів від соціальних працівників, намагання перекласти на них виконання усіх побутових обов'язків;

- сприймання працівника сфери соціальних послуг як особу, яка повністю відповідає за все, що відбувається з їх підопічним, передусім за їх здоров'я, моральний, матеріальний та психологічний стан.

До основних напрямів соціальної роботи з людьми похилого віку належать: активне виявлення і облік осіб, які потребують соціальної опіки вдома та у спеціалізованих стаціонарних закладах; створення умов для прояву і раціонального застосування активності представників цієї вікової групи в мікросоціумі і для задоволення їхніх запитів; консультативна робота з родичами і близькими людьми клієнтів соціальних служб. Найбільшого поширення в практиці вітчизняних соціальних служб, що надають допомогу людям похилого віку, набули такі форми і методи соціальної роботи, як реабілітація та соціальний захист.

Реабілітація людей похилого віку має дві складові: медичну і соціальну, її здійснюють у великих стаціонарних закладах. Соціальна реабілітація здійснюється для покращення психологічного стану людини, з метою її адаптації до нових умов, соціалізації та профілактики негативних реакцій у майбутньому: методи стимуляції

спогадів або біографічного інтерв'ювання; методи трудової та громадської зайнятості; метод заохочення до праці на присадибних ділянках; залучення до роботи клубів за інтересами для людей похилого віку; залучення до волонтерської діяльності самих пенсіонерів, які допомагають доглядати інших – надають послуги вдома (приготування їжі, прання, прибирання тощо), зокрема санітарно-гігієнічного характеру (допомога у прийнятті ванни старою людиною, ін'єкції, перев'язки тощо). Форми організації соціальної роботи з людьми похилого віку: клуби за інтересами; денні центри; соціальні клуби та соціальні кафе; будинки з обслуговування людей похилого віку; клуби дозвілля для пенсіонерів; організація дозвілля для людей похилого віку на природі, до моря тощо.

Деонтологія – це наука, що вивчає етичні принципи поведінки під час виконання своїх професійних обов'язків. *До основних деонтологічних чинників у соціальній геронтології відносяться:* професійний обов'язок; безкорисність; психологічна витримка та самовладання; довіра між фахівцями та клієнтами; моральна підтримка клієнта; професійна таємниця тощо. Вплив минулого має велике значення на психологічний стан пацієнта та ефективність соціально-геронтологічної роботи з ним, до яких можна віднести: нереалізовані плани, мрії, задуми, пережиті труднощі, здобуті перемоги, досягнення та щасливі періоди в житті.

Під час роботи з людьми похилого віку важливими є комунікативні вміння та навички. Велику роль відіграють особисті якості фахівця (соціального працівника) під час соціально-геронтологічної роботи (доброта, співчуття, інтерес, стриманість, гуманність, вміння вислухати, повага тощо). В центрі уваги соціально-геронтологічної роботи – *індивідуальний підхід* як основна форма роботи з клієнтом похилого віку. Особливої уваги потребує організація вільного часу людей похилого віку, що сприяє забезпеченню постійної зайнятості, стимулює відчуття власної цінності життя, запобігає самотності. На підставі цього, корисно залучати людей похилого віку до роботи у різних товариствах, з молоддю, до організації зустрічей ветеранів війни та праці, телевізійних проєктів спеціально для людей похилого віку.

ЛЕКЦІЯ 11. ОСНОВИ ПРЕВЕНТИВНОГО ВИХОВАННЯ ТА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

План

1. Концептуальні підходи до превентивного виховання
2. Девіації як психолого-педагогічна проблема.
3. Дитячий алкоголізм і наркоманія як форми вияву девіантної поведінки.
4. Проституція як форма соціальної дезадаптації неповнолітніх.

1. Концептуальні підходи до превентивного виховання

Превентивна педагогіка (агогіка) – це наука про принципи, форми, методи, засоби та проблеми запобіжного виховання, яке здійснюється з метою: попередження девіацій у поведінці дітей та молоді, профілактики негативної поведінки, поширення негативних явищ у молодіжному середовищі. *Превентивні заходи* є попереджувальними заходами, що застосовуються уповноваженими державними органами в межах їхньої компетенції, відповідно до чинного законодавства для запобігання небажаних випадків і ситуацій з метою охорони прав і свобод громадян, встановлення правопорядку, дотримання державної та громадської безпеки.

Теоретики та практики соціальної роботи різних країн світу дійшли висновку про те, що набагато ефективніше та економніше проводити профілактичну роботу щодо поширення негативних явищ у молодіжному середовищі, ніж їхнє «лікування». В умовах сьогодення стає зрозумілим, що в навчальному закладі в процесі формування особистості, має брати участь спеціально підготовлений фахівець – *соціальний педагог*, який покликаний ініціювати процес соціальної превенції (профілактики), впроваджуючи в навчально-виховні системи новітні соціально-педагогічні технології. У результаті такої роботи *превентивне виховання*, як невід’ємна складова системи навчально-виховного процесу закладу освіти, забезпечує можливість формування в учнів імунітету до різних негативних впливів соціального оточення.

Як свідчить практика превентивної роботи, особливе місце посідають педагогічні технології, зорієнтовані на допомогу конкретній людині (дитині, батькам, учителям), з метою вирішення різних особистісних, міжособистісних і соціальних проблем. Одним із ефективних засобів підготовки соціального педагога до проведення

превентивної роботи в сучасних умовах вважаються *тренінгові технології*, спрямовані на вдосконалення форм і методів формування професійної готовності та підвищення педагогічної майстерності у здійсненні превентивної діяльності.

Поняття «*превентивне виховання*» (від латинського – означає запобіжний, захисний, застережний, охоронний) з'явився у психолого-педагогічній літературі України з 1994 року, після підписання контракту між ЮНЕСКО та Академією педагогічних наук України. Цей термін стосується превентивності правопорушень, наркозалежності, СНІДу, навколишнього середовища, охорони здоров'я, що означає не лише фізичне, але й психічне, духовне, соціальне здоров'я людини, створення позитивної психоемоційної атмосфери для її життєдіяльності.

Використання поняття «*превентивне виховання*» зумовлено об'єктивними потребами сучасної науки та практики, оскільки превентивне виховання є випереджувальним, застережливим етапом, а профілактика – запобіжним, захисним, охоронним. У науковій літературі превентивну функцію називають запобіжно-профілактичною, соціально-превентивною, соціально-медичною функцією (превентивне госпіталізування, превентивне стимулювання). У соціальній педагогіці та соціальній роботі замість поняття «*превентивне виховання*» використовується поняття «*соціальна профілактика*» та «*соціальна реабілітація*».

Оскільки *предметом превентивного виховання* є випередження, застереження відхилень у поведінці на докриміногенному рівні; надання психолого-педагогічної, соціально-педагогічної, медико-психологічної допомоги дітям та сім'ям групи ризику, то провідною формою превентивного виховання є здійснення превентивної практики, у якій задіяні соціальні служби та установи різних відомств (освіти, правоохоронних органів, охорони здоров'я, соціального захисту тощо).

Відтак, *превентивне виховання* – це вчасне здійснення комплексу профілактичних заходів з метою попередження, запобігання розвитку негативних явищ, правопорушень у молодіжному середовищі та зменшення шкоди від факторів ризику. Превентивне виховання є комплексним трансформованим впливом на особистість під час активної динамічної взаємодії соціальних інституцій, що спрямований на: фізичний, психічний, духовний, соціальний розвиток особистості; вироблення у неї імунітету до негативних впливів соціального оточення; профілактику та корекцію асоціальних проявів у поведінці дітей та молоді; їхню допомогу і захист.

Дослідники проблем педагогічної превенції вважають, що вона має розв'язати певні психологічні та педагогічні завдання, до яких відносять: формування ціннісних орієнтацій, способів соціалізації, стійкого ставлення до негативних явищ і негативних почуттів; подолання егоцентризму та розвиток емпатійних рис; формування гуманістичних і комунікативних рис, адекватної самооцінки, самоконтролю та здатності до саморозвитку; розвиток індивідуальних механізмів подолання важких станів і переживань, критичності, соціальної адаптованості тощо.

Превентивне виховання – це об'єктивно сформована соціальна реакція на суспільну потребу у виживанні та збереженні генофонду України; нова філософія виховання, в основі якої лежить потреба психологічної, педагогічної, медичної, юридичної практики у виробленні теоретичних і методичних підходів до вирішення потреб превентивного виховання у сучасних умовах.

Розглядаючи превентивне виховання як *цілісну систему* підготовчих, випереджувальних і профілактичних дій для «приборкання» негативних вчинків, звичок, рис характеру, виявів асоціальної поведінки підлітків, організації нагляду за їхньою життєдіяльністю, деякі дослідники визначальним положенням методики превентивного виховання вважають дослідження фізіології дітей, проникнення в їхній внутрішній світ, вивчення психологічних особливостей, впливу спадковості та середовища, виховання соціальної спрямованості поведінки школяра, створення підліткам незалежних психолого-педагогічних умов. Базою для превентивного виховання є такі *концептуальні положення*:

- призначення та мета превентивного виховання;
- система цінностей професійної діяльності;
- основи знань практичної спрямованості;
- принципи, форми, методи, засоби та педагогічні технології, що використовуються у превентивній роботі.

Досягнення сталої відповідальної поведінки, сформованості імунітету до негативних впливів соціального оточення є *метою* превентивного виховання.

Педагогічний аспект превентивної діяльності полягає у формуванні лише такої позиції особистості, що конкретизується культурою цінностей, самоактуалізацією, свідомим вибором моделей просоціальної поведінки.

Соціальний зміст превентивного виховання передбачає поєднання зусиль суб'єктів превентивної діяльності на міжгалузевому рівні, спрямованих на узгоджену, своєчасну реалізацію запобіжних заходів, нейтралізацію та поступове усунення детермінант, які спричиняють негативні прояви.

Психологічний аспект превентивної діяльності передбачає: диференційований індивідуально-психологічний, статево-віковий підходи до виявлення генези деструктивних проявів у поведінці особистості та розробку науково обґрунтованих програм соціалізації та корекції девіацій.

Правовий аспект полягає в охороні та захисті прав особистості, формуванні правової культури.

Превентивна діяльність є самостійним спеціалізованим видом загальнопедагогічного процесу, оскільки має свою мету, принципи, зміст, форми, методи; використовує елементи правоохоронної, медико-оздоровчої, правової роботи. Враховуючи недоліки попередньої практики реалізації профілактичних завдань, головну увагу необхідно спрямовувати на: вироблення нової філософії виховання; підвищення наукового рівня теорії методології та педагогічної технології превентивного виховання; визначення шляхів посилення педагогічної майстерності у здійсненні превентивної роботи; вдосконалення традиційних і нетрадиційних форм і методів превентивної роботи; побудову нових стратегій даного напрямку виховання. Водночас, превентивна діяльність має здійснюватися з урахуванням: наявних у суспільстві ресурсів, можливостей, коштів державного бюджету; умов життєдіяльності дітей та молоді; реальних надходжень від міжнародних програм, грантів і фондів тощо.

Концепція превентивного виховання дітей та молоді – розроблена Науково-методичним центром превентивного виховання Академії педагогічних наук України у 1998 році. Основними розділами Концепції превентивного виховання є:

- 1) обґрунтування актуальності проблеми;
- 2) сутність, мета і завдання превентивного виховання;
- 3) суб'єкти- об'єкти превентивного виховання;
- 4) функції превентивного виховання;
- 5) рівні превентивного виховання;
- 6) принципи побудови системи превентивного виховання;
- 7) очікувані результати;
- 8) організаційно-науково-методична структура впровадження Концепції превентивного виховання;
- 9) фінансово-матеріальне забезпечення превентивної роботи.

Превентивне виховання у контексті Концепції – це комплексний цілеспрямований вплив на особистість під час її активної динамічної взаємодії із соціальними інституціями, спрямованої на фізичний, психічний, духовний, соціальний розвиток особистості, формування в неї імунітету до негативних впливів соціального оточення; на профілактику і корекцію асоціальних проявів у поведінці дітей та молоді; на допомогу і захист. *Превентивна діяльність* є самостійним спеціалізованим видом соціально-педагогічного процесу, з елементами правоохоронної, медико-оздоровчої, морально-правової роботи.

Мета превентивного виховання полягає у досягненні відповідальної поведінки, сформованості імунітету до негативних впливів соціального оточення.

Відповідно до Концепції превентивного виховання дітей та молоді, суб'єкт-об'єктами превентивного виховання є:

- 1) діти дошкільного віку, учні загальноосвітніх шкіл, коледжів, середніх спеціальних навчальних закладів, студенти;
- 2) неповнолітні, які є на шкільному, кримінальному, наркологічному обліку;
- 3) неповнолітні, соціалізація яких відбувається під впливом негативних явищ (груп ризику);
- 4) неповнолітні, які перебувають у закладах соціальної реабілітації, місцях позбавлення волі або повернулися з них;
- 5) діти, батьки яких перебувають у місцях позбавлення волі;
- 6) молоді сім'ї, які потребують консультативної допомоги щодо догляду за дітьми;
- 7) родини, які мають дітей з хибними проявами поведінки, наркозалежністю або протиправними вчинками;
- 8) неповнолітні, які не мають умов для сімейного виховання, сироти; неповнолітні з алкоголе- або наркозалежних родин;
- 9) педагогічні колективи навчально-виховних, культурно-освітніх, позашкільних та інших закладів;
- 10) працівники служб у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для молоді, кримінальної міліції, медичних закладів;
- 11) працівники засобів масової інформації;
- 12) трудові колективи, громадські, благодійні організації, релігійні конфесії;
- 13) центри превентивного виховання.

Головними принципами створення системи превентивного виховання є:

– *принцип комплексності* – забезпечує реалізацію концепції превентивного виховання у поєднанні з діяльністю інших суб'єктів профілактичної роботи;

– *принцип системності* – означає узгодженість, послідовність і взаємозв'язок усіх рівнів профілактичної діяльності та погодження відомчих програм із програмами інших суб'єктів цієї діяльності зі стратегічних питань;

– *принцип науковості* – забезпечує науковість під час аналізу ситуацій, доцільність вибору форм, методів, прийомів реалізації програм фахівцями відповідних галузей знань;

– *принцип інтегрованості* – передбачає зближення та поглиблення взаємодії вітчизняних і зарубіжних превентивних програм;

– *принцип мобільності* – дає змогу оперативно модифікувати завдання, форми та методи превентивного виховання залежно від умов і змінювати сфери впливів;

– *принцип наступності* – означає реалізацію превентивних програм із використанням набутого досвіду;

– *принцип конкретності* – зумовлює включення до превентивних програм конкретно-сформульованих заходів, термінів їхнього виконання, визначення відповідальних за їх реалізацію;

– *принцип реалістичності* – передбачає соціальний зміст превентивного виховання, який полягає в оптимізації форм і методів, спрямованих на розвиток адаптаційних якостей цільових груп, зобов'язує за наявності необхідних кадрових, матеріальних, фінансових та інших ресурсів включати заходи до профілактичних програм;

– *принцип етичності* – забезпечує моральні засади превентивної діяльності, відображає її гуманний характер, опору на позитивний потенціал особистості, збереження конфіденційності, поваги та інших дійових умов взаємодії з цільовими групами превентивного виховання.

Етапи (рівні) превентивного виховання:

– первинне превентивне виховання – соціально-педагогічна профілактика;

– вторинне – превентивна допомога і корекція світогляду, психологічного стану та поведінки;

– третинне – адаптація, реабілітація та ресоціалізація.

Незалежно від типу, всі навчальні заклади повинні розв'язувати *основні завдання превентивного виховання дітей та молоді*:

1) створення та забезпечення сприятливих умов для формування позитивних рис характеру особистості під час здійснення різних видів трудової, навчальної, позашкільної та іншої діяльності, що сприяють виробленню стійкості до негативних впливів;

2) організація соціально-психолого-педагогічної діяльності, зорієнтованої на протидію втягуванню дітей і молоді в негативні ситуації;

3) своєчасне надання комплексної медико-психологічної та соціально-педагогічної допомоги тим неповнолітнім, які її потребують;

4) здійснення адекватної соціальної реабілітації неповнолітніх, які вчинили протиправні дії або зловживають психоактивними речовинами;

5) активізація та стимулювання дітей та молоді до здорового способу життя та позитивної соціальної орієнтації, сприяти валеологізації навчально-виховного процесу, навчанню з раннього віку навичок збереження власного життя і здоров'я;

6) професійне сприяння щодо вироблення інтегрованих міждисциплінарних підходів до підготовки спеціалістів (психологів, педагогів, медиків, соціологів, юристів, соціальних працівників);

7) організація теоретичного і практичного навчання батьків тощо;

8) спільне об'єднання зусиль різних суб'єктів превентивної роботи;

9) активізувати діяльність українських науковців, спеціалістів, консультантів, практичних працівників у дослідженні та вирішенні проблем превентивного виховання;

10) залучати освітні, медичні, соціальні, правоохоронні заклади до вирішення проблем запобігання правопорушенням і злочинності, координації зусиль суб'єктів превентивної діяльності;

11) посилювати тенденції до зниження вживання наркотиків, алкоголю, тютюну, ВІЛ-інфікованості;

12) сприяти соціально-психологічній адаптації неповнолітніх, які мають життєві проблеми;

13) змінювати установки та моделі поведінки неповнолітніх «груп ризику»;

14) збільшувати кількість волонтерів та осіб, які пройшли реабілітацію, для реалізації превентивної роботи.

Проблеми підготовки майбутніх педагогів до здійснення превентивного виховання дітей із неблагополучних сімей, підвищення їхньої превентивної компетенції є актуальними з огляду на

переорієнтацію соціальної політики сучасного суспільства на розширення демократичних засад, гуманізацію відносин між людьми, збагачення їхньої духовності. Нам імпонує думка тих дослідників, які вважають, що ідея превентивності має пронизувати весь навчально-виховний процес у системі дошкільної ланки, школи, навчальних закладів різних типів і рівнів акредитації, громадських організацій тощо.

2. Девіації як психолого-педагогічна проблема

Поведінка індивіда або групи осіб, що не відповідає прийнятим у суспільстві нормам, проявляється у вигляді: незбалансованих психічних процесів, неадаптованості, порушенні процесів самоактуалізації, ухилення від морального та етичного контролю особистості над власною поведінкою, що наносить шкоду самій людині, оточуючим, суспільству – називається *девіантною поведінкою*.

Проблеми девіантної поведінки є предметом досліджень у психології, педагогіці, соціології, медицині, кримінології тощо. У науковій літературі єдиного визначення девіантної поведінки немає. Зокрема, девіантну поведінку трактують як: 1) систему дій, вчинків людей або соціальних груп, які суперечать загальноприйнятим суспільним нормам або визнаним стереотипам і моделям поведінки; 2) некомфортну поведінку, будь-яке порушення норм, формально або неформально прийнятих у суспільстві або в окремій групі; 3) окремі види поведінки індивіда, що є недопустимими в певному культурно-історичному середовищі, оскільки суспільство їх засуджує та за які передбачено відповідні санкції; 4) свідому поведінку індивіда, яка наносить шкоду йому самому та оточуючим людям; 5) поведінку, що не відповідає очікуванням суспільства, більшості людей або певній соціальній групі, їхнім уявленням щодо меж допустимого.

Відповідно, оцінка об'єкта як девіантного (такого, що не відповідає нормам) може бути як об'єктивною, так і заснованою на людських уявленнях, що склалися в певних культурно-історичних умовах і не завжди відповідають дійсності. Для того, щоб визначити, відповідає певна поведінка нормативним вимогам чи є девіантною, необхідно враховувати деякі аспекти: соціальні норми поведінки мають конвенційний характер; формуються в певних культурно-історичних умовах, можуть відповідати інтересам лише окремій соціальній групі,

відображати ненаукові та нереальні уявлення щодо закономірностей існування людини в суспільстві, змінюються в часі.

Окрім того, уявлення щодо норм у різних групах можуть відрізнятися (наприклад, норми поведінки підлітка в учнівському колективі, неформальній групі, членом якої він є, або в сім'ї, можуть бути різними), тобто поведінка підлітка може вважатись девіантною в одному середовищі, але нормальною в іншому. Для того, щоб поведінка окремого індивіда або групи осіб була визнана девіантною, в ній повинні бути наявними такі критерії:

1) порушувала важливі для певного суспільства норми (наприклад, правові, моральні, етичні);

2) викликала негативну оцінку з боку інших людей;

3) наносила реальну шкоду або загрозу оточуючим;

4) була пов'язана із соціальною дезадаптацією людини (внаслідок дезадаптації, її поглиблення, або призводила до неї).

Девіантною поведінкою не вважається інноваційна поведінка, що порушує застарілі норми, які не відповідають потребам сучасної людини та заважають її розвитку (наприклад, поведінка прибічників реформістських рухів, дисидентів); ексцентрична, нестандартна поведінка, що порушує уявлення більшості про прийнятні способи самовираження, проте така поведінка не несе ніякої шкоди нікому (зовнішній вигляд «богеми» або прибічників молодіжних субкультур); порушення старих традицій та звичаїв; поведінка людини, яка є наслідком психічного захворювання або гострого психічного розладу, а також у випадку, коли людина внаслідок свого психічного стану була нездатна усвідомлювати та контролювати свої дії (наприклад, патологічна поведінка).

Основними видами девіантної поведінки в сучасному суспільстві вважають: *протиправну* (антисоціальну, делінквентну), *асоціальну* (аморальну, агресивну), *адиктивну* (залежну) та саморуйнівну (суїцидальну, аутоагресивну) поведінку. У межах вказаних видів девіантної поведінки знаходяться такі види поведінки людини, девіантність яких визначається на підставі неоднозначних, чітко не визначених, відмінних у різних сучасних культурах норм або шкідливість яких залежить від умов, у яких вони здійснюються (вживання шкідливих речовин; алкогольних напоїв у незначних обсягах, що не призводить до залежності; надання сексуальних послуг дорослою людиною; нетрадиційна сексуальна поведінка).

Необхідно також враховувати той факт, що певні види поведінки, прийнятні для дорослих є девіантними для дітей та підлітків (куріння,

помірне вживання алкоголю тощо). Водночас, навпаки, поведінка, що вважається допустимою для дитини – неприпустима для дорослого (наприклад, агресивне вирішення дитиною конфліктів у вигляді бійки, пов'язане з відсутністю сформованих комунікативних умінь, але для дорослих така поведінка є неприпустимою).

Сутність теорії девіантної поведінки американського психолога Г. Кеплана полягає у тому, що він розглядав взаємозв'язок між девіаціями та заниженою самоповагою особистості; вважав, що причиною асоціальної поведінки девіантів є прагнення позбутися неприємних переживань, пов'язаних з низьким соціальним статусом, а тому участь у деструктивній діяльності – це своєрідний спосіб самоутвердження тих, хто не зміг досягти поваги у близькому соціальному оточенні загальноприйнятими способами (зразковим навчанням, старанною працею, належною поведінкою, успіхами в спортивній або творчій діяльності тощо).

Серед вітчизняних та зарубіжних дослідників не існує єдиної точки зору щодо поняття «девіантна поведінка». На думку одних дослідників, мова має йти про всі відхилення від схвалюваних суспільством соціальних норм; інші пропонують включати у це поняття тільки порушення правових норм; треті вважають, необхідно включати різні види соціальної патології (алкоголізм, наркотизм, вбивства).

Наукові дослідження засвідчують, що існує низка теорій девіацій, в яких пояснюються причини, механізми, закономірності соціальних відхилень, щодо формування девіантної поведінки. Зокрема, у межах соціологічної науки вивчають вплив соціально-економічних умов, суспільних цінностей, діяльності соціальних інститутів соціалізації та соціального контролю на поширення різних проявів девіантної поведінки в суспільстві. Згідно з *соціологічними теоріями*, до причин девіантної поведінки відносяться: кризовий стан суспільства, коли значна частина його членів не вважає за потрібне дотримуватись соціальних норм через їхню невідповідність реаліям життя; девіантна поведінка зумовлена розбіжністю між проголошеними суспільством цілями та соціально схваленими способами їхнього досягнення (теорія аномії Р. Мертон); *соціальна дезінтеграція та неефективність інститутів соціального контролю попереджувати «сплески» рівня девіацій, ріст різних форм девіантної поведінки* (теорія соціального контролю, Е. Дюркгейм, Ф. Знанецький, Т. Шибутані, У. Томас та ін.); *неможливість досягнення прийнятих у суспільстві цінностей-цілей у межах існуючих норм* (теорії можливостей, Р. Мертон, Клоуард,

Олин); виховання в умовах асоціальних субкультур або орієнтація особи на їхні норми, що заважає її самоствердженню в межах домінуючої культури (теорії субкультур, С. Селлін, Міллер, Е. Сазерленд та ін.); навішування тавра девіанта на людину, що спонтанно, випадково порушує норми пануючої соціальної групи або просто не схожа на представників більшості (теорія стигматизації, Г. Беккер, Е. Лемерт, Ф. Таненбаум та ін.); соціальна нерівність та дискримінація окремих соціальних груп (теорія конфлікту, радикальна кримінологія, О. Турк, Тейлор, Дж. Шамблісс, Р. Сідмен та ін.).

У межах біологічних теорій проводилися дослідження генетичних, біологічно зумовлених чинників девіантної поведінки. Експериментально не підтвердилася версія уродженої схильності до асоціальної поведінки та наявності генів злочинності (Ч. Ломбразо), проте доведено, що деякі фізіологічно зумовлені якості, а саме: висока екстраверсія, нейротизм, психотизм (Г. Айзенко), акцентуації характеру та психопатії (П. Ганнушкін, Є. Лічко), органічні враження центральної нервової системи – роблять людину менш адаптивною, тому висока вірогідність того, що за умов несприятливого впливу середовища, може відбутися формування девіантної поведінки.

Психологічні теорії на відміну від соціальних, розглядають девіантну поведінку особистості у зв'язку з конфліктом, деструкцією, саморуйнівною поведінкою; розкривають чинники та механізми формування різних проявів девіантної поведінки на рівні окремої особистості та малої групи. Згідно з класичним психоаналізом З. Фрейда, *девіантна поведінка реалізує асоціальні, неусвідомлені прагнення або дозволяє позбутися нервової напруги, реалізувати зайву енергію у випадку, коли не спрацьовують механізми психологічного захисту*. На думку прибічників неофрейдизму (А. Адлер, К. Хорні, Е. Фром, Г. Салівен та ін.) *девіантна поведінка – це засіб компенсації внутрішнього конфлікту, викликаного страхом перед суспільством і прагненням бути його частиною*. Згідно з поведінковим підходом, представниками якого є Б. Скінер, Дж. Роттер, А. Бандура, *девіантна поведінка індивіда – це результат цілеспрямованого або спонтанного наuczіння або наслідування девіантної поведінки інших, яку людина може спостерігати в житті або в засобах масової інформації*. За когнітивними теоріями, *девіантна поведінка є результатом несформованості механізмів саморегуляції поведінки через нездатність зрозуміти значення соціальних норм* (Ж. Піаже, Л. Колберг). Відповідно до теорій гуманістичного спрямування (К. Роджерс, А. Маслоу), *девіантна поведінка – це результат*

неусвідомлення сенсу життя, неадекватної самооцінки, переход на шляху самоактуалізації, незадоволення базових потреб особистості.

Соціально-психологічні теорії особливу увагу приділяють впливу малих груп на мотивацію девіантної поведінки. У соціальній педагогіці девіантну поведінку трактують як результат негативної соціалізації особистості, недоліків її виховання, некомпетентності вихователів, негативного впливу засобів масової інформації тощо.

Відтак, жодна з наведених теорій не дає пояснення закономірностей формування девіантної поведінки. Причини девіантної поведінки окремого індивіду є особливими, тому їх необхідно досліджувати у кожному конкретному випадку.

У межах психіатричного підходу девіантні форми поведінки розглядаються як особливості особистості, що передують стану хвороби, сприяють формуванню психічних розладів та захворювань. Відтак, на підставі вказаних особливостей, під девіацією розуміють психічні розлади, які не в повній мірі досягли психопатологічних якостей.

Етнокультурний підхід – визначає, що девіації доцільно розглядати з урахуванням традицій певного суспільства. Відтак, норми поведінки, прийняті в одному соціокультурному середовищі, можуть значно відрізнятись від норм поведінки інших людей. Виходячи з цього, важливим є врахування етнічних, національних, расових, конфесійних характеристик людини.

Віковий підхід – розглядає девіації поведінки з позиції вікових особливостей та норм. Поведінка, що не відповідає віковим стандартам, може бути визнана як девіантна.

Отже, відхилення у розвитку, функціонуванні або якостях об'єкта (процесу, явища чи системи) від визначених для них норм називається *девіацією*. Поняття «девіація» може стосуватись фізичних, біологічних та соціальних об'єктів, проте норми, на основі яких визначаються девіації завжди є продуктом людської свідомості.

Норма – це уявлення щодо припустимої мінливості об'єкта або його проявів, за якої об'єкт не втрачає своєї сутності та спроможний виконувати свої функції.

Водночас, уявлення щодо норм можуть базуватись як на науковому пізнанні об'єктивних закономірностей існування об'єкта, на визначенні поширених характеристик у групі однорідних середньостатистичних показників об'єктів, так і бути результатом загальноповерхового осмислення людьми процесів, що відбуваються в природі та

суспільстві; власних потреб та інтересів; базуватись на суб'єктивних уявленнях та очікуваннях певної групи людей.

Предметом соціально-педагогічної роботи можуть бути фізичні девіації (порушення в розвитку або функціонуванні організму, що викликають певні обмеження та формують особливі потреби людини), психологічні девіації (порушення вікових норм психічного розвитку та психічного здоров'я) та соціальні девіації (порушення людиною соціальних норм, які призводять до нанесення шкоди собі, оточуючим людям, або суспільству взагалі).

Для правильного розуміння причин девіації, з'ясування її природи, проблем самої людини, що має девіації; для складання програм її реабілітації необхідно проводити діагностику визначення девіації. Водночас, діагностика девіацій має базуватися на чітких наукових критеріях норм і здійснюватися об'єктивними методами, при цьому людину, якій властива девіація, потрібно сприймати як таку, що опинилася у скрутній життєвій ситуації, потребує негайної допомоги в соціальній адаптації та повинна бути захищена від таврування оточуючим середовищем.

Наявність характеристик психічної незрілості є вагомими *симптомами порушень*. Значущими серед них визнають такі: невизначеність власних вольових установок; залежність від впливу чужої думки або ситуації; нездатність активно впливати на ситуацію; слабкість реакції на критику; низький рівень самоконтролю і саморегуляції; поєднання інфантильності з афективною збудливістю; стійкий психологічний бар'єр з дорослими тощо.

Фактори, що сприяють формуванню девіацій:

– *зовнішні* – психо-травматичні життєві події, неблагополуччя у родині батьків або відсутність останніх, труднощі шкільного навчання, деструктивний вплив оточення однолітків, їхньої молодіжної субкультури;

– *внутрішні* – занижений рівень самоповаги, відсутність усталених механізмів самоконтролю і саморегулювання, неадекватна самооцінка тощо.

До *форм відхилення* у поведінці відносяться: пияцтво та алкоголізм; наркоманія та токсикоманія; агресивна поведінка; суїцидна поведінка; проституція; злочинність.

Профілактика девіантної поведінки є систематичною, діяльністю, що спрямована на: попереджувальний вплив на осіб, які ведуть антисоціальний спосіб життя; запобігання злочинності та інших асоціальних явищ.

Характер профілактичної практики щодо запобігання правопорушенням та іншим негативним явищам передбачає:

1) вирішення соціально-економічних, культурних завдань загальнодержавного масштабу для повнішого задоволення матеріальних та духовних потреб людей, формування їхньої соціальної зрілості та громадянської активності;

2) виховні впливи, які здійснюються за місцем роботи, навчання або проживання підлітків, спрямовані на оздоровлення його мікросередовища;

3) індивідуальна профілактично-виховна робота, спрямована на корекцію і попередження аморальних явищ, протиправних дій, поведінки окремих осіб.

Девіантна поведінка має внутрішній механізм, своєрідну «пружину» (мета, мотив), що зумовлена психобіологічними та віковими особливостями особистості, соціальним досвідом, рівнем загального розвитку.

Науковці О. Гонєєв, Н. Ліфінцева, Н. Ялпаса звертають увагу на те, що девіантна поведінка підлітка може проявлятися в декількох аспектах:

– як особливості окремих психічних процесів – підвищена активність або пасивність дитини; стійкість або слабкість психічних процесів; підвищена рухомість нервових процесів або їхня загальмованість; зосередженість або розсіяність; імпульсивність або непередбачуваність; балакучість або замкнутість; підвищена збудливість і афективність тощо);

– як соціально зумовлені якості особистості та риси її характеру – недисциплінованість, неорганізованість, лінь, незібраність, неухайність, брехливість, капризність, грубість, упертість, жорстокість, озлобленість, агресивність;

– як низька загальна культура, негативне ставлення до моральних норм і правил, до оточуючих людей – пропуски занять, безтактність, неохайність, байдужість, невиконання завдань, необов'язковість, бродяжництво, конфлікти з ровесниками та дорослими, копіювання зразків асоціальної поведінки, орієнтація на вузькогрупові інтереси та цінності;

– як шкідливі звички – вживання алкоголю, токсичних, наркотичних засобів, паління, захоплення азартними іграми.

Поведінка, що відхиляється, регулюється різними соціальними інститутами. Суспільний вплив може мати характер правових санкцій,

медичне втручання, педагогічний вплив, соціальна підтримка, психологічна допомога тощо. У зв'язку із складним характером вимагає добре організованої системи соціальних впливів. Так, особливістю соціально-педагогічної допомоги є виражена гуманістична спрямованість; яка заснована на принципах особистої зацікавленості, конфіденційності та добровільності; на прийнятті людиною таких якостей як: відповідальність за власне життя, взаємна довіра, підтримка, повага особистості та індивідуальності.

До провідних напрямів соціально-педагогічної допомоги належить: *превенція* (попередження, профілактика) та *інтервенція* (подолання, корекція, реабілітація). Однією із форм профілактичної роботи є *організація соціального середовища* – тобто вплив навколишнього середовища, що детермінує, на формування девіацій. *Вплив на соціальні чинники* – сприяє уникненню небажаної поведінки особистості. Вплив може бути спрямований на суспільство в цілому, наприклад, через створення негативної суспільної думки стосовно поведінки, що відхиляється. Об'єктом роботи також може бути сім'я, соціальна група (школа, клас) або конкретна особистість. Здійснюється у формі соціальної реклами формування настанов на здоровий спосіб життя і тверезість. Особливе значення має політика засобів масової інформації: спеціально підібрані програми, виступи молодіжних кумирів тощо. Наприклад, *робота з молодіжною субкультурою у формі руху «Молодь проти наркотиків», «Молодь за здоровий спосіб життя»* або однойменної акції з виступом популярних рок-груп. Робота в місцях, де молодь, зазвичай, проводить своє дозвілля і спілкується: на дискотеці можуть з'явитися загадкові люди в масках. Наприкінці вечора підлітки можуть дізнатися від них про трагічні долі та переживання, пов'язані з втратою близької людини від наркотиків тощо.

Другою формою профілактичної роботи може бути *інформування* дітей та молоді у вигляді проведення цікавих лекцій перед показом нового фільму в кінотеатрах, поширення спеціальної літератури або постійний показ короткометражних заставок на телебаченні. Сутність такого підходу полягає у тому, щоб вплинути на когнітивні процеси особистості з метою підвищення її здатності до прийняття конструктивних рішень. Для цього використовується достовірна інформація, підтверджена статистичними даними, наприклад, про пагубний вплив наркотиків на здоров'я. Доцільно перерахувати негативні наслідки вживання наркотиків або розказати про драматичні долі девіантів, про їхню особисту деградацію. Водночас, необхідно

відзначити, що цей метод підвищує рівень знань, але погано впливає на зміну поведінки девіанта, тому інформування проводять у комплексі з іншими заходами.

Активне соціальне навчання соціально-важливим навичкам є третьою формою профілактичної роботи, що реалізується через такі групові тренінги:

1) *тренінг резистентності (стійкості)* до негативного соціального впливу – у ході тренінгу змінюються настанови на девіантну поведінку; формуються навички розпізнавання рекламних стратегій; розвивається здатність говорити «ні» у випадку тиску однолітків; дається інформація про можливий негативний вплив батьків та інших дорослих (наприклад, що вживають алкоголь) тощо.

2) *тренінг асертивності або афективно-ціннісного навчання* – заснований на уявленні, що девіантна поведінка безпосередньо пов'язана з емоційними порушеннями. З метою попередження даної проблеми підлітків навчають розпізнавати емоції, виражати їх прийнятною уявою та продуктивно справлятися зі стресом. Під час групової роботи також формуються навички щодо ухвалення власних рішень, за рахунок чого підвищується самооцінка, стимулюються процеси самовизначення і розвитку позитивних цінностей.

3) *тренінг формування життєвих навичок* – важливих соціальних умінь особистості (умінь підтримувати дружні зв'язки, спілкуватися, конструктивно розв'язувати конфлікти в міжособистісних відносинах, здатність брати на себе відповідальність, ставити цілі, відстоювати свої позиції та інтереси; навички самоконтролю, впевненої поведінки, зміни себе і ситуації).

Четверта форма – передбачає *організацію діяльності, альтернативної девіантній поведінці* та пов'язана з уявленнями про замісний ефект девіантної поведінки. Наприклад, адикція може грати важливу роль у особистій динаміці – для підвищення самооцінки або з метою інтеграції в референтне середовище. Загальновідомо, що люди використовують психоактивні речовини для покращення настрою доти, доки не одержать взамін щось краще. Альтернативними формами активності визнано: пізнання невідомого (подорожі, екскурсії); екстремальні випробування себе (походи у гори, спорт з ризиком), особисто значуще спілкування з друзями, кохання, творчість, цікава діяльність (професійна, релігійно-духовна, добродійна). Водночас, у сімейному вихованні провідними профілактичними завданнями виступають: формування умінь знаходити для себе заняття відповідно до зміни інтересів; раннє виховання пошани до праці, розвиток

здатності кохати та бути коханим тощо. Батьки повинні розуміти, що вони формують потреби особистості через залучення дитини до різних видів активності – спорту, мистецтва, пізнання. Особистість виявляється вразливою до негативних потреб і занять, якщо до підліткового віку позитивні потреби не сформовані.

П'ята форма – організація здорового способу життя – тобто формування особистої відповідальності за власне здоров'я, гармонію з навколишнім світом. Особливо цінними вважаються уміння людини досягати оптимального стану та успішно протистояти несприятливим чинникам середовища. Здоровий спосіб життя передбачає: повноцінне харчування, регулярні фізичні навантаження, дотримання оптимального режиму праці та відпочинку, регулярні прогулянки на природу, виключення шкідливих надмірностей. Такий спосіб життя заснований на екологічному мисленні, він істотно залежить від загального рівня розвитку суспільства.

Шоста форма – активізація особистих ресурсів людини – передбачає заняття спортом, активізацію творчого самовираження через участь у групах дозвілєвого спілкування, особистісного зростання, арттерапії.

Сьома форма – мінімізація негативних наслідків девіантної поведінки використовується у випадках уже сформованої поведінки, що відхиляється. Вона спрямована на профілактику рецидивів або негативних наслідків від них. Наприклад, наркозалежні підлітки можуть одночасно одержувати відповідну медичну допомогу, а також необхідні знання з супутніх захворювань та засоби їхнього лікування.

Соціальна психолого-педагогічна інтервенція поведінки особистості, що відхиляється, є ще одним напрямом соціально-педагогічного впливу. *Інтервенція* – це втручання в особистий простір для стимулювання позитивних змін. *Метою такого втручання* є недопущення або усунення тих форм поведінки особистості, що перешкоджають соціальній адаптації, а *провідними завданнями* таких втручань є: стимулювання особистих позитивних змін; формування мотивації на соціальну адаптацію або видужання; створення сприяючих соціально-психологічних умов для особистісних змін або видужання; корекція конкретних форм поведінки, що відхиляється.

Ефективність роботи оцінюється як за об'єктивними ознаками зменшення небажаної поведінки (наприклад, випадків вживання наркотиків), так і за суб'єктивними змінами (наприклад, підсилення бажання вести тверезий спосіб життя). Одним із важливих критеріїв

позитивних змін виступає підвищення рівня соціальної адаптації особистості.

Одним із видів девіації є депривація. *Депривація* – це відсутність можливості або її недостатність для задоволення людиною якої-небудь життєво-важливої психічної потреби. Депривація виникає в умовах спеціальної деприваційної ситуації, коли обставини не сприяють задоволенню потреб. Розрізняють такі види психічної депривації:

1) *сенсорна депривація* – часткове або повне позбавлення дитини сенсорних (чуттєвих) потреб, неможливість виконувати сенсорні дії щодо сприйняття об'єктів. Причина виникнення деприваційної ситуації – несформованість відповідних (зорових, слухових) аналізаторів, органів чуття або відсутність відповідного досвіду сприйняття відповідних об'єктів, що призводить до виникнення деформованих образів (уявлень) про об'єкт;

2) *емоційна (афективна) депривація* – обмеження можливостей дитини виявляти своє ставлення до предметів або явищ оточуючої дійсності, відсутність умов для розкриття або розвитку емоційного досвіду. В екстремальних (критичних) ситуаціях, коли дитина не здатна знайти адекватний вихід, вона вдається до відповідних афективних реакцій: страху, уникання, агресії тощо. Емоційна депривація виникає тоді, коли дорослі не дозволяють дитині виявляти свої емоції, не дають можливості вибирати емоційний малюнок у поведінці, тому в дитини накопичується негативна енергія, яка є підґрунтям до формування невротичного типу особистості;

3) *соціальна депривація* – виникає, як і попередні, але виявляється в обмеженому колі спілкування дитини, в стихійному характері зв'язків і ставлень; в уникненні об'єктивних соціальних ролей, які дитина повинна виконувати відповідно до віку в різних видах діяльності. Формування цього виду депривації частіше спостерігають у дітей, які позбавлені батьківського піклування, знаходяться у закритих виховних закладах. Появі такої депривації у дитини часто сприяють дорослі: батьки відмовляються від дитини або проявляють до неї байдужість; вихователі невинуватно дистанціюються від неї, демонструють жорстку виховну модель. Для попередження розвитку депривації *необхідно враховувати такі умови:*

– з раннього дитинства надавати дитині необхідну кількість і якість різних стимулів із зовнішнього середовища (звукових, слухових, тактильних), аби в неї розширювалось коло сенсорних відчуттів та уявлень;

- диференціювати коло об'єктів – носіїв цих відчуттів, допомагати дітям самостійно оволодівати цими об'єктами (вчити дітей співати, танцювати, слухати музику, спілкуватися з тваринами тощо);

- спілкуючись з дитиною, намагатися знайомити її з різними почуттями, пояснюючи їхню природу та прояви;

- у процесі навчання, в інших видах діяльності створювати більше ситуацій, які вимагають від дитини вияву позитивних почуттів і переживань;

- створювати для дитини ситуації входження, адаптації до суспільства, особливо це необхідно тоді, коли вона це робить вперше – дитячий садок, перший клас, закінчення середньої школи, університету;

- заохочувати прагнення дитини оволодівати новими соціальними ролями, стимулюючи не тільки оволодіння тими ролями, які необхідно, але й у набутті відповідних соціальних умінь, у досягненні позитивного результату.

Депривація нерідко супроводжується ізоляцією дитини від батьків, від середовища ровесників, від сприятливих умов соціального розвитку. У більшості випадків, діти, які схильні до депривації, позбавлені спілкування з іншими людьми, не відчують доброзичливого ставлення до себе як з боку близьких, так і з боку інших людей. У зв'язку з цим у них менше реалізуються фізичні потреби, оскільки такі діти отримують набагато менше необхідної стимуляції для розвитку почуттів. Недостатність адекватних соціальних та емоційних стимулів у дітей, які виховуються в подібних умовах, породжує відставання у фізичному та розумовому розвитку, формує їхнє ставлення до інших. Отже, поведінка з відхиленням є однією з проявів *соціальної дезадаптації*, тобто порушенням процесу активного пристосування індивіда до умов соціального середовища засобами взаємодії та спілкування через хибне або недостатньо розвинене уявлення людини про себе, свої соціальні зв'язки та міжособистісні контакти.

3. Дитячий алкоголізм і наркоманія як форми вияву девіантної поведінки

Всесвітня організація охорони здоров'я визначає алкоголізм як одну з форм наркотичної залежності. Алкоголізм і наркоманія мають однакову основу: патологічний потяг до хімічної речовини, вживання якої веде до розвитку психічної та фізичної залежності, до повної деградації та смерті. З точки зору медицини, *алкоголізм* – це хронічне

захворювання, яке характеризується непереборним потягом до спиртних напоїв. З позицій соціальних наук, *алкоголізм* – це форма девіантної поведінки, яка характеризується патологічним потягом до спиртного і подальшою соціальною деградацією особистості.

У результаті непомірного і систематичного вживання спиртних напоїв, розвивається початкова стадія алкоголізму, яка називається *пияцтвом*. Коли ознаки пияцтва вперше проявляються у дитини до 18 років, то ставлять діагноз – *дитячий алкоголізм*, який є одним із проявів адиктивної поведінки. Вживання дітьми та підлітками у віці до 16 років алкоголю в дозах, що викликають сп'яніння, розглядається як зловживання. Небезпека алкоголізму для підлітків полягає у тому, що різко послаблюється самоконтроль, у результаті чого скоюються правопорушення тощо. За міжнародними нормами навіть мінімальне епізодичне вживання спиртних напоїв особами у віці до 21 року розуміють як зловживання алкогольними напоями. Науковці виокремлюють такі характерні *особливості дитячого алкоголізму*:

1) *швидке звикання до спиртних напоїв* – якщо у дорослої людини перехід від пияцтва до алкоголізму триває 5-10 років, то в дитини це відбувається в 3-4 рази швидше, що пояснюється анатомо-фізіологічною будовою дитячого організму: мозкова тканина дитини, на відміну від дорослих, багатша водою і бідніша на білок. Відтак, алкоголь у воді добре розчиняється і засвоюється організмом на 93 %, тому залишається в організмі, а тільки 7 % його виводиться легенями та нирками;

2) *злякисне протікання хвороби* – організм перебуває на стадії формування, тому стійкість центральної нервової системи до дії алкоголю є зниженою, внаслідок чого відбуваються глибокі руйнівні процеси;

3) *вживання дитиною значних доз алкоголю* – суспільство не схвалює вживання алкоголю дітьми, тому вони п'ють таємно, всю дозу приймаючи одноразово;

4) *швидкий розвиток запоїв* – стає нормою пити з будь-якої причини, причому до повного сп'яніння, оскільки в стані легкого сп'яніння відчують себе невпевнено;

5) *низька ефективність лікування*.

Соціально-педагогічна діяльність з дітьми, схильними до вживання спиртного – це діяльність, спрямована на конкретну дитину з метою сприяння у вирішенні індивідуальних потреб дитини шляхом вивчення її особистості та оточуючого соціуму; пошуку адекватних способів спілкування з дитиною; виявлення засобів, які допоможуть дитині

самостійно розв'язати власну проблему. Соціально-педагогічна діяльність базується на принципах: індивідуально-особистісного підходу, опори на позитивні риси особистості дитини, об'єктивності підходу до дитини, конфіденційності.

Особливості соціально-педагогічної діяльності з дітьми, схильними до вживання алкоголю, зумовлені специфікою дитячого алкоголізму як форми прояву адиктивної поведінки. *Структура* цієї діяльності складається з мети, суб'єкта, об'єкта, функцій, методів, форм.

Метою соціально-педагогічної діяльності з підлітками, схильними до вживання алкоголю, є *усунення негативних факторів*, що ускладнюють соціалізацію дитини та ведуть до розвитку алкогольної залежності:

1) *індивідуально-психічний* – деформація особистісних рис, мотиваційної сфери; несформованість навичок спілкування, педагогічна запущеність, затримка психічного розвитку;

2) *індивідуально-соматичний* – наявність у дитини спадкових соматичних захворювань, які зумовлюють відставання у фізичному розвитку;

3) *соціально-позашкільний* – порушення прав дитини зі сторони дорослих, відсутність опіки над дитиною або наявність гіперопіки, залучення дитини до протиправних дій, низький соціальний статус та взаємостосунки в сім'ї;

4) *соціально-шкільний* – низький соціально-психологічний клімат і соціальний статус групи, що має негативний вплив.

Мета соціально-педагогічної діяльності реалізується через виконання таких завдань:

1) створення форм активної дієвої соціально-педагогічної допомоги та захисту для конкретної дитини;

2) формування у підлітка позитивних ціннісних орієнтацій у процесі соціально-педагогічної та корекційної роботи;

3) залучення підлітків до соціально корисної діяльності, формування у них різносторонніх інтересів і захоплення;

4) виховання активної особистості, прищеплення їй якостей громадянина, сім'янина, формування позитивної самооцінки;

5) зміцнення фізичного та психічного здоров'я дитині шляхом здійснення комплексу медичних, психолого-педагогічних та інших заходів;

6) формування основ правової культури дитини, навичок «вживання» в умовах кризи сучасного суспільства.

Соціальний педагог є основним *суб'єктом* соціально-педагогічної діяльності, але під час роботи з алкоголезалежним дітьми, можуть залучатися спеціалісти з соціальної роботи, валеологи, психологи, батьки та інші фахівці. Діти з різним рівнем алкогольної залежності є *об'єктом* соціально-педагогічної діяльності.

Основними *функціями соціального педагога* є:

– *соціально-педагогічна* – надання допомоги дитині та сім'ї у процесі соціальної взаємодії, у налагодженні соціальних зв'язків, у створенні сприятливого соціального середовища для розвитку дитини, здійсненні контролю за дитиною;

– *соціально-навчальна* – забезпечення дитини інформацією і знаннями про проблеми пияцтва та алкоголізму; необхідними вміннями та навичками протистояти залученню до вживання алкоголю;

– *правозахисна* – захист прав дитини, схильної до алкоголізму.

Спеціаліст із соціальної роботи виконує такі функції:

– *соціально-побутову* – надає необхідну допомогу і підтримку сім'ї дитини у поліпшенні побуту, житлових умов;

– *соціально-економічну* – сприяння у наданні матеріальної допомоги сім'ї, у якій дитина вживає спиртні напої.

Соціально-медичну функцію виконує спеціаліст *валеолог*, який навчає дітей здоровому способу життя, тобто проводить профілактичну роботу з метою збереження і укріплення здоров'я дитини. *Соціально-психологічну функцію* реалізує *психолог*, який проводить психологічне тестування; консультування батьків і дитини; складає програму корекції міжособистісних стосунків у важливому для дитини соціумі.

Виховну функцію виконують *батьки*, які створюють сприятливі умови для розвитку особистості дитини.

До методів соціально-педагогічної діяльності відносяться способи організації та осмислення діяльності, які відновлюють або формують заново соціально значущі якості особистості підлітка, схильного до алкоголізму, чим сприяють подоланню проблеми. Методи соціально-педагогічної діяльності з малолітніми алкоголіками залежать від специфіки діяльності різних *суб'єктів*, вікових особливостей дитини, рівня її залежності від алкоголю. *Форми* здійснення соціально-педагогічної діяльності визначаються конкретними методами. З дітьми, схильними до вживання алкоголю, проводиться соціально-педагогічна діяльність за такими *напрямами*:

1) підвищення рівня соціальної адаптації дитини, схильної до алкоголізму, засобами її особистісного розвитку;

2) профілактика алкоголізму – антиалкогольне навчання і виховання дітей з метою формування в них негативного ставлення до вживання алкоголю;

3) просвіта батьків з метою морального оздоровлення сім'ї, її побуту, культури взаємовідносин між її членами;

4) соціальна реабілітація дитини, яка має алкогольну, психічну або фізичну залежність;

5) посередництво між дитиною та оточуючим її соціумом з метою подолання явищ дезадаптації.

До змісту соціально-педагогічної діяльності з дітьми, схильними до вживання алкоголю, входить комунікативна, освітньо-виховна, діагностична, прогностична, правозахисна, організаційна, попереджувально-профілактична діяльність.

Наркоманія визначається як форма девіантної поведінки, що виражається у фізичній або психічній залежності від наркотиків (психотропних речовин), соціальній дезадаптації особистості, з поступовим фізичним і психічним виснаженням дитячого організму.

Психотропні речовини – це різні за своєю хімічною структурою засоби, що мають здатність змінювати настрої, поведінку, інші психічні прояви та викликають залежність у людини. Речовини рослинного або синтетичного походження, які під час введення в організм людини можуть змінювати її функції, а внаслідок багаторазового вживання викликає психічну або фізичну залежність – вважається *наркотиком*. За Міжнародною класифікацією всі наркотики і речовини наркотичної дії поділяють на такі основні *групи*:

1) *Препарати опію* (опіати, анальгетики): морфін, кодеїн, опійний мак, героїн, промедол, метадіон – це природні та синтетичні препарати, які містять морфіноподібні сполуки; їм властива седативна гальмуюча дія. У медицині використовуються як знеболюючі засоби. Для будь-якої людини достатньо для введення 7-12 ін'єкцій морфіну, щоб стати наркозалежною.

Ознаки систематичного вживання препаратів опію:

- часті зміни настрою та активності, які не залежать від ситуації;
- порушення режимів сну та діяльності;
- неприродно вузькі зіниці очей;
- часті хворобливі стани, які не можна пояснити якоюсь причиною;
- циклічна зміна емоційного та фізичного стану, що характеризують наркотичне сп'яніння або наркотичний голод.

Отже, препарати опію викликають сп'яніння, для якого характерними є: різке почервоніння обличчя і шкіри, стан ейфорії, погана координація рухів, зіниці стають малими, виникає свербіння шкіри.

2) *Депресанти* – лікарські препарати, які використовуються в медицині як анестезія або снодійний, заспокійливий засіб, але під час використання з немедичною метою викликають сп'яніння, до яких належать: алкоголь, транквілізатори.

3) *Галюциногени* – синтетична речовина ЛСД (діетиламін лізергінова кислота), мескалін (виробляється з бутонів кактуса), псилоцибін (з грибів), буфотеїн (з отрути жаб або грибів) тощо. Змінюють емоційний стан людини, викликають сильні відчуття аж до галюцинацій. У медицині такі препарати не використовуються.

4) *Стимулятори* – нікотин, кофеїн, кокаїн, амфетамін, які викликають збудження центральної нервової системи, настрій, впевненість, бадьорість, підвищують розумову і фізичну активність. Ознаками вживання є: підвищена частота пульсу, артеріального тиску; розширені зіниці очей, тремтіння рук, сухість шкіри, порушується відчуття власного тіла, координація рухів; повністю втрачається самоконтроль.

5) *Психоделітики* – отримують із коноплі, до яких належать: конопля, марихуана, гашиш. Гашишне сп'яніння настає через 5-15 хвилин після вживання препарату, який викликає сильний голод, спрагу, відчуття піднесеного настрою, бадьорості. Психічний стан коливається від неадекватних немотивованих веселощів, до тривоги, страху, агресії; водночас, зіниці розширені, блищать, шкіра бліда, губи сухі; можуть виникати галюцинації. Сп'яніння закінчується станом важкого сну, слабкістю, апатією.

6) *Інгалянти* – відносяться інгаляційні засоби для наркозу, такі як: закись азоту, ефір, хлороформ та інші.

Особливістю щодо використання є те, що за наркотичними та психотропними речовинами встановлений медичний контроль; вони призначаються і застосовуються під обов'язковим наглядом лікарів. Виробництво, реалізація і вживання деяких наркотиків взагалі заборонені.

Токсикоманія є різновидом наркоманії, різниця полягає у тому, що під час токсикоманії замість наркотиків в організм вводяться різні хімічні речовини, серед яких навіть ті, які не призначені для внутрішнього вживання людини – це засоби побутової хімії. *Токсикоманами*, як правило, є підлітки 13-14 років, які не розуміють і

не усвідомлюють наслідків отруєння свого організму. Небезпека токсикоманії полягає у тому, що діти в результаті інтоксикації організму або помирають, або виконують дії, що ведуть до загибелі. Якщо токсикоман залишився живим, то вплив отруйних парів на дитячий організм призводить до інвалідності, розумової неповноцінності. Розрізняють токсикоманію, пов'язану 1) із зловживанням стимуляторів (кофеїн, чайфір); 2) систематичним вдиханням ароматичних речовин (нітрофарби, розчинники, засоби для виведення плям, синтетичні клеї тощо). *Психологічна готовність до вживання наркотиків* можлива у випадках:

1) неправильного виховання, зумовленого певним поєднанням особистісних якостей, що проявляються у нездатності дитини достойно вийти із ситуації з метою актуального задоволення власних життєво-важливих потреб;

2) несформованості якостей або неефективності засобів психологічного захисту особистості;

3) наявності психо-травмуючої ситуації, що є причиною першої спроби.

До особливостей підліткової наркоманії відносяться:

– підлітки намагаються самотвердитися за рахунок будь-яких засобів;

– у підлітків яскраво виражена пізнавальна активність, але водночас, виявляється висока соціальна конфліктність;

– самотійно звертаються за допомогою лише незначна частина підлітків, які страждають наркотичною залежністю, оскільки в цьому віці відсутня увага до власного здоров'я;

– невідповідність високої активності організму на фоні недостатньо сформованих сил;

– значна нервово-психічна нестійкість, дисгармонія розвитку особистості.

Схильність до вживання наркотиків – це особистісне новоутворення, що складається з таких компонентів як: відсутність мотивації діяльності; несформованість функції прогнозування поведінки; низький рівень самоповаги, відсутність самоусвідомлення, суперечність самооцінки та рівня домагань; тенденція самоухиляння від реальності в ситуації фрустрації.

У випадку, коли дитина не засвоює необхідних знань і соціальних норм, її поведінка не відповідає вимогам дорослих, тому постійно збільшується кількість негативних оцінок відносно поведінки дитини,

тобто створюється психотравмуюча ситуація, оскільки не задовольняється потреба дитини в позитивній оцінці оточуючих, у самоповазі, в самооцінці. Виходячи з цього, виникає запитання: «Як довго дитина зможе жити в атмосфері емоційного неблагополуччя, викликаного негативними оцінками дорослих?». Оскільки така ситуація є психотравмуючою для дитини, тому що під впливом емоційних переживань дитина втрачає віру в себе і бажання стати кращою – важливо визначити межу, якої необхідно дотримуватися під час зауважень і вимог до дитини. Діти, яких не розуміють у сімейному оточенні, постійно критикують, вимагають від дитини зразкової поведінки тощо – шукають порозуміння в асоціальних групах, оскільки прагнуть до психологічного комфорту, самоствердження. Коли батьки не засуджують негативних вчинків дитини, роблять вигляд, що не помічають їх, в усьому потурають дитині – у таких сім'ях діти не привикли до зауважень, у них виробляється завищена самооцінка. У результаті цього діти відмовляються від спілкування з однокласниками, що призводить до виникнення інфантильності, соціальної незрілості. Така ситуація також є психотравмуючою для дитини, викликає сильні емоційні переживання. Протягом останнього десятиліття вживання наркотичних речовин стало серйозною молодіжною проблемою, характерними особливостями якої є:

- масове зростання зловживань наркотичними речовинами серед дітей і підлітків, причому потяг до наркотиків дуже довго залишається психічним;
- віковий контингент дітей та підлітків, які вживають наркотики став молодшим – 13-14 років;
- перехід від легкодоступних психоактивних речовин (транквілізатори, барбітурати, препарати коноплі) до дорогих і престижних (кокаїн, героїн тощо), які завдають руйнівної дії організму підлітка, викликають швидке звикання, призводять до деградації особистості;
- поширення більш небезпечних форм вживання наркотиків – групові внутрішньовенні ін'єкції тощо;
- зміна мотивів дітей та підлітків: від допитливості до зміни свого душевного стану, досягнення розслаблення;
- зміна соціального статусу підлітків, які починають вживати наркотичні препарати – якщо раніше це були діти з неблагонадійних сімей, то тепер – з благонадійних, матеріально-забезпечених, але з низьким культурним рівнем;

– відвідування нічних клубів, дискотек, барів, які є розсадником не завжди кращої молодіжної моди;

– поширення міфів про наркоманію на зразок: «я тільки спробую; я не наркоман, це не страшно, а в будь-який час зможу відмовитися», «алкоголь і тютюн – також наркотики, але їх майже всі вживають і ніхто нікого не засуджує» тощо), тобто недооцінюється небезпечність наркотиків.

Отже, незалежно від того, як може складатися життя людини, провідним є той факт, як вона сама сприймає негативні обставини життя (фізичні та розумові відхилення, неблагополуччя сім'ї, бідність тощо), тому соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю, схильними до вживання наркотиків або різних хімічних речовин, має бути спрямована на формування якостей, які допоможуть протистояти негативним впливам.

Серед форм запобігання підлітковій наркоманії та іншим проявам адиктивної поведінки найбільш ефективними можуть стати такі як: уроки валеології та охорони здоров'я; факультативні заняття, бесіди; організація агітаційних бригад для проведення виховних заходів; проведення психологічних тренінгів, рольових ігор з дітьми та молоддю з метою профілактики щодо вживання наркотиків, хімічних речовин; створення служби довіри та «Телефону довіри»; організація зустрічей з медичними працівниками та представниками правоохоронних органів; зустрічі з колишніми наркоманами, які стали на шлях відмови від наркотиків; перегляд документальних фільмів та фотоматеріалів про наркоманію, токсикоманію, алкоголізм, куріння; організація тематичних виховних годин у ЖЕКах, пунктах охорони правопорядку; організація диспутів, дискусій, написання письмових творів під час класних занять; організація круглих столів, свят здорового способу життя тощо.

4. Проституція як форма соціальної дезадаптації неповнолітніх

Дитяча проституція є однією із форм соціальної дезадаптації неповнолітніх; різновидом моральної деморалізації дитини. На всіх історичних етапах розвитку людства дитяча проституція оцінювалася вкрай негативно. В умовах сьогодення, коли спостерігається послаблення соціального і правового контролю з боку держави, лібералізація статевої моралі, падіння престижу інституту сім'ї та

материнства – дитяча проституція набула особливо великих масштабів, ніж будь-коли в історії.

Конвенцією ООН «Про права дитини» визначено, що держави-учасниці зобов'язуються захищати дітей від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуального насилля, тому будь-які спроби сексуальної експлуатації неповнолітніх є порушенням Конвенції ООН. За оцінками міжнародних організацій найбільш ганебним злочином нашого часу є *комерційна сексуальна експлуатація дітей*, яка охоплює сексуальне насилля дитини або її експлуатацію дорослою людиною з оплатою грошима або натурою самій дитині або третій особі.

Комерційна сексуальна експлуатація дітей є формою примусу, насилля над дітьми, вона прирівнюється до примусової праці та сучасних форм рабства. На разі дитина розглядається як предмет сексу і торгівлі. До форм сексуальної експлуатації належать: торгівля дітьми за кордон та в межах країни; залучення до занять проституцією в Україні; використання неповнолітніх у порнографії.

У сучасних умовах не поодинокими є випадки, коли неповнолітні дівчата, вибирають «легкий» і «швидкий» заробіток через залучення до секс-бізнесу або порнографії. Зростання бездоглядних і безпритульних дітей, які охоче знімаються у порнографії, бо їх за це годують, іноді платять гроші також є причиною поширення дитячої проституції.

Водночас, новим явищем у дитячій проституції стала робота хлопчиків-підлітків у цьому бізнесі. Якщо раніше хлопчиків підліткового віку можна було замовити тільки через сутенерів у гей-клубах, то тепер вони самі стоять на трасах, біля метро та громадських туалетів, пропонуючи себе за мізерні гроші. Доля гомосексуальної проституції серед підлітків росте, але це не завжди пов'язано з клієнтами-педофілами. Причина в тому, що дорослим гомосексуалістам важко знайти собі дорослого партнера, тоді як послуги дітей дешевші, проблем з ними менше. З метою полегшення скоєння з дитиною дій сексуального характеру або залучення її до порнографії, дорослі нерідко пригощають дітей та підлітків спиртними напоями, наркотичними або психотропними речовинами.

Дитяча проституція – це вид соціальної патології до досягнення дитиною 18-річного віку, для якої характерними є багаторазові статеві відносини з багатьма людьми, сексуальна розпущеність, продаж себе; повна байдужість до партнера. Поведінка дітей, які займаються проституцією, принципово відрізняється від поведінки дорослих людей – проституток.

До характерних відмінностей відносяться:

1) неусвідомленість вчинків – якщо у дорослих здобуття грошей є свідомим рішенням, то у підлітків – прагнення до самоствердження; бажання виглядати дорослим;

2) неповнолітні отримують оплату за свою працю в різних формах – косметика, одяг, вечір у ресторані тощо, а дорослі, як правило, отримують тільки гроші;

3) неповнолітні продають власне тіло за бажанням партнера в будь-якому місці – вокзал, салон автомобіля, підвал, під'їзд, горище, тоді як дорослі проститутки мають свої квартири, місця в готелях тощо;

4) під час надання сексуальних послуг підлітки вживають великі дози алкоголю або наркотичних речовин;

5) неповнолітніх часто залякують, шантажують можливим розкриттям їх перед групою ровесників, батьками або шкільним колективом у випадку відмови займатися сексом;

6) у коло друзів неповнолітніх повій, як правило, входять кримінальні елементи: злодії, перекупники, сутенери, наркомани, але нікого з них вони не вважають злочинцями.

На підставі аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду, дослідники виокремлюють основні причини дитячої проституції:

1) *Генетичні (фізіологічні) причини*, тобто впливають фактори спадковості, які призводять дитину до проституції. Вчені пов'язують вибір «професії» повії з певним морфо-конституційним типом людини. Незважаючи на зовнішню привабливість, у таких дівчат при більш детальному вивченні виявляється низка фізичних недоліків: *переважання розмірів обличчя над розмірами голови*, що свідчить про малу масу мозку, що зумовлює відставання в розумовому і моральному розвитку; *фізичні вади* – неправильні форми у розвитку черепа, сідловидне та недоросле верхнє піднебіння, аномалії вух, зубів, кінцівок, асиметрія обличчя тощо.

Вчені В. Тарновський та В. Окороков, на основі названих вище фізіологічних особливостей, дійшли висновку про те, що повії – це категорія жінок з вродженими аномаліями розвитку, для яких характерними є неблагополучна спадковість, хворобливість, що проявляються у випадку відсутності етичних норм щодо статевих стосунків.

2) *Психологічні теорії* – по-різному пояснюють природу дитячої проституції:

– *теорії особистісних рис* – представники цих теорій вважають, що наявність у індивіда певних якостей (труднощі у спілкуванні з однолітками; відсутність прагнення до освіти, до працевлаштування тощо), призводять до занять проституцією, навіть до залежності від неї;

– *мотиваційно-потребнісі теорії* – зазначають, що заняття проституцією є другорядною потребою, перше місце посідає задоволення потреби у грошах, у реалізації сексуальних бажань;

– *психодинамічні теорії* – пов'язують потяг до занять проституцією з прагненням побороти негативні переживання підлітка, такі як почуття провини, страху, тривоги, які виникають у ранньому дитинстві через спотворене сімейне виховання;

– *трансактний аналіз* – заняття проституцією розглядається як одна з «ігор», сприяє досягненню індивідом власних, як правило, деструктивних цілей, що закладаються батьками в ранньому віці у формі життєвого сценарію особистості, в результаті чого виробляється певний тип сценарної поведінки, змінити яку буває практично неможливо.

3) *Соціальні теорії* – вивчають проблему проституції на макро- та мезорівнях, на відміну від попередніх теорій, які розглядають цю проблему на мікрорівні, тобто на рівні становлення і розвитку особистості. *Макрорівень* – забезпечує взаємозв'язок людини з соціальною політикою держави, економічними умовами, культурними та етичними нормами суспільства. *Мезорівень* – регулює взаємовідносини дитини з різними соціальними групами (сім'я, колектив навчального закладу тощо). Найбільш ваговою для дитини серед усіх соціальних груп є сім'я, яка може стати причиною занять проституцією:

– неблагонадійна сім'я (порушення емоційного комфорту, фізичне чи психічне насилля над дитиною; відсутність контролю за дитиною з боку батьків або наявність жорсткого надмірного контролю; матеріальні нестатки і тривале безробіття батьків; серед членів сім'ї засуджені з кримінальним минулим; низький культурний рівень сім'ї);

– відсутність сім'ї, відсутність одного з батьків, наявність вітчима або мачухи;

– раннє залучення дітей до спиртного;

– сексуальні домагання з боку дорослих (батьків, родичів, примушення до співжиття зі старшими чоловіками);

- сексуальна активність підлітка, позбавленого матеріальної та сімейної підтримки;
- недостатня поінформованість підлітка про статеві відносини;
- відсутність знань про контрацепцію, венеричні захворювання;
- безконтрольність і байдужість адміністрації навчальних закладів до позашкільних занять дітей.

До категорії повій частіше потрапляють діти з дитячих будинків, становище яких є критичним у сучасних умовах через відсутність власного постійного житла; недоступність вузівської освіти; розпад системи професійної освіти, де могли навчатися діти з невисоким освітнім рівнем; відсутність роботи для неповнолітніх, зростання безробіття. Названі обставини виштовхують дітей на вулицю, де їх вербують на роботу сутенери, звідники (посередники між повіями та замовниками), які живуть за рахунок повій та ставляться до них як до своєї власності. Діти, які опинилися у сфері проституції, проходять декілька етапів, що змінюють їхню нормальну поведінку на девіантну.

Зокрема, на *першому етапі* дитина набуває статусу людини нижчого рангу з порушеними моральними нормами. На *другому* – відбувається засвоєння теоретичних і практичних сексуальних знань та умінь. На *третьому* етапі у свідомості підлітка формується переконання, що природних статевих відносин, які базуються на любові між чоловіком і жінкою, не існує. *Четвертий* етап характеризується тим, що закріплюється усвідомлення негативного ставлення суспільства до занять проституцією, внаслідок чого підліток відчуває себе людиною другого гатунку.

На підставі результатів психологічних досліджень доведено, що постійним супутником повій є страх, оскільки вони бояться, що попадуться на зв'язках зі злочинним середовищем; що оточуючі дізнаються про їхні прибутки, тому побоюються бути обкраденими; хвилюються за своє здоров'я і майбутнє. З метою побороти страх, вони починають непомірно вживати алкоголь, наркотики, хімічні речовини. Одні з них закінчують життя самогубством; інші стають бродягами; багато з них гинуть або стають жертвами злочину. До факторів, які стримують розвиток дитячої проституції, відносяться такі:

1) на *макрорівні* – подолання соціальної нерівності у суспільстві; підвищення життєвого рівня населення; зміцнення та стабілізація інституту сім'ї; контроль держави за порнографічною літературою та відеозаписами; поінформованість населення в аспекті зміни громадської

думки щодо проституції; запровадження кримінальної відповідальності за сутенерство та звідництво;

2) на *мезорівні* – через інститут сім'ї та інші типи навчально-виховних закладів для дітей та підлітків реалізовувати програми статевого виховання;

3) на *мікрорівні* – виховання у дитини високоморальних якостей і моральних норм, подолання міфічного уявлення про проституцію як забезпеченого та красивого способу життя.

Соціально-педагогічна робота повинна бути спрямована на запобігання негативних явищ шляхом недопущення або обмеження дії факторів, що їх спричиняють. Робота ґрунтується на принципах індивідуального підходу, врахування позитивних рис дитини, об'єктивності, конфіденційності тощо.

ЛЕКЦІЯ 12. ОСНОВИ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ

План

1. Сутність делінквентної поведінки та соціального контролю.
2. Суб'єкти та об'єкти пенітенціарної педагогіки.
3. Гуманізація державної політики виконання покарань та ресоціалізація засуджених.

1. Сутність делінквентної поведінки та соціального контролю

Делінквентною поведінкою називають поведінку індивіда, що порушує норми громадського правопорядку, загрожує благополуччю оточуючих людей або суспільству взагалі та може бути правомірно покараною. У широкому значенні делінквентна поведінка – це злочинна (кримінальна) поведінка, правопорушення некримінального характеру, порушення офіційно визначених правил поведінки та дисциплінарних вимог. У вузькому значенні делінквентною поведінкою в науковій літературі називають некримінальні правопорушення або протиправну поведінку дітей та підлітків. Протиправну дію, що лежить в основі делінквентної поведінки називають *деліктом*, а особу, якій властива така поведінка, *делінквентом*.

Делінквентна поведінка є однією із видів девіантної поведінки, яка порушує закріплені в законах та інших нормативних актах важливі для суспільства норми, яка безпосередньо пов'язана із соціальною дезадаптацією індивіда та викликана його неспроможністю або небажанням задовольнити власні потреби правомірним шляхом. Внутрішня готовність індивіда до застосування протиправних дій у певних обставинах або як основної стратегії поведінки характеризує *схильність до делінквентної поведінки*. Вона пов'язана з наявністю: цінностей, які дозволяють людині або заохочують її до порушень норм права та моралі; спотворених уявлень щодо соціальних норм, стереотипів асоціальної поведінки, інтелектуальних та емоційно-вольових якостей, що ускладнюють оцінку ситуації та вибір правомірних засобів поведінки, утримання від асоціальних дій, протистояння тиску оточуючих. У кримінології осіб, схильних до делінквентної поведінки, поділяють на *послідовних правопорушників*, яким властива активна, свідомо протиправна поведінка, свідоме самостійне створення ситуацій протиправної поведінки, самови-

правдання; *ситуативних правопорушників*, яким властива певна суперечливість мотивації протиправної поведінки, правопорушення здійснюються під впливом ситуації або інших осіб, але вони не роблять спроби протидії ситуації, а її наслідки використовують у власних цілях; *випадкових правопорушників*, загалом законослухняних громадян, які протиправно вчинили несвідомо або під впливом екстремальних обставин, але в особистості яких є певні передумови до протиправної поведінки. Схильність до делінквентної поведінки в більшості випадків формується та виявляється в дитинстві, підлітковому та молодому віці. Причини делінквентної поведінки унікальні в кожному конкретному випадку, проте можна виділити соціальні чинники й індивідуальні особливості, що створюють передумови для формування в людини схильності до правопорушень та підштовхують її до протиправних дій.

Соціальними чинниками правопорушень можна назвати такі як: загострення соціальних та економічних проблем; неефективна робота інститутів соціалізації та соціального контролю; поширення в суспільстві кримінальних та гедоністичних цінностей; практика зловживання алкоголем та наркотичними речовинами; недостатній рівень соціального захисту населення та недоступність соціальних і культурно-просвітніх послуг. *Формуванню делінквентної поведінки* конкретної людини сприяють особливості її мікросередовища (сім'я, навчальний заклад, неформальна група), зокрема такі, як перебування в криміногенному оточенні, виховання в проблемних і кризових сім'ях та неадекватна педагогічна позиція батьків (жорстоке поводження з дитиною, гіперпротекція, гіпопротекція, емоційне нехтування дитиною), відсутність індивідуального підходу до проблемної дитини в навчально-виховних закладах, навішування на дитину ярликів «важковиховуваної», «нездібної», «малолітнього злочинця», цькування, таврування, нехтування вразливої або відстаючої дитини в групі, негативний вплив асоціальних груп однолітків. Вплив сім'ї, формальної та неформальної групи здебільшого безпосередньо не призводить до закріплення в підлітка протиправної поведінки, а негативно позначається на формуванні його особистості, послаблює можливості дитини адаптуватися, задовольнити свої потреби, подолати складні життєві ситуації, погіршує психічний стан дитини.

До особистісних передумов формування протиправної поведінки належать такі особливості темпераменту, пізнавальної та емоційно-вольової сфери дитини, її характеру, світогляду, мотивації та ціннісних орієнтацій, які роблять її чутливою до психотравмуючих ситуацій,

зменшують її здатність опиратися негативним соціальним впливам і знаходити правомірні способи подолання труднощів, зокрема відставання в загальному інтелектуальному розвитку або в розвитку окремих пізнавальних процесів, мови, уваги; педагогічна занедбаність, характерологічні відхилення (акцентуації характеру та психопатії), несформованість комунікативних навичок, невпевненість у собі, неадекватна самооцінка, екстернальний локус контролю. У підлітковому віці до можуть призвести гіпертрофовані підліткові реакції на надмірний контроль дорослих (реакції емансипації, наслідування, групування). Наявність у людини названих ознак не обов'язково призводить до протиправної поведінки, проте перебіг кількох з них значно підвищує ризик того, що за несприятливих обставин дитина скоїть правопорушення.

Основним засобом соціального контролю делінквентної поведінки традиційно виступає покарання (дисциплінарне, адміністративне, кримінальне). Покарання має забезпечити відновлення справедливості та суспільного порядку, порушеного внаслідок протиправних дій, захистити суспільство від небезпечних дій правопорушника, призвести до його виправлення та свідомого повернення до правослухняного життя (ресоціалізацію), попередити протиправні вчинки інших осіб, компенсувати шкоду, завдану постраждалим. Проте традиційні покарання, що передбачають нанесення зворотної шкоди правопорушнику або ізоляцію його від суспільства (фізичні покарання, позбавлення волі, штрафи, примусові роботи, відрахування із навчальних закладів або трудових колективів тощо) повністю не забезпечують виконання вказаних функцій, адже вони не усувають об'єктивних причин правопорушення, не впливають на чинники, що призвели делінквента до соціальної дезадаптації, і через ізоляцію та стигматизацію (навішування ярлика злочинця) посилюють його конфлікт із суспільством. Значно більші реабілітаційні та реінтеграційні можливості мають відновне правосуддя (безпосереднє подолання конкретних наслідків правопорушення самим правопорушником у спосіб, що визначається ним і постраждалими) та застосування альтернативних покарань (громадські роботи, звільнення від відбування покарання з випробуванням, пробація), пов'язаних із проведенням з правопорушником комплексної психолого-педагогічної та соціальної роботи.

Злочинність – це масове статистично стійке соціальне явище, одна з форм девіантної поведінки, яка досягла ступеня суспільної небезпеки (делінквентності), що визначається в кримінальному законодавстві.

Злочинність неповнолітніх та молоді є однією з найактуальніших соціальних проблем в усьому світі.

Основними чинниками зростання злочинності є: низький рівень матеріального забезпечення; невпевненість у майбутньому; безробіття серед молоді; незадоволення життям та сучасним станом управління суспільством; порушення природного права дитини на належне виховання та освіту; дискредитація традиційних ціннісних орієнтацій щодо інституту сім'ї; неконтрольований продаж спиртних напоїв підліткам та дітям; алкоголізм та насильство в сім'ях; комерціалізація культурно-дозвіллевих закладів і спорту; культ і пропаганда насильства через ЗМІ. *Основні види злочинів, що скоюються неповнолітніми:* звалтування, пограбування, злісне хуліганство, шантаж, завдання тілесних ушкоджень, крадіжки, викрадення автотранспортних засобів.

До мотивів скоєння таких злочинів відносяться:

- потреба мати власні гроші для придбання одягу, відвідування ресторанів, купівлі машини, квартири, мотоцикла, оплати розваг, відпочинку на морі, закордонних подорожей; вдалий збут краденого;
- прагнення заволодіти цінною річчю;
- бажання не відставати від моди, мати те саме, що й багаті однолітки та герої кінофільмів;
- прагнення бути «крутим», похизуватися своєю мужністю, самостійністю, незалежністю;
- прагнення бути авторитетним у колі однолітків, бажаним хлопцем у товаристві дівчат;
- прагнення не підвести друзів, довести їм, хто є «господар», не бути «білою вороною»;
- безкарність правопорушень та злочинів;
- відсутність опору з боку жертви, її повна залежність від нападників;
- поява почуття впевненості, «господаря життя»;
- керівництво досвідченого «вожака».

Чинниками підвищення ризику криміногенності є гуманістичні аспекти правосуддя щодо неповнолітніх:

- незастосування вищої міри;
- невеликі строки покарання навіть за серйозні злочини;
- відтермінування покарань;
- передача злочинця на поруки;

– зобов'язання виправити заподіяну злочинцем шкоду або виплатити штраф замість ув'язнення;

– визнання неповноліття пом'якшувальною обставиною.

Питаннями перевиховання осіб з делінквентною поведінкою у спеціальних закладах закритого типу, а також питаннями ресоціалізації колишніх засуджених займається *пенітенціарна педагогіка*. До основних завдань теорії та практики пенітенціарної педагогіки відносяться:

1) дослідження педагогічної системи закладів перевиховання і можливості її удосконалення;

2) встановлення та обґрунтування закономірностей перевиховання засуджених;

3) дослідження ефективних форм, методів, засобів і прийомів перевиховання різних категорій засуджених;

4) прогнозування розвитку педагогічної системи в органах виконання покарань;

5) дослідження соціально-педагогічного призначення кримінального покарання як методу впливу на особистість злочинця;

6) дослідження педагогічної ефективності діяльності пенітенціарних установ;

7) наукове обґрунтування та апробація ресоціалізаційних заходів для попередження рецидивів колишніх ув'язнених;

8) вивчення, узагальнення та адаптація закордонного досвіду перевиховання та ресоціалізації.

2. Суб'єкти та об'єкти пенітенціарної педагогіки

Перевиховання є цілеспрямованою виховною діяльністю, що спрямована на виправлення попереднього виховання людини, формування у неї рис та якостей, які компенсують недоліки становлення особистості, забезпечують коригування асоціальних звичок, правил і моделей поведінки та спілкування.

Спеціалізовані державні установи, призначені для виконання функції покарання за кримінально-наказові дії; виправлення та перевиховання засуджених, називаються *пенітенціарними закладами*. *Специфіка умов пенітенціарної установи полягає у:*

1) частковій або повній ізоляції засуджених від суспільства;

2) окремому утриманні впродовж тривалого часу чоловіків та жінок;

- 3) перевихованні в умовах виконання кримінального покарання;
- 4) жорстких правових рамках життя, навчання, праці, взаємин засуджених між собою, з вихователями та адміністрацією;
- 5) специфічному статусі засуджених, що регламентується спеціальними правами та обов'язками.

Суб'єкти пенітенціарної педагогіки – це співробітники виправних закладів, соціальні педагоги, соціальні працівники, вихователі, начальники загонів, викладачі училищ та шкіл соціальної реабілітації.

Об'єкти пенітенціарної педагогіки – особи, які з різних причин порушили закон, тому засуджені в судовому порядку. Вони відрізняються за віком, статтю, національністю, віросповіданням, ступенем соціальної небезпеки, ставленням до відбування покарання, спрямованістю тощо.

На сьогодні існують *спеціальні навчально-виховні заклади* для неповнолітніх правопорушників різних видів і типів. Як правило, створюються окремі заклади для хлопців і дівчат.

Серед видів пенітенціарних установ є такі:

- спеціальні загальноосвітні школи соціальної адаптації;
- спеціальні **професійні училища** соціальної адаптації;
- спеціальні (корекційні) загальноосвітні школи або спеціальні (корекційні) **професійні училища** для дітей та підлітків з відхиленнями у розвитку, які здійснили суспільно-небезпечні вчинки (затримка психічного розвитку, легкі форми розумової відсталості);
- Центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх правопорушників, основною функцією яких є забезпечення психологічної та медичної реабілітації, включаючи корекцію поведінки неповнолітніх та адаптацію у суспільстві; створення умов для отримання загальної середньої та професійної освіти, надання медичної допомоги.

Заклади можуть бути відкритого і закритого типів. Установи відкритого типу можуть бути державними, муніципальними або приватними. Заклади цього типу виконують профілактичну функцію і створюються для дітей та підлітків віком від 11 до 18 років:

- 1) зі стійкими формами девіантної поведінки;
- 2) які зазнали будь-яких форм психологічного насильства;
- 3) відмовляються відвідувати загальноосвітні навчальні заклади та мають проблеми в спілкуванні з батьками.

Центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх правопорушників створюються в державній системі охорони здоров'я. До них потрапляють неповнолітні, які за станом здоров'я не можуть бути

направлені до загальноосвітніх шкіл або коледжів. Основними завданнями Центрів є створення умов і забезпечення лікування неповнолітніх від алкоголізму, наркоманії, токсикоманії; психосоціальна реабілітація і корекція. До Центрів на підставі медико-експертної комісії направляються діти віком від 11 років, які перебувають на лікуванні упродовж терміну, необхідного для цього, але не більше двох років.

Заклади закритого типу можуть бути тільки державними; вони створюються для неповнолітніх з делінквентною поведінкою. В них відбувають покарання особи, які скоїли злочини, передбачені кримінальним кодексом, внаслідок чого вони потребують особливих умов утримання, виховання та навчання.

За умисні злочини (посягання на життя та здоров'я людей, розбійні напади, розкрадання) і злочини, що вчиняються з необережності, призначається позбавлення волі через примусову ізоляцію засудженого на визначений за Законом термін, у виховно-трудовій колонії.

Виховно-трудова колонія поділяється на колонії загального та посиленого режимів. До ВТК *загального режиму* приймають підлітків та юнаків, які засуджені вперше за не дуже важкі злочини, тому вони утримуються окремо від засуджених за важкі злочини. У ВТК *посиленого режиму* утримуються неповнолітні, які раніше відбували покарання у вигляді позбавлення волі, а також переведені з ВТК загального режиму за злісне порушення правил порядку і дисципліни. Засуджені, яким виповнилося 18 років, переводяться із ВТК для подальшого перебування покарання у виправно-трудова колонія загального або посиленого режиму, залежно від скоєного злочину, кількості судимостей, від особи та поведінки засудженого.

До основних функцій спеціального навчально-виховного закладу для неповнолітніх відносяться:

забезпечення психологічної, медичної та соціальної реабілітації засуджених, включаючи педагогічну корекцію їхньої поведінки, адаптацію в суспільстві, а також створення відповідних умов для отримання ними загальної та професійної освіти.

До основних етапів перевиховання відносяться такі:

1) *підготовчий етап* – розпочинається із знайомства та безпосередньої бесіди із засудженим, якого направлено до пенітенціарної установи, а також з вивчення його (її) документів. На цьому етапі важливо здійснити педагогічну діагностику, на основі якої чітко з'ясувати: що являє собою засуджений як особистість; у чому полягають причини його делінквентної поведінки; яким є його

ставлення до рішення суду; чи визнає він себе винним; чи розкаюється у скоєному; чи має намір виправлятися; якими є достоїнства цієї людини; чим він цікавиться; яку має професію, освіту; чи має сім'ю, дітей тощо. На основі аналізу цих даних вибирається певна методика перевиховання конкретного засудженого, що реалізує ухвалену в певному закладі пенітенціарно-педагогічну технологію;

2) *технологічний етап* – реалізація цього етапу починається з надання допомоги засудженому в адаптації до нових для нього життєвих умов; урахування можливих міжособистісних конфліктів під час роботи з рецидивістами; залучення засудженого в атмосферу праці, відпочинку та взаємовідносин з іншими злочинцями;

3) *завершальний етап* – полягає в оцінці результативності усієї системи перевиховання. Така оцінка дається не відразу після закінчення строку перебування у пенітенціарній установі, але й за період ресоціалізації.

За ступенем результативності процесу перевиховання можна виокремити таку типологію засуджених:

– ті, що *довели своє виправлення* – відкрито засуджують своє кримінальне минуле, займаються самовихованням, самоосвітою, становлять керівне ядро самодіяльних організацій;

– ті, що *твердо стали на шлях виправлення* – характеризуються проявом ініціативи в трудовій діяльності, виконанням усіх режимних вимог, позитивним впливом на інших засуджених, активністю під час здійснення виховних заходів, позитивним ставленням до навчання і професійної підготовки, визнають свою вину, розкаюються у скоєному злочині;

– ті, що *стали на шлях виправлення* – позитивно ставляться до праці, навчання; беруть участь у виховних заходах, виконують режимні вимоги, прагнуть до підвищення освітнього та професійного рівня;

– *невизначені* – характеризуються неоднозначністю та нестійкістю поведінки;

– *грубі порушники встановленого порядку* – не бажають підкорятись вимогам адміністрації, відкрито або приховано підтримують деструктивну діяльність неформальних лідерів;

– *злісні порушники порядку* – лідери угруповань негативної орієнтації, а також наближені та віддані їм особи.

3. Гуманізація державної політики виконання покарань та ресоціалізація засуджених

Логічним наслідком гуманізації державної політики виконання покарань є введення низки нових положень до кримінально-виконавчого законодавства щодо порядку виконання покарань стосовно неповнолітніх. Ці положення побудовані з урахуванням міжнародних стандартів та зорієнтовані на захист прав дітей, повернення їх у суспільство, ніж на покарання за вчинений злочин. Зокрема, для неповнолітніх засуджених передбачено широкий спектр заохочень і контактів із зовнішнім світом. Вони мають можливість зустрічатися з батьками та рідними, відвідувати культурно-масові заходи, влаштовуватися на роботу за межами установи перед звільненням тощо.

Свідченням гуманізації системи є зміна світогляду та усвідомлення нових завдань персоналом кримінально-виконавчої інспекції. Суспільство оцінює нові форми та методи роботи інспекції. Наприклад, засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, беруть активну участь у ліквідації наслідків стихійного лиха; засуджені постійно виконують інші роботи на територіях, підпорядкованих місцевим радам. Так, по Україні у 2008 році засуджені відремонтували і довели до ладу – 722 спортивних об'єкти та 695 дитячих майданчиків, висадили понад 1700 дерев.

Одним із ефективних шляхів гуманізації кримінально-виконавчої системи України є ширше застосування альтернативних видів покарання, які контролюються кримінально-виконавчою інспекцією. Так, станом на 1 листопада 2008 року на обліку в інспекціях перебувало 140,3 тис. осіб, з яких майже 5,5 тис. – неповнолітні (2). Застосування альтернативних видів покарань до жінок, тобто перебування жінок під наглядом кримінально-виконавчої інспекції, теж є кроком до гуманізації системи виконання покарань. Подолання гендерної нерівності – надзвичайно важливий напрям цієї роботи, оскільки наявні чисельні факти гендерної дискримінації жінок, у тому числі тих, які перебувають на обліку після звільнення: під час працевлаштування на роботу, призначення на посаду, стосунків у родині.

Концепцією реформування Державної кримінально-виконавчої служби України передбачено створення на базі кримінально-виконавчої інспекції – Служби пробації. *Пробація* є ефективною системою заходів, альтернативних позбавленню волі. Суть її полягає у

встановленні судом певних обмежень і обов'язків, що покладаються на правопорушника з метою його соціальної реабілітації, виконання яких здійснюється під наглядом працівників Служби пробачії; забезпечується соціально-психологічний супровід піднаглядної особи. Отже, *пробачія визначена як система наглядових, соціальних, виховних та профілактичних заходів*, які застосовуються за рішенням суду до осіб, обвинувачуваних або визнаних судом винними у вчиненні злочинів незначної або середньої тяжкості. У зв'язку з цим у кримінальне законодавство вводяться нові норми – звільнення від кримінальної відповідальності та закриття кримінальної справи у зв'язку із застосуванням пробачії. Виходячи з цього, зміни передбачають підвищення захисту прав потерпілого від злочину через запровадження елементів *медіації* (примирення) як однієї з умов застосування пробачії. Реалізацію реабілітаційних (корекційних) програм з підобліковими особами визначено як заходи пробачії. Окремий розділ проекту Закону України «Про пробачію» присвячений ювенальній пробачії – пробачії неповнолітніх засуджених.

Служба пробачії реалізує програми відновного правосуддя, готує досудові звіти на правопорушника в період досудового слідства, здійснює соціально-психологічний супровід підоблікових осіб, сприяння процедурі примирення (медіації) між потерпілим та правопорушником. Працівники кримінально-виконавчої інспекції на місцях регулярно здійснюють спільні оперативно-профілактичні рейди за місцем проживання засуджених.

Соціальна робота в пенітенціарних установах – це не лише робота працівників установ, спрямована на проведення заходів щодо виправлення та ресоціалізації засуджених, але й робота громадських, релігійних та державних організацій з метою перевиховання людей, яка б надала засудженим впевненості у своєму майбутньому на свободі.

Станом на 1 серпня 2009 року з установами Державної кримінально-виконавчої служби України у справі виправлення та ресоціалізації засуджених на постійній основі співпрацюють 175 об'єднань громадян, 20 з яких – міжнародні неурядові благодійні організації, 37 організацій всеукраїнського та 118 – релігійного рівнів. Безпосередньо відвідують установи виконання покарань та працюють із засудженими понад 700 представників громадських організацій. За перше півріччя 2009 року вони здійснили близько 3 тис. відвідувань установ, провели понад 3,2 тис. заходів, участь у яких взяли понад 62 тис. засуджених.

В установах кримінально-виконавчої служби духовно-просвітницьку роботу проводять 1584 священнослужителі, представники практично всіх конфесій, офіційно зареєстрованих в Україні. Богослужіння та інші релігійні заходи регулярно відвідують майже 33,5 тис. віруючих засуджених. Для задоволення релігійних потреб засуджених створюються умови: відкриваються молитовні кімнати, відправляються служби, читаються проповіді, здійснюються обряди хрещення, сповіді тощо. Всього в установах діє 107 культових релігійних споруд, серед них: 35 – храмів, 26 – церков, 42 – каплиці, 4 – будинки молитви, 197 – молитовних кімнат.

Соціально-педагогічна робота із засудженими у виправних (пенітенціарних) закладах передбачає надання їм допомоги в адаптації до умов відбуття покарання, корекцію делінквентних уявлень і цінностей, формування навичок, необхідних для життя після виконання звільнення, підтримку соціально корисних зв'язків засуджених. Постпенітенціарна допомога засудженим здійснюється соціальними службами та спрямована на подолання психологічних проблем, забезпечення екс-в'язнів належними матеріально-побутовими умовами та на допомогу у працевлаштуванні.

Соціально-педагогічна робота з особами, що скоїли правопорушення, але залишилися під наглядом установ виконання покарання без позбавлення волі, здійснюється соціальними службами за місцем проживання або спеціалізованими службами пробації та передбачає: контроль за поведінкою неповнолітнього, за дотриманням ним умов альтернативного покарання, норм моралі та права, психологічну та педагогічну реабілітацію засудженого, захист його від негативного впливу середовища та створення умов для його реінтеграції та адаптації в суспільстві. Профілактика делінквентної поведінки передбачає здійснення правової просвіти громадян, заходи з покращення соціально-економічної ситуації, сприяння зайнятості населення, створення умов для змістовного проведення дозвілля, підтримка корисної соціальної активності, формування в дітей та молоді необхідних для життя навичок, попередження домашнього насильства над дітьми, надання соціальної та психолого-педагогічної допомоги сім'ям з обмеженими педагогічними ресурсами, проведення індивідуальної роботи з дітьми груп ризику.

Ресоціалізація – це цілеспрямована підготовка до повернення індивіда у звичну культуру, середовище; відновлення соціальних зв'язків. Відбувається у процесі спеціально-організованої роботи з особами, які втратили все це в результаті фізичних і психічних травм, а також із засудженими за скоєні злочини з метою підготовки їх до

життя на волі за суспільними нормами після відбуття покарання. Ресоціалізацію здійснюють у соціально-реабілітаційних центрах, у виправно-виховних установах пенітенціарної системи. *Ресоціалізація в пенітенціарних установах означає*: свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі як повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві; зміну особистісних якостей засудженого, формування в нього саморегулятивної стабільної соціально-нормативної поведінки після звільнення; шлях досягнення мети щодо захисту інтересів особистості, суспільства та держави. *Основні ідеї ресоціалізації відображені в принципах пенітенціарної педагогіки*:

1) цілеспрямованості педагогічного процесу – формування соціально-нормативної особистісної позиції відповідно до індивідуальних проблем і потреб засуджених;

2) тісного зв'язку з реальним життям – шляхом поновлення та налагодження соціально-корисних зв'язків і відносин засуджених;

3) формування у засуджених позитивних соціальних установок;

4) залучення до соціально-корисної діяльності, до читання газет і журналів;

5) залучення до організації зустрічей з представниками різних громадських інститутів;

6) наукового обґрунтування виховних програм та створення умов для їхньої реалізації – спеціально підібраних і розроблених психолого-педагогічних тренінгів, ресурсного забезпечення виховної роботи;

7) дотримання законності – правової регламентації, підпорядкування виховних дій вимогам кримінально-виконавчого права;

8) комплексного педагогічного підходу – вивчення, розвитку та корекції інтелектуальної, емоційно-вольової, ціннісно-орієнтаційної сфер і поведінки засобами розумового, морального, трудового, правового, естетичного, фізичного та інших взаємопов'язаних напрямків виховного процесу в їх єдності та взаємозумовленості;

9) диференціації – оптимальної розробки та реалізації «типових» програм виховної роботи з різними категоріями засуджених на основі особистісно-орієнтованого підходу.

Практикою доведено, що ефективність ресоціалізації осіб зростає за таких умов: власної мотивації та їхньої активної діяльності щодо самовизначення та процесу ресоціалізації; відповідності змісту, форм і методів виховного впливу завданням ресоціалізації та індивідуальним потребам і можливостям; позитивних міжособистісних взаємин; опори на позитивні якості та властивості.

ЛЕКЦІЯ 13. ОСНОВИ ВІКТИМОЛОГІЇ

План

1. Поняття та провідні завдання соціально-педагогічної віктимології.
2. Основні категорії, фактори та причини віктимності.
3. Віктимність, спричинена вродженими або набутими травмами, фізичними, розумовими, психічними відхиленнями, важкими або невиліковними хворобами.
4. Безробіття громадян як фактор віктимності.

1. Поняття та провідні завдання соціально-педагогічної віктимології

Віктимологія є наукою, що вивчає поведінку жертви насильства. *Соціально-педагогічна віктимологія* є складовою частиною соціальної педагогіки, яка вивчає реальні або потенційні жертви несприятливих умов соціалізації, їхній розвиток і виховання. Поняття «віктимологія» широко використовується в кримінології, спеціальний розділ якої (юридична віктимологія) досліджує проблеми людей, які стали жертвами злочинів.

Предметом соціально-педагогічної віктимології є вивчення поведінки дітей та дорослих, які опинилися у складних життєвих ситуаціях; стали реальними або потенційними жертвами та потребують спеціальної соціально-педагогічної допомоги. *До них належать*: інваліди (окрім тих, які не мають юридичної дієздатності); діти-сироти; діти, позбавлені батьківського піклування; діти з сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах (з низьким матеріальним рівнем, проявами насильства у сім'ї, аморальною атмосферою), діти із сімей вимушених переселенців, біженців та інші.

Процес переходу до стану реальної жертви несприятливих умов соціалізації називають *віктимізацією*. Він зумовлений таким явищем як *віктимність* – суб'єктивна схильність людини стати жертвою несприятливих умов соціалізації. Ознаки та обставини, що дозволяють вважати людину жертвою соціалізації, можуть мати постійний характер (сирітство, інвалідність) або виявитися з часом (соціальна дезадаптація, наркоманія); деякі з них неможливо усунути (сирітство, інвалідність), інші можливо попередити або змінити (соціальні відхилення, противоправна поведінка тощо).

На підставі дослідження соціальних, психологічних і фізичних відхилень у розвитку людей, віктимологія визначає загальні та

специфічні принципи, зміст, форми, методи профілактики та мінімізації, компенсації й корекції тих обставин, внаслідок яких людина стає жертвою несприятливих умов соціалізації; визначає методи діагностики віктимності особистості, віктимогенності груп та мікросоціуму; вивчає віктимогенні чинники та визначає можливості суспільства, держави, інститутів і агенцій соціалізації з подолання негативних явищ на розвиток особистості; виявляє типи віктимогенних людей, сензитивність осіб того або іншого типу та віку до різних віктимогенних чинників і розробляє соціальні й психолого-педагогічні заходи відповідної профілактики: прогнозує можливості надання відповідної допомоги людині.

Соціально-педагогічна віктимологія – це галузь соціальної педагогіки, яка на міждисциплінарному рівні вивчає різні категорії осіб, що є потенційними або реальними жертвами несприятливих умов соціалізації.

До завдань віктимології відносяться: наукове обґрунтування та реалізація принципів, змісту, форм, методів, засобів профілактики; мінімізація, компенсація та корекція тих обставин, внаслідок яких людина стала жертвою несприятливих умов соціалізації.

Об'єкти віктимології – це люди з фізичними, психічними, соціальними, особистісними дефектами або відхиленнями, що є реальними або потенційними жертвами соціалізації, а саме:

- неповносправні, маргінальні особи;
- природні та соціальні сироти;
- жертви злочинів та домашнього насильства;
- біженці із зон військових дій, екологічних катастроф;
- наркомани та алкоголіки;
- бездомні особи;
- невиліковно хворі та інфіковані вірусом СНІД;
- безробітні та матеріально незабезпечені;
- бездоглядні та безпомічні самотні пристарілі.

2. Основні категорії, фактори та причини віктимності

Основні категорії соціальної віктимології – віктимізація, віктимність, віктимогенність.

Віктимогенність – це наявність в об'єктивних обставинах соціалізації характеристик, рис, небезпек, вплив яких може зробити людину жертвою цих обставин (наприклад, віктимогенним фактором може бути віктимогенна група, віктимогенний мікросоціум тощо).

Віктимізація – це процес і результат перетворення людини (або групи людей) в жертву несприятливих умов соціалізації.

Віктимність – це суб'єктивна схильність людини стати жертвою несприятливих життєвих обставин.

До факторів віктимності особистості відносяться такі як:

– природно-кліматичні умови країни або регіону проживання, які несприятливо впливають на стан фізичного або психічного здоров'я і самопочуття особи чи групи осіб – надмірно суворий або жаркий клімат, висока вологість або загазованість, радіактивна забрудненість, шум тощо;

– суспільно-політичні та економічні умови країни – матеріальний добробут населення, розмір інвестицій у соціальну сферу, рівень розвитку демократії, законодавча і реальна захищеність особистості тощо;

– соціокультурні умови – рівень задоволення духовних і культурних потреб; рівень розвитку рекреативної інфраструктури; ставлення громадськості до мігрантів, неповносправних, осіб іншого віросповідання, раси, національності, сексуальної орієнтації тощо;

– специфічні умови місцевості проживання – наявність поблизу пенітенціарної установи, заводу алкогольних напоїв, нічного клубу, казино;

– групи однолітків асоціального характеру – хуліганські угруповання, особи, які займаються рекетом, шахрайством, дрібним шантажем тощо;

– сім'я – має вплив деструктивна, неповна, реконструйована сім'я;

– індивідуальні властивості особистості – надмірна довірливість, вразливість, неврівноваженість, акцентуації характеру. Вплив особистісних якостей, громадської думки та суб'єктивного світосприймання людини на формування у неї «Я-образу» жертви (наприклад, уявлення цілком благополучних, здорових людей себе невдахами, ставлення сиріт до себе).

До соціальних проблем сучасної сім'ї як чинника віктимності особистості відносяться:

- зниження соціального статусу сім'ї;
- відтворення сім'ї (щорічно народжуваність зменшується на 15-20 %);
- зростання кількості розлучень;

- скорочення тривалості шлюбу (кожний третій шлюб розпадається, не подолавши п'ятирічного рубежу);
- зuboжіння українських родин;
- вплив державної економічної політики на економічну дисфункційність пересічної сім'ї та на ескалацію загрозливих соціально-демографічних наслідків цього явища.

Причини віктимності:

- ефект депопуляції, що проявляється у зменшенні чисельності населення, високих темпах зростання смертності, особливо серед чоловіків, причому від неприродних причин (алкогольні отруєння, суїцид, вбивство);
- зниження тривалості життя (жінки – до 66 років, чоловіки – до 59 років);
- наявність великої кількості біженців та нелегальних емігрантів;
- падіння рівня заробітної плати;
- зростання безробіття і кількості осіб, особливо жінок, які залишають родини в пошуках закордонної роботи;
- різке соціально-економічне розшарування населення на жебраків, бідняків і дуже заможних за умови «розмивання» середнього класу;
- безнадійність вирішення житлової проблеми для незаможних громадян;
- різке зниження рівня фізичного та психічного здоров'я населення, особливо дітей;
- неможливість економічного та соціального захисту родин, особливо багатодітних за рахунок державних коштів;
- декваліфікація та депрофесіоналізація трудового потенціалу;
- зниження якості та рівня освіти;
- криміналізація значної частини населення, особливо молоді;
- зростання рівня домашнього насильства та агресії;
- збільшення кількості неповнолітніх матерів-одиначок;
- зростання кількості абортів та пов'язаної з цим жіночої смертності і захворюваності.

Вплив на сім'ю інфляції, скорочення темпів виробництва, невилати заробітної плати, безробіття проявляються у позбавленні сім'ї усіх державних гарантій у соціальному аспекті, починаючи від гарантованого права на працю, відпочинок, навчання, охорону здоров'я, а у зонах військових конфліктів – навіть права на життя).

До індивідуальних властивостей особистості як чинника віктимності відносяться такі поняття як «норма» та «аномалія» в психічному і особистісному розвитку дитини.

Поняття «предметна норма» складається із знань, умінь та дій, які необхідні учневі для оволодіння змістом навчальної програми, вони відображаються у стандартах освіти.

Соціально-вікова норма – показники особистісного та інтелектуального розвитку дитини, які повинні сформуватися до кінця певного вікового етапу.

Індивідуальна норма – це прояв індивідуальних особливостей розвитку та саморозвитку особистості.

Акцентуації характеру – є крайнім варіантом нормальної поведінки, проявом вибіркової вразливості та чинником віктимності.

Типи акцентуації характеру:

– *гіпертимний тип* – особи з такою акцентуацією характеру занадто рухливі, комунікативні, надзвичайно самостійні, схильні до розбишацтва. Непосидючі, недисципліновані, однак «живий» розум дає їм змогу схоплювати інформацію «на льоту». Мають практично завжди добрий настрій, схильні до лідерства. За спроби обмежити їх свободу та активність можуть проявляти агресію, обурення, вибухи гніву;

– *лабільний тип* – занадто рухливий, емоційно-нестійкий, вкрай мінливого настрою: від надмірної веселості – до глибокого суму. Так само непостійними є у реалізації своїх планів, суджень, оцінок – від мрійливості можуть переходити до відчаю. Гостро реагують на критичні зауваження, високий рівень вимог. Можуть виявляти афективні, неадекватні реакції, зокрема – втечу з дому;

– *циклоїдний тип* – характеризується песимістичним настроєм і різкою зміною загального психічного стану – апатія, знервованість, фрустрація. Представники цього типу намагаються віддалитися від людського товариства, яке їх переобтяжує, втомлює. Навчання та інші види діяльності дуже часто втрачають для них інтерес. Схильні до суїцидів. На зауваження дорослих чи однолітків з приводу їхнього стану можуть реагувати знервованістю, грубістю, агресією;

– *істероїдний тип* – характеризується крайнім егоцентризмом, ненаситною потребою постійної уваги до власної персони у різних формах: від здивування і захоплення – до ненависті. Підлітки цього типу часто здатні на підлість, брехню, крадіжки, зухвальство,

симуляцію хвороби, спроби суїциду заради привернення уваги до власної персони;

– *шизоїдний тип* – характеризується замкнутістю, відгородженістю, некомунікабельністю. Представники цього типу люблять бути на самоті, перебувати у світі власних фантазій, в який нікого не допускають; реакцією на спробу задушевної розмови може бути емоційний вибух; їх характеру притаманна роздвоєність у сфері почуттів, вчинків, оцінних суджень;

– *епілептоїдний тип* – має схильність до дисфорії – злісно-тужливого настрою з крайньою подразливістю. За певних обставин ця прихована напруженість може прорватися вибухом гніву та агресії. З дитинства ці особи капризні, люблять дошкуляти іншим, схильні до садистських вчинків, знуцання над слабкими, беззахисними і молодшими, отримуючи від цього насолоду; прагнуть до беззастережного лідерства, яке ближче до деспотизму, тиранства, рабовласництва. У разі заперечень і непокірності влаштовують бійки, обурюються, не рахуються з суперником; схильні до азартних ігор;

– *нестійкий тип* – слабовольні, з нестійкими інтересами та потребами, з сильним потягом до розваг і неробства. Наслідують ті моделі поведінки, які забезпечують задоволення та насолоду. У молодому віці намагаються самостійно все спробувати (алкоголь, наркотики, секс). В угрупованнях виконують роль «шестірок» – безвольних виконавців волі лідерів.

Отже, під час роботи з дітьми та підлітками, як засіб мінімізації рівня віктимності, необхідно враховувати акцентуації характеру.

3. Віктимність, спричинена вродженими або набутими травмами, фізичними, розумовими, психічними відхиленнями, важкими або невиліковними хворобами

Інвалідність (неповносправність) – це довготривала або постійна втрата працездатності; значне її обмеження (може мати як вроджений, так і набутий характер). Статистика вродженої інвалідності та патологій в Україні (за даними ЗМІ) характеризується такими показниками: на 450 тисяч вагітностей народжується 160 тисяч дітей із вродженими вадами, серед них 20 тисяч – з важкими патологіями, більшість з яких несумісні з життям. Щороку в Україні народжуються

5-6 тисяч дітей із вродженими вадами серця, з яких 40 % помирають у віці до одного року.

Причини вроджених патологій:

- генетичний чинник – спадкові захворювання батьків;
- екологічний чинник – вплив забрудненого середовища шкідливими атмосферними викидами, підвищений радіоактивний фон, споживання майбутньою матір'ю продуктів харчування, забруднених хімічними добривами, шкідливими консервантами тощо;
- медико-соціальні чинники – наслідки абортів, венеричних захворювань матері, перенесення вагітною деяких небезпечних інфекційних хвороб, наприклад, краснухи; вживання нею наркотичних речовин; тютюнопаління; алкоголізм батьків, травмування вагітних (внаслідок домашнього насильства); травми під час пологів, некомпетентність лікарів у наданні допомоги матері.

На психологічний стан хворого та членів його сім'ї негативно впливають важкі і невиліковні захворювання – особливо онкологічних, венеричних, СНІДу. Онкохворі дуже переживають через побічну дію хіміотерапії. Окрім того, виникають ускладнення взаємин у системі «чоловік-дружина» в ситуаціях жіночих онкозахворювань. Відтак, особам, які перенесли онкооперацію та членам сім'ї, які пережили смерть близької людини, необхідна соціально-психологічна реабілітація.

Існують проблеми соціально-психологічної ізоляції осіб, інфікованих ВІЛ та хворих на СНІД, тому форми, методи і засоби соціальної роботи державних та громадських організацій, які працюють з інфікованими особами, повинні забезпечувати профілактику такого захворювання.

З метою визначення стану працездатності або її втрати; встановлення причин непрацездатності, умов та видів праці для неповносправних, розробки заходів для відновлення працездатності діє лікувально-трудова експертна комісія (ЛТЕК). *Зокрема розрізняють такі групи інвалідності:*

- перша – встановлюється для осіб з повною постійною або тривалою втратою працездатності, які потребують постійного догляду (допомога або нагляд), зокрема й для тих, які можуть бути пристосовані до окремих видів трудової діяльності в спеціально організованих трудових індивідуальних умовах (спеціальні цехи, надомна праця тощо);

– друга – надається при повній або тривалій втраті працездатності особам, які не потребують постійної сторонньої допомоги, догляду чи нагляду, а також якщо всі види праці є протипоказаними на тривалій період через можливе погіршення стану здоров'я (наприклад, при важких хронічних захворюваннях, комбінованих значних дефектах верхніх та нижніх кінцівок, значній втраті зору тощо);

– третя – констатується у разі необхідності переведення осіб за станом здоров'я на менш кваліфіковану роботу внаслідок неможливості продовжувати роботу за своєю попередньою професією (спеціальністю); якщо необхідно за станом здоров'я змінити умови праці, скоротити обсяг трудової діяльності.

Інвалідність (неповноправність) є соціальним феноменом. Відтак, існує проблема негативного та жалісливого ставлення до неповносправних осіб з боку оточуючих, що є додатковим чинником віктимності особистості. Серед аспектів явища неповноправності розрізняють медичні, економічні та психосоціальні. Характерними рисами медичного аспекту явища неповноправності є акцентуація уваги на патологіях, наявних у людини (вроджених або набутих), якими вона відрізняється від інших людей; її фізична або розумова неповноцінність внаслідок обмеження функціональних властивостей. Сутність економічного аспекту інвалідності полягає у низькій продуктивності праці або неспроможності працювати взагалі; обмеженість фізичного навантаження неповносправних осіб (за часом, змістом діяльності). Провідними проблемами психосоціального аспекту явища неповноправності є соціальна відчуженість, бездіяльність, безпомічність, спілкування лише з подібними особами.

До шляхів і засобів мінімізації шкідливого впливу стереотипного уявлення про життя і потреби неповносправних осіб відносяться такі:

- удосконалення нормативно-правової бази у сфері соціальної адаптації неповносправних осіб;
- удосконалення діяльності організацій неповносправних;
- зміна громадської думки щодо неповносправних на засадах рівноправності та партнерства;
- популяризація філософії незалежного життя неповносправних осіб у суспільстві, створення універсального безбар'єрного дизайну;
- інтеграція осіб з особливими потребами в суспільство здорових людей;

- соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді з обмеженими функціональними властивостями для підтримки оптимального рівня їхньої самостійності та життєздатності (формування психології незалежного способу життя та сприяння її реалізації на практиці);

- підготовка фахівців для роботи в галузі соціальної реабілітації неповносправних;

- надання необхідної кваліфікованої психологічної, педагогічної, правової допомоги батькам, які виховують неповносправну дитину.

Система соціальної роботи з неповносправними особами складається:

- із спеціальних освітніх послуг;
- медико-соціального патронажу, профілактики, ранньої допомоги;
- організації дошкільного виховання дітей з обмеженими можливостями;

- реорганізації шкільної системи спеціальної освіти;

- із спеціального змісту соціально-педагогічної діяльності фахівців у школах-інтернатах для дітей з вадами в розумовому розвитку, для сліпих, для глухих, для дітей з важкими розладами мовлення, для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату та наслідками ДЦП;

- організації спеціальної освіти при аутизмі та аутичних рисах особистості;

- із спеціальних програм розвитку та освіти дітей зі складними розладами;

- організації професійної орієнтації, системи професійної освіти, професійної адаптації осіб з обмеженою працездатністю.

Отже, професійна діяльність соціального працівника та соціального педагога в державних, громадських організаціях і благодійних фондах, покликаних надавати соціальні послуги неповносправним дітям та їхнім батькам має свою специфіку.

4. Безробіття громадян як фактор віктимності

Безробіття – це незайнятість у виробництві працездатного населення, що має бажання працювати.

Види безробіття: структурне (пов'язане зі зміною структури економіки), неструктурне (пов'язане зі зниженням економічної активності), фрикційне (або тимчасове, що зумовлене зміною місця праці), циклічне (під час циклічних криз), приховане, сезонне.

Працездатний вік: для чоловіків – від 16 до 60, а для жінок – від 16 до 55 років.

Безробітний – це працездатний громадянин, який не має роботи та заробітку, зареєстрований у службі зайнятості з метою пошуку відповідної роботи і готовий її розпочати. Відповідна робота – це робота, що відповідає професійній придатності працівника з урахуванням рівня його фахової підготовки, попередньої трудової діяльності, стану здоров'я, транспортної доступності робочого місця (за проф. Є. І. Холостовою).

Причини безробіття: економічна криза, спад виробництва, банкрутство підприємств, які працювали за застарілими виробничими технологіями, інфляція, дефіцит бюджету, невідповідна економічна та соціальна політика держави (особливо податковий тиск), повільні темпи здійснення ринкових реформ, самофінансування, погіршення стану здоров'я працездатного населення, зокрема і з екологічних причин, конкуренція тощо.

Характеристика стану безробіття серед молоді:

- питома вага молодих людей серед безробітних сягає 40 %;
- серед них найбільше осіб віком від 21 до 28 років;
- 75 % усіх молодих безробітних становлять жінки;
- кожний третій молодий безробітний віком до 21 року – випускник коледжу, а кожний п'ятий безробітний у віці від 21 до 28 років – випускник ВНЗ;
- особливо гострою є проблема первинного працевлаштування дівчат.

Проблеми, породжені безробіттям:

- криміналізація суспільства (за даними американських соціологів, зі збільшенням рівня безробіття на 1 % кількість вбивств зростає на 5-6 %);
- зростання кількості суїцидів (на 4 %);
- збільшення кількості осіб, що потрапили до психіатричних клінік на 4 %;
- поширення алкоголізму, наркоманії, проституції;
- зростання кількості розлучень, погіршення морально-психологічного клімату в родинях;
- збільшення кількості абортів, зниження народжуваності;
- неможливість задоволення культурних потреб, організації належного відпочинку родинами;

- недоїдання, погіршення фізичного стану здоров'я, зростання кількості захворювань на туберкульоз та інфекційні хвороби;
- погіршення психічного здоров'я, соціальна апатія, фрустрація, зневіра;
- виїзд молодого працездатного населення за кордон, що спричиняє інтелектуальне збіднення нації;
- люмпенізація населення, зростання кількості бездомних;
- звертання молодих жінок та дівчат до сумнівних посередників та організацій, які пропонують працевлаштування за кордоном, що призводить до торгівлі людьми через втягнення їх до сфери секс-бізнесу.

Існує прямий зв'язок безробіття з бідністю (малозабезпеченістю).

Бідність – неспроможність підтримувати мінімальний рівень споживання за визначеними нормами (фізіологічними, соціальними).

Виокремлюють абсолютну та відносну бідність.

Абсолютна бідність – це неспроможність задовольнити базові людські потреби, відсутність соціального та фізіологічного мінімумів засобів існування (їжа, одяг, житло, доступ до води, опалення, медичного догляду, санітарно-гігієнічного оточення), доступ до освіти, зайнятості, можливість організації відпочинку. Відсутність цих благ ставить під сумнів саме існування людини та її активність.

Відносна бідність – це екстремальна форма нерівності в стандартах життя та соціального захисту, коли індивід чи родина мають у своєму розпорядженні ресурси (доходи, власність, умови життя та праці), значно нижчі від тих, якими розпоряджається пересічна особа або сім'я у цій спільноті в державі).

Актуальні завдання соціально-педагогічної роботи:

- розробка та реалізація соціальних програм сприяння працевлаштуванню та вторинній зайнятості молоді;
- покращення системи роботи служб зайнятості (державних та недержавних організацій, які створені для реалізації державної політики зайнятості населення та забезпечення громадянам відповідних гарантій);
- активізація волонтерського руху в цьому напрямі;
- створення молодіжних бірж праці, агентств зайнятості, створення комп'ютерного банку даних про наявність вакантних робочих місць;

- активізація інформаційно-консультативної та профорієнтаційної роботи зі старшокласниками у школах, зокрема і за допомогою телефонного консультування;
- організація та проведення навчальних курсів, тренінгів з формування фахових умінь та навичок;
- організація зустрічей з людьми цікавих професій;
- діагностика професійної зорієнтованості випускників шкіл та професійної спрямованості студентів ВНЗ через анкетування, тестування, опитування;
- активізація діяльності державних соціальних служб та громадських організацій, спрямована на попередження явища торгівлі людьми під час виїзду на роботу за кордон (видання буклетів, консультації для осіб, які мають намір виїжджати на заробітки за кордон тощо).

ЛЕКЦІЯ 14. ОСНОВИ ОПІКУНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

План

1. Природне та соціальне сирітство.
2. Дисфункційні та асоціальні сім'ї.
3. Безпритульність дітей та дорослих.

1. Природне та соціальне сирітство

Сирітство – це соціальне явище, зумовлене наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли (природне сирітство), а також дітей, які залишилися без батьківського піклування (соціальне сирітство).

Причини сирітства:

- смерть батьків (природна, зумовлена важким захворюванням, насильницька, трагічна загибель тощо);
- позбавлення їх батьківських прав;
- обмеження батьківських прав (спричинене злочинністю, алкогольною або наркотичною залежністю, жорстоким поведінням з дітьми, аморальним способом життя, вчиненням фізичного насильства, деградацією батьків);
- визнання батьків безвісти зниклими;
- визнання батьків недієздатними;
- відбуття батьками покарання у виправних колоніях;
- перебування батьків під арештом (звинувачення у скоєнні злочину);
- ухиляння від виховання дітей;
- відмова батьків забрати дитину з пологового будинку, лікарні, закладу соціального типу, куди дитина була поміщена тимчасово (зумовлене народженням небажаної позашлюбної дитини, убогістю, важким морально-психологічним кліматом у сім'ї, психічними розладами в батьків тощо).

Виявлення дітей, які потребують опіки та піклування, є одним із головних обов'язків місцевих державних органів опіки та піклування. Конституційний обов'язок держави (ст. 52) утримувати й виховувати дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що відбувається на підставі юридичної процедури присвоєння статусу дитини-сироти.

Опіка – це засіб (особлива форма) захисту особистих і майнових прав та інтересів неповнолітніх, які не досягли 15-ти років та залишилися без батьківського піклування, а також повнолітніх осіб, визнаних судом недієздатними внаслідок душевної хвороби або недоумства.

Піклування встановлюється над неповнолітніми віком від 15 до 18 років і над громадянами, визнаними судом обмежено дієздатними внаслідок зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами, а також над особами, які за станом здоров'я не можуть самостійно захищати свої права.

Структура державної системи опіки та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування така:

- 1) будинок дитини – для дітей віком від народження до трьох років (підвідомчий Міністерству охорони здоров'я);
- 2) дошкільний дитячий будинок – від 3 до 7 років;
- 3) школа-інтернат – від 7 до 17 років;
- 4) інтернатний заклад змішаного типу – від 3 до 17 років;
- 5) спеціальна школа-інтернат для дітей з вадами розвитку – від 7 до 17 років (підвідомча Міністерству освіти та науки);
- 6) будинок-інтернат для дітей з функціональними обмеженнями (підвідомчий Міністерству праці і соціальної політики);
- 7) притулок – від 3 до 17 років;
- 8) приймальник-розподільник для неповнолітніх (підвідомчий Міністерству внутрішніх справ).

Статистика сирітства: з 90 тисяч українських дітей, які втратили батьківську опіку, лише 10 % є біологічними (природними) сиротами. Решту становлять соціальні сироти. В інтернатних закладах, підпорядкованих Міністерству освіти і науки України, перебувають природні та соціальні сироти, які визнані такими, що можуть навчатися. Сьогодні у 391 школі-інтернаті з цієї категорії установ живуть, навчаються і виховуються майже 60 тисяч дітей. У дитячих закладах Міністерства охорони здоров'я України проживають майже 5 тисяч дітей. У структурі Міністерства праці та соціальної політики України налічують 58 будинків-інтернатів для дітей, де на сьогодні перебувають близько 8 тисяч дітей з функціональними обмеженнями. За даними Держкомітету статистики України, в школах-інтернатах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на кінець 2005 року навчалоя 11592 дитини. У дитячих будинках Міністерств освіти та науки, охорони здоров'я і будинках-інтернатах Міністерства

праці та соціальної політики виховувалося 18550 дітей (на 7359 осіб більше ніж у 2000 р.).

Специфіка роботи з сиротами в державних опікунсько-виховних закладах. Діти-сироти, які перебувають у закладах інтернатного типу, в більшості, мають медико-психологічні та соціально-педагогічні проблеми. Сирітство є явищем комплексним, багатоаспектним, інтердисциплінарним. До *небезпечних проявів* явища сирітства додаються різні фізіологічні розлади, морфологічні зміни, зниження рівня абстрактного та рефлексивного мислення, апатія, недорозвинутість емоційно-почуттєвої сфери, депресія, дисгармонія моторних функцій тощо. До *парадоксальних форм поведінки* відносяться такі як: прояв «хвороби сирітства» у малолітніх дітей (падіння на підлогу і лежання без руху, вдаряння головою об підлогу, тривале стояння впритул до стіни, плач без сліз, виривання на собі волосся та інші прояви).

Чинники, що детермінують негативний вплив сирітської установи на фізичний, психологічний, духовний та соціальний розвиток дитини:

- утримання в стінах однієї інституції значного контингенту дітей, які об'єднані спільним соціальним лихом – втратою родини;
- панування примусу як характерної риси інституційних закладів опіки, яким властива тоталітарність;
- повне панування суспільної власності та відсутність особистих речей у дітей, які живуть в інтернатах;
- брак соціальних контактів, міжособистісного спілкування з людьми різних вікових категорій, емоційна збідненість взаємодії;
- відчуженість від родинного середовища, що зумовлює неможливість повноцінної сімейної соціалізації;
- відчуженість дитини від участі у вирішенні побутових та матеріальних проблем, щоденних клопотів, якими живе кожна пересічна сім'я;
- відлучення дитини від можливості цілісного сприймання, порівняння та аналізу духовного світу (інтересів, потреб, ідеалів, життєвих планів) їхніх ровесників, які виховуються в сім'ях;
- життя в замкнутому просторі та відсутність «власного кутка»;
- відірваність інтернованої сироти від реального буденного життя та діяльності державних і приватних інституцій, до яких доволі часто звертаються звичайні люди (відвідування магазинів, ринків, перукарень, ремонтних майстерень, ощадних кас, бібліотек, відділень зв'язку та пошти, юридичних консультацій, нотаріальних контор);

- чітка режимна запрограмованість життя сирітської дитини за розпорядком дня конкретної установи;
- переважання формалізованих відносин між представниками адміністрації, вчителями, вихователями та інтернованими дітьми;
- брак любові, уваги, розуміння, співчуття, співпереживання, емоційного тепла, родинного затишку;
- перебування дитини на повному державному забезпеченні і пов'язана з цим атрофованість потреби піклуватися про «завтрашній день»;
- відсутність власних особистих коштів у дитини-сироти, якими б вона могла вільно розпоряджатися.

Внаслідок довготривалого впливу згаданих вище чинників відбуваються деформації нормального особистісно-індивідуального розвитку та соціалізації сирітської дитини. *Непідготовленість випускників сирітських установ до самостійного життя в соціумі зумовлюються такими рисами та особливостями:*

- наявність стійкого комплексу меншовартості;
- глибоко вкорінене почуття образи на життя, несправедливості, заздрості до «звичайних» дітей;
- прояви агресії, високий рівень тривожності, підвищена вразливість, замкнутість;
- труднощі влаштування власного життя в побуті;
- низький рівень загальної культури, соціальної мотивації, обмеженість світогляду;
- формування особливих форм інтернатної субкультури, в основі якої лежить феномен протиставлення «ми» (інтернатські) і «вони» (всі інші);
- брак окреслених життєвих планів, цілей, внутрішня запрограмованість на безрадісне майбутнє, життєві невдачі;
- відсутність чіткого уявлення про те, як створити міцну і здорову власну сім'ю, виконувати соціальні ролі матері (батька), дружини (чоловіка) тощо;
- відсутність вмінь та навичок вільного неформального спілкування, а також толерантного вирішення конфліктних ситуацій, які виникають з іншими людьми на роботі, в сім'ї, у побуті, в транспорті та в інших сферах;
- невміння вести бюджет;
- низький рівень свідомості, відповідальності та обов'язку;

- несформованість потреби у прояві громадської активності, в підвищенні рівня професійної компетентності; соціальна інфантильність;
- переконання в тому, що турбуватися про сироту повинні інші;
- поганий стан здоров'я;
- відсутність морального імунітету до несприятливих суспільних умов;
- підвищена готовність до засвоєння асоціальних стереотипів поведінки;
- байдужість до інших.

Шляхи мінімізації шкідливого впливу інтернатної установи на дітей-сиріт:

1) своєчасне і кваліфіковане здійснення медичної та психолого-педагогічної діагностики, соціальної профілактики, психокорекції спрямованості особистості дитини-сироти, формування в неї позитивної мотивації та просоціальних моделей поведінки;

2) підвищення рівня підготовки сирітської дитини до самостійного життя внаслідок оновлення змісту, форм і методів соціального виховання;

3) підготовка психолого-педагогічного персоналу інтернатних установ до здійснення цих двох окреслених вище завдань у системах професійної освіти, післядипломної освіти та перепідготовки кадрів;

4) постінтернатна адаптація дітей-сиріт.

Сім'я є унікальним та ідеальним мікросоціумом для розвитку особистості, що спроможний врятувати дитину, яка залишилася без батьківського піклування. Міжнародний досвід державної опіки над дітьми рекомендує поступову відмову держав з гуманістичною спрямованістю соціальної політики від інтернатних форм утримання осиротілих дітей та їхню орієнтацію на створення, підтримку та розвиток сімейних форм (прийомних, заступницьких, дитячих будинків сімейного типу тощо).

В Україні розвиваються альтернативні форми опіки дітей-сиріт:

Прийомна сім'я – це форма родинного виховання, метою якої є добровільне тимчасове влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у спеціально підготовлену сім'ю для забезпечення їх повноцінного фізичного, психічного та соціального розвитку (загальна кількість дітей у такій сім'ї, враховуючи рідних дітей та прийомних, не повинна перевищувати п'яти осіб). Прийомні сім'ї мають свої особливості функціонування для дітей-сиріт з функціональними обмеженнями.

Дитячий будинок сімейного типу (ДБСТ) є сім'єю і первинним колективом, що налічує не більше ніж 10 дітей і має такі особливості: виконує функції сім'ї; реалізує родинні та суспільні зв'язки; об'єднує під одним дахом рідних та нерідних дітей; має властивий родині специфічний уклад і стиль життя; має сформовані родинні традиції; є відкритою соціальною системою, формою державної опіки і сім'єю водночас, що дає можливість поєднувати виховний потенціал сім'ї з можливостями розвивального впливу дитячого колективу.

Етапи розвитку ДБСТ:

1) *формальна сім'я* – період адаптації дітей та батьків-вихователів до нових умов життя;

2) *стадія диференціації* – формування моделі поведінки в ДБСТ в інтересах усіх його учасників і подолання проблем, які виникають з тими, які ще не готові до прийняття цієї моделі;

3) *стадія єдності сім'ї* – висування вимог до виконання правил і норм не лише батьками, але й самими дітьми, зміцнення чуття єдиної родини;

4) *етап виходу дітей із сім'ї* – підготовка дітей до самостійного дорослого життя з його проблемами вибору професії, майбутнього подружнього партнера; внесення дисгармонії у встановлений уклад життя внаслідок прийняття в сім'ю нових дітей.

Соціальний супровід ДБСТ – це вид соціальної роботи, який передбачає здійснення центрами соціальних служб для молоді системи комплексних заходів тривалої допомоги ДБСТ для захисту та реалізації прав дітей, які знаходяться на вихованні, їх найкращої опіки, виховання, розвитку, самореалізації. *Реалізація соціального супроводу* здійснюється за допомогою надання соціальних послуг батькам-вихователям та дітям-вихованцям відповідними фахівцями. Соціальний супровід передбачає створення оптимальних умов для виховання дітей у ДБСТ, надання допомоги у вирішенні поточних проблем, які виникають у житті колективу ДБСТ, навчання батьків та їх інформування а також перевірки ефективності роботи батьків-вихователів та дотримання прав дітей (інспектування).

Форми соціального супроводу ДБСТ:

– *педагогічний десант* – це виступи соціальних педагогів у ДБСТ з проблем, які хвилюють батьків і дітей;

– *батьківські педагогічні конференції* – це доповіді педагогів і батьків з актуальних проблем родинного виховання, запитання та відповіді, обмін досвідом сімейного виховання;

- *індивідуальні та групові консультації фахівців;*
- *масові консультації для батьків-вихователів у центрах соціальних служб для молоді;*
- *педагогічні консилиуми;*
- *тренінгові заняття, лекції, семінари, практикуми, рольові ігри, збори, батьківські курси, листування з батьками, дні відкритих дверей тощо.*

Соціальне інспектування – це система заходів, спрямованих на всебічне вивчення, аналіз, нагляд та контроль за умовами життєдіяльності, виховання, розвитку та формування особистості дітей в ДБСТ, а також за їх моральним, фізичним та психічним станом, за дотриманням прав, свобод і законних інтересів дітей.

2. Дисфункційні та асоціальні сім'ї

Сім'я – це заснована на шлюбі або на кровному зв'язку мала група, члени якої об'єднані спільним проживанням та веденням домашнього господарства, емоційним зв'язком, взаємними обов'язками один до одного.

Функції сім'ї: репродуктивна, виховна, економічна, комунікативна, рекреаційна.

Залежно від різних критеріїв виділяють різні типи сімей:

- *нуклеарні* (одна подружня пара з дітьми або без них) та *полінуклеарні* (подружня пара батьків і сім'я дітей з онуками або додаткова родина сестри чи брата з чоловіком або дружиною тощо);
- *повні* (наявні обидва члени подружжя) або *неповні* (відсутній один із членів подружжя внаслідок смерті, розлучення, зникнення, ув'язнення, а також внаслідок народження позашлюбної дитини);
- *бездітні, одnodітні, малодітні та багатодітні* (3 і більше дітей);
- *молоді* (вік партнерів не перевищує 30 років), *зрілі та старі*;
- *незабезпечені, малозабезпечені, забезпечені, заможні*;
- *звичайні та реконструйовані* (створені внаслідок повторного шлюбу одного з подружніх партнерів);
- *нормальні та неблагополучні* (конфліктні, асоціальні, дисфункційні).

Благополучні сім'ї – це сім'ї з високим рівнем моральності, духовності, взаємодопомоги, підтримки та взаєморозуміння, в яких панують гармонія, довіра, повага, раціонально вирішуються усі сімейні проблеми.

Патологічні сім'ї – це такі, що не справляються з виконанням своїх функцій, насамперед виховної, що створює несприятливу психолого-педагогічну атмосферу для соціалізації особистості дитини.

Конфліктні сім'ї – це родини, в яких внаслідок низького рівня загальної культури, духовності і вихованості часто виникають міжособистісні конфлікти між подружжям, батьками, дітьми, родичами з боку чоловіка та дружини; старші члени сім'ї грубо втручаються у справи молодого подружжя, загострена проблема «батьків та дітей». Прояв конфліктів у постійних сварках, сутичках, гострих суперечках, взаємних образах, грубоствах, зневазі, лайках і навіть у бійках. Така родинна атмосфера впливає на психічний стан членів сім'ї, на появу нервово-психічних розладів та формування неадекватної самооцінки.

Дисфункційні родини можуть характеризуватися такими явищами:

- зловживання спиртними напоями або наркотичними речовинами як серед батьків, так і серед дітей;
- антисанітарний стан помешкання, недотримання елементарних санітарно-гігієнічних норм, невлаштованість побуту;
- бездоглядність дітей, їх недоїдання, не забезпечення необхідними засобами для нормального відвідування школи і належного навчання;
- психологічне насильство до дружини, дітей, пристарілих членів сім'ї;
- подружні зради, атмосфера обману, аморальний спосіб життя;
- патологічна недовіра з боку одного з подружніх партнерів, атмосфера підозри, погроз;
- невиконання членами подружжя своїх професійних та родинних обов'язків, небажання працювати, прагнення жити за рахунок інших;
- зовнішнє благополуччя за умов психологічного сирітства дітей і відчуженості подружжя, превалювання матеріальних цінностей та погоня за ними всупереч усяким моральним принципам;
- небажання та невміння організувати змістовне дозвілля, здоровий і корисний відпочинок;
- фрустрація та депривація членів подружжя, критичний стан крайнього відчаю, безпорадності у разі безробіття, нереалізованості, матеріальної незабезпеченості;
- безпорадність старшого покоління у вихованні підлітків або педагогічно занедбаних дітей в умовах виїзду батьків на заробітки за кордон.

Асоціальна сім'я – це така сім'я, члени якої вступають у конфлікт із морально-правовими нормами, прийнятими в суспільстві, припускаються різних видів правопорушень, зокрема:

- скоєння дрібних злочинів самими батьками;
- спонукання дітей або дружини до заробляння грошей жебракуванням, обманом, шантажем, шахрайством, дрібними крадіжками, проституцією;
- розповсюдження наркотиків, виготовлення і збут алкогольних напоїв;
- вигнання з дому дітей, дружини, пристарілих, прагнення незаконно заволодіти квартирою та іншим спільним майном подружжя;
- сексуальне насильство щодо дітей;
- хуліганство, бійки з сусідами, порушення громадського порядку;
- утримування притонів, звідництво (сутенерство);
- втягування неповнолітніх у наркотичну або алкогольну залежність, схилення їх до проституції;
- свідоме зараження венеричними захворюваннями інших осіб;
- скоєння фізичного насильства щодо дружини, дітей, пристарілих членів подружжя; замах на життя членів сім'ї.

Домашнє насильство – це модель поведінки одного члена сім'ї щодо іншого з метою встановлення контролю над ним.

Види домашнього насильства:

- психологічне (демонстрація розумової переваги, прилюдні приниження-образи особи та близьких їй людей, вигадкування зневажливих прізвиськ, глузування, прокльони, крики, скандали, влаштування сцен ревнощів, погрози, залякування, стеження, підслухування телефонних розмов, ігнорування почуттів, потреб та бажань подружнього партнера, нав'язування своїх стереотипів поведінки та цінностей);
- економічне насильство (позбавлення коштів, заборона працювати або шукати роботу);
- фізичне насильство (штовхання, побої, завдання тілесних пошкоджень: переломи, удари важкими предметами, опіки тощо);
- ізоляція від батьків, друзів, колег по роботі;
- сексуальне насильство (примушування до статевих контактів, прояви жорстокості).

У Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» поняття насильство трактується як «будь-які навмисне дії фізичного,

сексуального, психологічного чи економічного характеру одного члена сім'ї щодо іншого, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як громадянина». Статистика домашнього насильства (за даними американської «Організації молодих християнських жінок», кожен четвертий чоловік в Україні б'є свою дружину). У 1999 році на Львівщині від «ненавмисних» вбивств загинуло 300 жінок. 30-40 % викликів міліції на день пов'язані з побутовим насильством.

Притулки для жінок, які зазнають насильства в сім'ї. У США діють 1500 притулків, де жертвам домашнього насильства надають можливість жити, вирішувати фінансові питання, здійснюючи психологічну реабілітацію, підшуковують відповідну роботу. В Україні такий притулок є лише 1 – в Києві, в інших містах лише подекуди діють міжнародні проекти, які допомагають громадським організаціям (наприклад, «Жінка для жінки» захистити інтереси жертв насилля, позбутися психологічної залежності, комплексів меншовартості, знайти роботу.

Соціальна робота з сім'єю (за А. Й. Капською) – це система взаємодії соціальних органів держави та сім'ї, спрямованої на покращання матеріально-побутових умов життєдіяльності сім'ї, розширення її можливостей щодо реалізації своїх прав та свобод, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку усіх її членів, залучення до трудового, суспільно-корисного процесу, створення можливостей для творчого розвитку та самореалізації кожного члена родини.

Завдання соціальної роботи з сім'ями:

- сімейний патронаж – це періодичне відвідування членів сім'ї, обстеження, бесіди та діагностика сімейних проблем, виконання функцій контролю за результативністю соціально-педагогічної роботи;
- соціальний супровід конфліктних, дисфункційних родин;
- надання психолого-педагогічної, інформаційно-правової, медико-консультативної, соціально-реабілітаційної допомоги молодим сім'ям та конфліктним родинам для раціонального подолання внутрішніх конфліктів і запобігання розлучень;
- стимулювання родини до пошуку внутрішніх резервів нормалізації внутрішньосімейних стосунків та саморозвитку; наснаження;
- запобігання явищам узалежнення;

- реалізація різних соціальних програм, спрямованих, зокрема, на роботу з молодими сім'ями, багатодітними, малозабезпеченими, тими, що виховують дітей-інвалідів;

- професійне втручання в асоціальні родини;

- соціально-педагогічна робота з дітьми-вихідцями з дисфункційних та асоціальних родин;

- профілактика усіх видів насильства в сім'ї;

- робота з жертвами домашнього насильства (тренінги, групи самопомоги, пошук роботи, формування фахових навичок тощо);

- робота з особами, які здійснюють домашнє насильство.

Форми соціально-педагогічної роботи з сім'ями: патронаж, тренінги, бесіди, лекторії, дискусійні клуби, консультативні пункти, телефони довіри, кризові центри, клуби (школи) молоді сім'ї, школи молоді матері, служби знайомств, КВК, батьківські конференції, кінолекторії, зустрічі з цікавими людьми, вечори сімейного відпочинку, сімейні свята, конкурси («Мама, тато, я – разом дружна сім'я»), родинні виставки мистецьких робіт тощо.

Моделі соціально-педагогічної допомоги сім'ї:

- кризово-інтервентна – надання допомоги безпосередньо в кризовій ситуації, яка може бути спричинена як природними змінами в життєвому циклі сім'ї, так і випадковими несподіваними травмуючими чинниками. Передбачає швидке реагування через надання соціальним педагогом безпосередньої психологічної підтримки членам родини для мінімізації впливу стресогенних факторів, мобілізації внутрішніх резервів сім'ї; формування нового розуміння проблеми, зникнення у членів сім'ї почуття тривожності, страху, відчаю; для розвитку адаптивних можливостей подолання кризи;

- проблемно-орієнтована – спрямована на вирішення конкретних практичних завдань, які сформульовані сім'єю як проблеми, що турбують сім'ю, а тому потребують вирішення за допомогою фахівців-професіоналів у відповідних галузях. Провідним методом у цій моделі є укладання контракту (угоди) між соціальним педагогом, який надає допомогу родині, та сім'єю.

3. Безпритульність дітей та дорослих

Бездомність – це відсутність постійного житла в окремих осіб або сімей, що унеможливає ведення осілого способу життя і повноцінного соціального функціонування. Види безпритульності: *доросла та дитяча*. Дитяча безпритульність пов'язана з проживанням

дітей вулиці групами («колоніями») на вокзалах, підвалах, горищах занедбаних будинків, на об'єктах незавершеного будівництва. Водночас небезпечним є зв'язок дитячої бездомності з дорослими представниками кримінального світу, які втягують неповнолітніх у злочинність та проституцію.

Категорії бездомних – «корінні» (проживають на горищах, у підвалах, квартирах будинків, що будуть зноситися, в каналізаційних колодязях, на звалищах, під лініями теплотрас) та «іногородні» (здебільшого проживають на вокзалах та прилеглих до них територіях). Джерелами масової безпритульності можуть бути: екологічні катастрофи, стихійні лиха, міжнаціональні конфлікти, війни та інші соціальні потрясіння.

Причинами та каталізаторами поширення бездомності *за умов відсутності катастрофічних обставин* можуть бути:

- гранично низький рівень життя населення;
- відсутність відповідної підтримки малозабезпечених з боку держави, через соціальну політику, недостатнє фінансування соціальної сфери;
- невідповідні можливості для реалізації громадськими та релігійними організаціями соціальних програм, спрямованих на надання дієвої допомоги та підтримки особам й родинам, які становлять групу ризику;
- відсутність належної кількості притулків, нічліжок, соціальних готелів, кризових центрів для жертв насилля та злочинів;
- відсутність законодавства щодо бездомних;
- загальний дефіцит житла;
- дорожнеча житла і комунальних послуг;
- безробіття;
- насильство в сім'ях;
- важкий морально-психологічний клімат у патологічних родинах осіб, які зловживають алкоголем, наркотиками;
- люмпенізація алкоголіків, наркоманів, а також вокзальних повій та інших маргінальних категорій населення;
- втрата помешкання особами (одинокі пристарілі, алкоголіки, наркомани, душевнохворі, а іноді й бізнесмени-початківці), які стали жертвами власної некомпетентності, а також шахрайства та махінацій з нерухомістю;
- безкарність шахраїв від нерухомості та низький коефіцієнт розкриття таких злочинів міліцією;

- переховування від судової кари осіб, які скоїли важкий злочин, знаходяться в розшуку;
- соціальна дезадаптованість, побутова невлаштованість та матеріальна незабезпеченість дорослих сиріт;
- втеча малолітніх природних та соціальних сиріт із державних закладів інтернатного типу;
- відсутність житла в осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі;
- слабкий розвиток в Україні сімейних форм опіки над дітьми-сиротами;
- принципове дармоїдство як крайня форма лінощів, духовної занедбаності та соціально-гігієнічної опущеності окремих осіб, які вважають за краще жити на вулицях і жебракувати, ніж важко працювати за мізерну плату;
- біженці та нелегальні емігранти.

В Україні практично відсутні об'єктивні статистичні дані щодо дорослої та дитячої безпритульності (залежно від джерел інформації подаються цифри в межах від 100 до 200 тисяч). Кількісну перевагу складають чоловіки-бомжі над жінками. Діти становлять приблизно 10 % від кількості дорослих бомжів.

Соціально-психологічні особливості дорослих осіб без певного місця проживання:

- вік від 30 до 50 років;
- самотність, спричинена втратою сім'ї внаслідок розлучення, відмови близьких людей спілкуватися з бомжами через почуття сорому, огиди, зневаги, зверхності, іноді ненависті, які вони викликають у своїх рідних;
- працездатність переважної більшості з них (90 %);
- край занедбаний зовнішній вигляд (неголені обличчя чоловіків зі слідами одутлості, нечесане волосся у жінок, зношений і брудний одяг та взуття, які часто не відповідають за розмірами; подерті сумки, заповнені старим мотлохом; специфічний неприємний запах), оскільки вони не мають коштів та умов для того, щоб помитися, випрати та висушити свій одяг;
- засоби для існування: милостиня, підбирання покидьків на смітниках, крадіжки з городів, дачних будинків, допомога благодійних організацій та епізодичні заробітки (збір та здавання порожньої склотари, вантажно-розвантажувальні роботи; миття машин, вагонів, робота на полях, городах);

- боротьба за виживання і вигідне місце для ночівлі або жебракування;
- недоїдання, недосипання (бо їх звідусіль проганяють);
- гранично низький соціальний статус такої особи в суспільстві;
- неможливість скористатися своїми конституційними правами (труднощі в навчанні, отриманні медичної допомоги, пенсії (оскільки всюди виникає питання прописки, необхідності пред'явити відповідні документи);
- втрата самоповаги, людської гідності, віри у власні сили;
- депресивний стан, хвороби, здатність вчинити злочин і самогубство.

Негативний вплив «бомжів» на життя решти громадян: ускладнення санітарно-епідеміологічної та криміногенної ситуації (приблизно кожний п'ятий кримінальний злочин скоюється бомжами) в певному районі, місті. *Типові захворювання бомжів*: туберкульоз, педикульоз, дифтерія, короста, шлунково-кишкові захворювання, а також шкірні, венеричні та інші інфекційні хвороби. Місця відвідування бомжів: вокзали, базари, громадський транспорт, є зонами підвищеного санітарно-епідеміологічного ризику.

Діяльність держави, громадських (Міжнародна недержавна асоціація «Лікарі без кордонів» тощо) та релігійних організацій, спрямована на боротьбу з явищем бездомності. Зокрема, проводяться заходи щодо відкриття соціальних їдалень для харчування бездомних, нічліжок, надання можливостей бездомним фізичною працею заробити на харчування тощо.

Зарубіжні форми роботи з бомжами: будинки нічного перебування (для санітарної обробки, медичної допомоги, безоплатної ночівлі, видання талонів на харчування); спеціальні будинки-інтернати для інвалідів та пристарілих (соціально-медичні заклади); центри соціальної адаптації для працевлаштування та проживання осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі; соціальні готелі та притулки (для 10-денного безкоштовного перебування та отримання необхідних консультацій з питань побутового та трудового працевлаштування, пенсійного забезпечення, надання медичної допомоги).

Біженці – це особи, які внаслідок обґрунтованих побоювань можуть стати жертвами переслідування за ознаками раси, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань; знаходиться поза країною своєї громадянської належності, не може користуватися захистом цієї країни або не бажає

користуватися таким захистом: внаслідок побоювань не маючи певного громадянства і перебуваючи поза країною попереднього проживання, внаслідок згаданих подій, не може і не бажає повернутися назад до неї (цитата з Конвенції 1951 р. та Протоколу 1967 р., ухвалених ООН).

У Всезагальній декларації прав людини (ст. 14) записано про права біженця, в першу чергу: годування бездомних. «Кожна людина має право шукати захисту від переслідування в інших країнах та користуватися цим захистом». *Міграція* – це переміщення, переселення людей, пов'язане зі зміною місця проживання терміном не менше ніж 6 місяців (за Ф. А. Мустаєвою). *Добровільна міграція* – здійснюється людиною за її бажанням знайти краще місце проживання, роботу, отримати освіту; та *вимушена* – внаслідок об'єктивних обставин, спричинених війнами, військовими конфліктами, переслідуваннями депортаціями народів, екологічними катастрофами тощо).

Законодавство України, яке визначає права та обов'язки біженців і мігрантів: Закони України «Про громадянство України», «Про правовий статус іноземців», «Про біженців». Діяльність ООН у справах біженців в Україні відкрито з березня 1994 року в м. Київ.

Цілі та завдання Управління Верховного комісара ООН в Україні:

- надати захист пошукачам притулку, що прибувають в Україну;
- забезпечити можливості для отримання статусу біженця в Україні;
- надати допомогу особам з депортованих народів, зокрема, кримським татарам, що повернулися з місць колишнього проживання;
- сприяти скороченню кількості осіб без громадянства серед депортованих;
- сприяти інтеграції у суспільство тих, хто одержав статус біженця;
- надати допомогу центральним органам виконавчої влади в Україні у створенні відповідних інституцій та зміцненні компетентності державних органів для ефективного вирішення ними проблем біженців та міграції;
- сприяти становленню неурядових організацій, які займаються справами біженців;
- надати Україні необхідну допомогу в приєднанні її до Женевської конвенції щодо статусу біженців від 1951 року.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРАКТИЧНО-СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З КУРСУ «СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА»

Практично-семінарські заняття – це активний вид навчальних занять практичного характеру, спрямований на поглиблене опрацювання теоретичного матеріалу, що сприяє активізації пізнавальної діяльності студентів, формуванню самостійності суджень, умінню аргументувати власні думки на основі наукових фактів; допомагають оволодіти фундаментальними знаннями, розвивати логічне мислення; впливають на соціальне становлення особистості, на оволодіння культурою толерантності.

На практично-семінарському занятті викладач організує обговорення студентами питань за темами, попередньо визначеними робочою навчальною програмою. Особливістю такого заняття є активна участь студентів під час з'ясування проблем, запропонованих до розгляду. На практично-семінарських заняттях організуються групові дискусії, забезпечується активність студентів, підбиваються підсумки, оцінюється діяльність студентів. У процесі перебігу практично-семінарських занять важливо забезпечити оптимальні умови для позитивної взаємодії, спілкування на рівні «викладач-студенти», «студенти-викладач» на засадах толерантності (терпимість до чужих думок), оскільки за умов вільного висловлювання студентами власних думок, їхнього наукового обґрунтування активізується процес пізнання, формуються пізнавальні та соціальні мотиви учіння.

З огляду на те, що зміст практично-семінарського заняття не залишається надовго в пам'яті студентів, тому провідна мета практично-семінарських занять: навчити студентів мислити, висловлювати свої судження, аналізувати думки інших, для того, щоб відбувався постійний рух в інтелектуальному розвитку, з метою формування наукового світогляду, відбувається пошук істини з дотриманням культури спілкування. Під час проведення практично-семінарських занять необхідно уникати одноманітності, вносити елементи інтерактивного навчання, гри, дискусії тощо. Дослідник А. Алексюк пропонує такі різновиди проведення семінарських занять:

- 1) семінар запитань і відповідей;
- 2) семінар-бесіда – передбачає попередню підготовку студентів з визначених завдань;
- 3) семінар-колективне читання – студенти зачитують тексти, коментуючи їхній зміст з позицій розвитку сучасної науки;
- 4) семінар, що передбачає усні відповіді студентів з їхнім наступним обговоренням;
- 5) семінар-дискусія – студенти завчасно готуються до дискусії за програмою;
- 6) семінар, що передбачає обговорення та оцінювання письмових рефератів студентів;
- 7) семінар-конференція – проводиться зі студентами декількох груп як підсумкове заняття щодо закінчення курсу дисципліни; студенти завчасно готують доповіді, виступають з ними, відповідають на запитання інших студентів за темою доповіді;
- 8) семінар – вирішення проблемних завдань – проводиться на підставі створення проблемних ситуацій, виокремлення проблемних завдань;
- 9) семінар-прес-конференція – декілька студентів готують повідомлення з вузлових питань дисципліни, а всі інші студенти включаються в їхнє обговорення;
- 10) семінар-«мозковий штурм» – студенти завчасно ознайомлюються з важливими проблемними завданнями, що потребують вирішення; під час семінару вносять конкретні пропозиції щодо розв’язання проблеми. Усі пропозиції записують, систематизують і визначають найбільш доцільні. Проблемні завдання повинні мати конкретну наукову, практичну, соціальну спрямованість. Така робота проводиться на 3-4 курсах за умови достатньої теоретичної підготовки студентів, що ефективно впливає на інтелектуальний розвиток студентів, сприяє соціальному становленню.

Під час підготовки до практично-семінарських занять варто відмовитися від шкідливої практики, коли студенти, отримавши перелік питань з теми практично-семінарського заняття, розподіляють між собою ролі, якими передбачено, хто конкретно буде готувати до висвітлення яке питання. Така практика підготовки до семінарських занять породжує формалізм, пасивність основної частини академічної групи до заняття, оскільки активна участь усіх студентів у розв’язанні окреслених завдань активізує процес пізнання, сприяє накопиченню балів за трансферною системою оцінювання.

Методичні рекомендації до виконання завдань

Пропоновані завдання для підготовки до практично-семінарських занять передбачають формування у майбутніх соціальних педагогів системи знань (знання основних понять соціальної педагогіки, закономірностей, принципів та методів соціально-педагогічної діяльності, кваліфікаційної характеристики соціального педагога тощо); професійних умінь, навичок; ознайомлення з певними фаховими ролями, що спрямовані на розвиток особистісно-професійних якостей. Завдання мають чітке призначення, відповідають конкретному об'єму вивченого матеріалу.

Вимоги до підготовки та проведення мікровиступу

Мікровиступ представляє коротке логічно закінчене повідомлення навчального матеріалу в монологічній формі з необхідними поясненнями.

Мікровиступ повинен відповідати таким вимогам:

1. мікровиступ повинен бути переконливим – для цього необхідно скласти тези виступу, в яких визначити основну думку та послідовність її розкриття; уточнити достовірність використаних фактів;
2. промовець повинен звертатися до аудиторії – виступ повинен бути аргументованим, послідовним, в усній формі, спираючись на носії інформації або без них;
3. мікровиступ необхідно закінчити підбиттям підсумків – висловити своє ставлення до проблеми, з якої проводився мікровиступ; зробити висновки, в яких зазначити власну точку зору вирішення проблеми.

Вимоги до підготовки та проведення мікрвикладання у формі розповіді

Розповідь – це змістово-монологічна форма презентації навчального матеріалу. *Педагогічна функція* розповіді полягає в акцентуванні уваги студентів на конкретних фактах, явищах, подіях; мобілізація їхнього слухового сприймання; активізація розумової діяльності студентів, їхніх психічних процесів уявлення, пам'яті тощо.

Розповідь повинна відповідати таким вимогам:

- бути логічно-завершеною та чіткою за структурою;
- бути спрямованою на залучення студентів до спільної діяльності, на активізацію розумової діяльності шляхом організації занять у формі постановки риторичних запитань;

– бути емоційно забарвленою, викликати зацікавленість у студентів застосуванням художніх образів, висловленням власного ставлення до викладеного матеріалу тощо.

Вимоги до підготовки та проведення мікрОВикладання у формі пояснення

Пояснення – це монологічна форма презентації будь-якого явища або події, їхнього місця в системі зв'язків і взаємозв'язків з іншими явищами або подіями, що потребують додаткового уточнення або пояснення. *Педагогічна функція* пояснення полягає у розкритті сутності законів, правил їхнього використання за допомогою логічних прийомів, переконливих аргументів і доказів.

Вимоги до використання методу пояснення:

- чітке формулювання завдань, сутності проблеми;
- послідовність розкриття причинно-наслідкових зв'язків;
- використання порівнянь, аналогій із залученням яскравих прикладів;
- заохочення зворотного зв'язку зі студентами групи.

Вимоги до підготовки та проведення бесіди

Бесіда – це діалогічна форма викладання та засвоєння навчального матеріалу. *Педагогічна функція* бесіди полягає у використанні наявних знань та власного досвіду студентів з метою активізації їхньої пізнавальної діяльності; їхнє добровільне включення в активний розумовий процес; з'ясування причин для порозуміння, розв'язання протиріч, спонукання студентів до власних висновків та узагальнень.

Функціональне призначення різних видів бесід:

– вступна – для підготовки студентів до сприймання навчальної інформації; евристична – спрямована на застосування нового підходу до розв'язання проблеми; узагальнююча – повторення і систематизація отриманих знань; контрольно-оцінна – перевірка та оцінка знань, визначення рівня їхнього засвоєння студентами.

Вимоги до постановки запитань під час проведення бесіди:

- репродуктивно-мнемічні запитання – повинні активізувати пам'ять з метою закріплення вивченого раніше навчального матеріалу;
- репродуктивно-пізнавальні запитання – повинні сприяти розв'язанню завдань, засвоєними раніше способами;

– продуктивно-пізнавальні запитання – повинні спонукати студентів на евристичний пошук, розв’язання проблем, що виникли зараз, новими методами чи способами.

Запитання для постановки під час бесіди повинні бути продуманими, коректними, доброзичливими, тактичними, однозначними у висловлюванні, точними у термінології.

Вимоги до складання бібліографії та написання анотацій

Бібліографія – це науково-систематизований перелік та опис різних видань за якоюсь ознакою; перелік наукової літератури для опрацювання стосовно вивчення якоїсь проблеми. *Педагогічна функція* складання бібліографії полягає в оволодінні бібліографічною культурою, що означає уміння користуватися довідниками, посібниками, алфавітним і систематичним каталогами, різними картотеками в бібліотеках; проводити самостійний пошук необхідної літератури, що сприяє використанню більш широкого за тематикою кола видань.

Анотація – це коротка характеристика книги, посібника тощо, яка знайомить із змістом цих видань у вигляді переліку основних питань, які розглянуто. *Педагогічна функція* написання анотації полягає в умінні коротко охарактеризувати зміст праці, проаналізувати та узагальнювати матеріал; визначити коло осіб, для яких видання призначено.

Інструкція до виконання ролі «кореспондента»

Кореспондент – співробітник газети або журналу, радіо та інших засобів масової інформації, які готують інформаційне повідомлення з місця проведення певного заходу. *Педагогічна функція* ролі кореспондента полягає в умінні: постановки продуманих, чітких запитань до організаторів та учасників заходу; відібрати фактичний матеріал для ознайомлення та аналізу з метою підготовки інформаційного повідомлення, збагачення власного кругозору. Перелік запитань, які цікавлять кореспондента, необхідно підготувати заздалегідь.

Інструкція для написання статті

Стаття – це науковий або публіцистичний виклад матеріалу з конкретної проблеми, в якому представлені власні думки, роздуми або результати експериментального дослідження в логічній послідовності.

Педагогічна функція написання статті полягає у розвитку уміння логічно викладати конкретний матеріал та реалізовувати його зміст.

Вимоги до написання наукової статті. Якщо стаття має науковий статус, то вона складається з таких розділів: вступ – подається актуалізація проблеми в загальному вигляді, її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями; визначаються мета і завдання статті; проводиться аналіз останніх досліджень, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спирається автор; конкретно виокремлюються не вирішені раніше частини загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття; далі у статті проводиться виклад основного матеріалу – в якому аргументовано проводиться аналіз фактів, подій, процесів, що визначають предмет статті; наводяться статистичні дані проведеного тестування, анкетування або дослідження з проблематики статті з обґрунтуванням отриманих наукових результатів; в кінці статті обов'язково повинні бути зроблені висновки з цього дослідження та визначені перспективи подальшого розгляду проблем, що були порушені в статті.

Інструкція для складання програми

Програма являє собою зміст і план подальшої роботи з визначенням основних завдань, мети, відповідальних виконавців за кожним пунктом програми, строків їхнього виконання. У програмі передбачають шляхи та засоби реалізації змісту, подальші перспективи розвитку тощо.

Педагогічна функція складання програми полягає в умінні методично упорядкувати намічену роботу або діяльність, правильно документально оформити та довести до відома виконавців.

Інструкція для проведення спостереження

Наукове спостереження – це метод дослідження, який передбачає збирання первинної інформації шляхом прямої та безпосередньої реєстрації дослідником подій, явищ і процесів, які відбуваються за певних умов без втручання дослідника. Наукове спостереження має планомірний цілеспрямований характер, конкретно підпорядковується меті дослідження. Об'єкт спостереження бажано не міняти. Спонукальними мотивами наукового спостереження є інтерес і потреби. Потреби викликають бажання володіти предметом, а інтерес – бажання ознайомитись з ним.

Інтерес – це усвідомлення потреб людини, який має об'єктивно-суб'єктивну природу, а разом із потребами становить основу

ціннісного ставлення особистості до навколишнього світу; виступає одним із регуляторів соціальної поведінки. Інтересом може бути також мотив, який діє в силу усвідомленого значення та емоційної привабливості, що проявляється у спрямованості уваги, думок, роздумів.

Потреби – це початкові спонукання до дії – необхідність для людини того, що забезпечує її існування і самозбереження; вони виявляються у нахилах, бажаннях, силі волі. Американський соціолог А. Маслоу визначив п'ять рівнів потреб людини: фізіологічні потреби; потреби у безпеці та захисті; потреби належності до групи, сім'ї, у любові та щасті; потреби у повазі; потреби у самовираженні, творчості, грі тощо.

Потреби поділяються на біологічні, соціальні, ідеальні. Біологічні потреби проявляються у забезпеченні індивідуального і видового існування людини. Соціальні потреби проявляються у належності до соціальної групи, знаходженні на визначеному місці, користуванні увагою і прихильністю оточення, щоб бути об'єктом їхньої поваги та любові. Ідеальні потреби – це потреби пізнання навколишнього світу та власного місця в ньому, пізнання суті свого існування.

Педагогічна функція наукового спостереження полягає у фіксації подій, фактів, явищ, ситуацій, характерних для проявів особистостей в будь-яких умовах їх перебування, знаходження, без порушень нормального природного ходу подій, процесів.

Вимоги до методу наукового спостереження полягають у наступному:

- постановка мети та завдань спостереження (для чого, з якою метою ведеться спостереження);
- визначити систематичність і різносторонність спостереження (цілеспрямоване, сплановане, пошукове);
- визначеність конкретного об'єкта, предмета і педагогічної ситуації для проведення спостереження (що спостерігати, в якому об'ємі);
- визначення достатньої кількості зафіксованих фактів;
- вибір способу спостереження, що найменше впливає на досліджуваний об'єкт та забезпечує найбільший об'єм збору необхідної інформації;
- вибір способів реєстрації даних, що спостерігаються (як правильно проводити записи протоколу спостережень);

- обробка та інтерпретація даних, що отримали в результаті спостереження (прокоментувати результати);

- відсутність упередженості в тлумаченні матеріалу, в оцінках фактів і висновках до них.

На відміну від щоденного спостереження, науково-педагогічне спостереження дослідник здійснює спеціально, воно завжди повинно бути цілеспрямованим, у визначеній мірі спланованим, пошуковим. Цей метод має важливу перевагу в тому, що не вимагає спеціальної підготовки, дозволяє швидко одержати інформацію, вивчити та проаналізувати соціально-педагогічні явища і процеси у природних умовах. Водночас, спостереженню не притаманні повторюваність і стійкість, тому дослідник може не помітити яку-небудь важливу обставину або подію. Спостереження за тим або іншим явищем допомагає побачити зовнішні ознаки, але не завжди розкриває їхні причини, тобто сутнісне, внутрішнє. Щоб зменшити ці недоліки, дослідник повинен розвивати психологічну і соціально-педагогічну пильність.

ЗМІСТ ПРАКТИЧНО-СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Інтегроване практично-семінарське заняття № 1-2

**Тема: Соціальна педагогіка як наука, навчальна дисципліна та сфера практичної діяльності
Становлення та розвиток соціальної педагогіки**

Мета заняття: Ознайомити студентів із соціальною педагогікою як інтегративною наукою та сферою практичної діяльності; основними поняттями соціальної педагогіки; провідними закономірностями та напрямками її розвитку; культурно-історичними традиціями становлення соціальної педагогіки; етапами її розвитку та актуальними питаннями, а також роллю соціального педагога в суспільстві.

План підготовки до заняття

1. Соціальна педагогіка як інтегративна наука про людину і суспільство.
2. Парадигми розвитку соціальної педагогіки.
3. Система підходів соціально-педагогічної науки.
4. Предмет, мета, завдання соціальної педагогіки.
5. Основні поняття соціальної педагогіки.
6. Культурно-історичні традиції становлення та розвитку соціальної педагогіки.
7. Етапи розвитку доброчинності у вітчизняній історії.
8. Актуальні питання розвитку соціальної педагогіки в Україні.
9. Економічні причини загострення соціальних проблем в Україні.
10. Роль соціального педагога у розв'язанні соціальних проблем суспільства.
11. Соціальне виховання як процес і результат цілеспрямованого впливу на людину.

Ключові поняття теми: основні категорії соціальної педагогіки, інтегративна наука, парадигми розвитку, система підходів, милосердя, доброчинність, соціальна структура суспільства, соціальні проблеми, соціальне виховання.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Самостійно опрацюйте літературу до теми.
2. Законспекуйте: Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості. – Сухомлинський В. О. – Т. 1.
3. Підготуйте мікровиступ на тему: «Парадигми розвитку соціальної педагогіки».
4. Проведіть бесіду на тему: «Етапи розвитку добродійності у вітчизняній історії», для чого заздалегідь підготуйте запитання, які необхідно з'ясувати під час бесіди.
5. Підготуйте мікрвикладання у формі розповіді на тему: «Економічні причини загострення соціальних проблем в Україні».
6. Підберіть навчально-методичну літературу для розкриття теми: «Зміни та новоутворення в соціальній структурі суспільства» та оформіть у вигляді статті до педагогічної газети.
7. Підготуйте необхідні матеріали на тему: «Роль соціального педагога у розв'язанні соціальних проблем суспільства» та оформіть у вигляді статті до газети.
8. Поясніть сутність поняття «соціальне виховання».

Завдання для індивідуальної роботи студентів

1. Прокоментуйте міждисциплінарні зв'язки соціальної педагогіки з іншими науками. Наведіть приклади.
2. Проаналізуйте системний, особистісно-діяльнісний, культурологічний, аксіологічний, компетентнісний, етнопедагогічний та інші підходи. У чому їх сутність?
3. Прокоментуйте основні поняття соціальної педагогіки.
4. Проаналізуйте традиції гуманного, милосердного ставлення до немічних і знедолених людей у минулому.
5. Розкажіть про чинники, що характеризують соціальне виховання як культурно-суспільне явище.
6. Поясніть, що ви розумієте під системою підходів соціально-педагогічної науки?
7. Охарактеризуйте актуальні питання розвитку соціальної педагогіки в Україні.
8. Проаналізуйте складові соціального виховання як системи.

Рекомендована література до практично-семінарського заняття № 1-2

Основна література

1. *Безпалько О. В.* Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : [навчальний посібник] / *О. В. Безпалько.* – К. : Центр навчальної літератури, 2003.

2. *Капська А. Й.* Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / *А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола.* – К., 2002.

3. *Капська А. Й.* Соціальна педагогіка : [навч. посіб.] / *А. Й. Капська.* – 2000.

4. *Капська А. Й.* Соціальна педагогіка : [підручник] / *А. Й. Капська.* – К. : Центр навчальної літератури, 2003.

5. *Мустаєва Ф. А.* Основи соціальної педагогіки. Академічний проєкт, 2001 / *Ф. А. Мустаєва.* – С. 348–350.

6. *Овчарова Р. В.* Справочная книга социального педагога / *Р. В. Овчарова.* – М. : ТЦ «Сфера», 2001.

7. *Пальчевський С. С.* Соціальна педагогіка : [навч. пос.] / *С. С. Пальчевський* – К., 2005. – 560 с.

Додаткова література

1. *Зверева І. Д.* Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / *І. Д. Зверева.* – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.

2. *Сорочинська В. Є.* Організаційна робота соціального педагога / *В. Є. Сорочинська.* – К., 2005.

3. *Мищик Л. И.* Упражнения, задачи и задания к курсу «Введение в профессию социального педагога» / *Л. И. Мищик.* – Запорожье : ЗГУ, 1997. – 33 с.

4. *Плахотнюк О. В.* Навчально-методичні матеріали до курсу «Соціальна педагогіка» / *О. В. Плахотнюк, А. А. Марушкевич.* – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001.

Інтегроване практично-семінарське заняття № 3

Тема: Соціалізація особистості як соціально-педагогічне явище

Мета заняття: Ознайомити студентів з поняттям «соціалізація особистості», підходами та напрямками соціалізаційної проблематики; факторами, механізмами, етапами соціалізації особистості; адаптацією як складовою соціалізуючого процесу; розглянути роль сім'ї у соціалізації особистості.

План підготовки до заняття

1. Соціалізація як базова дефініція соціальної педагогіки.
2. Підходи, напрями соціалізаційної проблематики.
3. Стадії, типи та види соціалізації.
4. Особистість як суб'єкт та об'єкт соціального розвитку.
5. Фактори, механізми, етапи соціалізації особистості.

6. Розвиток і самореалізація особистості в умовах освітнього закладу.

7. Роль сім'ї у соціалізації особистості.

8. Фактори, типи, функції та умови соціально-виховного середовища.

9. Адаптація як складова соціалізуючого процесу.

10. Психологічні механізми адаптації особистості в суспільстві.

11. Індивідуальні психічні особливості особистості, що мають вплив на характер розвитку соціальної адаптації.

12. Активна і пасивна соціальна адаптація.

Ключові поняття теми: соціалізація особистості; підходи, напрями, типи, види соціалізації; суб'єкт, об'єкт, соціальний розвиток; фактори, механізми, етапи; соціально-виховне середовище; соціальна адаптація.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Самостійно опрацюйте літературу до теми.

2. Обґрунтуйте, чому соціалізація є базовою дефініцією соціальної педагогіки?

3. Чому особистість є одночасно і суб'єктом, і об'єктом соціального розвитку?

4. Які фактори впливають на розвиток і самореалізацію особистості в умовах освітнього закладу?

5. Чи кожна сім'я відіграє позитивну роль у соціалізації особистості дитини?

6. Як ви оцінюєте роль адаптації у соціалізуючому процесі особистості?

7. Доведіть, що індивідуалізація є невід'ємною частиною соціалізації.

8. Розкрийте сутність механізмів соціалізації, якими повинен володіти соціальний педагог.

9. Наведіть приклади: наявності яких проблем соціалізаційної проблематики спостерігаємо в школі, сімейному середовищі, в клубах, барах, кафе тощо?

10. Охарактеризуйте протиріччя між процесами інтеграції та дезінтеграції соціально-виховного середовища.

Завдання для індивідуальної роботи студентів

1. Розкрийте сутність поняття «структура особистості» та прокоментуйте його зміст.

2. Охарактеризуйте вплив сімейного середовища на соціалізацію особистості.

3. У чому полягає сутність розвитку і самореалізації особистості в умовах освітнього закладу?
4. Обґрунтуйте тенденції соціально-економічної сфери розвитку українського суспільства.
5. Охарактеризуйте соціальну структуру сучасного українського суспільства.
6. Доведіть, що стиль життя соціальних прошарків впливає на соціалізацію особистості.
7. Порівняйте виховні системи стабільного і нестабільного суспільства.
8. Доведіть, що діяльність і спілкування є важливими передумовами успішної соціалізації особистості на різних вікових етапах.
9. Обґрунтуйте роль навчально-виховного процесу в підвищенні соціально-психологічної адаптації дітей.
10. Доведіть, що встановлення соціальних взаємозв'язків є важливою вимогою сучасності.

Рекомендована література до практично-семінарського заняття № 3 **Основна література**

1. *Безпалько О. В.* Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : [навчальний посібник] / *О. В. Безпалько*. – К. : Центр навчальної літератури, 2003.
2. *Капська А. Й.* Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / *А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола*. – К., 2002.
3. *Капська А. Й.* Соціальна педагогіка : [підручник] / *А. Й. Капська*. – К. : Центр навчальної літератури, 2003.
4. *Мустаєва Ф. А.* Основи соціальної педагогіки / *Ф. А. Мустаєва*. Академічний проект, 2001. – С. 348–350.
5. *Пальчевський С. С.* Соціальна педагогіка : [навч. пос.] / *С. С. Пальчевський* – К., 2005. – 560 с.

Додаткова література

1. *Зверева І. Д.* Соціальна педагогіка : [мала енциклопедія] / *І. Д. Зверева*. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
2. *Мищик Л. И.* Упражнения, задачи и задания к курсу «Введение в профессию социального педагога» / *Л. И. Мищик*. – Запорожье : ЗГУ, 1997. – 33 с.
3. *Сорочинська В. Є.* Організаційна робота соціального педагога / *В. Є. Сорочинська*. – К., 2005.

Інтегроване практично-семінарське заняття № 4-5

Тема: Соціально-педагогічна діяльність як різновид професійної діяльності. Принципи форми та методи соціально-педагогічної діяльності

Мета заняття: Ознайомити студентів з метою, провідними завданнями, змістом соціально-педагогічної діяльності; суб'єктами, об'єктами та ресурсами СПД; розглянути провідні принципи, методи та форми соціально-педагогічної діяльності.

План підготовки до заняття

1. Мета, провідні завдання, зміст, структура, предмет соціально-педагогічної діяльності.
2. Характеристика суб'єктів соціально-педагогічної діяльності.
3. Характеристика об'єктів соціально-педагогічної діяльності.
4. Класифікація ресурсів соціально-педагогічної діяльності.
5. Характеристика та зміст провідних принципів соціально-педагогічної діяльності.
6. Класифікація та характеристика методів соціально-педагогічної діяльності.
7. Класифікація та сутність форм соціально-педагогічної роботи.
8. Функціональність, структурність, інтегративність як специфічні ознаки форм соціально-педагогічної роботи.

Ключові поняття теми: соціально-педагогічна діяльність, суб'єкти, об'єкти, ресурси СПД; провідні принципи, класифікація методів, форм соціально-педагогічної діяльності; особистісні якості.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Самостійно опрацюйте літературу до теми.
2. Обґрунтуйте, чому соціально-педагогічна діяльність є умовою соціалізації особистості?
3. Охарактеризуйте мету та провідні завдання соціально-педагогічної діяльності.
4. Зробіть аналіз суб'єктів соціально-педагогічної діяльності.
5. Доведіть, що ресурсне забезпечення соціально-педагогічної діяльності є однією із необхідних умов її успішного функціонування.
6. Розкрийте сутність об'єктів соціально-педагогічної діяльності.
7. Охарактеризуйте зміст провідних принципів соціально-педагогічної діяльності.

8. У чому полягають особливості принципів соціального становлення та розвитку молоді?

9. Розкрийте сутність форм соціально-педагогічної роботи.

10. Доведіть, що особистісні якості соціального педагога забезпечують його професійну придатність.

Завдання для індивідуальної роботи студентів

1. Розкрийте сутність соціально-педагогічної діяльності щодо формування здорового способу життя молоді.

2. Доведіть, що психосоціальним змістом дорослішання є пошук ідентичності, разом з якою формується соціальна компетентність.

3. Охарактеризуйте основні цінності, які притаманні для соціально-педагогічної діяльності.

4. Обґрунтуйте, які чинники лежать в основі соціально-педагогічної діяльності?

5. Обґрунтуйте, в чому полягають особливості соціальної педагогіки як сфери практичної діяльності?

6. Розкрийте зміст поняття «соціальна педагогіка».

7. Охарактеризуйте відмінні ознаки соціальної педагогіки від педагогіки.

8. Яка найбільш важлива ознака соціальної педагогіки?

9. Розкрийте сутність факторів та механізмів соціалізації особистості.

10. Проаналізуйте основні підходи до розуміння процесу соціалізації особистості.

11. Охарактеризуйте шестифазову систему соціалізації особистості.

12. Обґрунтуйте, за якими ознаками визначається рівень соціалізованості людини?

13. У чому полягають особливості процесу соціалізації, що дозволяють відрізнити його від виховання?

14. Доведіть, що соціалізація особистості є надзавданням соціальної педагогіки.

15. Охарактеризуйте складові процесу соціалізації особистості.

16. Розкрийте сутність моделей соціалізації особистості в наукових теоріях.

17. Поясніть сутність поняття «первинна діагностика комунікативності».

**Рекомендована література до практично-семінарського
заняття № 4-5**

Основна література

1. *Безпалько О. В.* Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : [навчальний посібник] / *О. В. Безпалько.* – К. : Центр навчальної літератури, 2003.
2. *Капська А. Й.* Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / *А. Й. Капська.* – К., 2000.
3. *Капська А. Й.* Соціальна педагогіка : [підручник] / *А. Й. Капська.* – К. : Центр навчальної літератури, 2003.
4. *Мустаєва Ф. А.* Основи соціальної педагогіки / *Ф. А. Мустаєва* // Академічний проект, 2001. – С. 348–350.
5. *Овчарова Р. В.* Справочная книга социального педагога / *Р. В. Овчарова.* – М. : ТЦ «Сфера», 2001.
6. *Пальчевський С. С.* Соціальна педагогіка : [навч. пос.] / *С. С. Пальчевський* – К., 2005. – 560 с.

Додаткова література

1. *Зверева І. Д.* Соціальна педагогіка : [мала енциклопедія] / *І. Д. Зверева.* – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
2. *Мищик Л. И.* Упражнения, задачи и задания к курсу «Введение в профессию социального педагога» / *Л. И. Мищик.* – Запорожье : ЗГУ, 1997. – 33 с.
3. *Плахотнюк О. В.* Навчально-методичні матеріали до курсу «Соціальна педагогіка» / *О. В. Плахотнюк, А. А. Марушкевич.* – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001.
4. *Сорочинська В. Є.* Організаційна робота соціального педагога / *В. Є. Сорочинська.* – Київ, 2005.

Інтегроване практично-семінарське заняття № 6

Тема: Кваліфікаційна характеристика соціального педагога

Мета заняття: Ознайомити студентів з фаховими вимогами, особистісними якостями соціального педагога; розглянути функції, професійні ролі та компоненти професійно-етичної культури соціальних педагогів.

План підготовки до заняття

1. Фахові вимоги до соціального педагога та його посадові обов'язки.
2. Професійні знання та уміння, необхідні для практичної соціально-педагогічної діяльності.

3. Особистісні якості соціального педагога, що забезпечують його професійну придатність.
4. Характеристика функцій діяльності соціального педагога.
5. Професійні ролі соціального педагога.
6. Професійно-етична культура соціального педагога як регулятор соціально-педагогічних відносин.
7. Характеристика компонентів професійно-етичної культури.
8. Особливості професійної підготовки соціальних педагогів та соціальних працівників у зарубіжних країнах.
9. Характеристика моделей соціальної освіти у зарубіжних країнах.

Ключові поняття теми: соціальний педагог, фахові вимоги, посадові обов'язки, професійні знання, професійні уміння, особистісні якості, функції діяльності, професійні ролі, професійно-етичної культура, моделі соціальної освіти.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Самостійно опрацюйте літературу до теми.
2. Прокоментуйте кваліфікаційні фахові вимоги до соціального педагога як до спеціаліста.
3. Проаналізуйте посадові обов'язки соціального педагога.
4. Охарактеризуйте професійні знання та уміння, необхідні соціальному педагогу для практичної соціально-педагогічної діяльності.
5. Обґрунтуйте, чому особистісні якості соціального педагога забезпечують його професійну придатність?
6. Розкрийте сутність функцій діяльності соціального педагога.
7. У чому полягають особливості різних професійних ролей соціального педагога? Наведіть приклади.
8. Доведіть, що професійно-етична культура соціального педагога є регулятором соціальних відносин.
9. Зробіть аналіз компонентів професійно-етичної культури соціального педагога.
10. У чому полягають особливості професійної підготовки соціальних педагогів та соціальних працівників у зарубіжних країнах.
11. Розкрийте сутність моделей соціальної освіти в зарубіжних країнах.

Завдання для індивідуальної роботи студентів

1. Розкажіть про соціально-педагогічну діяльність як професію.
2. Охарактеризуйте групу практичних ролей соціального педагога. Наведіть приклади.

3. Розкрийте сутність особистості у системі соціальних зв'язків.
4. У чому полягають особливості поведінки особистості у мінливому суспільстві?
5. Доведіть, що людина особлива чи унікальна? Яку позицію обирає соціальний педагог?
6. Наведіть приклади із життя, що характеризують різні способи пристосування людини до умов змінного середовища.
7. Розкрийте сутність цінностей соціально-педагогічної діяльності.
8. Охарактеризуйте уміння соціального педагога визначати проблеми та потреби на індивідуальному, міжособистісному, суспільному рівнях.
9. Яке значення має формування активної життєвої позиції у діяльності особистості?
10. Доведіть, що формування соціальної компетентності особистості є важливою передумовою успішної соціалізації

Рекомендована література до практично-семінарського заняття № 6

Основна література

1. *Безпалько О. В.* Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : [навчальний посібник] / *О. В. Безпалько*. – К. : Центр навчальної літератури, 2003.
2. *Капська А. Й.* Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / *А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола*. – К., 2002.
3. *Капська А. Й.* Соціальна педагогіка : [підручник] / *А. Й. Капська*. – К. : Центр навчальної літератури, 2003.
4. *Мустаєва Ф. А.* Основи соціальної педагогіки / *Ф. А. Мустаєва*. – К. : Академічний проект, 2001. – С. 348–350.
5. *Овчарова Р. В.* Справочная книга социального педагога / *Р. В. Овчарова*. – М. : ТЦ «Сфера», 2001.
6. *Пальчевський С. С.* Соціальна педагогіка : [навч. пос.] / *С. С. Пальчевський*. – К., 2005. – 560 с.

Додаткова література

1. *Безпалько О. В.* Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : [навч. посіб.] / *О. В. Безпалько*. – К. : Логос, 2003. – 134 с.
2. *Бурлака В. В.* Введення у соціальну роботу / *В. В. Бурлака, Н. М. Вельтавець, В. Ф. Жмир*. – К., 2000.
3. *Зверева І. Д.* Соціальна педагогіка : [мала енциклопедія] / *І. Д. Зверева*. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.

4. *Мищик Л. И.* Упражнения, задачи и задания к курсу «Введение в профессию социального педагога» / *Л. И. Мищик*. – Запорожье : ЗГУ, 1997. – 33 с.

5. *Плахотнюк О. В.* Навчально-методичні матеріали до курсу «Соціальна педагогіка» / *О. В. Плахотнюк, А. А. Марушкевич*. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001.

6. *Сорочинська В. Є.* Організаційна робота соціального педагога / *В. Є. Сорочинська*. – Київ, 2005.

Інтегроване практично-семінарське заняття № 7

Тема: Особливості професійного самовиховання соціальних педагогів

Мета заняття: Виявити сутність та охарактеризувати процес професійного самовиховання майбутніх фахівців. Сформувати вміння професійного самовиховання у студентів.

План підготовки до заняття

1. Сутність та етапи професійного самовиховання соціальних педагогів.
2. Механізми професійного самовиховання студентів.
3. Самовдосконалення студентів у процесі практичної підготовки.

Ключові поняття теми: самовиховання, механізми професійного самовиховання, самовдосконалення, саморозвиток, самоосвіта, практична підготовка соціального педагога.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Назвіть та обґрунтуйте професійні якості, необхідні соціальному педагогу.
2. Сформулюйте основні етичні правила взаємодії соціального педагога з клієнтом.
3. Обґрунтуйте, в чому полягає педагогічна майстерність соціального педагога?
4. Написати творчу роботу на одну із запропонованих тем:
 - Як я готую себе до професійної діяльності соціального педагога?
 - Моя самохарактеристика.
 - Як змінилися мої мрії та бажання впродовж останніх років?

5. Розробити план-конспект виховного заходу на тему: Пізнай себе і допоможи собі сам.
6. Складіть програму професійного самовиховання.

Рекомендована література до практично-семінарського заняття № 7

Основна література

1. Домашня опіка хворих та немічних. Великий довідник видавництва «Тріас». – Львів : Стрім, 2000. – 315 с.
2. *Капська А. Й.* Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / *А. Й. Капська.* – К., 2000.
3. *Пальчевський С. С.* Соціальна педагогіка : [навч. посіб.] / *С. С. Пальчевський* – К., 2005. – 560 с.

Додаткова література

1. *Иванов В. Д.* Самодеятельность, самостоятельность, самоуправление / *В. Д. Иванов.* – М., 1991. – 128 с.
2. *Ключарев А. О.* О семейном счастье и христианском воспитании / *А. О. Ключарев.* – М., 1997.
3. Навчання дорослих. Тренінг для тренерів. Всеукраїнський фонд «Крок за кроком». – К., 2001.
4. *Селевко Г. К.* Реализуй себя / *Г. К. Селевко, А. Г. Селевко, О. Г. Левина.* – М. : Народное образование, 2001.
5. *Сорочинська В. Є.* Організаційна робота соціального педагога / *В. Є. Сорочинська.* – Київ, 2005.

Змістовний модуль 2. Основи андрагогіки, геронтології, віктимології, пенітенціарної педагогіки

Інтегроване практично-семінарське заняття № 8

Тема: Соціальні інститути суспільства

Мета заняття: Сформувати у студентів уявлення про структуру соціальних інститутів, їхні функції, ознаки та завдання.

План підготовки до заняття

1. Поняття та види соціальних інститутів.
2. Функції та завдання соціальних інституцій.
3. Соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх закладах.

Ключові поняття теми: Соціальні інститути, структура соціальних інститутів, функції, ознаки та завдання соціальних інститутів.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Розкажіть, у чому сутність економіко-соціальних інститутів, які сфери до них відносяться?
2. Охарактеризуйте сутність та структуру політичних інститутів.
3. Розкажіть, у чому сутність та мета соціокультурних та виховних інститутів.
4. Доведіть на прикладах сутність, мету та призначення нормативно-орієнтованих інститутів.
5. У чому сутність норм церемоніально-символічних та ситуаційно-конвенціональних інститутів?
6. Охарактеризуйте сутність норм відтворюючого інституту суспільства.
7. Наведіть приклади реалізації функцій соціальних інститутів.

Рекомендована література до практично-семінарського заняття № 8

Основна література

1. *Капська А. Й.* Соціальна педагогіка : [підручник] / *А. Й. Капська.* – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 468 с.
2. *Пальчевський С. С.* Соціальна педагогіка : [навч. посіб.] / *С. С. Пальчевський* – К., 2005. – 560 с.
3. *Поліщук Ю. Й.* Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні : [монографія] / *Ю. Й. Поліщук* / За ред. Н. Г. Ничкало. – Тернопіль : ТНПУ, 2005. – 432 с.

Додаткова література

1. *Безпалько О. В.* Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : [навч. посіб.] / *О. В. Безпалько* – К. : Логос, 2003. – 134 с.
2. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю в Україні» від 21.06.2001 р. № 2558-III.
3. *Зверева І. Д.* Соціальна педагогіка : [мала енциклопедія] / *І. Д. Зверева.* – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 336 с.
4. *Капська А. Й.* Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю / *А. Й. Капська.* – К. : УДЦССМ, 2001. – 219 с.

Інтегроване практично-семінарське заняття № 9
Тема: Гендерні аспекти соціально-педагогічної роботи

Мета заняття: Сформувати у студентів уявлення щодо гендерних проблем в Україні, з'ясувати проблеми жіночої молоді, домашнього насильства, торгівлі людьми та інші.

План підготовки до заняття

1. Гендерні стереотипи як соціально-психологічна проблема.
2. Гендерні аспекти соціально-педагогічної діяльності.
3. Правові та соціально-психологічні передумови участі жінок і чоловіків у прийнятті рішень.
4. Проблеми сексуальної експлуатації жінок та торгівлі людьми.

Ключові поняття теми: гендер, гендерна рівність, гендерні стереотипи, фемінологія, торгівля людьми, сексуальна експлуатація жінок.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. З'ясуйте зміст понять «гендер», «гендерна політика», «гендерні стереотипи», «фемінологія».
2. Чи існує в Україні проблема гендерної рівності? У чому її сутність?
3. На основі вивчення гендерної проблематики виявіть державні механізми забезпечення рівних прав і можливостей.
4. Який зміст Ви вкладаєте в поняття «прийняття рішень»? Перелічіть спільне та різне для чоловіків і жінок, якості, необхідні для прийняття рішень.
5. Які перешкоди гендерним перетворенням існують?
6. Проаналізуйте психолого-соціальні передумови визначення місця жінок та чоловіків у політичній еліті України.
7. Як впливають на гендерну соціалізацію особистості повна, неповна, прийомна сім'я?
8. Який життєвий досвід набуває дитина в сім'ї?
9. Які сімейні ролі опановує дитина в сім'ях різного типу?
10. У набутті яких навичок допомагає прийомна сім'я?

Завдання для індивідуальної роботи студентів

1. Які проблеми гендерної соціалізації дитини ви відчуваєте? Які шляхи вирішення можете назвати?
2. Проаналізуйте гендерну стратифікацію суспільства.

3. Надайте гендерну мозаїку українських мас-медіа.
4. Як, на ваш погляд, можна уникнути гендерних стереотипів у ЗМІ?
5. Як ви відноситеся до традиційних ролей чоловіків і жінок на телебаченні?
6. Передивіться рекламу, фільми впродовж тижня і зробіть висновки, які чоловічі та жіночі риси використовуються найчастіше?
7. Що потрібно змінювати в цій сфері?
8. Що зробили б ви, якби працювали соціальним педагогом, психологом, консультантом на телебаченні?
9. Якою повинна бути соціальна реклама?
10. Встановіть причинно-наслідкові зв'язки між гендерним вихованням у родинній сім'ї та дитячим будинком сімейного типу.
11. Проаналізувати історично складені підходи до планування сім'ї.
12. Яку участь беруть чоловік і жінка в процесі створення сім'ї?
13. У чому полягають медико-соціальні проблеми планування сім'ї?
14. Що стримує чоловіків від участі в процесах планування сім'ї?
15. На основі аналізу соціально-психологічних досліджень:
 - встановіть вплив гендерних стереотипів на становлення статевого образу дитини;
 - розділіть аркуш навпіл та дайте послідовний (за віком) опис статевої самоідентифікації дівчат та хлопців. Як це можна враховувати в соціально-педагогічній діяльності?

Рекомендована література до практично-семінарського заняття № 9

Основна література

1. *Жеребкина И. А.* Введение в гендерные исследования. Ч. 1. : [учеб. пособие.] / *И. А. Жеребкина.* – СПб. : Алетейя, 2001. – 708 с.
2. *Капська А. Й.* Соціальна робота : [навч. посібник] / *А. Й. Капська.* – К. : Центр навч. літератури, 2006. – 468 с.
3. *Кустова О.* Якщо жінка пропала безвісти за кордоном. Допомога консульських установ України / *О. Кустова.* – К. : 2002.
4. *Основи теорії гендеру* : [навч. посіб.] – К. : К.І.С., 2004. – 536 с.
5. *Права жінок у сучасному світі.* – К. : УДЦССМ, 2000. – 111 с.

Додаткова література

1. Домашнє насильство. Як захистити себе. – Дніпропетровськ : Інтерграфік, 2001. – 72 с.
2. *Зверева І. Д.* Соціальна педагогіка : [мала енциклопедія] / *І. Д. Зверева*. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 336 с.
3. Робота за кордоном: юридичні аспекти. – Львів : Західно-український центр «Жіночі перспективи», 2001. – 17 с.

Інтегроване практично-семінарське заняття № 10

Тема: Основи андрагогіки та соціальної геронтології

Мета заняття: Ознайомити студентів з особливостями андрагогіки як науки про соціальні аспекти життя дорослих людей. Розкрити сутність соціальної геронтології.

План підготовки до заняття

1. Андрагогіка як наука про соціальні аспекти життя дорослих людей.
2. Психофізіологічні, медичні та соціальні характеристики дорослого періоду життя людини.
3. Функціонально-посадові обов'язки фахівця-андрагога та сфера його працевлаштування.
4. Форми, принципи формальної та неформальної освіти дорослих.
5. Поняття про андрагогічне дорадництво.
6. Біоетичні аспекти в андрагогічному дорадництві.
7. Сутність та основні завдання соціальної геронтології.
8. Роль способу життя у процесі старіння та адаптація до процесу старіння.
9. Медико-соціальна реабілітація людей похилого віку.
10. Біоетичні аспекти в геронтології.
11. Соціальне обслуговування і забезпечення людей похилого віку.

Ключові поняття теми: андрагогіка, фахівець-андрагог, андрагогічне дорадництво, соціальна геронтологія, реабілітація, процес старіння, соціальне обслуговування.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Самостійно опрацюйте літературу до теми.
2. Розкрийте сутність андрагогіки як науки про соціальні аспекти життя дорослих людей.

3. Прокоментуйте психофізіологічні, медичні та соціальні характеристики дорослого періоду життя людини.
4. Охарактеризуйте функціонально-посадові обов'язки фахівця-андрагога.
5. У чому полягають особливості формальної та неформальної освіти дорослих?
6. Розкрийте сутність форм та принципів навчання дорослих.
7. Які уміння необхідні викладачу-андрагогу для проведення занять з дорослими людьми?
8. Розкрийте сутність біоетичних аспектів в андрагогічному дорадництві.
9. Охарактеризуйте основні завдання соціальної геронтології.
10. Проаналізуйте чинники, які позитивно впливають на адаптацію до пенсійного періоду.
11. Розкрийте сутність медико-соціальної реабілітації людей похилого віку.
12. Прокоментуйте біоетичні аспекти в геронтології.

Завдання для індивідуальної роботи студентів

1. Охарактеризуйте сфери працевлаштування фахівця-андрагога. Наведіть приклади.
2. Прокоментуйте можливі типи позицій андрагога під час проведення андрагогічного дорадництва.
3. У чому полягають особливості соціального обслуговування і забезпечення людей похилого віку?
4. Доведіть, що спосіб життя сприяє зміцненню та підвищенню життєвих сил людини похилого віку.
5. Прокоментуйте, яку роль відіграє сповідь для «лікування душі»?
6. Наведіть приклад проблеми, з якою можуть звернутися до андрагога-консультанта у стресовій ситуації.
7. Прокоментуйте позицію церкви в питаннях розлучення, абортів, нових репродуктивних технологій.
8. Охарактеризуйте наукові підходи до феномена старіння.
9. У чому полягають можливості психотерапії та психогієни у ревіталізації?
10. Розкрийте сутність кризових станів у похилому та старечому віці.
11. Розкажіть про групи людей похилого віку та індивідуальні типи старіння.

12. Розкрийте сутність видів психотерапії, які ефективно використовуються в геронтології та геріатрії.

13. Прокоментуйте діяльність будинків-інтернатів для людей похилого віку.

14. У чому полягає сутність основних деонтологічних чинників у соціальній геронтології?

15. Проаналізуйте стереотипи поведінки людей похилого віку щодо надання їм соціальної допомоги.

Рекомендована література до практично-семінарського заняття № 10

Основна література

1. *Архипова С. П.* Основи андрагогіки : [навчальний посібник] / *С. П. Архипова.* – Черкаси, 2002. – 162 с.

2. Домашня опіка хворих та немічних. Великий довідник видавництва «Тріас». – Львів : Стрім, 2000. – 315 с.

3. *Змеев С. И.* Основы андрагогики : [учеб. пособие для студентов, аспирантов и преподавателей] / *С. И. Змеев.* – М. : Флинта – Наука, 1999. – 151 с.

4. *Пальчевський С. С.* Соціальна педагогіка : [навч. посібник] / *С. С. Пальчевський.* – К., 2005. – 560 с.

5. *Яцемирская Р. С.* Социальная геронтология / *Р. С. Яцемирская.* – М. : Владос, 1999. – 223 с.

Додаткова література

1. Навчання дорослих. Тренінг для тренерів. Всеукраїнський фонд «Крок за кроком». – К., 2001.

2. *Сорочинська В. Є.* Організаційна робота соціального педагога / *В. Є. Сорочинська.* – Київ, 2005.

3. *Фокін В.* Соціальна робота з літніми сім'ями в Росії / *В. Фокін* // Соціальна політика і соціальна робота. – 2000. – № 1.

4. *Юр'єва Л. М.* Історія. Культура. Психічні розлади та розлади поведінки / *Л. М. Юр'єва.* – К., 2002.

Інтегроване практично-семінарське заняття № 11

Тема: Основи превентивного виховання та девіантної поведінки

Мета заняття: Ознайомити студентів з формами та методами профілактики девіантної та адиктивної поведінки.

План підготовки до заняття

1. Теоретичні основи девіантної поведінки.
2. Форми відхилень у поведінці. Вікові та індивідуальні особливості дітей з відхиленнями у розвитку та поведінці.
3. Форми та методи профілактики девіантної поведінки.
4. Концепція превентивного виховання дітей та молоді.
5. Основні завдання превентивного виховання дітей та молоді.
6. Проституція як форма девіантної поведінки дітей та молоді. Особливості дитячої проституції.
7. Соціологічні, правові, медичні та психолого-педагогічні аспекти проституції.
8. Поняття про адиктивну поведінку як прояв узалежнення від психотропних, хімічних речовин.
9. Вплив соціокультурних, біологічних та психолого-педагогічних чинників на формування адиктивної поведінки дітей та молоді.
10. Діяльність соціального педагога у сфері профілактики адиктивної поведінки. Шляхи та засоби профілактики адиктивної поведінки.

Ключові поняття теми: девіантна та адиктивна поведінка, форми відхилень у поведінці, методи профілактики, превентивне виховання, проституція, психотропні речовини, шляхи та засоби профілактики.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Самостійно опрацюйте літературу до теми.
2. Розкрийте сутність поняття «девіантна поведінка».
3. Охарактеризуйте форми відхилень у поведінці.
4. Прокоментуйте вікові та індивідуальні особливості дітей з відхиленнями у розвитку та поведінці.
5. Проаналізуйте вплив соціокультурних та психолого-педагогічних чинників на формування адиктивної поведінки дітей та молоді.
6. У чому полягає сутність проституції як форми девіантної поведінки дітей та молоді?
7. Розкажіть про громадські організації медико-психологічної та соціальної реабілітації узалежнених осіб (товариства анонімних алкоголіків тощо).
8. Наведіть приклади державних установ для лікування наркоманів та алкоголезалежних осіб.
9. Розкрийте сутність здорового способу життя дітей та молоді.

10. Охарактеризуйте сутність програм психологічної допомоги та самопомоги uzалежним особам та членам їхньої родини.

Завдання для індивідуальної роботи студентів

1. Прокоментуйте основні положення Концепції превентивного виховання дітей та молоді.

2. Охарактеризуйте етапи (рівні) превентивного виховання дітей та молоді.

3. Наведіть приклади інституцій, що покликані здійснювати превентивну роботу з дітьми та молоддю.

4. Розкрийте сутність соціологічних, правових, медичних та психолого-педагогічних аспектів проституції.

5. Які причини та шляхи залучення жінок до комерційного сексу?

6. Проаналізуйте вплив основних факторів, що гальмують розвиток проституції та секс-бізнесу.

7. Прокоментуйте основні види діяльності, пов'язані з попередженням та подоланням адиктивної поведінки.

8. Роль соціально-педагогічної роботи з родинами uzалежених осіб.

9. У чому полягає сутність співпраці вчителів шкіл з фахівцями медико-психологічних установ?

Рекомендована література до практично-семінарського заняття № 11

Основна література

1. *Вермиєнко Ю. В.* Профілактика наркоманії в подросткової середі : [учеб. посібник] / *Ю. В. Вермиєнко, В. Н. Келасьєв.* – Спб., 2001.

2. *Дідик М. М.* Соціально-психологічна робота в органах внутрішніх справ : [монографія] / *М. М. Дідик.* – Херсон-Ужгород, 2002. – 236 с.

3. *Завгородня Т. К.* Опіка над дітьми в добу трансформації суспільного устрою / *Т. К. Завгородня, Н. В. Лисенко, Д. К. Мажеєв.* – Ів.-Франківськ : Плай, 2002.

4. *Максимова Н. Ю.* Соціально-психологічні аспекти профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді / *Н. Ю. Максимова, С. В. Толстоухова.* – К., 2000.

5. *Менделевич В. Д.* Психологія девиантного поведіння / *В. Д. Менделевич.* – М., 2001.

6. *Ярошко М. І.* Психологія важковиховуваних підлітків : [монографія] / *М. І. Ярошко.* – Дрогобич : Коло, 2002. – 163 с.

Додаткова література

1. Балакірева О. М. Секс-бізнес в Україні: спроба соціального аналізу / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар та ін. – К.: Український інститут соціальних досліджень, 2001. – 159 с.
2. Психологія життєвих криз. – К., 1998. – 242 с.
3. Романовська Р. О. Особливості дитячої опіки у Великій Британії / Р. О. Романовська. – Львів: Логос, 2002. – 153 с.
4. Сирота Н. А. Профілактика наркоманії у подростков: от теории к практике / Н. А. Сирота, В. М. Ялтонский, И. И. Хажиліна, Н. С. Видерман – М., 2001.

Інтегроване практично-семінарське заняття № 12

Тема: Основи пенітенціарної педагогіки та ресоціалізації

Мета заняття: Ознайомити студентів з основами пенітенціарної педагогіки та ресоціалізацією засуджених як системою профілактики рецидивів делінквентної поведінки.

План підготовки до заняття

1. Злочинність неповнолітніх та молоді як одна із найактуальніших соціальних проблем в усьому світі.
2. Основні чинники зростання злочинності та види злочинів, що скоюються неповнолітніми.
3. Скоєння важких злочинів у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння.
4. Профілактика делінквентної поведінки.
5. Соціальні чинники правопорушень та передумови формування делінквентної поведінки.
6. Покарання як засіб соціального контролю делінквентної поведінки.
7. Реабілітаційні та реінтеграційні можливості відновного правосуддя.
8. Основні завдання теорії та практики пенітенціарної педагогіки.
9. Специфіка умов пенітенціарної установи.
10. Суб'єкти та об'єкти пенітенціарної педагогіки.
11. Спеціальні навчально-виховні заклади для неповнолітніх правопорушників.

Ключові поняття теми: злочинність, делінквентна поведінка, важкі злочини, неповнолітні правопорушники, алкогольне або наркотичне сп'яніння, покарання, соціальний контроль, відновне правосуддя, пенітенціарна педагогіка.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Самостійно опрацюйте літературу до теми.
2. Розкрийте сутність поняття «злочинність» як соціального явища.
3. Охарактеризуйте основні види злочинів, що скоюються неповнолітніми та їхні мотиви.
4. Прокоментуйте положення із нормативно-законодавчої бази щодо неповнолітніх правопорушників.
5. Проаналізуйте делінквентну поведінку як соціальну дезадаптацію індивіда.
6. У чому полягає сутність схильності до делінквентної поведінки?
7. Розкажіть про соціальні та психолого-педагогічні особливості неповнолітнього підсудного.
8. Охарактеризуйте рівні профілактично-виховного впливу на особистість неповнолітнього правопорушника.
9. Розкрийте сутність корекції та реабілітації протиправної поведінки неповнолітніх.
10. Прокоментуйте положення щодо застосування альтернативних покарань неповнолітніх.

Завдання для індивідуальної роботи студентів

1. Прокоментуйте основні положення гуманістичних аспектів правосуддя щодо неповнолітніх.
2. У чому сутність пенітенціарної педагогіки?
3. Розкрийте сутність основних завдань пенітенціарної педагогіки.
4. Охарактеризуйте специфіку умов пенітенціарної установи.
5. Розкрийте сутність суб'єктів та об'єктів пенітенціарної педагогіки.
6. Розкажіть про спеціальні навчально-виховні заклади для неповнолітніх правопорушників.
7. Прокоментуйте основні етапи перевиховання неповнолітніх засуджених.
8. Проаналізуйте типологію неповнолітніх засуджених за ступенем результативності перевиховного процесу.
9. Ресоціалізаційні притулки для колишніх в'язнів.
10. Соціально-педагогічна робота із засудженими в пенітенціарних закладах.

**Рекомендована література до практично-семінарського
заняття № 12**

Основна література

1. *Дідик М. М.* Соціально-психологічна робота в органах внутрішніх справ : [монографія] / *М. М. Дідик*. – Херсон-Ужгород, 2002. – 236 с.
2. *Завгородня Т. К.* Опіка над дітьми в добу трансформації суспільного устрою / *Т. К. Завгородня, Н. В. Лисенко, Д. К. Мажець, Б. М. Ступарик*. – Івано-Франківськ : Плай, 2002.
3. *Максимова Н. Ю.* Основи дитячої патопсихології / *Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна, В. М. Піскун*. – К., 1997.
4. *Максимова Н. Ю.* Соціально-психологічні аспекти профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді / *Н. Ю. Максимова, С. В. Толстоухова*. – К., 2000.
5. *Ярошко М. І.* Психологія важковиховуваних підлітків : [монографія] / *М. І. Ярошко*. – Дрогобич : Коло, 2002. – 163 с.

Додаткова література

1. *Костюк Г. С.* Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / *Г. С. Костюк*. – К., 1989. – С. 98–133.
2. *Мажець Д. К.* Опіка над дітьми в добу суспільних змін / *Д. К. Мажець*. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 226 с.
3. Проблеми наркоманії, ВІЛ-інфекції та захворювань, що передаються статевим шляхом в Україні. – Вип. 2. – К. : УДЦССМ, 2001. – 42 с.
4. *Селевко Г. К.* Реалізуй себе / *Г. К. Селевко, А. Г. Селевко, О. Г. Левина*. – М. : Народное образование, 2001.

Інтегроване практично-семінарське заняття № 13

Тема: Основи віктимології

Мета заняття: Сформувати у студентів уявлення про чинники, причини та фактори віктимності особистості, охарактеризувати їх.

План підготовки до заняття

1. Поняття та провідні завдання соціально-педагогічної віктимології.
2. Чинники та причини віктимності.
3. Природне та соціальне сирітство як чинник віктимності особистості.

4. Безпритульність дітей, підлітків та дорослих як чинник віктимності.

5. Безробіття та малозабезпеченість громадян як фактори віктимності.

Ключові поняття теми: віктимологія, чинники, причини та фактори віктимності особистості, природне та соціальне сирітство, безпритульність, безробіття та малозабезпеченість громадян.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. У чому сутність науки віктимології?
2. Охарактеризуйте провідні завдання соціально-педагогічної віктимології.
3. Розкажіть про ознаки та обставини, що дозволяють вважати людину жертвою соціалізації.
4. Віктимність як суб'єктивна схильність людини стати жертвою несприятливих умов соціалізації.
5. Безпритульність дітей, підлітків та дорослих як соціально-економічне та соціально-правове явище.
6. Дитяча бездоглядність – крок до соціальної дезадаптації та безпритульності.

Рекомендована література до практично-семінарського заняття № 13

Основна література

1. *Капська А. Й.* Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю / *А. Й. Капська.* – К. : УДЦССМ, 2001. – 219 с.
2. *Трубавіна І. М.* Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю / *І. М. Трубавіна.* – К., 2002.
3. *Ярошко М. І.* Психологія важковиховуваних підлітків : [монографія] / *М. І. Ярошко.* – Дрогобич : Коло, 2002. – 163 с.

Додаткова література

1. *Зверева І. Д.* Соціальний супровід сімей, що опинились у складних життєвих обставинах : [метод. посіб.] / *І. Зверева, В. Кузьмінський, Ж. Петрочко.* – К. : ДЦССДМ, 2006. – 84 с.
2. *Мажец Д. К.* Опіка над дітьми в добу суспільних змін / *Д. К. Мажец.* – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 226 с.
3. *Романовська Р. О.* Особливості дитячої опіки у Великій Британії / *Р. О. Романовська.* – Львів : Логос, 2002. – 153 с.

Інтегроване практично-семінарське заняття № 14

Тема: Основи опікунської педагогіки

Мета заняття: Ознайомити студентів з опікою (піклуванням) як формою охорони особистісних і майнових прав та інтересів дітей-сиріт.

План підготовки до заняття

1. Чинники, що детермінують негативний вплив сирітської установи на розвиток дитини.
2. Альтернативні форми опіки дітей-сиріт: прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу.
3. Дисфункційні та асоціальні сім'ї як чинник віктимності особистості.
4. Самотність та безнадійність як психологічна основа суїцидної поведінки.

Ключові поняття теми: опіка, піклування, опікун, альтернативні форми опіки дітей-сиріт, дисфункційні та асоціальні сім'ї, суїцидна поведінка.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Поясніть сутність опіки (піклування).
2. Охарактеризуйте процедуру встановлення опіки.
3. Розкажіть про причини припинення опіки.
4. У чому сутність організації прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу?
5. Охарактеризуйте дисфункційні та асоціальні сім'ї.
6. Порівняйте соціальний статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування.
7. Поясніть правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.
8. Наведіть приклади, що характеризують основні форми насильства над дітьми.

**Рекомендована література до практично-семінарського
заняття № 14**

Основна література

1. *Дідик М. М.* Соціально-психологічна робота в органах внутрішніх справ : [монографія] / *М. М. Дідик*. – Херсон-Ужгород, 2002. – 236 с.
2. *Завгородня Т. К.* Опіка над дітьми в добу трансформації суспільного устрою / *Т. К. Завгородня, Н. В. Лисенко, Д. К. Мажец, Б. М. Ступарик*. – Івано-Франківськ : Плай, 2002.
3. *Оржехівська В. М.* Профілактика правопорушень серед неповнолітніх / *В. М. Оржехівська*. – К., 1996.
4. *Трубавіна І. М.* Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю / *І. М. Трубавіна*. – К., 2002.
5. *Ярошко М. І.* Психологія важковиховуваних підлітків : [монографія] / *М. І. Ярошко*. – Дрогобич : Коло, 2002. – 163 с.

Додаткова література

1. *Зверева І. Д.* Соціальний супровід сімей, що опинились у складних життєвих обставинах : [метод. посіб.] / *І. Зверева, В. Кузьмінський, Ж. Петрочко*. – К. : ДЦССДМ, 2006. – 84 с.
2. *Балакірева О. М.* Секс-бізнес в Україні: спроба соціального аналізу / *О. М. Балакірева, Т. В. Бондар, Ю. М. Галустян*. – К. : Український інститут соціальних досліджень, 2001. – 159 с.
3. *Мажец Д. К.* Опіка над дітьми в добу суспільних змін / *Д. К. Мажец*. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 226 с.

ЗРАЗОК МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Варіант I

Рівень I

1. Якими професійними знаннями повинен володіти соціальний педагог?
2. Розкрийте групу практичних ролей соціального педагога.
3. Яке призначення групи управлінських ролей соціального педагога?
4. Охарактеризуйте вимоги до якостей соціального педагога.
5. Чому соціальному педагогові важливо оволодіти мовленнєвим етикетом?
6. Чому фахівцю соціально-педагогічної роботи необхідно розвивати особистісні, організаторські, конструктивні, гностичні здібності.
7. Які особистісні риси потрібні соціальному педагогові?
8. Чому у соціальній педагогіці важливим є високий професіоналізм?
9. Які особистісні риси необхідні соціальному педагогу?
10. Визначте цілі та особливості соціально-педагогічної діяльності.

Рівень II

11. Охарактеризуйте базові характеристики соціального педагога.
12. Проаналізуйте професійно-етичний кодекс соціальних працівників та етичні принципи соціального працівника.
13. Охарактеризуйте сфери діяльності соціального педагога.

Рівень III

14. Проаналізуйте запитання, обґрунтуйте свою відповідь: *Відвідуючи клієнта вдома, чи погодились би Ви на: – чашку чаю; – алкогольні напої; – пропозицію поїсти.*
15. Як ви розумієте поданий нижче вислів, пов'яжіть його зі своєю професією: *«Щоб змінити людей, їх потрібно любити. Вплив на них пропорційний любові до них» (Й. Г. Песталоцці).*

Варіант II

Рівень I

1. Якими професійними вміннями повинен володіти соціальний педагог?
2. Яка мета посередницької ролі?

3. Планування та організація роботи соціального педагога.
4. Розкрийте мету діяльності соціального педагога.
5. У чому полягає особливість Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи в Україні?
6. Що передбачають принципи гуманізму і толерантності в соціально-педагогічній діяльності?
7. Яку роль відіграють соціальні педагоги в суспільному житті?
8. Яких основних вимог до ділового спілкування повинен дотримуватися соціальний педагог?
9. Як взаємодіють якості та функції соціального педагога?
10. Розкрийте функціональний аспект діяльності соціального педагога.

Рівень II

11. Охарактеризуйте права соціального педагога.
12. Використовуючи міжнародний Етичний кодекс соціальних працівників, проаналізуйте основні принципи етики соціального педагога (працівника).
13. Охарактеризуйте найбільш важливі функції соціального педагога.

Рівень III

14. Проаналізуйте запитання, обґрунтуйте свою відповідь: – *Чи дозволили б Ви Вашим клієнтам називати себе по імені? – Чи стали б Ви звертатися до них по імені?*
15. Як ви розумієте поданий нижче вислів, пов'яжіть його зі своєю професією: *«Крадій серед людей той, хто більше приносить користі іншим» (Джами).*

Варіант III

Рівень I

1. У чому суть ролі експерта та аналітика в соціально-педагогічній роботі з конкретною особистістю, що потребує допомоги?
2. Чому соціальний педагог повинен виховувати в собі лідерські якості?
3. Основні кваліфікаційні характеристики соціального педагога.
4. Чому фахівцю соціально-педагогічної роботи необхідно розвивати в психотерапевтичні, дидактичні, наукові, комунікативні здібності?
5. Чому автосугестопедію називають одним із методів самовиховання? Доведіть.
6. Назвіть основні завдання соціального виховання.

7. Сутність основних професійно-особистісних якостей соціального педагога.

8. Яких норм, сформульованих у «Міжнародних етичних стандартах соціальних працівників», найважче дотримуватись? Наведіть приклади.

9. Охарактеризуйте посадові обов'язки соціального педагога?

10. Яке місце в характеристиці соціального педагога займає особистісна схильність до професії, професійно-необхідні якості, компетентність?

Рівень II

11. Охарактеризуйте соціальні ролі соціального педагога.

12. Проаналізуйте професійно-етичний кодекс соціальних працівників України і визначте етичні норми соціального педагога.

13. Охарактеризуйте комунікативні особливості діяльності соціального педагога.

Рівень III

14. Проаналізуйте та обґрунтуйте свою відповідь: – *Чи позичили б Ви гроші своїм клієнтам? – Чи стали б потискати руку клієнтові при зустрічі?*

15. Як ви розумієте поданий нижче вислів, пов'яжіть його зі своєю професією: *«Ніколи не думайте про людину, що в ній більше поганого, ніж хорошого» (М. Горький).*

Критерії оцінювання знань студентів:

Оцінка рівня знань студентів визначається згідно з набраними балами за підсумками письмових відповідей:

- за правильну відповідь на питання I рівня – по 1 балу;
- за правильну відповідь на питання II рівня – по 2 бали;
- за правильну відповідь на питання III рівнів – по 3 бали.

Максимальна сума за правильні відповіді – 22 бали.

Оцінка виставляється:

1. «відмінно» – за 20-22 бали;
2. «добре» – за 16-19 балів;
3. «задовільно» – за 12-15 балів;
4. «незадовільно» – менше 12 балів.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Методологія організації самостійної роботи студентів за кредитно-трансферною системою передбачає переорієнтацію *із лекційно-інформативної форми на індивідуально-диференційовану, особистісно-орієнтовану форми та на самоосвіту студента*. За Болонською угодою навчальний час самостійної та індивідуальної роботи регламентується і повинен становити не менше 50 % загального обсягу трудомісткості навчання. Виходячи з цього, основне завдання навчального процесу у ВНЗ – навчити студентів поповнювати свої знання самостійно у час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Здібності та можливості до самостійної роботи у студентів різні, але загальні вимоги до організації такої роботи однакові для всіх: регулярність; систематичність; виокремлення головного в будь-якому матеріалі; свідоме розуміння матеріалу, а не його заучування; наявність сили волі та бажання до навчання.

Базовою дефініцією для самостійної роботи студентів є поняття «самостійність». Під *самостійністю* розуміють здатність людини виконувати певні дії або комплекс дій без допомоги інших людей, керуючись лише власним досвідом. Виокремлюють два види самостійності: *змістовну та організаційну*. Під змістовною самостійністю розуміють здатність людини приймати на певному рівні правильні рішення без допомоги з боку. Організаційна самостійність виражається у вмінні людини організувати свою самостійну роботу з реалізації прийнятого рішення. Відтак, дійти висновку про реальну самостійність можна лише тоді, коли їй властиві обидва види самостійності.

До *основних форм самостійної роботи* студентів відносяться: домашні завдання; опрацювання літературних джерел; робота в комп'ютерних мережах; оцінювання професійних ситуацій; підготовка конспекту лекцій та практичних завдань тощо.

Для самопідготовки до практично-семінарських занять кожен студент повинен мати зошит, у якому мають бути законспектовані літературні джерела до теми конкретного заняття, вклені ксерокопії статей та діагностичних методик соціально-педагогічної тематики; записані результати спостережень під час проходження безвідривної

практики, участі у волонтерських програмах тощо. У разі виникнення труднощів під час підготовки до практичних занять – необхідно звертатися до викладача за консультацією або роз'ясненням незрозумілих питань тощо.

Програмою курсу передбачено, що під час самостійної роботи майбутні соціальні педагоги братимуть безпосередню участь у волонтерській діяльності з метою реалізації програм профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі; у програмах формування здорового способу життя молоді та інших соціальних заходах та акціях. Самостійна робота студентів включає дві складові: самостійна підготовка до аудиторних занять та підготовка до модульних контрольних робіт. Тематика самостійних завдань дозволяє студенту самостійно планувати терміни та обсяги змістової складової навчальної діяльності, прогнозувати її результативність.

Методологія процесу навчання та оцінювання знань студента відбуваються за європейською кредитно-трансферною системою (ECTS) полягає у його переорієнтації із лекційно-інформаційної на індивідуально-диференційовану, особистісно-орієнтовану форму та на організацію самоосвіти студента. Усі світові та пропоновані останнім часом національні стандарти в основу навчання ставлять самостійну, творчу роботу студента. На цьому принципі базуються і новітні, інформаційні технології навчання. У структурі навчального навантаження студента за системою ECTS також передбачено індивідуальну роботу викладачів зі студентами як один із основних компонентів навчальної діяльності, тому вона повинна складати значну частину його навчального навантаження.

Методичні рекомендації з організації самостійної роботи

Самостійна робота студентів має на меті більш глибоке засвоєння теоретичних та аналітичних основ курсу, розвиток творчого мислення, набуття навичок і вмінь у самостійному виборі різних методів пізнання. Самостійна робота узгоджується з лекційним курсом і проводиться за основними темами.

Самостійна робота передбачає підготовку за визначеними викладачем питаннями з теми, які студент готує самостійно. Результати самостійної роботи студенти викладають у вигляді рефератів, повідомлень на практично-семінарських заняттях тощо.

Працюючи самостійно, необхідно користуватися підручниками, посібниками, рекомендованою літературою, науково-довідниковими виданнями, можливостями Інтернету. Обов'язковою умовою самостійної

роботи є застосування знань, набутих під час вивчення інших тем курсу, а також інших дисциплін. Важливим є посилання на історичні джерела, першоджерела та наукову літературу. У процесі самостійної роботи необхідно проявляти творчість і вміння відстоювати власну точку зору.

У сучасних умовах навчального процесу великого значення набуває самостійна робота студентів, спрямована не тільки на краще засвоєння ними фактичного матеріалу, але й на вміння аналізувати його, робити певні висновки та узагальнення.

До кожної із зазначених тем курсу подається розширений список літератури. Слід зазначити, що перелік літератури носить рекомендаційний характер, тому студент на власний розсуд може використовувати й іншу літературу, але при цьому слід ґрунтовно розкрити зазначену тему.

Рекомендується не обмежуватися лише суто теоретичним підходом до опанування навчального матеріалу, а за можливістю звертати увагу на міжпредметні зв'язки: використовувати під час розгляду тих чи інших навчальних тем отримані раніше знання.

Самостійна робота студентів має за мету більш глибоке засвоєння ними теоретичних та аналітичних основ курсу, розвиток творчого мислення, набуття навичок та вмінь під час самостійного вибору різних методів пізнання. Самостійна робота тісно узгоджується з лекційним курсом і проводиться за усіма основними темами. Самостійна робота передбачає конкретні визначені викладачем питання теми, які студент готує самостійно. Наслідки самостійної роботи студенти викладають у рефератах, повідомленнях на семінарських заняттях, у співбесідах з викладачем тощо.

Методичні рекомендації та вимоги щодо підготовки семінарських занять

Під час самостійної підготовки до семінарських занять студент здійснює таку роботу:

- веде пошук нових джерел та літератури з цієї теми;
- веде конспект за опрацьованим матеріалом;
- формулює власну думку з кожного конкретного питання теми;
- систематизує матеріал у вигляді схем або таблиць;
- готує за власним вибором тести, кросворди або ребуси.

**Методичні рекомендації для виконання контрольних робіт з курсу
(заочна форма навчання)**

Студент виконує запропонований варіант контрольної роботи. Контрольна робота виконується у повному обсязі та надсилається для перевірки у деканат післядипломної освіти.

1. Пошукова робота – це нова цікава і корисна інформація щодо вивчення однієї з тем курсу.

Даний вид самостійної роботи передбачає наступні складові:

- а) вступ;
- б) приклад;
- в) опис використаних джерел (обов'язково за бібліографічними правилами) з обов'язковим посиланням на дані джерела в тексті.

2. Тести складаються за наступними правилами: подається запитання та три варіанти відповіді на нього, один з яких є вірним. Студент обов'язково відмічає правильну відповідь, що має свідчити про правильне розуміння ним суті запитання. Запитання за своєю суттю повинні бути значущими, логічними, відповідати теоретичним положенням курсу. Не використовувати в тестах запитання з кількісними показниками, а також не застосовувати таку відповідь, як «всі варіанти правильні».

ТЕМИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Таблиця 6

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Соціальна педагогіка як наука про соціальне виховання	4
2	Структура, функції, принципи соціально-педагогічної діяльності як основа роботи соціального педагога	4
3	Актуальні питання соціальної педагогіки і соціальної роботи в Україні	5
4	Соціальне виховання як предмет соціальної педагогіки	4
5	Характеристика роботи соціального педагога	4
6	Історичні та порівняльні аспекти становлення соціальної педагогіки в Україні та за кордоном	5
7	Соціально-педагогічні процеси: сутність та етапи	4
8	Сфера діяльності соціального педагога	4
9	Модель професіограми спеціаліста із соціально-педагогічної роботи	5
10	Рольовий аспект діяльності соціального-педагога	4
11	Поняття про андрагогіку та андрагогічне дорадництво	4
12	Міжнародні організації соціально-педагогічного напрямку	5
13	Клієнти соціально-педагогічної роботи	4
14	Основи соціальної геронтології	4
15	Шляхи та засоби профілактики адиктивної поведінки	5
16	Природне та соціальне сирітство як чинники вкритимості	4
17	Основи превентивної педагогіки	4
18	Характеристика форм девіантної поведінки	5
19	Самотність та безнадійність як психологічна основа суїцидальної поведінки	4
20	Пенітенціарна педагогіка та ресоціалізація	4
21	Характеристика форм делінквентної поведінки	5
22	Волонтерська діяльність як форма організації соціальної сфери	4
23	Віктимологія з основами опікунської педагогіки	4
24	Гендерні аспекти соціально-педагогічної роботи	5
Разом		104

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Проведіть вивчення структури міжособистісних відносин у студентській групі методом наукового спостереження; зробіть висновки стосовно лідерів, ізольованих, пригнічених студентів; визначте причину, зробіть висновки, в яких зазначте своє ставлення до проблеми, оформіть у вигляді наукового звіту.

2. Проведіть наукове спостереження за одним із студентів з метою виявлення психологічних механізмів засвоєння навчальної інформації, прийомів запам'ятовування, оформіть у вигляді доповіді.

3. Проведіть дослідну бесіду з одним із студентів з метою виявлення режиму індивідуальної праці та відпочинку, оформіть у вигляді наукового звіту.

4. Визначте умови щодо виникнення потреби професійного самовиховання у майбутніх соціальних педагогів і проведіть їхній аналіз.

5. Запропонуйте конкретні шляхи покращання професійного самовиховання майбутніх соціальних педагогів. Обґрунтуйте свою думку.

6. Доведіть, чи можна сформувати уміння професійного самовиховання у майбутніх соціальних педагогів?

7. Сформуйте усвідомлення та переконайте студентів своєї групи у необхідності професійного самовиховання, розуміння змісту життя і щастя на різних рівнях (філософському, практичному, соціальному, професійному, сімейному).

8. Розробіть індивідуальну програму професійного самовиховання з орієнтацією на подальше вдосконалення, в якій зазначте: професійні якості особистості необхідні для роботи; що уже сформовано; що необхідно сформувати; перелік конкретних вправ, виконання яких дозволить сформувати професійно важливі якості, риси характеру та професійні вміння.

9. Напишіть творчу роботу на одну із наступних тем:

- «Як я готую себе до професії соціального педагога?»
- «Мій характер та історія власного «Я».
- «Як змінилися мої мрії упродовж останніх років?»
- «Як організувати діяльність соціального педагога у структурі психологічної служби ЗОШ?»
- «Соціально-педагогічний захист обдарованих дітей».

– «Організація рекреаційно-оздоровчої та освітньо-розвиваючої діяльності у дитячо-юнацьких закладах оздоровлення та відпочинку».

– «Молодіжні організації як важливий компонент цілісної соціально-педагогічної системи суспільства».

– «Структура, принципи та функції діяльності молодіжних організацій».

10. Охарактеризуйте механізми соціального впливу на зміну гендерних стереотипів.

11. Проведіть наукове вивчення гендерних особливостей рівня життя населення України.

12. Проведіть дослідну бесіду на тему: «Уявлення жінок і чоловіків щодо розподілу сімейних ролей».

13. Запропонуйте конкретні форми та методи роботи з молоддю, які необхідно впроваджувати з метою подолання гендерних стереотипів.

14. Роль засобів масової інформації в трансформації гендерної ідентичності в суспільствах перехідного періоду. Відповідь обґрунтуйте.

15. Проведіть наукове спостереження щодо трансформації гендерних стереотипів суспільства на основі паритетного виховання молоді.

16. Зробіть аналіз факторів віктимності та сплануйте методи мінімізації її впливу на особистість.

17. Розробіть план-конспект виховного заходу для старшокласників на тему: «Пізнай себе та допоможи собі сам».

18. Обґрунтуйте наявність необхідних умов для формування індивідуального стилю діяльності соціального педагога.

19. Характеристика типів акцентуацій характеру та їхнє врахування під час роботи з дітьми та молоддю як засіб мінімізації рівня віктимності.

20. Зробіть аналіз віктимності, спричиненої вродженими або набутими травмами, важкими, невиліковними хворобами, фізичними, розумовими, психічними відхиленнями.

21. Проведіть теоретичне вивчення проблем соціально-психологічної ізоляції осіб, інфікованих ВІЛ та хворих на СНІД.

22. Запропонуйте конкретні форми та методи роботи щодо вдосконалення сучасної системи спеціальних освітніх послуг неповносправним дітям.

23. Висвітліть основні аспекти соціальних ролей педагога.

24. Порівняйте поняття «соціальне виховання» і «соціальний розвиток». У чому відмінності?

25. Зарубіжні дослідники вважають, що результатом соціально-педагогічної діяльності є «поліпшення функціонування клієнта і його краща адаптація до умов соціального середовища» (Холліс і Вудс). Поясніть сутність і власне ставлення до цього вислову.

26. Охарактеризуйте психолого-педагогічні та правові аспекти опіки природних та соціальних сиріт.

27. Як організувати роботу щодо оцінки та підтримки дітей з особливими потребами в закладах інтернатного типу?

28. У чому полягає специфіка опіки сирітської дитини в умовах прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу?

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Законспекуйте: Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. – Сухомлинський В. О. – Т. 1.
2. Підготуйте мікровиступ на тему: «Парадигми розвитку соціальної педагогіки».
3. Проведіть бесіду на тему: «Етапи розвитку доброчинності у вітчизняній історії», для чого заздалегідь підготуйте запитання, які необхідно з'ясувати під час бесіди.
4. Підготуйте мікрвикладання у формі розповіді на тему: «Економічні причини загострення соціальних проблем в Україні».
5. Підберіть навчально-методичну літературу для розкриття теми: «Зміни та новоутворення в соціальній структурі суспільства» та оформіть у вигляді статті до педагогічної газети.
6. Підготуйте необхідні матеріали на тему: «Роль соціального педагога у розв'язанні соціальних проблем суспільства» та оформіть у вигляді статті до газети.
7. Поясніть сутність поняття «соціальне виховання».
8. Обґрунтуйте, чому соціалізація є базовою дефініцією соціальної педагогіки?
9. Чому особистість є одночасно і суб'єктом, і об'єктом соціального розвитку?
10. Які фактори впливають на розвиток і самореалізацію особистості в умовах освітнього закладу?
11. Чи кожна сім'я відіграє позитивну роль у соціалізації особистості дитини?
12. Як ви оцінюєте роль адаптації у соціалізуючому процесі особистості?
13. Доведіть, що індивідуалізація є невід'ємною частиною соціалізації.
14. Розкрийте сутність механізмів соціалізації, якими повинен володіти соціальний педагог.
15. Наявність яких проблем соціалізаційної проблематики спостерігаємо в школі, сімейному середовищі, в клубах, барах, кафе тощо? (наведіть приклади).
16. Охарактеризуйте протиріччя між процесами інтеграції та дезінтеграції соціально-виховного середовища.
17. Обґрунтуйте, чому соціально-педагогічна діяльність є умовою соціалізації особистості?

18. Охарактеризуйте мету та провідні завдання соціально-педагогічної діяльності.
19. Проаналізуйте суб'єкти соціально-педагогічної діяльності.
20. Розкрийте сутність об'єктів соціально-педагогічної діяльності.
21. Доведіть, що ресурсне забезпечення соціально-педагогічної діяльності є однією із необхідних умов її успішного функціонування.
22. Охарактеризуйте зміст провідних принципів соціально-педагогічної діяльності.
23. У чому полягають особливості принципів соціального становлення та розвитку молоді?
24. Розкрийте сутність форм соціально-педагогічної роботи.
25. Доведіть, що особистісні якості соціального педагога забезпечують його професійну придатність.
26. Прокоментуйте кваліфікаційні фахові вимоги до соціального педагога як до спеціаліста.
27. Проаналізуйте посадові обов'язки соціального педагога.
28. Охарактеризуйте професійні знання та уміння, необхідні соціальному педагогу для практичної соціально-педагогічної діяльності.
29. Обґрунтуйте, чому особистісні якості соціального педагога забезпечують його професійну придатність?
30. Розкрийте сутність функцій діяльності соціального педагога.
31. У чому полягають особливості різних професійних ролей соціального педагога? Наведіть приклади.
32. Доведіть, що професійно-етична культура соціального педагога є регулятором соціальних відносин.
33. Зробіть аналіз компонентів професійно-етичної культури соціального педагога.
34. У чому полягають особливості професійної підготовки соціальних педагогів та соціальних працівників у зарубіжних країнах.
35. Розкрийте сутність моделей соціальної освіти у зарубіжних країнах.
36. Розкрийте сутність андрагогіки як науки про соціальні аспекти життя дорослих людей.
37. Прокоментуйте психофізіологічні, медичні та соціальні характеристики дорослого періоду життя людини.
38. Охарактеризуйте функціонально-посадові обов'язки фахівця-андрагога.

39. У чому полягають особливості формальної та неформальної освіти дорослих?
40. Розкрийте сутність форм та принципів навчання дорослих.
41. Які уміння необхідні викладачу-андрагогу для проведення занять з дорослими людьми?
42. Розкрийте сутність біоетичних аспектів в андрагогічному дорадництві.
43. Охарактеризуйте основні завдання соціальної геронтології.
44. Проаналізуйте чинники, які позитивно впливають на адаптацію до пенсійного періоду.
45. Розкрийте сутність медико-соціальної реабілітації людей похилого віку.
46. Прокоментуйте біоетичні аспекти в геронтології.
47. Розкрийте сутність поняття «девіантна поведінка».
48. Охарактеризуйте форми відхилень у поведінці.
49. Прокоментуйте вікові та індивідуальні особливості дітей з відхиленнями у розвитку та поведінці.
50. Проаналізуйте вплив соціокультурних, біологічних та психолого-педагогічних чинників на формування адиктивної поведінки дітей та молоді.
51. У чому полягає сутність проституції як форми девіантної поведінки дітей та молоді?
52. Розкажіть про громадські організації медико-психологічної та соціальної реабілітації залежних осіб (товариства анонімних алкоголіків тощо).
53. Наведіть приклади державних установ для лікування наркоманів та алкоголезалежних осіб.
54. Розкрийте сутність здорового способу життя дітей та молоді.
55. Охарактеризуйте сутність програм психологічної допомоги та самопомоги залежним особам та членам їхньої родини.
56. Розкрийте сутність поняття «злочинність» як соціального явища.
57. Охарактеризуйте основні види злочинів, що скоюються неповнолітніми та їхні мотиви.
58. Прокоментуйте положення із нормативно-законодавчої бази щодо неповнолітніх правопорушників.
59. Проаналізуйте делінквентну поведінку як соціальну дезадаптацію індивіда.
60. У чому полягає сутність схильності до делінквентної поведінки?
61. Розкажіть про соціальні та психолого-педагогічні особливості неповнолітнього підсудного.

62. Охарактеризуйте рівні профілактично-виховного впливу на особистість неповнолітнього правопорушника.
63. Розкрийте сутність корекції та реабілітації протиправної поведінки неповнолітніх.
64. Прокоментуйте положення щодо застосування альтернативних покарань неповнолітніх.
65. Розкрийте сутність основних завдань теорії та практики пенітенціарної педагогіки.
66. Охарактеризуйте специфіку умов пенітенціарної установи.
67. Розкрийте сутність суб'єктів та об'єктів пенітенціарної педагогіки.
68. Розкажіть про спеціальні навчально-виховні заклади для неповнолітніх правопорушників.

ТЕМАТИКА ДЛЯ НАПИСАННЯ РЕФЕРАТІВ ДО КУРСУ

1. Праця як засіб соціалізації дитини.
2. Роль правового виховання у діяльності соціального педагога.
3. Превентивне виховання дітей та молоді: поняття, мета, завдання, зміст, форми та методи.
4. Сутність, особливості та значення психолого-педагогічної діагностики в соціально-педагогічній роботі.
5. Соціальна адаптація людини: сутність, особливості, способи та засоби реалізації.
6. Роль спілкування у професійній діяльності фахівців сфери соціальних послуг.
7. Діяльність центрів зайнятості як закладів сфери соціальних послуг.
8. Комунікативні особливості діяльності соціального педагога.
9. Розвиток соціальної педагогіки в Польщі.
10. Розвиток соціальної педагогіки в Німеччині.
11. Сучасні засоби масової інформації та агресивність підлітків.
12. Вплив молодіжної субкультури на становлення особистості підлітків.
13. Альтернативні форми опіки дітей-сиріт.
14. Специфіка та зміст роботи державних органів опіки та піклування.
15. Система роботи державних служб зайнятості.
16. Соціально-педагогічна робота в школах-інтернатах для дітей з вадами розумового розвитку.
17. Шляхи та засоби інтеграції неповносправних дітей у суспільство.
18. Шляхи формування української системи ресоціалізації колишніх в'язнів.
19. Жінки та діти як жертви домашнього насильства.
20. Шляхи та засоби профілактики адиктивної поведінки.
21. Соціально-психологічні проблеми жінок, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі.
22. Соціально-педагогічні аспекти запобігання явищу проституції серед неповнолітніх.
23. Форми, методи та засоби профілактики куріння серед молоді.
24. Соціальна реабілітація осіб, uzалежнених від наркотиків.
25. Реабілітаційні програми для осіб, uzалежнених від алкоголю.
26. Проблема домашнього насильства в Україні та за кордоном.

27. Феміністичні аспекти соціально-педагогічної роботи.
28. Основні напрями роботи громадських організацій з віктимними особами.
29. Розвиток державної системи соціальних служб: здобутки, проблеми, перспективи.
30. Розвиток творчої обдарованості дітей з функціональними обмеженнями.
31. Способи, засоби та мотиви становлення медико-соціальної роботи в Україні.
32. Проблеми абоненток інформаційно-консультативної лінії «Телефон довіри».
33. Насильство щодо дітей підліткового віку.
34. Способи та засоби подолання соціальної дезадаптованості дітей та підлітків.
35. Статеворольова соціалізація особистості.
36. Сім'я як перша і найголовніша соціально-виховна інституція.
37. Соціалізація особистості в умовах дитячого дошкільного закладу.
38. Соціалізація дитини в позашкільних закладах мистецького та спортивного спрямування.
39. Методика психолого-педагогічного консультування.
40. Самодіагностика та саморозвиток особистості соціального педагога.
41. Корекція відхилень у поведінці дітей-девіантів засобами професійно-педагогічного спілкування.
42. Права та обов'язки соціального педагога.
43. Релігія як засіб соціального виховання.
44. Роль релігійних організацій у процесах ресоціалізації та соціальної адаптації.
45. Специфіка соціально-педагогічної роботи в інституціях, покликаних вести профілактичну роботу з дітьми та підлітками.
46. Сутність пропаганди здорового способу життя, засоби його здійснення. Роль у цьому волонтерської роботи.
47. Загальна характеристика соціально-педагогічної роботи державних закладів для лікування нарко- і алкоголезалежних осіб.
48. Основні напрями діяльності громадських організацій, які покликані здійснювати медико-психологічну та соціальну реабілітацію uzалежнених осіб.
49. Програми психологічної допомоги та соціальної адаптації uzалежнених осіб і членів їхніх родин.

50. Чинники, що сприяють формуванню девіантної та делінквентної поведінки у дітей та молоді.
51. Віктимність, викликана розумовими відхиленнями у розвитку особистості.
52. Віктимність, спричинена психічними травмами у розвитку особистості.
53. Віктимність, спричинена важкими та невиліковними хворобами.
54. Психолого-педагогічні та етичні аспекти позбавлення батьківських прав.
55. Проблеми соціальної адаптації біженців із зон екологічного лиха, війни або катастроф.
56. Соціально-правові та морально-психологічні аспекти працевлаштування українців за кордоном.

КАРТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ДЛЯ ДЕННОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

Спеціальність: 6.130102 – Соціальна робота

Таблиця 7

Види самостійної роботи	Кількість годин	Планові терміни виконання	Форми контролю	Кількість балів
1	2	3	4	5
Денна форма навчання				
4-й триместр				
I. Обов'язкові				
<i>Види робіт на семінарських (практичних) заняттях</i>				
Підготовка до семінарських і практичних занять	50	Протягом триместру	Усні відповіді	20
<i>За виконання модульних (контрольних) завдань</i>				
Підготовка до ПМК, МКР, ККР	20	По закінченню змістовних модулів	Письмова контрольна робота	20
<i>За виконання завдань самостійного опрацювання та інших завдань</i>				
Опрацювання літератури до курсу	20	Протягом триместру	Самоконтроль	10
Разом балів за обов'язкові види самостійної роботи студентів				50
II. Вибіркові				
<i>За виконання творчих завдань для самостійного опрацювання</i>				
1. Складання тестових завдань 2. Складання кросвордів, ребусів за темами курсу (за вибором студента) 3. Конкурс запитань і відповідей	14	Перед контр. роботою	Письмовий або електронний варіант	10
Разом балів за вибіркові види самостійної роботи студентів				10
Разом балів за самостійну роботу студентів				60

КАРТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ДЛЯ ДЕННОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

Спеціальність: 6.030101 – Соціологія

Таблиця 8

Види самостійної роботи	Кількість годин	Планові терміни виконання	Форми контролю	Кількість балів
1	2	3	4	5
Денна форма навчання				
7-й триместр				
I. Обов'язкові				
<i>Види робіт на семінарських (практичних) заняттях</i>				
Підготовка до семінарських і практичних занять	50	Протягом триместру	Усні відповіді	20
<i>За виконання модульних (контрольних) завдань</i>				
Підготовка до ПМК, МКР, ККР	30	По закінченню змістових модулів	Письмова контрольна робота	30
<i>За виконання завдань самостійного опрацювання та інших завдань</i>				
Опрацювання літератури до курсу	20	Протягом триместру	Самоконтроль	10
Разом балів за обов'язкові види самостійної роботи студентів				60
II. Вибіркові				
<i>За виконання творчих завдань для самостійного опрацювання</i>				
1. Складання тестових завдань 2. Складання кросвордів, ребусів за темами курсу (за вибором студента) 3. Конкурс запитань і відповідей	18	Перед контр. роботою	Письмовий або електронний варіант	10
Разом балів за вибіркові види самостійної роботи студентів				10
Разом балів за самостійну роботу студентів				70

КАРТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ДЛЯ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

Спеціальність: 6.130102 – Соціальна робота

Таблиця 9

Види самостійної роботи	Кількість годин	Планові терміни виконання	Форми контролю	Кількість балів
1	2	3	4	5
Заочна форма навчання				
4, 5-й триместр				
I. Обов'язкові				
<i>Види робіт на семінарських (практичних) заняттях</i>				
Підготовка до семінарських і практичних занять	50	Протягом триместру	Усні відповіді	20
<i>За виконання модульних (контрольних) завдань</i>				
Підготовка до ПМК, МКР, ККР	50	По закінченню змістових модулів	Письмова контрольна робота	20
<i>За виконання завдань самостійного опрацювання та інших завдань</i>				
Опрацювання літератури до курсу	20	Протягом триместру	Самоконтроль	10
Разом балів за обов'язкові види самостійної роботи студентів				50
II. Вибіркові				
<i>За виконання творчих завдань для самостійного опрацювання</i>				
1. Складання тестових завдань 2. Складання кросвордів, ребусів за темами курсу (за вибором студента) 3. Конкурс запитань і відповідей	34	Перед контр. роботою	Письмовий або електронний варіант	10
Разом балів за вибіркові види самостійної роботи студентів				10
Разом балів за самостійну роботу студентів				60

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Індивідуальна робота студентів пов'язана з урахуванням їхніх індивідуальних відмінностей, таких як: характер протікання процесів мислення, рівень знань і умінь, працездатність, рівень пізнавальної та практичної самостійності, рівень вольового розвитку тощо. Індивідуальна робота передбачає створення умов для розкриття індивідуальних творчих здібностей студентів. Відтак, студент може виконати індивідуальну роботу як під керівництвом викладача або самостійно у позааудиторний час за особистим графіком з урахуванням власних потреб і можливостей. Особливої актуальності це питання набуло зараз, коли студенти часто змушені працювати, заробляючи кошти на навчання, інколи через психологічні особливості не бажають працювати в академічній групі, тому необхідно надавати можливість студентам працювати індивідуально.

Творча (евристична), наближена до наукового осмислення і узагальнення робота можлива лише як результат організації самостійного навчання з обов'язковою присутністю в ній цілепокладання та його досягнення за допомогою ефективних технологічних схем самоосвіти. Така робота повинна бути індивідуалізованою з урахуванням рівня творчих можливостей студента, його навчальних здобутків, інтересів, потреб, навчальної активності тощо.

Індивідуальна робота студента є формою організації навчального процесу, яка передбачає створення умов для найповнішої реалізації творчих можливостей студентів через індивідуально-спрямований розвиток їхніх здібностей, науково-дослідну роботу і творчу діяльність. Індивідуальні заняття проводяться під керівництвом викладача у позааудиторний час за окремим графіком, складеним кафедрою (предметною або цикловою комісією) з урахуванням потреб і можливостей студента. Організація та проведення індивідуальних занять доручається найбільш кваліфікованим викладачам. Індивідуальні заняття на молодших курсах спрямовуються здебільшого на поглиблення вивчення студентами окремих навчальних дисциплін, на старших – мають науково-дослідний характер і передбачають безпосередню участь студента у виконанні наукових досліджень та інших творчих завдань. Індивідуальні заняття проводяться зі студентами за окремим графіком, затвердженим деканом факультету.

Контроль за дотриманням графіка покладається на деканат факультету.

Індивідуальна робота студентів передбачає такі форми:

Консультація – один із видів навчальних занять (індивідуальні або групові), що проводиться з метою отримання студентом відповіді на окремі теоретичні або практичні питання та для додаткового пояснення певних теоретичних положень або аспектів їх практичного застосування (проводяться протягом семестру) – поточні консультації, семестрові та перед контрольним заходом – екзаменаційні. У процесі консультацій (особливо поточного консультування) допускається діагностичне тестування знань студентів (як правило, з використанням електронних тестів) для виявлення рівня засвоєння теоретичних положень, закономірностей; рівня сформованості практичних умінь і навичок та перевірки ефективності прийомів та методів навчання, використовуваних під час аудиторних занять.

Індивідуальне завдання – це форма організації навчання, яка має на меті поглиблення, узагальнення та закріплення знань, які студенти отримують у процесі навчання, а також застосування цих знань на практиці. Індивідуальні завдання виконують студенти самостійно під керівництвом викладача. Як правило, індивідуальні завдання виконуються окремо кожним студентом. У тих випадках, коли завдання мають комплексний характер, до їхнього виконання можуть залучатися декілька студентів, у тому числі студенти, які навчаються на різних факультетах або спеціальностях. Різновидом індивідуальних завдань є *індивідуальні навчально-дослідні завдання*.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) є видом позааудиторної індивідуальної роботи студента навчального, навчально-дослідницького або проектно-конструкторського характеру, яке використовується у процесі вивчення програмного матеріалу навчального курсу і завершується підсумковим контролем. Така творча (евристична) робота, що наближена до наукового осмислення і узагальнення, можлива лише як результат організації самостійного навчання з обов'язковою присутністю в ній цілепокладання та його досягнення за допомогою ефективних технологічних схем самоосвіти. Окрім того, ІНДЗ повинні бути індивідуалізованими, з урахуванням рівня творчих можливостей студентів, їхніх навчальних здобутків, інтересів, навчальної активності тощо.

Мета ІНДЗ – самостійне добровільне вивчення частини програмного матеріалу; його систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення, практичне застосування знань студента з навчального курсу та розвиток навичок самостійної роботи. ІНДЗ – це завершена

теоретична або практична робота в межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь і навичок, отриманих у процесі лекційних, семінарських, практичних занять, охоплює декілька тем або зміст навчального курсу в цілому.

Орієнтовною структурою ІНДЗ є така: вступ – зазначається актуальність теми, мета, завдання роботи та її основні положення; *теоретичне обґрунтування* – виклад базових теоретичних положень, законів, принципів, алгоритмів, на основі яких виконується завдання; *методи* – при виконанні практичних, моделюючих робіт – коротко характеризуються методи роботи; *основні результати* роботи та їхнє обговорення – подаються статистичні або якісні результати роботи, схеми, моделі, описи та їхній аналіз тощо; *висновки; список використаної літератури.*

Індивідуальне навчально-дослідне завдання може бути виконано у формі: конспекту окремої теми відповідно до заданого плану; реферату з теми або вузької проблематики (як виняток, для студентів денної форми навчання з коротких навчальних курсів та для студентів заочної форми навчання); виконання практичних (наприклад, ситуативних) задач різного рівня з окремої теми або курсу; розробки теоретичних або прикладних (діючих) функціональних моделей явищ, процесів, конструкцій тощо; комплексного опису будови, властивостей, функцій, явищ, об'єктів, конструкцій тощо; анотація прочитаної додаткової літератури з курсу, бібліографічний опис, історичні розвідки тощо; розробка навчальних та діагностичних тестових завдань із шкільних навчальних курсів; розробка тематики та поурочних планів курсів та конспектів уроків.

Для залучення студентів до індивідуальної роботи у ВНЗ використовують: виробничі та навчальні практики; стажування спеціалістів; лекторська робота з поширення наукових знань серед ліцеїстів та студентів-першокурсників; студентські наукові гуртки; предметні наукові олімпіади; наукові семінари та конференції; конкурси наукових робіт; конкурси наукових грантів; виставки творчих і наукових робіт; участь у виконанні госпрозрахункової тематики кафедри; участь у роботі студентського наукового товариства; запровадження творчих наукових проектів тощо.

Аналіз досліджень науковців свідчить, що рівень самостійності та індивідуалізації навчально-творчої діяльності студентів є основною факторною ознакою, що активно впливає на такі критерії якості підготовки фахівців як: сформованість творчого досвіду, міцність знань, продуктивність навчання, системність мислення, науковий рівень одержаних знань, рівень професійної адаптації тощо.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

1. Прокоментуйте міждисциплінарні зв'язки соціальної педагогіки з іншими науками. Наведіть приклади.
2. Проаналізуйте системний, особистісно-діяльнісний, культурологічний, аксіологічний, компетентнісний, етнопедагогічний та інші підходи. У чому їх сутність?
3. Прокоментуйте основні поняття соціальної педагогіки.
4. Проаналізуйте традиції гуманного, милосердного ставлення до немічних і знедолених людей у минулому.
5. Розкажіть про чинники, що характеризують соціальне виховання як культурно-суспільне явище.
6. Поясніть, що ви розумієте під системою підходів соціально-педагогічної науки?
7. Охарактеризуйте актуальні питання розвитку соціальної педагогіки в Україні.
8. Проаналізуйте складові соціального виховання як системи.
9. Розкрийте сутність поняття «структура особистості» та прокоментуйте його зміст.
10. Охарактеризуйте вплив сімейного середовища на соціалізацію особистості.
11. У чому полягає сутність розвитку і самореалізації особистості в умовах освітнього закладу?
12. Обґрунтуйте, тенденції соціально-економічної сфери розвитку українського суспільства.
13. Охарактеризуйте соціальну структуру сучасного українського суспільства.
14. Доведіть, що стиль життя соціальних прошарків впливає на соціалізацію особистості.
15. Порівняйте виховні системи стабільного і нестабільного суспільства.
16. Доведіть, що діяльність і спілкування є важливими передумовами успішної соціалізації особистості на різних вікових етапах.
17. Обґрунтуйте, роль навчально-виховного процесу в підвищенні соціально-психологічної адаптації дітей.
18. Доведіть, що встановлення соціальних взаємозв'язків є важливою вимогою сучасності.

19. Розкрийте сутність соціально-педагогічної діяльності щодо формування здорового способу життя молоді.
20. Доведіть, що психосоціальним змістом дорослішання є пошук ідентичності, разом з якою формується соціальна компетентність.
21. Охарактеризуйте основні цінності, які притаманні для соціально-педагогічної діяльності.
22. Обґрунтуйте, які чинники лежать в основі соціально-педагогічної діяльності?
23. Обґрунтуйте, у чому полягають особливості соціальної педагогіки як сфери практичної діяльності?
24. Розкрийте зміст поняття «соціальна педагогіка».
25. Охарактеризуйте відмінні ознаки соціальної педагогіки від педагогіки.
26. Яка найбільш важлива ознака соціальної педагогіки?
27. Розкрийте сутність факторів та механізмів соціалізації особистості.
28. Проаналізуйте основні підходи до розуміння процесу соціалізації особистості.
29. Охарактеризуйте шестифазову систему соціалізації особистості.
30. Обґрунтуйте, за якими ознаками визначається рівень соціалізованості людини?
31. У чому полягають особливості процесу соціалізації, що дозволяють відрізнити його від виховання?
32. Доведіть, що соціалізація особистості є надзавданням соціальної педагогіки.
33. Охарактеризуйте складові процесу соціалізації особистості.
34. Розкрийте сутність моделей соціалізації особистості в наукових теоріях.
35. Поясніть сутність поняття «первинна діагностика комунікативності».
36. Розкажіть про соціально-педагогічну діяльність як професію.
37. Охарактеризуйте групу практичних ролей соціального педагога. Наведіть приклади.
38. Розкрийте сутність особистості в системі соціальних зв'язків.
39. У чому полягають особливості поведінки особистості в мінливому суспільстві?
40. Доведіть, що людина особлива чи унікальна? Яку позицію обирає соціальний педагог?
41. Наведіть приклади із життя, що характеризують різні способи пристосування людини до умов змінного середовища.
42. Розкрийте сутність цінностей соціально-педагогічної діяльності.

43. Охарактеризуйте уміння соціального педагога визначати проблеми та потреби на індивідуальному, міжособистісному, суспільному рівнях.
44. Яке значення має формування активної життєвої позиції у діяльності особистості?
45. Доведіть, що формування соціальної компетентності особистості є важливою передумовою успішної соціалізації
46. Охарактеризуйте сфери працевлаштування фахівця-андрагога. Наведіть приклади.
47. Прокоментуйте можливі типи позицій андрагога під час проведення андрагогічного дорадництва.
48. У чому полягають особливості соціального обслуговування і забезпечення пристарілих.
49. Доведіть, що спосіб життя сприяє зміцненню та підвищенню життєвих сил старої людини.
50. Прокоментуйте, яку роль відіграє сповідь для «лікування душі»?
51. Наведіть приклад проблеми, з якою можуть звернутися до андрагога-консультанта у стресовій ситуації.
52. Прокоментуйте позицію церкви в питаннях розлучення, абортів, нових репродуктивних технологій.
53. Охарактеризуйте наукові підходи до феномена старіння.
54. У чому полягають можливості психотерапії та психогігієни у ревіталізації?
55. Розкрийте сутність кризових станів у похилому та старечому віці.
56. Розкажіть про групи людей похилого віку та індивідуальні типи старіння.
57. Розкрийте сутність видів психотерапії, які ефективно використовуються в геронтології та геріатрії.
58. Прокоментуйте діяльність будинків-інтернатів для престарілих.
59. У чому полягає сутність основних деонтологічних чинників у соціальній геронтології?
60. Проаналізуйте стереотипи поведінки пристарілих щодо надання їм соціальної допомоги.
61. Прокоментуйте основні положення Концепції превентивного виховання дітей та молоді.
62. Охарактеризуйте етапи (рівні) превентивного виховання дітей та молоді.
63. Наведіть приклади інституцій, що покликані здійснювати превентивну роботу з дітьми та молоддю.

64. Розкрийте сутність соціологічних, правових, медичних та психолого-педагогічних аспектів проституції.
65. Які причини та шляхи залучення жінок до комерційного сексу?
66. Проаналізуйте вплив основних факторів, що гальмують розвиток проституції та секс-бізнесу.
67. Прокоментуйте основні види діяльності, пов'язані з попередженням та подоланням адиктивної поведінки.
68. Доведіть роль соціально-педагогічної роботи з родинами залежних осіб.
69. У чому полягає сутність співпраці вчителів шкіл з фахівцями медико-психологічних установ?
70. Прокоментуйте основні положення гуманістичних аспектів правосуддя щодо неповнолітніх.
71. У чому сутність пенітенціарної педагогіки як галузі соціальної педагогіки?

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Соціальна педагогіка як інтегративна наука про людину і суспільство.
2. Парадигми розвитку соціальної педагогіки.
3. Предмет, мета, завдання соціально-педагогічної діяльності.
4. Система підходів, закономірностей та напрямів соціально-педагогічної науки.
5. Культурно-історичні традиції становлення та розвитку соціальної педагогіки.
6. Актуальні питання розвитку соціальної педагогіки в сучасних умовах.
7. Поняття про соціальне виховання.
8. Індивід, особистість, індивідуальність.
9. Характеристика процесу соціалізації особистості.
10. Соціально-виховне середовище як необхідна умова соціалізації.
11. Соціальна адаптація як складова процесу соціалізації.
12. Поняття та структура соціально-педагогічної діяльності.
13. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності.
14. Об'єкти соціально-педагогічної діяльності.
15. Ресурси соціально-педагогічної діяльності.
16. Система принципів соціально-педагогічної діяльності.
17. Методи соціально-педагогічної діяльності.
18. Форми соціально-педагогічної роботи.
19. Професійний портрет спеціаліста соціально-педагогічної діяльності.
20. Професійні функції та рольовий аспект діяльності соціального педагога.
21. Етика соціально-педагогічної діяльності.
22. Сутність та етапи професійного самовиховання соціальних педагогів.
23. Механізми професійного самовиховання студентів.
24. Самовдосконалення студентів у процесі практичної підготовки.
25. Поняття та види соціальних інститутів.
26. Функції та завдання соціальних інституцій.
27. Соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх закладах.
28. Гендерні стереотипи як соціально-психологічна проблема.

29. Гендерні аспекти соціально-педагогічної діяльності.
30. Правові та соціально-психологічні передумови участі жінок і чоловіків у прийнятті рішень.
31. Проблеми сексуальної експлуатації жінок та торгівлі людьми.
32. Андрагогіка як наука про соціальні аспекти життя дорослих людей.
33. Особливості навчання дорослих.
34. Поняття про андрагогічне дорадництво.
35. Сутність та основні завдання геронтології
36. Роль способу життя у процесі старіння.
37. Стереотипи поведінки пристарілих щодо надання їм соціальної допомоги.
38. Концептуальні підходи до превентивного виховання.
39. Девіації як психолого-педагогічна проблема.
40. Дитячий алкоголізм і наркоманія як форми вияву девіантної поведінки.
41. Проституція як форма соціальної дезадаптації неповнолітніх.
42. Сутність делінквентної поведінки та соціального контролю.
43. Суб'єкти та об'єкти пенітенціарної педагогіки.
44. Гуманізація державної політики виконання покарань.
45. Основні ідеї ресоціалізації засуджених.
46. Поняття та провідні завдання соціально-педагогічної віктимології.
47. Чинники та причини віктимності.
48. Природне та соціальне сирітство як чинник віктимності особистості.
49. Безпритульність дітей, підлітків та дорослих як чинник віктимності.
50. Безробіття та малозабезпеченість громадян як фактори віктимності.
51. Чинники, що детермінують негативний вплив сирітської установи на розвиток дитини.
52. Альтернативні форми опіки дітей-сиріт: прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу
53. Дисфункційні та асоціальні сім'ї як чинник віктимності особистості.
54. Самотність та безнадійність як психологічна основа суїцидної поведінки.
55. Стадії, типи та види соціалізації.
56. Роль сім'ї у соціалізації особистості.
57. Класифікація ресурсів соціально-педагогічної діяльності.

58. Принципи соціального становлення та розвитку молоді.
59. Фахові вимоги до соціального педагога та його посадові обов'язки.
60. Професійно-етична культура соціального педагога як регулятор соціально-педагогічних відносин.
61. Форми та методи профілактики девіантної поведінки.
62. Основні завдання теорії та практики пенітенціарної педагогіки.
63. Розкрийте сутність основних завдань теорії та практики пенітенціарної педагогіки.
64. Охарактеризуйте специфіку умов пенітенціарної установи.
65. Розкрийте сутність суб'єктів та об'єктів пенітенціарної педагогіки.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ

1. Соціальна педагогіка як інтегративна наука про людину і суспільство.
2. Парадигми розвитку соціальної педагогіки.
3. Система підходів, закономірностей та напрямів соціально-педагогічної науки.
4. Предмет, мета, завдання соціально-педагогічної діяльності.
5. Основні поняття соціальної педагогіки.
6. Культурно-історичні традиції становлення та розвитку соціальної педагогіки.
7. Етапи розвитку доброчинності у вітчизняній історії.
8. Актуальні питання розвитку соціальної педагогіки в сучасних умовах.
9. Роль соціального педагога в розв'язанні соціальних проблем суспільства.
10. Соціальне виховання як процес і результат цілеспрямованого впливу на людину.
11. Соціалізація як базова дефініція соціальної педагогіки.
12. Підходи, напрями соціалізаційної проблематики.
13. Стадії, типи та види соціалізації.
14. Особистість як суб'єкт та об'єкт соціального розвитку.
15. Фактори, механізми, етапи соціалізації особистості.
16. Розвиток і самореалізація особистості в умовах освітнього закладу.
17. Роль сім'ї у соціалізації особистості.
18. Фактори, типи, функції та умови соціально-виховного середовища.
19. Адаптація як складова соціалізуючого процесу.
20. Психологічні механізми адаптації особистості в суспільстві.
21. Індивідуальні психічні особливості особистості, що мають вплив на характер розвитку соціальної адаптації.
22. Активна і пасивна соціальна адаптація.
23. Мета, провідні завдання, зміст, структура, предмет соціально-педагогічної діяльності.
24. Характеристика суб'єктів соціально-педагогічної діяльності.
25. Характеристика об'єктів соціально-педагогічної діяльності.
26. Класифікація ресурсів соціально-педагогічної діяльності.

27. Характеристика та зміст провідних принципів соціально-педагогічної діяльності.
28. Принципи соціального становлення та розвитку молоді.
29. Класифікація та характеристика методів соціально-педагогічної діяльності.
30. Класифікація та сутність форм соціально-педагогічної роботи.
31. Функціональність, структурність, інтегративність як специфічні ознаки форм соціально-педагогічної роботи.
32. Фахові вимоги до соціального педагога та його посадові обов'язки.
33. Професійні знання та уміння, необхідні для практичної соціально-педагогічної діяльності.
34. Особистісні якості соціального педагога, що забезпечують його професійну придатність.
35. Характеристика функцій діяльності соціального педагога.
36. Професійні ролі соціального педагога.
37. Професійно-етична культура соціального педагога як регулятор соціально-педагогічних відносин.
38. Характеристика компонентів професійно-етичної культури.
39. Особливості професійної підготовки соціальних педагогів та соціальних працівників у зарубіжних країнах.
40. Характеристика моделей соціальної освіти у зарубіжних країнах.
41. Сутність та етапи професійного самовиховання соціальних педагогів.
42. Механізми професійного самовиховання студентів.
43. Самовдосконалення студентів у процесі практичної підготовки.
44. Поняття та види соціальних інститутів.
45. Функції та завдання соціальних інституцій.
46. Соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх закладах.
47. Гендерні стереотипи як соціально-психологічна проблема.
48. Гендерні аспекти соціально-педагогічної діяльності.
49. Правові та соціально-психологічні передумови участі жінок і чоловіків у прийнятті рішень.
50. Проблеми сексуальної експлуатації жінок та торгівлі людьми.
51. Андрагогіка як наука про соціальні аспекти життя дорослих людей.
52. Психофізіологічні, медичні та соціальні характеристики дорослого періоду життя людини.
53. Функціонально-посадові обов'язки фахівця-андрагога та сфера його працевлаштування.

54. Андрагогічні принципи формальної та неформальної освіти дорослих.
55. Поняття про андрагогічне дорадництво.
56. Біоетичні аспекти в андрагогічному дорадництві.
57. Сутність та основні завдання соціальної геронтології.
58. Роль способу життя у процесі старіння та адаптація до процесу старіння.
59. Медико-соціальна реабілітація людей похилого віку.
60. Біоетичні аспекти в геронтології.
61. Соціальне обслуговування і забезпечення пристарілих.
62. Теоретичні основи девіантної поведінки.
63. Форми відхилень у поведінці. Вікові та індивідуальні особливості дітей з відхиленнями в розвитку та поведінці.
64. Форми та методи профілактики девіантної поведінки.
65. Концепція превентивного виховання дітей та молоді.
66. Основні завдання превентивного виховання дітей та молоді.
67. Проституція як форма девіантної поведінки дітей та молоді. Особливості дитячої проституції.
68. Соціологічні, правові, медичні та психолого-педагогічні аспекти проституції.
69. Поняття про адиктивну поведінку як прояв узалежнення від психотропних, хімічних речовин.
70. Вплив соціокультурних, біологічних та психолого-педагогічних чинників на формування адиктивної поведінки дітей та молоді.
71. Діяльність соціального педагога у сфері профілактики адиктивної поведінки. Шляхи та засоби профілактики адиктивної поведінки.
72. Злочинність неповнолітніх та молоді як одна із най-актуальніших соціальних проблем в усьому світі.
73. Основні чинники зростання злочинності та види злочинів, що скоюються неповнолітніми.
74. Скоєння важких злочинів у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння.
75. Профілактика делінквентної поведінки.
76. Соціальні чинники правопорушень та передумови формування делінквентної поведінки.
77. Покарання як основний засіб соціального контролю делінквентної поведінки.
78. Реабілітаційні та реінтеграційні можливості відновного правосуддя.
79. Основні завдання теорії та практики пенітенціарної педагогіки.

80. Специфіка умов пенітенціарної установи.
81. Суб'єкти та об'єкти пенітенціарної педагогіки.
82. Спеціальні навчально-виховні заклади для неповнолітніх правопорушників.
83. Поняття та провідні завдання соціально-педагогічної віктимології.
84. Чинники та причини віктимності.
85. Природне та соціальне сирітство як чинник віктимності особистості.
86. Безпритульність дітей, підлітків та дорослих як чинник віктимності.
87. Безробіття та малозабезпеченість громадян як фактори віктимності.
88. Чинники, що детермінують негативний вплив сирітської установи на розвиток дитини.
89. Альтернативні форми опіки дітей-сиріт: прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу.
90. Дисфункційні та асоціальні сім'ї як чинник віктимності особистості.

ФОРМИ КОНТРОЛЮ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

Відповідно до Положення про кредитно-трансферну систему організації навчального процесу, формами контролю знань студентів є поточний та підсумковий контроль. Комплексна діагностика знань, умінь та навичок студентів з кожної дисципліни здійснюється на основі результатів проведення поточного і підсумкового контролю знань. Об'єктом рейтингового оцінювання знань студентів є програмний матеріал дисципліни, засвоєння якого перевіряється під час контролю.

Поточний модульний контроль (ПМК) – полягає в тому, що студенти опрацьовують курс самостійно, беруть активну участь на практичних заняттях, готують реферативні повідомлення, виконують завдання для самостійної роботи. Перевірка виконання практичних завдань для самостійної роботи проводиться шляхом контролю за правильним та своєчасним виконанням завдань. Поточна модульна оцінка знань дає можливість отримати підсумкову оцінку за наслідками роботи упродовж семестру до проведення семестрового заліку. Завданням поточного контролю є систематична перевірка розуміння та засвоєння програмного матеріалу, виконання практичних, лабораторних робіт, умінь самостійно опрацьовувати тести, складання конспекту, написання звіту, реферату, здатності публічно чи письмово представляти певний матеріал.

Підсумковий контроль (ПК) проводиться у вигляді заліку на останньому практичному занятті, являє собою інтегровану оцінку засвоєння знань. Підсумкова оцінка враховує відвідування студентом лекційних, практично-семінарських занять; виступи, презентації, доповнення під час роботи в групах на практичних заняттях; участь у дидактичних іграх, тренінгах; написання рефератів, виконання індивідуальних завдань (підготовка повідомлень за матеріалами періодичних видань із соціальної педагогіки за темами відповідно до навчального плану).

Завданням підсумкового контролю (екзамену) є підсумкова перевірка глибини засвоєння студентом програмного матеріалу дисципліни, логіки та взаємозв'язків між окремими її розділами, здатність творчого використання набутих знань, умінь сформулювати

своє ставлення до певної проблеми, що впливає зі змісту дисципліни тощо.

При комплексній оцінці успішності викладач визначає види робіт та критерії оцінювання з урахуванням особливостей навчальної дисципліни, обсягу годин, відведених навчальним планом, контингенту студентів.

Критеріями оцінювання можуть бути:

- а) *під час усних відповідей:*
- повнота розкриття питання;
 - логіка викладення, культура мови;
 - впевненість, емоційність та аргументованість;
 - використання основної та додаткової літератури (підручників, посібників, журналів, інших видань);
 - аналітичні думки, вміння робити порівняння, висновки.
- б) *під час виконання письмових завдань:*
- повнота розкриття питання;
 - цілісність, систематичність, логічна послідовність, вміння формулювати висновки;
 - акуратність оформлення письмової роботи;
 - підготовка матеріалу за допомогою комп'ютерної техніки, різних технічних засобів (слайдів, приладів, схем).

Відповідно до Положення про кредитно-трансферну систему організації навчального процесу, оцінювання успішності студентів з навчальних дисциплін, формою підсумкового контролю яких є залік, такий: студенту ставиться «зараховано» за умови, що за результатами поточного контролю знань він отримав 60 і більше балів за один кредит; якщо за результатами поточного контролю знань студент отримав менше 60 балів за кредит, він має право поліпшувати результати поточного контролю під час рейтингових тижнів. Для визначення ступеня оволодіння навчальним матеріалом з подальшим його оцінюванням застосовуються наступні рівні досягнень студентів.

Високий рівень – студент вільно володіє навчальним матеріалом на підставі вивченої основної та додаткової літератури, аргументовано висловлює свої думки, проявляє творчий підхід до виконання індивідуальних та колективних завдань під час самостійної роботи. Під час відповіді висвітлює сучасні точки зору, власний погляд на проблему, прослідковуються систематичність знань, самостійність викладу, зв'язок з іншими предметами. Відповідь повна, підкріплена прикладами, за можливістю практичним досвідом роботи.

Достатній рівень – студент володіє певним обсягом навчального матеріалу, здатний його аналізувати, але не має достатніх знань та умінь для формулювання висновків, допускає несуттєві неточності. Під час відповіді на питання може бути відсутня емоційність, яскравість; студент порушує логіку викладу, не завжди присутній власний погляд на проблему, але теоретичний матеріал засвоєний, зберігається класичне знання матеріалу, студент не завжди творчо підходить до вирішення завдань

Задовільний рівень – студент володіє навчальним матеріалом на репродуктивному рівні або володіє частиною навчального матеріалу, уміє використовувати знання лише у стандартних ситуаціях. Під час відповіді простежуються недостатньо повні знання на поставлене запитання, студент не спирається на практичний досвід, на власні спостереження, відсутній системний виклад матеріалу, спостерігаються неточності; студент недостатньо грамотно користується методичними рекомендаціями, лекційними та іншими матеріалами.

Низький рівень – простежується недостатньо повне, поверхово-фрагментарне знання матеріалу; студент не спирається на практичний досвід, на власні спостереження, відсутні системність викладу; студент слабо орієнтується та плутає поняття, визначення, спостерігаються неточності та помилки під час відповіді; студент недостатньо грамотно користується інструктивно-методичними матеріалами, лекційною та іншою інформацією.

Незадовільний рівень – студент дуже слабо орієнтується в навчальному матеріалі, плутає поняття, допускає багато помилок; практично не володіє навчальним матеріалом, не розуміє понять та визначень.

Для виставлення екзаменаційних та залікових оцінок, захистів звітів з практики, курсових та кваліфікаційних робіт використовується розширена шкала підсумкового контролю (див. табл. 10).

Накопичувальна бальна шкала

Таблиця 10

Проміжок за накопичувальною бальною шкалою	Оцінка за розширеною шкалою
90-100	відмінно
82-89	дуже добре
75-81	добре
67-74	задовільно
60-66	достатньо
35-59	незадовільно
1-34	неприйнятно

Оцінки за цією шкалою заносяться до відомостей обліку успішності, залікових книжок (індивідуальних навчальних планів) студентів та іншої академічної документації. Оцінки за розширеною шкалою виставляються на підставі накопичуваної бальної шкали вищого навчального закладу.

У разі отримання оцінки «незадовільно» студент має право на два перескладання: викладачу та комісії. Замість перескладання комісії студент може вибрати повторне вивчення дисципліни, проходження практики або виконання курсової роботи в наступному навчальному періоді. У разі отримання оцінки «неприйнятно» студент зобов'язаний повторно вивчити дисципліну, пройти практику або виконати курсову роботу в наступному навчальному періоді.

Повторне вивчення дисциплін, проходження практики та виконання курсових робіт планується за рахунок власного часу студента і не фінансується з бюджетних коштів. Під час повторного вивчення відповідний навчальний компонент відноситься до індивідуального навчального плану наступного навчального періоду. Повторне вивчення вибіркової дисципліни може бути замінено вивченням іншої вибіркової дисципліни відповідного циклу та обсягу.

Середній бал для розрахунку стипендій та зведених академічних показників розраховується з використанням еквівалента оцінки за п'ятибальною шкалою (див. табл. 11).

Виконання студентом завдань поточного контролю є обов'язковим етапом вивчення навчальної дисципліни. Об'єктом поточного контролю знань студента є:

- виконання студентом змістовних модульних завдань;
- систематичність роботи студента протягом семестру під час вивчення програмного матеріалу дисципліни.

Модульний контроль проводиться на останньому занятті модуля з метою діагностики досягнення цілей навчання. Під час виконання змістових модульних завдань оцінюються: результати тестування, виконання письмових завдань під час проведення контрольних робіт, курсових проєктів, захист опорних конспектів, звітів та оглядів, виконання індивідуальних завдань, розв'язання практичних ситуацій (кейсів), інші завдання.

Еквівалент оцінки за п'ятибальною шкалою

Таблиця 11

Оцінка за розширеною шкалою	Оцінка за п'ятибальною шкалою
відмінно	5
дуже добре	4,5
добре	4
задовільно	3,5
достатньо	3
незадовільно	2
неприйнятно	1

Під час контролю систематичності та активності навчальної діяльності студентів оцінюється: участь в обговоренні питань на семінарах, якість опрацювання завдань для самостійного вивчення, підготовка та презентація рефератів, участь у студентських конференціях, гуртках, наукових конкурсах та олімпіадах, інші форми.

За результатами поточного контролю знань, умінь та навичок студентів (з урахуванням систематичності й активності роботи та виконання модульних завдань) визначається поточний рейтинговий бал. У разі невиконання завдань поточного контролю з об'єктивних причин, студент має право за дозволом декана факультету скласти їх до закінчення останнього практичного (семінарського) заняття. Порядок складання визначає викладач.

За бажанням студент може скласти підсумковий екзамен з метою підвищення оцінки, отриманої за результатами поточного рейтингового контролю.

Система оцінювання роботи студентів з дисципліни

Контроль рівня засвоєння навчального матеріалу здійснюється відповідно до положення щодо системи рейтингової оцінки знань студентів. Під час вивчення курсу «Соціальна педагогіка» застосовується наступна система оцінки роботи студентів денної, денно-вечірньої та заочної форм навчання (див. табл. 12, 13, 14, 15,16):

1. Оцінювання роботи та знань студентів здійснюються упродовж триместру в усній формі під час участі студентів на семінарських і практичних заняттях за переліком питань до семінарських занять і питань для самоконтролю, наведених у п. 6. Максимальна оцінка за

участь на таких заняттях складає 5 балів. Сумарна оцінка за участь студентів на семінарських і практичних заняттях має бути не меншою, ніж 20 балів.

2. Написання двох модульних контрольних робіт за змістовими модулями 1 і 2. Максимальна оцінка за виконання однієї роботи складає – 10 балів. Сумарна максимальна оцінка за дві контрольні роботи – 20 балів.

3. Підготовка двох вибіркового завдань з двох різних тем курсу (за вибором студента). Максимальна оцінка за виконання двох вибіркового завдань складає – 10 балів.

4. Підсумковий контроль знань проводиться у вигляді екзамену. Максимальна оцінка за складання заліку – 30 балів, а екзамену – 40 балів.

Таблиця 12

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсової роботи, практики	для заліку
90-100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
75-81	C		
67-74	D	задовільно	
60-66	E		
35-59	FX	незадовільно	незараховано (з можливістю повторного складання)
1-34	F	незадовільно	незараховано (з обов'язковим повторним вивченням дисципліни)

Розподіл балів, які отримують студенти

Таблиця 13

Поточне тестування та самостійна робота		МКР	ККР	Сума балів
Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2			
Тема 1-7	Тема 8-14	20	–	100
40	40			

Оцінювання роботи студентів денної форми навчання

Таблиця 14

№ з/п	Тип контролю	Кількість заходів	Оцінка	Загальна сума балів
1	Відповіді на семінарах	4	3-5	12-20
2	Модульна контрольна робота	2	10	20
3	Опрацювання літератури за темами курсу	1	11	11
4	Складання тестових завдань Складання кросвордів, ребусів за темами курсу, конкурс запитань і відповідей	3	3	9
5	Складання заліку	1	30-40	30-40
Разом				100

Оцінювання роботи студентів заочної форми навчання

Таблиця 15

№ з/п	Тип контролю	Кількість заходів	Оцінка	Загальна сума балів
1	Відповіді на семінарах	2	3-5	6-10
2	Самостійна письмова робота	2	15	30
3	Опрацювання літератури за темами курсу	1	20	20
4	Складання заліку або екзамену	1	30-40	30-40
Разом				100

Критерії оцінки самостійної роботи

Повна розгорнута відповідь на будь-яке запитання семінарського або практичного заняття є індикатором якісної підготовки за матеріалами лекційних занять та опрацювання додаткових джерел. Така підготовка оцінюється у 5 балів.

Критерії оцінки підсумкового контролю

Оцінкою «відмінно» оцінюється відповідь студента, якщо студент демонструє глибокі знання теоретичних положень і вміння застосовувати його для практичного аналізу і оцінки та не має неточностей.

Оцінкою «добре» оцінюється відповідь студента, яка показує знання теоретичних положень, вміння застосовувати їх на практиці, але допускаються деякі не принципові неточності.

Оцінкою «задовільно» оцінюється відповідь студента за умови, що він знає основні теоретичні положення та може використовувати їх на практиці.

Сумарна кількість балів та відповідність оцінки визначається за такою шкалою:

Критерії оцінки підсумкового контролю

Таблиця 16

Оцінка	Бали за залік	Бали за екзамен
Незадовільно	0-10	0-20
Задовільно	11-20	21-30
Добре	21-25	31-35
Відмінно	26-30	36-40

ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

Основна

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола. – К., 2002.
2. *Алексєєнко Т. Ф.* Виклики глобалізації у сучасних соціально-педагогічних тенденціях і проблемах. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : В 2 кн. / Т. Ф. Алексєєнко – К., 2006.
3. *Безпалько О. В.* Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : [навч. посіб.] / О. В. Безпалько. – К. : Логос, 2003. – 134 с.
4. *Безпалько О. В.* Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : [навч. пос.] / О. В. Безпалько. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
5. *Богданова І. М.* Соціальна педагогіка / І. М. Богданова. – К. : Знання, 2008. – 343 с.
6. *Василькова Т. А.* Соціальна педагогіка : курс лекцій : [навчальний посібник для студентів ВНЗ] / Т. А. Василькова, Ю. В. Василькова. – 2-ге видання, стереотип. – М. : «Академія», 2000. – 440 с.
7. *Василькова Ю.* Методика роботи соціального педагога / Ю. Василькова. – М., 2003.
8. *Вертенко Т. Г.* Професійна підготовка соціальних педагогів в Україні / Т. Г. Вертенко, О. Ю. Міхеєва. – С. 21–29
9. *Євтух М. Б.* Соціальна педагогіка : [підручник] / М. Б. Євтух, О. П. Сердюк. – 2-ге вид., стереотип. – К. : МАУП, 2003. – 232 с. – Бібліогр. : С. 221–226.
10. *Завацька Л. М.* Технології професійної діяльності соціального педагога. Навчальний посібник для ВНЗ / Л. М. Завацька. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2008. – 240 с.
11. *Зверева І. Д.* Соціальна педагогіка : [мала енциклопедія] / І. Д. Зверева. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 336 с.
12. *Капська А. Й.* Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / А. Й. Капська. – К., 2000.
13. *Капська А. Й.* Соціальна педагогіка : [підручник] / А. Й. Капська. – К. : Центр навчальної літератури, 2003.

14. *Капська А. Й.* Соціальна педагогіка : [підручник] / А. Й. Капська. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 468 с.
15. *Мардахаев Л. В.* Словник з соціальної педагогіки / Л. В. Мардахаев. – М. : Видання «Академія», 2002.
16. *Мардахаев Л. В.* Социальная педагогика : [учебник] / Л. В. Мардахаев. – М., 2003. – 269 с.
17. *Мардахаев Л. В.* Социальная педагогика : [курс лекцій] / Л. В. Мардахаев / Под пор. В. И. Беляева. – М. 2002.
18. Методи та технології роботи соціального педагога / Авторитетні укладачі: С. П. Архипова, Г. Я. Майборода, О. В. Тютюнник. – Черкаси, 2008. – 456 с.
19. *Мищик Л. І.* Соціальна педагогіка: досвід та перспективи / Л. І. Мищик. – Запоріжжя, 1999.
20. *Мудрик А. В.* Социальная педагогика : [учебное пособие для студентов высших педагогических заведений] / А. В. Мудрик. – М., 2002.
21. *Мустаева Ф. А.* Основы социальной педагогики / Ф. А. Мустаева. – М., 2002. – 416 с.
22. *Никитин В. А.* Социальная педагогика : [учебное пособие] / В. А. Никитин. – М., 2002. – 270 с.
23. *Овчарова Р. В.* Справочная книга социального педагога / Р. В. Овчарова. – М. : ТЦ «Сфера», 2001.
24. *Пальчевський С. С.* Соціальна педагогіка : [навч. посібник] / С. С. Пальчевський. – Кондор. – К., 2005. – 560с.
25. *Пенішкевич О. І.* Соціальна педагогіка: Модульна технологія вивчення навчального курсу : [навчальний посібник] / О. І. Пенішкевич, Л. І. Тимчук. – Чернівці : Рута, 2007. – 336 с.
26. *Поліщук В. А.* Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи : [курс лекцій] / В. А. Поліщук, О. І. Янкович. – Тернопіль, 2009. – 256 с.
27. Професія соціальний педагог / Упоряд. : О. Главник ; за заг. ред. К. Шендеровський, І. Ткач – К. : Главник, 2006.
28. *Семенов Г. С.* Методика работы социального педагога / Г. С. Семенов. – М., 2004.
29. *Сорочинська В. Є.* Організаційна робота соціального педагога : [навчальний посібник] / В. Є. Сорочинська. – К. : Кондор, 2005. – 198 с.
30. Социальная педагогика : [учебник для вузов] / Ф. А. Мустафаева. – М. : Академический проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. – 528 с.

31. Соціальна педагогіка. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.
32. Соціальна педагогіка. – К. : Кондор, 2005. – 560 с.
33. Соціальна педагогіка : [курс лекцій для студентів ВНЗ]. – М. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 440 ст.
34. Соціальна педагогіка : [навчальний посібник] / За ред. проф. А. Й. Капської. – Київ, 2000 – 264 с.
35. Соціальна педагогіка : курс лекцій : [навчальний посібник для студентів ВНЗ] під ред. М. А. Галагузової. – М. : Гуманіт. вид. центр Владос, 2003 – 416 с.
36. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І. Д. Зверевої. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
37. Соціальна педагогіка : [словник довідник] / За заг. ред. Т. Ф. Алексєєнко. – Вінниця : Планер. – 2009. – 542 с.
38. Соціальна педагогіка: теорія і технології : [підручник] / За ред. І. Д. Зверевої. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.
39. *Шептенко П. А.* Методика и технология работы социального педагога / П. А. Шептенко, Г. А. Воронина. – М., 2001. – 208 с.
40. *Шишковиц Т. А.* Справочник социального педагога / Т. А. Шишковиц. – М. ; ВАКО, 2005.
41. *Штефан Л. А.* Соціально-педагогічна теорія та практика в Україні / Л. А. Штефан. – Х. : ТОВ «ТО Ексклюзив», 2002. – 264 с.

Додаткова література

42. *Авер'янова Г. М.* Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства / Г. М. Авер'янова, Н. М. Дембицька, В. В. Москаленко. – К. : «ППП», 2005. – 307 с.
43. *Алексєєва В. І.* Гуманізуюча місія соціального педагога в освітньому закладі на сучасному етапі / В. І. Алексєєва // Виховна робота в школі. – 2009. – № 5.
44. *Алексєєва В. І.* Місія соціального педагога / В. І. Алексєєва // Виховна робота в школі. – 2005. – № 12 (13). – С. 16 – 20.
45. *Андрущенко В.* Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть / В. Андрущенко // Вища освіта України. – 2001.
46. *Артюшкіна Л. М.* Специфіка професійної діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи інтернату для дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Л. М. Артюшкіна, А. О. Полянничко // Практична психологія і соціальна робота. – 2004. – № 2. – С. 42–46.

47. *Архипова С. П.* Основи андрагогіки : [навчальний посібник] / С. П. Архипова. – Черкаси, 2004. – 162 с.
48. *Балакірева О. М.* Секс-бізнес в Україні: спроба соціального аналізу / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар, Ю. М. Галустян. – К. : Український інститут соціальних досліджень, 2001. – 159 с.
49. *Бевз Г. М.* Дитина в прийомній сім'ї: нотатки психолога / Г. М. Бевз, І. В. Пеша. – К. : Український інститут соціальних досліджень, 2001. – 101 с.
50. *Безпалько О. В.* Психолого-педагогічні аспекти роботи з «дітьми вулиці» / О. В. Безпалько. – К., 2000
51. *Беляков В. В.* Инновационные подходы в работе образовательных учреждений для детей сирот и детей, оставшихся без попечения родителей / В. В. Беляков // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. – 2003. – № 1. – С. 6–12.
52. *Бех І. Д.* Виховання особистості : у 2-х книгах : [навчально-методичний посібник]. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади / І. Д. Бех. – К. : Либідь. 2003.
53. *Бжиська Ю.* Виховання дітей у неповній сім'ї: точка зору американських психологів / Ю. Бжиська // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2002. – № 1. – С. 14–17.
54. Большой толковый социологический словарь. – М. : АСТ, 1999. – С. 110.
55. *Бондаровська В. М.* Запобігання насильству в сім'ї / В. М. Бондаровська, В. О. Брижик, Л. Є. Колос та ін. – Київ, 2004.
56. *Бородулина С. Ю.* Коррекционная педагогіка: психолого-педагогическая коррекция отклонений в развитии й поведений школьников / С. Ю. Бородулина. – Ростов на Дону : «Феникс», 2004.
57. *Быков А. В.* Психологическая служба в учреждениях социально-педагогической поддержки детей и подростков / А. В. Быков, Т. И. Шульга. – М., 2004.
58. *Вермиенко Ю. В.* Профилактика наркомании в подростковой среде : [учеб. пособие] / Ю. В. Вермиенко, В. Н. Келасьев. – СПб., 2001.
59. *Дідик М. М.* Соціально-психологічна робота в органах внутрішніх справ : [монографія] / М. М. Дідик. – Херсон-Ужгород, 2002. – 236 с.
60. Домашня опіка хворих та немічних. Великий довідник видавництва «Тріас». – Львів : Стрім, 2000. – 315 с.

61. Домашнє насильство. Як захистити себе. – Дніпропетровськ : Інтерграфік, 2001. – 72 с.
62. Етика соціальної роботи : принципи і стандарти // Соціальна робота в Україні : [навч. посіб.] / за ред. І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонової. – К., 2004. – С. 243–249.
63. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України // Соціальна робота в Україні : [навч. посіб.] / за ред. І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонової. – К., 2004. – С. 250–253.
64. *Жеребкіна І. А.* Введение в гендерные исследования. Ч. 1. : [учеб. пособие] / И. А. Жеребкіна. – СПб. : Алетейя, 2001. – 708 с.
65. *Завгородня Т. К.* Опіка над дітьми в добу трансформації суспільного устрою / Т. К. Завгородня, Н. В. Лисенко, Д. К. Мажец, Б. М. Ступарик. – Івано-Франківськ : Плай, 2002.
66. Закон України «Про освіту» // Голос України. – 1996. – 25 квітня.
67. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю в Україні» від 21.06.2001 р. № 2558-III.
68. *Захарова А. В.* Психологическое сопровождение воспитанников школ-интернатов для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей / А. В. Захарова // Образование. – 2002. – № 1 – С. 36–38.
69. *Зверева І.* Соціальний супровід сімей, що опинились в складних життєвих обставинах : [метод. посіб.] / І. Зверева, В. Кузьмінський, Ж. Петрочко. – К. : ДЦССДМ, 2006. – 84 с.
70. *Змеев С. И.* Андрагогика. Основы теории, истории и технологии обучения взрослых / С. И. Змеев. – 2007.
71. *Змеев С. И.* Основы андрагогики : [учебное пособие для вузов] / С. И. Змеев. – М. : Флинта : Наука, 1999.
72. *Калініченко А. І.* Самовиховання як засіб творчої реалізації студентської молоді / А. І. Калініченко // Молодь у сучасному світі: морально-естетичні та культурологічні виміри : [матеріали наук.-практ. конф.]. – Львів, 2001. – 288 с.
73. *Калініченко А. І.* Як займатися самовихованням (методичні рекомендації) / А. І. Калініченко. – Вінниця, 2001. – 61 с.
74. *Калініченко А. І.* Деякі аспекти організації самовиховання студентської молоді / А. І. Калініченко // Збірник «Проблеми освіти». – 2001. – № 25. – С. 162–166.
75. *Костюнина М.* Из опыта работы педагога-психолога школы интерната с социальными сиротами / М. Костюнина // Воспитание школьников. – 2003. – № 6. – С. 44.

76. *Клемантович І.* Культура професійного мислення соціального педагога / І. Клемантович // Воспитание школьников. – 2000. – № 10. – С. 16–17.
77. *Кривуша В. І.* Особливості ресоціалізації неповнолітніх злочинців / В. І. Кривуша. – К. : «МП Леся», 2000. – 140 с.
78. *Кустова О.* Якщо жінка пропала безвісти за кордоном. Допомога консульських установ України / О. Кустова. – К., 2002.
79. *Лавриченко Н. М.* Педагогіка соціалізації: європейські абрисы / Н. М. Лавриченко. – К. : ВіРА ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
80. *Лактионова Г. М.* Инновационные формы опеки детей: международный и национальный опыт / Г. М. Лактионова, Г. М. Шипиленко, И. В. Братусь ; Под общ. ред. Г. М. Лактионовой. – К., 2001.
81. *Максимова Н. Ю.* Соціально-психологічні аспекти профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді / Н. Ю. Максимова, С. В. Толстоухова. – К., 2000.
82. *Мажец Д. К.* Опіка над дітьми в добу суспільних змін / Д. К. Мажец. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 226 с.
83. *Менделевич В. Д.* Психология девиантного поведения / В. Д. Менделевич. – М., 2001.
84. *Мешко Г. М.* Вступ до педагогічної професії : [навч. посіб.] / Г. М. Мешко. – К. : Академвидав, 2010. – 200 с. (Серія «Альма-матер»).
85. Моделювання та впровадження програм формування здорового способу життя : [метод. матеріали для тренера] // Додаток до журналу «Практична психологія та соціальна робота». Серія : Благополуччя дітей та молоді: можливості соціальної роботи. – К., 2002. – 56 с.
86. *Москалець В. П.* Психология религии : [посібник] / В. П. Москалець. – Академвидав, 2004. – 240 с.
87. Навчання дорослих. Тренінг для тренерів. Всеукраїнський фонд «Крок за кроком». – К., 2001.
88. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ ст. // Освіта України. – 2002. – 23 квітня. Закон України «Про вищу освіту», 17 січня 2002 року, № 2984-111.
89. *Никитина Л.* Права и этические нормы социального педагога / Л. Никитина // Воспитание школьников. – 2001. – № 2. – С. 20–23 ; № 3. – С. 29–31.
90. *Никитина Л.* Функции и роли социального педагога / Л. Никитина // Воспитание школьников. – 2000. – № 8. – С. 30.

91. *Новіков В.* Подолання бідності – нагальна потреба соціальної політики / В. Новіков // Україна: аспекти праці. – 2001. – № 1.
92. Основи теорії гендеру : [навч. посіб.]. – К. : К.І.С., 2004. – 536 с.
93. *Пименова О.* Соціально педагогическая, психол. и воспитательная работа в приюте / О. Пименова // Воспитание школьников. – 2003. – № 4–5.
94. *Плахотнюк О. В.* Навчально-методичні матеріали до курсу «Соціальна педагогіка» / О. В. Плахотнюк, А. А. Марушкевич. – К., Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001.
95. *Полищук Ю. Й.* Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні: [монографія] / Ю. Й. Полищук ; За ред. Н. Г. Ничкало. – Тернопіль : ТНПУ, 2005. – 432 с.
96. Права жінок у сучасному світі. – К. : УДЦССМ, 2000. – 111 с.
97. *Прихожан А. М.* Психология сиротства / А. М. Прихожан, Н. Н. Толстых. – СПб., 2005.
98. Проблеми наркоманії, ВІЛ-інфекції та захворювань, що передаються статевим шляхом в Україні. – Вип. 2. – К. : УДЦССМ, 2001. – 42 с.
99. Робота за кордоном: юридичні аспекти. – Львів : Західно-український центр «Жіночі перспективи», 2001. – 17 с.
100. *Романовська Р. О.* Особливості дитячої опіки у Великій Британії / Р. О. Романовська. – Львів : Логос, 2002. – 153 с.
101. *Селевко Г. К.* Реализуй себя / Г. К. Селевко, А. Г. Селевко, О. Г. Левина. – М. : Народное образование, 2001.
102. *Селіванова Л. М.* Соціально-психологічна робота в умовах пенітенціарної системи / Л. М. Селіванова, О. О. Дехтяр // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – Київ, 2003. – № 2.
103. *Сирота Н. А.* Профилактика наркомании у подростков: от теории к практике / Н. А. Сирота, В. М. Ялтонский, И. И. Хажилина, Н. С. Видерман. – М., 2001.
104. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / за заг. ред. А. Й. Капської. – К., 2000.
105. *Сорочинська В. Є.* Організаційна робота соціального педагога / В. Є. Сорочинська. – Київ, КОНДОР, 2005.
106. *Толстоухова С. В.* Соціальна реабілітація молоді з обмеженою дієздатністю / С. В. Толстоухова, І. М. Пінчук. – К. : УДЦССМ, 2000. – 183 с.
107. *Трубавіна І. М.* Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю / І. М. Трубавіна. – К. : УДЦССМ, 2002. – 183 с.

108. *Фіцула М. М.* Вступ до педагогічної професії: [навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти] / М. М. Фіцула. – Вид 3-тє, перероб. і доп. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. – 168 с.
109. *Фокін В.* Соціальна робота з літніми сім'ями в Росії / В. Фокін // Соціальна політика і соціальна робота. – 2000. – № 1.
110. *Ханш Виттманн.* Социальная компетенция. Практическое руководство по тренингу / Виттманн Ханш. – Издательство Гуманитарный Центр, Харьков, 2005.
111. *Хома О.* Про рівність статей / О. Хома. – К. : Альтерпрес, 2007.
112. *Шнейдер Л. Б.* Девиантное поведение детей и подростков / Л. Б. Шнейдер. – М. : Академический проект ; Триста, 2005
113. *Юдіна С. П.* Гендерний розвиток у суспільстві: (конспекти лекцій) / С. П. Юдіна. – Київ : Фоліант, 2004. – 351 с.
114. *Юр'єва Л. М.* Історія. Культура. Психічні розлади та розлади поведінки / Л. М. Юр'єва. – К., 2002.
115. *Ярошко М. І.* Психологія важковиховуваних підлітків : [монографія] / М. І. Ярошко. – Дрогобич : Коло, 2002. – 163 с.

СЛОВНИК

ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ КУРСУ

Активність особистості – вплив на оточуюче середовище, на інших людей, на себе, залежить від мотивів поведінки особистості.

Альтруїзм – готовність, бажання безкорисно діяти заради блага інших, часто на шкоду власним потребам або інтересам. В основі альтруїзму лежить почуття любові до людей, діяльне співчуття, моральний борг (у релігійній етиці – любов до бога та ближніх, як до самого себе).

Аналіз – мисленнєвий або практичний розподіл цілого на частини. Аналіз формує в дослідника здатність до структурування об'єкта дослідження, до визначення його складових без взаємодії з ним шляхом логічної абстракції.

Вербальне спілкування – універсальна форма активності суб'єкта; встановлення й розвиток взаємодії та взаємовпливу суб'єктів, міжособистісні відносини, під час яких відбувається взаємосприйняття та взаємообмін інформацією, що виражена словесною, мовною системою.

Відповідальність – якість особистості, що характеризує її з точки зору виконання нею моральних вимог, виражає ступінь участі особистості, соціальної групи у вдосконаленні оточуючої її дійсності.

Віртуальне спілкування – взаємний зв'язок у реальному часі з однією або багатьма людьми у штучно створених умовах, за яких виникає потреба обміну інформацією, ухвалення рішень в узгодженому порядку.

Взаємини гуманістичні – це особистісно значуще образне, емоційне й інтелектуальне відображення людьми один одного, що показує їхній внутрішній стан.

Взаємовідносини у студентській групі неофіційні – відносини, що базуються на інформованості членів колективу один про одного, взаєморозумінні, взаємній симпатії, доброзичливості, допомозі і вимогливості, самостійності та ініціативі, оптимістичному настрої, високій ефективності виховного впливу колективу на особистість, відповідності неофіційної спільної думки колективу офіційній, задоволеності всіх членів колективу офіційними лідерами колективного життя й діяльності.

Взаємовідносини у студентській групі офіційні – відповідність органів керівництва і координування цілей, завдань колективу групи; вибірність і підзвітність, перевірка виконання; наявність розроблених вимог до інформаційних процесів у колективі (об'єктивність, повнота, своєчасність, всебічність інформації); наявність єдиних вимог до поведінки всіх членів колективу; наявність системи традицій.

Волонтер – людина, яка добровільно надає безоплатну соціальну допомогу та послуги інвалідам, хворим, особам, що опинилися в складній життєвій ситуації.

Готовність – цілісне утворення, що характеризує емотивно-когнітивну та вольову мобілізаційність суб'єкта в момент його включення в діяльність певної спрямованості. Г. не є природженою, вона виникає в результаті певного досвіду людини, що базується на формуванні її позитивного відношення до вибраної діяльності, усвідомленні мотивів та потреб у них, об'єктивації її предмету та способів взаємодії з ним. Емоційні, вольові та інтелектуальні характеристики поведінки особистості в цьому випадку виступають конкретним вираженням Г. на рівні явища. Відрізняють *ситуативну* Г. та *тривалу*. *Ситуативна* Г. характеризується терміновою усталеністю та підлягає впливу багатьох факторів, що виникають із особливостями кожної конкретної ситуації діяльності, тобто виникає необхідність формувати її наново. *Тривала* Г. формується заздалегідь, у результаті дій, що спеціально організуються, діє та проявляється постійно, становить найважливішу передумову успішної діяльності. Ситуативна та тривала Г. існують у єдності, перша визначає ефективність другої в конкретних обставинах. В структуру Г. до педагогічної діяльності входить *особистісна* Г. – що включає професійну самосвідомість, відношення до діяльності, почуття відповідальності, впевненості в успіху, мобілізацію сил на виконання поставленого завдання і т.ін. А також *операціонально-технічна* Г. – це знання про предмет та спосіб діяльності, навички, вміння їх практичного застосування.

Гендер – це складний соціокультурний процес конструювання суспільством відмінностей у чоловічих та жіночих ролях, поведінці, ментальних та емоційних характеристиках, результатом якого є соціальний конструкт гендера як протиставлення «чоловічого-жіночого» та підпорядкування жіночого начала чоловічому.

Гнучкість особистості – здатність творчо адекватно реагувати на зміни, адаптуватися до нових типів стосунків, готовність до участі в інноваційних процесах, до самореалізації в будь-яких проблемних ситуаціях.

Дистанційне навчання – це універсальна гуманістична форма навчання, що базується на використанні можливостей інформаційно-комунікаційних, телекомунікаційних технологій і технічних засобів, які створюють для користувача умови вільного вибору дисциплін, діалогового обміну з викладачем без урахування відстані та часу.

Інноваційні технології – сукупність засобів і методів навчально-виховного процесу, спрямованих на досягнення прогнозованого результату, що передбачають особистісно-орієнтовану взаємодію викладача і того, хто навчається в процесі взаємних опосередкованих і безпосередніх впливів. Викладач із носія наукової інформації перетворюється на організатора процесу пізнання того, хто навчається, стає його помічником і радником, той, хто навчається із об'єкта навчання перетворюється в його суб'єкт.

Інтелектуальний потенціал особистості характеризує актуальний рівень інтелектуального розвитку, зону найближчого розвитку інтелекту, а також межу інтелектуальних можливостей особистості. Л. С. Виготський підкреслював, що зона найближчого розвитку відіграє більш вагомую роль у динаміці інтелектуального розвитку й успішному навчанні, ніж актуальний рівень розвитку.

Інтерактивне навчання – навчальний процес, що будується на принципах гуманізації, демократизації, диференціації й індивідуалізації та являє соціальне мотивоване партнерство, центром уваги якого є не процес викладання, а організована творча співпраця рівноправних особистостей на рівні суб'єкт-суб'єктної взаємодії. **І. н.** передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання методів, що дають змогу створити ситуації пошуку, ризику, сумніву, успіху, протиріччя, переконання, співпереживання, задоволення чи смутку, аналізу та самооцінки своїх дій, спільне розв'язання проблем.

Емпатія – позараціональне пізнання людиною внутрішнього духовного світу інших людей, що ґрунтується на співпереживанні; здатність до розуміння емоційного стану іншої людини у формі співчуття; розуміння психічного стану партнера, єднання з думками, бажання допомогти.

Етика – філософська наука, яка досліджує природу, сутність, виникнення, розвиток, структуру, функції моралі, її прояви у різноманітних сферах діяльності.

Клімат соціально-психологічний – психологічне поняття емоційного та соціально-оцінного змісту, в якому узагальнено певні соціально-психологічні явища, властиві внутрішнім процесам життєдіяльності груп та колективів.

Конструктивність соціально-педагогічної діяльності – націленість на вирішення конкретних проблем перевіреними та обґрунтованими засобами.

Контент-аналіз – різновид методу соціологічного аналізу документів.

Критерій – мірило оцінки, судження, необхідна та достатня умова проявлення або існування якогось явища чи процесу. Очевидно, розгляд будь-якої досліджуваної величини повинен включати до себе не тільки ознаки її компонентів, а й критерії, що визначають вираження тієї чи іншої ознаки в розглядуваному процесі або явищі. Однією з найважливіших вимог до педагогічного (психологічного) експерименту є визначення міри (критерію) тієї властивості, на визначення якої спрямоване дослідження – *критерію валідазації*. Такими критеріями на практиці найчастіше слугують:

- об'єктивні біографічні дані (стать, вік, обрана спеціальність, вступ до вищого навчального закладу тощо);
- показники успішності, що найчастіше виступають критеріями рівня знань, мірою тестів здібності до навчання, тестів інтелекту;
- результати реальної діяльності (для студентів педагогічних закладів – проведення уроків та виховних заходів під час практики, створення педагогічних плакатів, педагогічних кросвордів, написання педагогічних творів тощо);
- контрольні іспити знань і вмінь;
- дані інших методик і тестів, валідність яких (тобто придатність до виміру того, що вони хочуть виміряти) вважається встановленою.

Можна виділити об'єктивні критерії, незалежні від суб'єктивних оцінок і думок людей. Однак, якщо, наприклад, у фізиці за об'єктивні критерії вимірюваної величини можуть служити показання приладів, то в педагогіці досить складно провести замір чогось. Тому частіше в психодіагностиці, психології та педагогіці використовують *суб'єктивні критерії*. До числа таких критеріїв відносяться оцінки, судження, висновки про об'єкт дослідження, зроблені експертом (викладачем вищого навчального закладу, вчителем школи, керівником, психологом, студентом, школярем). Для більшої об'єктивізації такої оцінки кожний респондент оцінюється незалежними експертами, а одержані результати усереднюються шляхом знаходження середнього арифметичного.

Моральна відповідальність – характеристика особистості з точки зору виконання нею моральних вимог.

Моральна діяльність – особлива сфера діяльності, що має предметно-змістову визначеність і специфіку, подібно до виробничої, наукової, художньої.

Моральна норма – однаковою мірою адресована всім людям настанова, яку слід неухильно виконувати за будь-якої ситуації; вияв моралі як форми суспільної свідомості.

Моральна самооцінка – результат оцінювання людиною своїх учинків, мотивів, моральних якостей.

Моральна справедливість – співвідношення декількох явищ з точки зору розподілу блага і зла між людьми.

Моральний вибір – акт моральної діяльності, який полягає в тому, що людина, виявляючи свою суверенність, самовизначається стосовно системи цінностей і способів їх реалізації у лінії поведінки чи окремих учинків.

Моральний вчинок – добровільна дія, що об'єктивно відповідає моральним вимогам.

Об'єкт діяльності – процеси, явища або матеріальні об'єкти, на які спрямовано діяльність фахівця.

Об'єкти соціально-педагогічної діяльності – окремі особи чи соціальні групи, які потребують допомоги чи підтримки в процесі їх соціального становлення та розвитку.

Парадигма – певна система знань, методологія чи теорія, до якої входять «визнані всіма наукові досягнення, що упродовж певного часу сприяють моделюванню проблем та їхній реалізації». Отже, парадигма в дії виступає як метод наукового пізнання.

Педагогічна система – сукупність взаємопов'язаних засобів, процесів та методів, необхідних для організованого педагогічного впливу на формування особистості з певними, визначеними суспільством, якостями.

Педагогічний процес – це спеціально-організована взаємодія учасників, вона розвивається впродовж певного часу у межах певної виховної системи та спрямована на досягнення поставленої мети. Внаслідок такої взаємодії повинні відбуватися позитивні перетворення особистісних властивостей та якостей як вихованців, так і педагогів.

Песимізм – пройняте зневірою, відчаєм світовідчуття; погляд, згідно з яким у світі переважає зло, а тому людина приречена на страждання сьогодні і в майбутньому.

Принцип природовідповідності – врахування багатогранної і цілісної природи людини, вікових та індивідуальних властивостей вихованців, диференціація та індивідуалізація виховання, дотримання

в процесі навчання визначеного порядку і послідовності в передачі знань із суворим урахуванням вікових особливостей дитини, її інтересів, її психіки в цілому; самостійний розвиток закладених природою у людини задатків, що відповідає законам природи і досягається вправами; глибоке пізнання природи дитини, її анатомо-фізіологічних і психологічних особливостей; наближення змісту і організації педагогічного процесу до природи дитини; орієнтація виховання на народні традиції, звичаї.

Принципи навчання – являють собою вихідні положення, основні вимоги до змісту, організації та здійснення діяльності, що витікають із закономірностей, визначаються метою і завданнями навчання, а самі, у свою чергу, визначають форми та методи навчання.

Професійна компетентність соціального педагога – це теоретична і практична готовність спеціаліста до здійснення соціально-педагогічної діяльності, яка характеризує його професійність.

Професійне самовизначення – процес ухвалення рішення особистістю щодо вибору майбутньої трудової діяльності, пов'язаний з формуванням професійних інтересів, засвоєнням соціальних норм, з виробленням соціальних позицій; з усвідомленням себе активним суб'єктом конкретної професійної діяльності. На основі соціального та трудового досвіду, професійне самовизначення передбачає самоаналіз та самооцінку індивідуально-психологічних якостей, орієнтацію, або порівняння своїх можливостей, потреб, особистісних якостей з вимогами професії до спеціаліста. Об'єктом професійного самовизначення спеціаліста є сама професійна діяльність, її структура, система відносин, взаємозв'язків між компонентами.

Рефлексія – розуміння, усвідомлення людиною самої себе, оцінка власних дій, вчинків; самопізнання через роздуми, власні переживання, відчуття і думки.

Розвиток особистості – закономірні, позитивно-спрямовані, якісні зміни властивостей, характеристик особистості, що відбуваються внаслідок внутрішніх суперечностей, які виникають під впливом зовнішніх обставин.

Розумова діяльність – внутрішня діяльність, що відбувається за допомогою розумових дій, коли людина оперує не реальними предметами і не шляхом реальних рухів, а використовує для цього їх ідеальні динамічні моделі, що утворюються у процесі мислення.

Розумове виховання – цілеспрямована діяльність педагогів щодо розвитку розумових сил і мислення, прищеплення тим, хто навчається, культури розумової праці.

Самоактуалізація – процес саморозвитку потенційних можливостей людини та їхня реалізація у життєвій реальності, безперервний процес особистісного росту та реалізації власного творчого потенціалу.

Самовладання – вияв самоконтролю, що полягає у здатності, контролюючи почуття, спрямовувати діяльність на розв'язання свідомо поставлених моральних завдань.

Самосприйняття – здатність людини сприймати себе такою, яка є, зі всіма недоліками та слабкостями.

Соціалізація дитини – процес залучення дитини до соціального життя, яке виявляється в засвоєнні системи знань, цінностей, норм, настанов, прикладів поведінки, які мають місце в даному суспільстві.

Соціальна адаптація – процес активного пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи відносин із соціумом.

Соціальна ініціатива – діяльність, направлена на перетворення соціокультурного середовища в інтересах гармонізації соціального поля дитини.

Соціальна компетентність – це придбана здатність гнучко орієнтуватись в постійно мінливих соціальних умовах та ефективно взаємодіяти з соціальним середовищем.

Соціальна педагогіка – відгалуження педагогічної науки, об'єктом дослідження якого є дитина, а предметом вивчення – закономірності соціалізації особистості.

Соціальна профілактика – зусилля, спрямовані на превенцію соціальних проблем чи життєвих криз клієнтів, груп або попередження ускладнень наявних проблем.

Соціальна робота – інтегроване, цілісне утворення, яке включає такі структурно-змістові компоненти: ціль, дії, мотивацію, відносини, комунікацію.

Соціальна роль – особливе явище, в якому сходяться індивід та суспільство, де індивідуальна поведінка перетворюється на соціальну, індивідуальні прояви людини співвідносяться із соціальними нормами; поведінка, задана суспільством та очікуваннями оточуючих.

Соціальне виховання – створення в суспільстві умов та заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння підростаючим поколінням загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в нього соціально-позитивних ціннісних орієнтацій.

Соціальний інтелект – когнітивна складова комунікативних здібностей людини – це розуміння вчинків, дій, вербальної продукції

людини, а також невербальних реакцій. Забезпечує соціальну адаптацію людини.

Соціальний педагог – спеціаліст, який організовує соціально-педагогічну роботу з дітьми, молоддю та дорослими в різних соціокультурних середовищах з метою створення для них сприятливих умов соціалізації.

Соціальний працівник – спеціаліст, який працює в державних органах соціального захисту та підтримки. Його діяльність спрямована на надання індивідуальної допомоги людині, сім'ї чи групі осіб, що знаходяться у важкій життєвій ситуації шляхом інформування, консультування, організації різних форм підтримки та обслуговування хворих чи самотніх людей.

Соціальні норми – правові, моральні поведінкові стандарти та очікування, які регулюють дії людей, суспільне життя відповідно до цінностей певної культури та закріплюючи стабільність та єдність суспільства.

Соціально-педагогічна діяльність – соціальна робота, що представляє собою педагогічну діяльність, спрямовану на допомогу дитині в організації себе, свого психологічного стану, на встановлення нормальних відносин в сім'ї, школі.

Соціально-педагогічне дослідження – процес і результат наукової діяльності, направлений на отримання нових знань про закономірності соціалізації дитини, теорії та історії соціальної педагогіки, методики та технологій соціально-педагогічної діяльності.

Соціально-педагогічні здібності – певні поєднання психічних властивостей і процесів, необхідних для освоєння всього простору соціально-педагогічної професії.

Спілкування у студентській групі – складний, багатоплановий процес становлення і розвитку контактів між людьми, що народжуються потребами у спільній діяльності і містить в собі обсяг інформації, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприймання і розуміння іншої людини. Однією з функцій спілкування у процесі діяльності є координація і регулювання спільних дій, під час яких створюються взаємовідносини, відбувається безпосередній контакт, упродовж якого здійснюється той чи інший вплив один на одного. Спілкування, детерміноване умовами, характером професійно орієнтованої діяльності, призводить до встановлення системи ділових зв'язків. Особистий контакт між членами колективу викликає відповідні стосунки між ними. В умовах групової форми навчання спілкування студентів стає дуже важливим елементом навчального

процесу, різко збільшуються інтенсивність і тривалість контактів студентів між собою, урізноманітнюються варіанти взаємодії і відповідних способів спілкування, за рахунок чого зростає творча активність майбутніх учителів, формується їхня професійна педагогічна усталеність. Групова форма також сприяє виявленню кожним учасником навчання своїх творчих можливостей, адже ставить їх перед необхідністю творчого співробітництва.

Тренінг – це організаційна форма навчально-виховної роботи, яка, спираючись на досвід і знання її учасників, забезпечує ефективне використання різних педагогічних методів, за рахунок створення позитивної емоційної атмосфери в групі, та спрямовується на отримання сформованих навичок і життєвих компетенцій.

Висока ефективність тренінгового навчання є результатом того, що:

- цінується точка зору і знання кожного учасника;
- можна поділитися своїм досвідом і проаналізувати його в комфортній атмосфері без примусу;
- існує можливість вчитися, виконуючи практичні дії;
- можна припускатися помилок, що не призводитиме до покарання або негативних наслідків;
- немає оцінок та інших «каральних» засобів оцінювання нових знань.

Використовуючи тренінгові технології, тренер, насамперед, сприяє рефлексії учасниками тренінгу отриманих знань, які мають трансформуватися через інтелект, досвід, емоційні переживання суб'єкта діяльності, що значною мірою забезпечує адекватний зворотний зв'язок. У процесі тренінгу учасники, завдяки зворотному зв'язку, виявляють брак умінь та навичок, так звані «білі плями» теоретичних знань, а також неадекватність наявних установок і стереотипів. Це сприяє корекції неефективних моделей поведінки та їх заміні на нові, більш ефективні.

Суттєвою перевагою тренінгової методики є те, що вона дає унікальну можливість вивчити складні, емоційно значущі питання в безпечній обстановці **Т.**, а не в реальному житті з його загрозами та ризиками. **Т.** дозволяє вчитися без хвилювання стосовно неприємних наслідків, які можуть виникнути у випадку прийняття неправильного рішення.

Мета будь-якого **Т.** полягає не в аналізі та інтерпретації проблем особистості задля подальшого їх усунення або зміни мотивації поведінки, а в активному, свідомому навчанні бажаної поведінки.

Залежно від мети та завдань, які повинен вирішувати **Т.**, можна виділити такі його *види*:

1) *соціально-психологічний тренінг* – спрямовується на розвиток комунікативних здібностей, міжособистісних відносин, уміння встановлювати та розвивати різні види взаємин між людьми;

2) *тренінг особистісного зростання* – спрямовується на самовдосконалення, вирішення внутрішньоособистісних конфліктів, суперечностей тощо;

3) *тематичний або соціально-просвітницький тренінг* – спрямовується на розгляд конкретної теми, зміст якої потрібно засвоїти, і набуття таких умінь та навичок:

– *комунікативних* – вони напрацьовуються під час усього тренінгу за допомогою спеціальних ігор і вправ;

– *навичок прийняття рішень* – для цього тренер може використовувати: «мозкові штурми»; обговорення однієї проблеми всією групою; ігри, спрямовані на усвідомлення та вирішення проблеми; алгоритм прийняття рішення тощо;

– *навичок зміни стратегії поведінки* – допомагають людині: гнучко реагувати в будь-якій ситуації, краще пристосовуватися до оточення, швидше знаходити вихід із складних ситуацій, реалізувати плани і досягати мети;

4) *психокорекційний тренінг* – спрямовується на корекцію психічних процесів, тренування певних якостей і здібностей особистості;

психотерапевтичний тренінг – спрямовується на виправлення хворобливих відхилень особистісного розвитку (невротичний розлад, декомпенсація, акцентуації характеру тощо).

Уміння – здатність людини виконувати певні дії при здійсненні тієї чи іншої діяльності на основі відповідних знань. Уміння поділяються за *видами*:

– *предметно-практичні* – уміння виконувати дії щодо переміщення об'єктів у просторі, зміну його форми тощо. Головну роль у регулюванні предметно-практичних дій виконують перцептивні образи, що відображають просторові, фізичні та інші властивості предметів і забезпечують керування робочими рухами відповідно до властивостей об'єкта та завдань діяльності;

– *предметно-розумові* – уміння щодо виконання операцій з розумовими образами предметів. Ці дії вимагають наявність розвинутої системи уявлень і здатність до розумових дій (наприклад: аналіз, класифікація, узагальнення, порівняння, тощо).

– *знаково-практичні* – уміння щодо виконання операцій зі знаками та знаковими системами. Прикладами цих дій є письмо, прокладання курсу по карті, одержання інформації від пристроїв тощо.

– *знаково-розумові* – уміння щодо розумового виконання операцій зі знаками та знаковими системами. Наприклад: дії, що є необхідні для виконання логічних та розрахункових операцій. Ці дії дозволяють вирішувати широке коло завдань в узагальненому вигляді.

Тестування – один з методів діагностування моральної вихованості особистості. Тестом в теорії морального виховання називається стандартизоване обмежене в часі завдання-випробування, призначене для визначення якісних та кількісних морально-психологічних відмінностей; цілеспрямоване, однакове для всіх досліджуваних обстеження, яке проходить у певних умовах, що суворо контролюються.

Тьютор – помічник, однодумець методиста, що разом з ним працює над розробкою курсу, супроводжує його в процесі навчання і виконує три ролі у дистанційному навчанні: викладача, консультанта і менеджера.

Чинник – причина, рушійна сила будь-якого явища, процесу, що визначає його характер або окремі риси.

Я-концепція позитивна професійна – система ціннісно-мотиваційних установок, відповідно до особистісно-професійних особливостей особистості фахівця, образів: «Я-реальне» та «Я-ідеальне», що дозволяє за допомогою самооцінки, узагальнених уявлень про самого себе та завдяки самоконтролю під час порівняння образів «Я-реальне» з «Я-ідеальне» вибрати та дотримуватися відповідних стратегій поведінки, що спрямовані на успіх.

Якості особистості – сукупність соціально і біологічно обумовлених структурних компонентів особистості, які вміщують психологічні процеси, властивості, усталені стани активності та визначають неповторно індивідуальну усталену поведінку особистості в соціальному та природному середовищі.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Навчальне видання

Руслан Валентинович ЧУБУК

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

Навчальний посібник

Редактор *О. Авраменко*.

Технічний редактор, комп'ютерна верстка *О. Новосадовська*.
Друк *О. Полівцова*. Фальцювальню-палітурні роботи *Ю. Шаповалова*.

Підп. до друку 16.07.2013 р.

Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет.

Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.

Ум. друк. арк. 20,23. Обл.-вид. арк. 17,2.

Тираж 300 пр. Зам. № 3828.

Видавець і виготовлювач: ЧДУ ім. Петра Могили.

54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.

Тел.: 8 (0512) 50-03-32, 8 (0512) 76-55-81, e-mail: rector@chdu.edu.ua.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3460 від 10.04.2009 р.